

LETONICA

HUMANITĀRO ZINĀTŅU ŽURNĀLS
33 • 2016 *Dainu skapis*

Izdevējs · Publisher

LATVIJAS UNIVERSITĀTES LITERATŪRAS, FOLKLORAS UN MĀKSLAS INSTITŪTS
THE INSTITUTE OF LITERATURE, FOLKLORE AND ART OF THE UNIVERSITY OF LATVIA
Izdevniecības vadītāja · Publishing director SIGITA KUŠNERE

Redakcijas kolēģija · Editorial board

DACE BULA, PĪTERS BĒRKS (PETER BURKE, Lielbritānija · The United Kingdom), RAIMONDS BRIEDIS, DACE DZENOVSKA (Lielbritānija · The United Kingdom), DIDJĒ FRANKFŪRS (DIDIER FRANCFOURT, Francija · France), BENEDIKTS KALNAČS, INTA GĀLE-KĀRPENTERE (INTA GALE CARPENTER, ASV · The USA), DENISS HANOVS, IEVA E. KALNIŅA, JANĪNA KURSĪTE, LALITA MUIŽNIECE (ASV · The USA), JURIS ROZĪTIS (Zviedrija · Sweden), SANITA REINSONE, ANITA ROŽKALNE, PĀVELS ŠTOLLS (PAVEL ŠTOLL, Čehija · The Czech Republic), JANA TESARŽOVA (Slovākija · Slovakia), RITA TREIJA, KĀRLIS VĒRDIŅŠ, GUNA ZELTIŅA

Žurnāls *Letonica* ir iekļauts EBSCO datubāzē

Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir anonīmi recenzēti

Journal *Letonica* is included in the EBSCO's database

Articles appearing in this journal are peer-reviewed

Redakcijas adrese · Address of the editorial office:

Mūkusalas ielā 3, Rīga, LV-1423, Latvija

Tālrunis · Phone +371 67357912

Žurnāls izdots ar Valsts kultūrkapitāla fonda, Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas budžeta apakšprogrammas 05.04.00 "Krišjāņa Barona Dainu skapis" un Valsts pētījuma programmas "Letonica – Latvijas vēsture, valoda, kultūra, vērtības" projekta Nr. 4 atbalstu

VALSTS
KULTŪRKAPITĀLA FONDS

LETONIKA

VALSTS PĒTĪJUMU PROGRAMMA

Galvenais redaktors · Editor-in-chief PAULS DAIJA

pauls.daija@lulfmi.lv

Numura redaktore · Issue editor BAIBA KROGZEME-MOSGORDA

Vāka mākslinieks · Cover design by KRIŠŠ SALMANIS

Literārā redaktore · Proof reader IEVA E. KALNIŅA

Tulkotāja · Translator LAINE KRISTBERGA

Maketētāja · Layout by BAIBA DŪDIŅA

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1407-3110

© LU LFMI, 2016

Saturs

IEVADS

<i>Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Dainu skapis: no zinātniskas kartotēkas līdz kultūras simbolam	7
---	---

RAKSTI

<i>Māra Vīksna</i> . Ko bez tautasdziesmām glabā Dainu skapis.	9
<i>Angelika Juško-Štekele</i> . Konceptuālās metaforas Krišjānim Baronam veltītajos nekrologos.	19
<i>Janīna Kursīte</i> . Tikuma jēdziens latviešu folkloras tradīcijā.	29
<i>Mārtiņš Boiko</i> . Par klasiskās tautasdziesmas vārsmojuma neatrisinātiem jautājumiem	46
<i>Sandis Laime</i> . Tautasdziesmu raganas – Dieva meitas, Velna līgavas: falsifikācija vai tradīcijas relikts?	60
<i>Ieva Ančevska</i> . Dziedinošās un veselību veicinošās vārdformulas latviešu tautasdziesmās	72
<i>Una Smilgaine</i> . Ucināmās dziesmas. No “Latvju dainām” līdz mūsdienām.	88
<i>Indra Čekstere</i> . “Latvju dainas” – avots vēsturisko maizes tradīciju izpētē.	98
<i>Ieva Pīgozne</i> . Par pelēko krāsu un tās nozīmi latviešu folkloras tekstos un tradicionālajā apģērbā	114
<i>Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Ilustrācijas akadēmiskajam izdevumam “Latviešu tautasdziesmas”: Daiņa Rožkalna izstāde kā lauka pētījuma rezultāts	127
<i>Austra Celmiņa-Ķeirāne</i> . Tautasdziesmu poētika latviešu vizuālajā mākslā	144

ARHĪVI, DOKUMENTI, FAKTI

<i>Vilis Bendorfs</i> . Vēlreiz par latviešu tautasdziesmu pantmēru.	155
---	-----

JAUNĀKĀS LITERATŪRAS APSKATS

<i>Jolanta Stauga</i> . Latviešu tautasdziesmu semantikas dzīlēs ieskatoties [Beatrise Reidzāne. Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautasdziesmās]	161
---	-----

<i>Lalita Muižniece</i> . Jaunās sērijas “LFK krājums” pirmā grāmata [Rita Treija (sast.). No Dainu skapja līdz “Latvju dainām”]	166
<i>Māra Vīksna</i> . “... viņš jau ir diezgan paplats un viltīgs” [Juris Urtāns (sast., zin. red.). Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā: zinātniski raksti un folkloras kopoījums]	168
<i>Beatrise Reidzāne</i> . Mitoloģiskā saule [Vaira Viķe-Freiberga. Trejādas saules. Mitoloģiskā saule]	170
<i>Aldis Pūtelis</i> . Laimai veltītu tautasdziesmu izlase [Imants Freibergs (sast.). Laima. Mūža licējiņa: tautas dziesmu izlase]	173

ZINĀTNES DZĪVE. KONFERENCES

<i>Sanita Bērziņa-Reinsona</i> . Konference par digitālo folkloristiku Rīgā	176
<i>Elvīra Žvarte</i> . Latviešu folkloras krātuves akcija “Valodas talka”	178
<i>Toms Ķencis</i> . Latviešu folkloras krātuves akcija “Simtgades burtnieki”	180
<i>Digne Ūdre</i> . Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs garamantas.lv Latvijas novados	181
<i>Aigars Lielbārdis</i> . Latviešu folkloras krātuves 53. zinātniskā ekspedīcija Ziemeļlatgalē	184
<i>Toms Ķencis</i> . Konference par pasaules tautu buramvārdiem	186
<i>Ieva Tihovska</i> . Čigānu zinību biedrības konference Stokholmā	189
<i>Aldis Pūtelis</i> . Starptautiskās salīdzinošās mitoloģijas asociācijas jubilejas konference Čehijā	191
<i>Aigars Lielbārdis</i> . AFS/ISFNR konference Maiami	192

JUBILEJAS

Skaistais laiks. Jadvigai Darbiniecei – 80 <i>Interviju sagatavojusi Rita Treija</i>	194
Elga un tautas dziesmas. Elgai Melnei – 70 <i>Materiālu sagatavojusi Baiba Krogzeme-Mosgorda</i>	199

AUTORI	204
------------------	-----

Contents

INTRODUCTION

- Baiba Krogzeme-Mosgorda*. The Cabinet of Folksongs:
from a Card Index to the Symbol of Culture 7

ARTICLES

- Māra Viksna*. What Else *Dainu skapis* Stores Apart from Folksongs 9
- Angelika Juško-Štekele*. The Conceptual Metaphors in Obituaries Dedicated
to Krišjānis Barons 19
- Janīna Kursīte*. The Concept of Virtue in the Latvian Folklore Tradition. 29
- Martin Boiko*. On Some Unsolved Issues Concerning the Meter of
Latvian Classical Folksong 46
- Sandis Laime*. The Witches in Folksongs – the Daughters of God,
the Brides of Devil: Falsification or a Relict of Tradition? 60
- Ieva Ančevska*. The Healing and Health-Strengthening Incantations in
Latvian Folksongs. 72
- Una Smilgaine*. The Dandling Songs. From *Latvju dainas* to Nowadays 88
- Indra Čekstere*. *Latvju dainas* – a Source in the Historical Studies of
Bread Traditions 98
- Ieva Pigozne*. On the Grey Colour and its Meaning in Latvian Folklore Texts
and the Traditional Clothing 114
- Baiba Krogzeme-Mosgorda*. Illustrations for the Academic Edition *Latviešu
tautasdziesmas*: the Exhibition of Dainis Rožkalns as a Result of Field Study 127
- Austra Celmiņa-Keirāne*. The Folksong Poetics in Latvian Visual Art 144

ARCHIVES, DOCUMENTS, FACTS

- Vilis Bendorfs*. Once Again About the Meter in Latvian Folksongs 155

REVIEWS

- Jolanta Stauga*. Looking into the Depths of the Semantics of Latvian Folksongs
[Beatrise Reidzāne. *Latviešu tautasdziesmu semantika*.
Dabas tēli tautasdziesmās] 161

<i>Lalīta Muižniece</i> . The First Book in the New Series <i>Collection of the Archives of Latvian Folklore</i> [Rita Treija (ed.). No Dainu skapja līdz “Latvju dainām”]	166
<i>Māra Vīksna</i> . “... it is rather wide and sly” [Juris Urtāns (ed.). Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā: zinātniski raksti un folkloras kopojums].	168
<i>Beatriše Reidzāne</i> . The Mythological Sun [Vaira Viķe-Freiberga. Trejādas saules. Mitoloģiskā saule]	170
<i>Aldis Pūtelis</i> . Selected Folksongs about <i>Laima</i> [Imants Freibergs (ed.). Laima. Mūža licējiņa: tautas dziesmu izlase]	173
 SCHOLARLY LIFE. CONFERENCES	
<i>Sanita Bērziņa-Reinsona</i> . Conference in Riga <i>Towards Digital Folkloristics. Research Perspectives. Archival Praxis. Ethical Challenges</i>	176
<i>Elvīra Žvarte</i> . <i>Valodas talka</i> : the Crowdsourcing Campaign of the Archives of Latvian Folklore	178
<i>Toms Ķencis</i> . Crowdsourcing Campaign <i>Simtgades burtnieki</i> of the Archives of Latvian Folklore	180
<i>Digne Ūdre</i> . Presentation of the Digital Archives <i>garamantas.lv</i> in the Regions of Latvia	181
<i>Aigars Lielbārdis</i> . The 53 rd Fieldwork Expedition of the Archives of Latvian Folklore in Northern Latgale	184
<i>Toms Ķencis</i> . <i>Innovation and Tradition: The 9th Conference of the International Committee for Charms, Charmers and Charming</i>	186
<i>Ieva Tihovska</i> . The Gypsy Lore Society Annual Meeting and Conference on Romani Studies	189
<i>Aldis Pūtelis</i> . <i>Time and Myth: the Temporal and the Eternal: The 10th Annual International Conference on Comparative Mythology</i>	191
<i>Aigars Lielbārdis</i> . 2016 ASF/ISFNR Joint Annual Meeting.	192
 JUBILEES	
<i>Rita Treija</i> . Jadviga Darbiniece – 80.	194
<i>Baiba Krogzeme-Mosgorda</i> . Elga Melne – 70	199
 AUTHORS	206

Dainu skapis: no zinātniskas kartotēkas līdz kultūras simbolam

Tā skanēja 2015. gadā LU LFMI rīkotās Krišjāņa Barona konferences pilns nosaukums. Konference bija veltīta trim nozīmīgām gadskārtām – Barona 180. dzimšanas dienai, simtgadei kopš “Latvju dainu” (1894–1915) pēdējā sējuma iznākšanas un Dainu skapja 135 gadiem. To vizuāli bagātināja grafiķa Daiņa Rožkalna izstāde “LĪDZĪBAS. Ilustrācijas akadēmiskajam tautasdziesmu izdevumam”.

“Dainu skapja” jēdziens mūsu kultūrapziņā ir semantiski ietilpīgs – no vēsturiska artefakta līdz nacionālās kultūras simbolam Gaismas pils centrā un UNESCO Pasaules atmiņas reģistrā (2001). Dainu skapis ir pirmā pēc zinātniskiem principiem veidotā latviešu tautasdziesmu kartotēka, “Latvju dainu” izdevuma pamats. Savukārt “Latvju dainas” – viens no plašākajiem tautasdziesmu izdevumiem pasaulē,¹ ir latviešu nācijas tapšanas līdzgaitnieces² un stūrakmens latviešu folkloristikas kā patstāvīgas zinātņu nozares izveidē. Tās savā ziņā pabeidz tautasdziesmu pāreju no mutvārdu tradīcijas literārajā, kļūstot par paraugu turpmākajiem tautasdziesmu izdevumiem un nozīmīgāko avotu latviešu tautasdziesmu izpētē turpat simt gadu garumā. “Latvju dainas” ir mūsu tautasdziesmu tradīcijas sinonīms, un, kaut savulaik izteiktas iebildes pret aizgūto modes vārdu,³ šodien par dainām latviešu tautasdziesmas sauc ne vien tautā, bet arī pašmāju un starptautiskajā folkloristikā.

2015. gada Barona konferences mērķis bija aktualizēt tautasdziesmu pētniecību, kas salīdzinājumā ar pagājušo gadsimtu latviešu folkloristikā pierimusi, atkāpjoties naratīva un disciplīnas vēstures kontekstuālās izpētes priekšā. Galvenais jautājums, uz kuru meklēja atbildes referenti, to skaitā šā žurnāla rakstu autori, vai un kas ir jauns tautasdziesmu pētniecībā – konceptuāli, tematiski, metodoloģiski. Rakstos atspoguļotie pētījumi aptver vairākus tēmu lokus. Pirmais no tiem saistīts ar Krišjāņa Barona personību un “Latvju dainu” tapšanas vēsturi. **Māra Viksna** iepazīstina ar maz zināmiem rokrakstiem Dainu skapī – Barona aizsāktajiem “Latvju dainu” rādītājiem, kā arī viņa personīgo un oficiālo saraksti, kas atklāj gan pragmatiskas, gan emocionālas detaļas dainu izdevuma biogrāfijā. **Angelika Juško-Štekele** pievērsusies Barona tēla metaforiskajai atveidei viņam veltītajos nekrologos, kas konceptuāli iezīmē Barona kā sava laika varoņa uztveri nacionālajā kultūrā un tautas kolektīvajā atmiņā.

Otrais tēmu loks skar tautasdziesmu tekstu un kontekstu izpēti. **Mārtiņš Boiko** aktualizē tautasdziesmu metrikas neatrisinātās problēmas, dziesmu muzikālā izpildījuma eksperimentālā analizē rodot pretargumentus aizvien plaši izmantotajai Luža Bērziņa tautasdziesmu metrikas teorijai. Boiko cita starpā atsauca uz **Viļa Bendorfa** nozīmīgajiem pētījumiem šajā jomā, minot viņa pagājušā gadsimta 70. gados tapušo rakstu par

tautasdziesmu pantmēru, kura pirmpublicējums arī lasāms šajā žurnālā. Ucināmo dziesmu tekstu un kontekstu izmaiņām ceļā no “Latvju dainām” līdz mūsdienu virtuālajai videi sekojusi **Una Smilgaine**, bet nesenās sabiedriski politiskās debātes par tikumisko audzināšanu kalpojušas kā ierosme **Janīnas Kursītes** rakstam par tikumību latviešu folklorā, kurā ar tikumības jēdzienu saistītā folkloras leksika un ētiskie priekšstati sastatīti ar morāles koncepciju kristietībā.

Trešais plašākais tēmu loks veltīts tautasdziesmām kā avotam starpžanru un starpdisciplinārajā pētniecībā. **Sandis Laime** analizē divus no avotkritikas viedokļa neuzticamus tautasdziesmu tekstus, pamatojoties uz raganu teiku tradīcijas saturu un tādējādi pierādot šo dziesmu piederību Ziemeļvidzemē reiz pastāvējušajiem nakts raganu priekšstatiem, savukārt **Ieva Ančevska** pievērsusies tautasdziesmu un buramvārdu žanru saskarsmei, meklējot dziesmās rodamo dziedinošo vārdformulu nozīmi cilvēka fiziskās un garīgās veselības uzlabošanā. **Indras Čeksteres** un **Ievas Pigoznes** rakstos tautasdziesmas izmantotas kā avots etnogrāfiskiem pētījumiem par vēsturiskajām maizes cepšanas un apģērba valkāšanas tradīcijām, pievēršot uzmanību gan šo tradīciju praktiskajiem, gan rituālajiem un mītiskajiem aspektiem. **Austra Celmiņa-Keirāne** izsekojusi tautasdziesmu poētikas interpretācijām 20. gadsimta latviešu vizuālajā mākslā – no tautasdziesmas teksta tiešās ilustrācijas līdz tautasdziesmas vārda pacelšanai nacionāla kultūrsimbola līmenī. Tautasdziesmu tekstu ilustrācijām veltīts arī **Baibas Krogzemes-Mosgordas** pētījums, kurā galvenā uzmanība pievērsta “Latvju dainu” turpinājuma – akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” (1979–2013) – ilustrāciju tapšanai mākslinieka personības radošā mijiedarbē ar folkloras tradīciju.

Nav šaubu, ka tautasdziesmas ir mūsu kultūrtelpā pastāvīgi klātesošas – dziesmu svētkos, folkloras kustībā, arī laikmetīgajā mākslā un mūzikā (lai atceramies kaut vai Ivara Drulles instalāciju “Dainu skapis” vai grupas *Framest* koncertprogrammu ar tādu pašu nosaukumu). Atliek vien vēlēties, lai to atspoguļojums būtu tikpat aktuāls un daudzveidīgs arī humanitāro zinātņu pētījumos.

Baiba Krogzeme-Mosgorda

Atsauces

- ¹ Arājs K. *Krišjānis Barons*. Rīga: Zinātne, 1985. 10. lpp.
- ² Bula D. Latvju dainas. *Latvijas Kultūras Kanons* <http://www.kulturaskanons.lv/lv/1/4/128/> (skatīts 11.08.2016.)
- ³ Šmits P. Priekšvārdi. Šmits P. (red.). *Tautas dziesmas. Papildinājums Kr. Barona “Latvju dainām”*. 1. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuves izdevums, 1936. V lpp.

Māra Vīksna

Ko bez tautasdziesmām glabā Dainu skapis

Atslēgvārdi: Dainu skapja rokraksti, "Latvju dainu" vietu, personu un vārdu rādītāji, Krišjāņa Barona sarakste, "Latvju dainu" līdzstrādnieki

Dainu skapis ir zinātniskā kartotēka Krišjāņa Barona "Latvju dainu" izdevumam.¹ Pats skapis tapis 1880. gadā Maskavā un kopš 1940. gada atrodas Latviešu folkloras krātuvē, kas darbojas Latvijas Nacionālās bibliotēkas piektajā stāvā. Skapis ir glabājis gan Krišjāņa Barona mazmeitu sudraba saktas, gan viņa zelta pulksteni, bet galvenais tā saturs, protams, ir tautasdziesmas. Ielūkosimies Dainu skapī, lai iepazītu bagātīgu dokumentu un citu liecību krājumu, kas jau vairāk nekā simts gadus atrodas tajā blakus dziesmām un vēsta par Krišjāņa Barona personību, viņa attiecībām ar radiem un laikabiedriem – "Latvju dainu" līdzstrādniekiem –, par viņa darbu, kārtojot, sistematizējot un publicējot tautasdziesmas.

"Latvju dainu" rādītāji, Dainu skapja "tehniskās" rezerves, folkloras materiāli

Uz Dainu skapja stāv neliela kastīte (25 cm gara, 9 cm augsta, 14 cm plata), kas sākotnēji kalpojusi papirosu čauliņu uzglabāšanai. Kastītē atrodas Krišjāņa Barona izstrādātie uzmetumi "Latvju dainu" (LD) alfabētiskajam vācēju, teicēju² un topogrāfiskajam rādītājam.³ Folkloras materiāla ieguvē liela nozīme vienmēr bijusi cilvēciskajam faktoram. Tā arī šo kastīti, Baronu ģimenes relikviju, folkloristi iegūst kā dāvinājumu no Krišjāņa Barona mazmeitas Birutas Ērgles tikai 20. gadsimta 60. gados, kad Kārlis Arājs sāk pētījumus par Krišjāņa Barona dzīvi un izstrādā doktora disertāciju "Krišjāņa Barona "Latvju dainas" un to nozīme latviešu folkloristikā".⁴ Barona sāktie LD rādītāji satur daudz vērtīgas informācijas tautasdziesmu pētniekiem. Mazajās rādītāju lapiņās (6 cm x 2,5 cm) norādīti visu vācēju un teicēju vārdi, īpaši atzīmējot tos, kuri teikuši vai dziedājuši dziesmas. Lielākajās lapiņās (13 cm x 4,2 cm) atrodamas vietu norādes un vērtīgi komentāri, piemēram, par Alaunu Reini,⁵ kurš, Rīgā dzīvodams, krājis tautasdziesmas; par Āronu Matisu,⁶ kura savāktās dziesmas nav pārrakstītas un tikai daļēji publicētas "Latvju dainās". Pēc uzmetumiem redzams, cik nopietni Barons pārdomājis un atzīmējis vietvārdus, – vai vārds ir pareizi uzrakstīts, kā tas skan, kurā apriņķī atrodas pagasts, kur dziesma pierakstīta. Visi komentāri arī publicēti LD "Vietu rādītājā".

Dainu skapī zem tautasdziesmu atvilktnēm ir atvilktnē ar uzrakstu "Vārdu rādītājs". Barons LD "Vārdu rādītāju" veidojis apmēram no 1912. līdz 1914. gadam, iespējams,

arī īsāku laika periodu. Tajā izrakstīti visu vārdšķiru vārdi no dziesmām, kas atrodamas pirmajās trīs Dainu skapja atvilktnēs un ievietotas LD 1. sējuma nodaļā “Dziesmas par dziedāšanu”. Vārdiem pievienoti numuri no dziesmām, kurās tie atrodami. Piemēram, *žēl* 132, 383, 477, 478, 492, 503, 537, 962; *žēlabas -iņas* 226, 537, 736, 822, 840, 990; *žēli* (adj.) 521; *žēli* (adv.) 22, 113, 231, 279, 314, 361, 708, 734, 760, 840, 841, 981, 1001, 1008; *žēlot* 455, 887; *žēlums* 187, 128, 128, 129, 135, 537. Kāda Latviešu folkloras krātuves (LFK) pirmās vadītājas Annas Bērzkalnes priekšlasījuma uzmetumā⁷ lasāmas atmiņas par tikšanos ar Krišjāni Baronu viņa dzīvoklī 1922. gadā. Barons rādījis viņai Dainu skapi, tieši šo atvilktni ielicis rokās un stāstījis, ka LD “Vārdu rādītājs” ir tāda apjoma darbs, ko vienam cilvēkam nav pa spēkam veikt, bet desmit cilvēku to varētu izdarīt varbūt pat viena gada laikā. Barona norādi par LD rādītāju nepieciešamību Anna Bērzkalne tiešām ņēmusi vērā, tāpēc pirmie darbi LFK izveidē saistīti tieši ar rādītājiem: Ernests Brašņiņš 1926. gadā sagatavo LD “Mitoloģisko tēlu rādītāju”, bet LU Baltu filoloģijas nodaļas studenti no 1926. līdz 1929. gadam strādā pie LD “Substantīvu [lietvārdu un to apzīmētāju] rādītāja”,⁸ kas publicēts tikai 1994. gadā. Vēlāk Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes studenti veido LD darbības vārdu kartotēku un līdz 1971. gadam izstrādā verbu semantikas vārdnīcu pirmajiem diviem LD sējumiem. Darba vadītāja docente Alise Laua⁹ verbu kartotēku gribējusi atdot folkloristiem, bet šo viņas vēlmi nav ievērojusi tābrīža (ap 1995. gadu) Filoloģijas fakultātes Valodas katedras vadība.¹⁰ Joprojām nav zināma kartotēkas atrašanās vieta un izmantojums. Šie būtu stingri pamati LD valodas vārdnīcai. Kaut liela daļa LD publicēto tautasdziesmu vārdu jau iestrādāti Kārļa Milēnbaha un Jāņa Endzelīna “Latviešu valodas vārdnīcā”,¹¹ tomēr vārdu nozīmes, to vēsturiskās izmaiņas, formu dažādība un dialekta iezīmes būtu pārskatāmāk redzamas atsevišķā LD vārdnīcā.

Vienā no pēdējām Dainu skapja septiņdesmit mazajām atvilktnēm atliktas dziesmas, kuras Barons nav uzskatījis par tautasdziesmām – sabojātās, sacerētās, ziņģiskās, rotaļas, parodijas u. c. Tās detalizēti raksturojis un analizējis folklorists Kārlis Arājs.¹²

Dainu skapja pašā apakšā ir atvilktne visa skapja platumā, bet virs tās – blakus viena otrai – divas lielākas. Šajās atvilktnēs glabājas dažādi rokraksti, vēstules, dokumenti, bet atrodamas arī rezerves papīra lapiņas un starpkartītes LD kartotēkai, kas izgrieztas pārsvarā no tabakas izstrādājumu iesaiņojuma, dažas neizmantotas Dārtas Baronas šūtās lentītes ar āķīšiem tautasdziesmu lapiņu saturēšanai kopā un pat plānas finiera šķērssienu, ja būtu vajadzība salabot kādu no skapja atvilktnēm ar divdesmit iedaļām (arodiem) katrā. Kā maza piemiņa no Barona roku darinājumiem ir saglabāts viņa veidotais dvieļu pakaramais no neliela kadiķa zariņa, kas droši vien pacelts pastaigas laikā Vecmilgrāvja mežā. Daudzajiem skolas bērniem bija atļauts šo “ķeburiņu” paturēt rokās, kamēr Dainu skapis vēl atradās Zinātņu akadēmijas augstceltnē.

Te ievietota arī pirmā LD manuskripta lapa ar tautasdziesmu tekstiem, kā arī LD ievada fragments par dziesmu sijāšanu. Uz trīsreiz lielākām lapiņām (11 cm x 10 cm) nekā tautasdziesmu pierakstam izmantotajām (11 cm x 3 cm) ir rakstīti LD publicētie ieražu apraksti. Uz atsevišķām papīra strēmelītēm atrodami Barona veiktie izraksti no dažādām vārdnīcām, kas liecina par aizsākumu kādai lielākai iecerei.¹³ Uz līdzīgām lapiņām – arī

sakāmvārdu un mīklu pieraksti. Melnos vāciņos – sešpadsmit pasakas, ko pierakstījuši skolotāja Jāņa Drīzuļa audzēkņi Veismaņos, un Aleksandra Davida 1915. gadā pierakstītā pasaka par arāju un lāci.

Krišjāņa Barona radinieki – “Latvju dainu” līdzstrādnieki

Taču visnozīmīgākās Dainu skapja rokkrakstu klāstā ir vēstulju kopas, kas satītas pabeizētā ietinamā papīrā ar uzrakstiem – “Radu vēstules”, “Stankēviču vēstules”¹⁴, LD vācēju, pircēju, pateicības un līdzjūtības vēstules, atbalsta lūgumi u. c. Vēstules tinusi, sistematizējusi un aprakstījuši, iespējams, Krišjāņa Barona vedekla Līna Barona. Ar zīmuli reģistrējusi un savus iniciāļus uz katras paciņas atstājusi Latviešu folkloras krātuves fondu pārzine (apmēram līdz 1963. gadam) Zenta Veilande. Gandrīz visām vēstulēm klāt pievienoti Barona atbilžu uzmetumi uz ļoti mazām lapiņām, kas iegūtas no dažādiem papīra atgriezumiem.

Starp radu vēstulēm visvairāk ir māsu dēlu – skolotāju Friča Dravnieka un Kārļa Treiera – rakstītās, jo viņi ir arī tautasdziesmu un ieražu vācēji “Latvju dainām”. Ar Treieru Barons pārrunājis ieražu, kas saistītas ar dziesmām, pierakstīšanas nepieciešamību, kā arī LD publicēšanās grūtības. Vēlāk saraksti ar Krišjāni Baronu turpinājuši arī Kārļa Treiera pēcnācēji. Viņa dēls Aleksandrs, arī skolotājs, 1915. gadā no Kurskas sūta vēstuli ar uzrunu: “Augsticeniņamais tēvmātesbrāli!” un parakstās “Jūsu māsas dēla dēls”. 1908. gada 29. janvārī tuvinieki aicinājuši Krišjāni Baronu uz viņa vecākās māsas Annas Treieres (1818–1908) bērēm. Taču ziema, tālais ceļš un aizņemtība darbā spiedusi viņu vien uzrakstīt līdzjūtības vēstuli ar solījumu, ka parūpēsies par čuguna krustu māsas kapam, ko Barons arī izdarījis.

Jaunākās māsas Marijas (1832–1910) dēls Fricis Dravnieks, kura pseidonīmu “Pakalnu Fricis” pie daļas no iesūtītām dziesmām LD Krišjānis Barons pat nav zinājis, mācījies un strādājis Pēterburgā, precējies ar skolotāju Veru Sokolovsku. 1912. gada 20. septembrī Dravnieks raksta savam onkulim uz Burtnieku māju Vecmilgrāvi priecīgu vēsti: “Mums ar Veru šodien atbrauca dēls. Viņš ir spirts un vesels, taisāmie saukt par Andreju.” Barona atbildes uzmetumā aiz cieņas pret mātes tautību vēstules pirmā puse rakstīta krievu valodā, nobeigums – latviski.

Tautasdziesmu vācējs ir arī māsas Kristīnes Kronbergas (1823–1893) mazdēls, vēlākais arhibīskaps Teodors Grīnbergs, no viņa Dainu skapī rodamas divas vēstules. Vairāk rakstījuši Grīnberga māsa Šarlote, lai pastāstītu tantītei [Dārtai Baronai] par augļu un sakņu ražu dārzā, dažādām ēdienu receptēm un notikumiem radu lokā, jo Dārta Barone 1902. gadā, kamēr Krišjānis Barons dzīvojis un strādājis pie brāļa Anša Barona Griezē, viesojusies pie Grīnbergiem Lutriņos. Visintensīvākā sarakste ar Ansi (1827–1912) Baronam noritējusi no 1900. līdz 1903. gadam, pirms un pēc ilgās viesošanās. Brālis vēstules diktējis savai meitai Anetei.

Vairākas informatīvas vēstules par radu dzīvi Krišjānim Baronam sūtījusi viņa māsa Kristīnes mazmeita Ženija Heidena (*Jeny Heyden*), Teodora Grīnberga māsa. Viņa

iesūtījusi “Latvju dainām” piecsimt tautasdziesmas, kas pierakstītas Lutriņos no kādas raņķenieces. Ženija 1911. gada 6. janvārī laulājusies ar Rendas mācītāju Leonhardu Škuti, un Baroni saņēmuši ielūgumu uz kāzām Ventspils Latviešu mācītāju namā. No LD līdzstrādniekiem vēl attālāki Krišjāņa Barona radi ir no viņa māsas Līzes Adamovičas (1829–1916) radu saimes – Alvīne Adamoviča, Fricis Klaubergs, Fricis Adamovičs, kura vākums iekļauts lielajā Baltijas skolotāju semināra kopkrājumā, un Fricis Teodors Ieviņš, kas ir Krišjāņa Barona māsas svaines Līzes Ieviņas dēls.¹⁵

Henrija Visendorfa un Krišjāņa Barona sarakste

Tomēr galvenā kopa visā vēstuļu krājumā ir Henrija Visendorfa sarakste ar Krišjāni Baronu, kas ietver simt piecdesmit vienības. Šajās vēstulēs izlasāma LD tapšanas vēsture. Viena no būtiskākajām atziņām atrodama Barona atbildes uzmetumā, kas rakstīts 1893. gada 21. martā, Visendorfa vēstulei no 16. marta par krājuma nosaukumu u. c. jautājumiem. Barons vairākkārt uzsvēris, ka gribētu nosaukumā tikai “Latviešu tautas dziesmas”, bet Visendorfa vēlme ir tajā ievietot dainu vārdu. Barons raksta:

- 1) Papīra dēļ man gluži Jūsu garšā. Bet ko mēs par šīm lietām tik garlaicīgi spriedīsim, lai viss tas ir Jūsu ziņā: druka, papīrs, eksemplāru skaits (tikai ne par lielu), pārdošanas, ģenerālkomisijas, rēķinumi u. c. Par savu darbu es jau arī nekādu atlīdzību negribu, es pats būšu priecīgs, kad daudz maz no viņa atsavināšos. – Tikai abonementu es nevēlos, arī šinī ziņā es negribu saistīties. Būs burtnīca gatava, varēs noteikt cenu, lai tad pārķ, kam patīk.
- 2) Uz titula lapas pēc mana prāta vairāk neko nevajag, ka: Latvju dainas un basta! Manam vārdam tik var būt vietas kādā priekšvārdā vai ievadā, uz titula viņam nav jāstāv. Kā redzat es vairāk priekš “dainas”, nekā “daiņas”, bet īsti smādēt pēdējo arī nevaru.

Tomēr LD titulā, laikam pēc Visendorfa “garšas”, atrodami abu izdevēju vārdi. Vēstulēs vēl risināti izdevuma ortogrāfijas jautājumi, ieražu aprakstu iekļaušana, rādītāju veidošana, dažādu tautasdziesmu krājumu iegūšana, materiālu pārrakstīšana ievietošanai Dainu skapī, korektūru salīdzināšana. Šī sarakste ir daudz apcerēta un izlietota, tā ir pamatā Artura Baumaņa¹⁶ un Kārļa Arāja¹⁷ pētījumiem, to izmantojuši arī rakstnieki Saulcerīte Viese¹⁸ un Jānis Peters.¹⁹

2015. gada Barona konferences “Dainu skapis: no zinātniskas kartotēkas līdz kultūras simbolam” laikā Krišjāņa Barona mazmazmeita Ilze Ērgle LFK dāvināja Dainu skapim piederīgus materiālus, ko trimdā Vācijā un pēc tam Amerikā līdzī kā piemiņu paņēmusi un saglabājusi mazmeita Lidija Barona. Starp tiem arī Barona vedeklas, Lidijas mātes Līnas, uzmetumi referātam un publikācijai 1928. gadā par Barona un Visendorfa saraksti.²⁰ Mēnešraksta “Burtnieks” redaktors Longīns Ausējs tā pamatojais raksta nepieciešamību:

Tagad, kur iznāk dažādi jauni Latvju dainu izdevumi, īstais laiks atcerēties, ar kādām grūtībām, uzpurēšanos, bet arī liela un cēla uzdevuma apziņu radies dainu pirmais izdevums, par ko mums no pirmavotiem sniedz ziņas šī raksta autore.²¹

Līnas Baronas manuskripta virsraksts ir “Latvju dainu pirmā izdevuma vēsturiskā gaita”, referāts nolasīts saistībā ar Krišjāņa Barona nāves piekto gadadienu. Tā pirmais teikums – “Pateicoties Barona tēva kārtības mīlestībai, atrodam tās [vēstules] visas savrūp saliktas ar daudz konspektiem [atbilžu uzmetumiem]”. Par Barona kārtības mīlestību var būt gandarītas jau vairākas zinātnieku paaudzes, jo tikai viņa akurātība, rūpība, precizitāte un atbildība ir saglabājusi Dainu skapi un citus latviešu zinātnei un kultūrai svarīgus dokumentus.

Līna Barona savā referātā pirmo reizi publiski nolasījusi klausītājiem raksturīgākās vietas no Krišjāņa Barona un Henrija Visendorfa sarakstes, cenždamās arī salīdzināt abu korespondētāju raksturus. Ir sajūta, ka viņa gribējusi tautas acīs rehabilitēt Visendorfu, mīkstināt dažu viņa pārsteidzību. Par to vedina domāt, piemēram, viņas atziņa:

Barons pedantiski rūpīgs tautas dziesmu vācējs un apstrādātājs, nesavtīgs, nepieķūsis darba darītājs, bez mazākās tieksmes pēc materiālās dzīves. Vissendorfs – apķērīgs, veikls, uzņēmīgs, tālredzīgs, ar plašiem sakariem, ar lielu interesi priekš tautas gara mantām.

Raksta priekšpēdējā rindkopā saliedējušās viņas domas par abu auglīgo sadarbību:

Kr. Barons bija Vissendorfā atradis domu biedru – augstākā mērā inteligentu, ar plašām zināšanām un izglītību, kam no sirds rūpēja uzglabāt mūsu tautas gara mantas vēlākām paaudzēm. Pateicoties viņa sabiedriskam stāvoklim, viņa enerģijai, izveicībai un apķērībai, ir bijusi iespējama “Latvju dainu” klajā nākšana. Nokārtojot visas izdevuma materiālās lietas, viņš Baronam deva iespēju strādāt vienīgi savu zinātnisko darbu.²²

Tautasdziesmu vācēju, iesūtītāju un “Latvju dainu” pircēju vēstules

Latviešu folkloras krātuves jauniegūtie materiāli tagad ieguldīti Dainu skapja apakšējās atvilktnēs. Šajos materiālos ir arī dažas pavadvēstules pie tautasdziesmu sūtījumiem. Tā Fricis Indriksons no Lazdonas 1895. gadā sniedzis ziņas par savu vākumu un teicējiem. Informāciju no viņa vēstules Barons pilnībā izmantojis LD rādītājos. Ārpus Dainu skapja vēl bija palikušas skolotāja Jāņa Irbes vēstule no Krievijas, rakstnieka Jansonu Pāvula vēstule no Dzirciema un valodnieka Jura Plāķa – no Bolderājas Ministrijas skolas. Tās visas iederētos palielā pakā ar uzrakstu “Sarakste ar tautas dziesmu iesūtītājiem”. Kārlis Arājs savulaik norādījis, ka Dainu skapī ir piecdesmit četru tautasdziesmu iesūtītāju vēstules.²³ Tieši tik arī pakā atrodamas, tomēr vismaz septiņas nav saistītas ar LD līdzstrādniekiem. Acīmredzot te saliktas visas vēstules, kur vien pieminētas tautasdziesmas, kas varētu liecināt, ka Barons pats šo apkopojumu nav kārtojis.

Visas pakā “Sarakste ar tautas dziesmu iesūtītājiem” atrodamās vēstules uzrādītas un vairāk vai mazāk citētas šā raksta autores veidotajā LD personu rādītājā.²⁴ Pirmā ir no Friča Adamoviča Bauskā, kurš pēc Kārļa Treiera lūguma ir pierakstījis Dundagas māju vārdus, bet pasūtītāja adresi nav zinājis un atsūtījis tos Krišjānim Baronam. Datums pie vēstules un

paši mājvārdi nav atrodami. Otra vēstule ir no dundadznieka Dreiberģu Jāņa par palīdzību pārrakstīt kādu dziesmu krājumu (Dundagas Kabelos 26.11.1895.). Pavisam neiederīga šajā kopā ir vēstule no rakstnieka Jēkaba Janševska (Nīcā 6.02.1896.), jo viņš tikai lūdzis Krišjānim Baronam papildināt viņa garo tautasdziesmu krājumu, bet pats LD nav devis nevienu dziesmu. Rūpnieks Fridrihs Freivalds divās vēstulēs sūdzējies par mācītāju Mārtiņu Celmiņu, ka viņš vairs negribot dziesmas pierakstīt (1915). Kāds Fr. Spinga apjautājies par kādu rotaļu (2.05.1913.), bet kāds J. Rupais no Latgales rosinājis Baronu sakārtot latgaliešu dziesmu krājumu "Malienas pērles" (15.11.1910.). Folkloras vācēja Friča Krēslīņa pastkarti Krišjānim Baronam pārsūtījis LD pirmo burtnīcu izdevējs Jēkabs Draviņš-Dravinieks. Tās saturs: "Man ir pierakstītas 650 dziesmas – cik maksāsīt?" Šo pašu jautājumu vēl apmēram pēc trīsdesmit gadiem no viņa regulāri saņēmusi Latviešu folkloras krātuve. Vēl kādu svarīgu vēstuli no šīs kopas Krišjānim Baronam pārsūtījis Fricis Brīvzemnieks. Tā ir no Brīvzemnieka laba paziņas – lauksaimnieka Krišjāņa Kalniņa Susējā. Sešas Kalniņa vēstules glabājas Misiņa bibliotēkā, Brīvzemnieka fondā,²⁵ bet šo saņēmējs nodevis Baronam. Vēstulē pausts patiens satraukums par "dainas" vārdu Barona tautasdziesmu izdevuma virsrakstā: "Esmu dzirdējis, ka to uzspiedis Henrijs Visendorfs un Krišjānis Barons domā piekāpties" (Lilienfeldē 29.01.1894.).

Krišjāņa Kalniņa vēstule pašam Baronam atrodama paciņā ar uzrakstu "Sarakstīšanās ar LD pircējiem". Šajā sarakstē jau apmēram no 1904. gada visbiežāk izskan satraukums par iespēju iegādāties pēdējo – nerātno tautasdziesmu – sējumu. Jānis Misiņš rakstījis: "Baidos, ka nepaliekšu beša" (12.11.1904.). Kalniņš paudis: "Caur [Jāni] Kriškānu uzzināju, ka mūsu "bezkaunīgās" tautas dziesmas tikšot drukātas ārzemēs un ļoti aprobežotā skaitā, varbūt tikai uz iepriekšējo pastellējumu. Lūdzu pastellēt arī man!" (13.02.1905.) Tik tiešām, Pēterburgā 1915. gadā LD 6. sējums ticis arestēts, tā nonākšana Latvijā bijusi ļoti ierobežota. Kopā ar lūgumiem šajā paciņā atrodama arī Barona izstrādāta veidlapa: "Ar šo apliecinu, ka no Krišjāņa Barona esmu saņēmis VI sējumu savai personiskai lietošanai. Apsolos ar tā saturu neiepazīstināt citus." Valkas pasta-telegrāfa kurators J. Pencis savukārt bijis neapmierināts par ziņu, ka pēdējie divi LD sējumi jāiegādājas kopā. Viņš apliecinājis, ka "VI sējumu lietošu pats personīgi etnogrāfisku materiālu krāšanas un pētīšanas labad un nekādā ziņā to tālāk atklātībā nedošu" (iespējams, 1915. gads). Šajā kopā rodams piecpadsmit vēstules arī par iespēju iegādāties citus LD sējumus (no komponista Jurjānu Andreja un valodnieka Jāņa Endzelina Harkovā, Bredenfelda Varšavā, pedagoga un mitoloģijas pētnieka Mārtiņa Bruņenieka Kijevā, Strautzeļa Jelgavā u. c.). Pēc Bruņeniekam domātajiem LD sējumiem pēc 1906. gada²⁶ ieradies kāds Ozoliņa kgs. Barons pēc viņa vizītes satraukumā rakstījis vēstules uzmetumu Bruņeniekam, kura adresi sagādājis E. Mednis, jo LD sējumu saņēmējs "noskaitīja naudu uz galda, atradu vēlāk 5 rbļ par daudz. Kā es tos varu nodot vai Jums uz Kijevu nosūtīt?"

Dažāda satūra vēstules

Īpašā sainīti atrodas astoņas “Līdzjūtības vēstules pēc Barona kundzes nāves 1914. gadā”. Tās rakstījuši Ženija Škute Rendā. Uz viņas sūtītās lapas neaprakstītās puses Barons papīra taupīšanas dēļ vēlāk pierakstījis aktuālu informāciju par Pirmā pasaules kara armiju sastāvu un karavīru skaitu pulkā, rotā, vadā. Vēl līdzjūtību izteikuši Fricis un Ella Adamoviči, Zeiferts Olainē, Treinbergu ģimene Dundagā, Sietiņsons, Brunovskis, H. Simsons un Barona ģimenes locekļi Griezē.

Biezāka ir pateicības vēstuļu paciņa. Tajā atrodama, piemēram, ziņa, ka no 1920. gada 1. aprīļa Ministru kabinets piešķīris Baronam 1200 rubļu pensiju mēnesī. Klāt saglabātas 1 rbļ. un 25 rbļ. zīmes. Vairākas vēstules ap 1907. un 1908. gadu saņemtas no rakstnieka un skolotāja Augusta Saulieša. Tajās Baronam izteikta pateicība par Ķeniņas ģimnāzijas audzēkņu uzņemšanu viņa mājās Dārtas ielā. Šajā laikā ģimnāzijā pie Augusta Saulieša mācījusies arī Anna Bērzkalne, kas tādējādi iepazinusi folklorista darbu un tā nozīmību jau skolas gados. Visvairāk pateicības vēstuļu saņemts 1915. gadā pēc LD pabeigšanas. Teodors Zeiferts rakstījis: “Latvju dainas dara latvju [tautas] vārdu nemirstamu, kaut arī tā pati izmirtu, Jums var būt kā augstākā alga tā apziņa, ka līdz ar to nemirsiet arī Jūs” (19.06.1915.). Šajā pateicību “kaudzītē” atrodama arī Somu literārās biedrības prezidenta Kārles Krona (*Kaarle Krohn*) un sekretāra Augusta Niemi (*Aukusti Robert Niemi*) vēstule, kurā viņi “par korespondējošu biedru uzlūd skolotāju Krišjāni Baronu cerībā, ka viņš ar aizliedzību un milestību veicina biedrības mērķi” (Helsingforsā 1.03.1905.).²⁷ 1922. gadā Barons, rādoties Bērzkalnei Dainu skapī “Vārdu rādītāju”, ar sajūsma pacilājās arī somu dāvāto tautasdziesmu melodiju krājumu apmēram ar tūkstoš variantiem un izteicis izbrīnu, ka ir savākts²⁸ un publicēts tik daudz melodiju.

Atsevišķa paciņa atvēlēta vienam no ievērojamākajiem vācbaltiešiem, latviešu folkloras vācējam un izdevējam Augustam Bilenšteinam. Tajā glabājas astoņas Bilenšteina vēstules Baronam un pieci Barona atbilžu uzmetumi, visi vācu valodā. Tikai divas vēstules vēl rakstītas ar paša Bilenšteina roku, pārējās diktētas. Pārsteidz tas, ka pirmā vēstule, kas sūtīta izglītojam latvietim, izbijušam vācu valodas skolotājam Krievijā, aizkustinājumā uzrakstīta latviešu valodā:

Cien. Barona kgs. Jūs man esiet atsūtījuši sava dainu krājuma pirmo burtnīci. No sirds Jums saku paldies par Jūsu dāvanu un priecājos, ka mums nu gaidams bagātāks krājums nekā līdz šim mums bijis un ka iz tā daudz ko varētu mācīties par Latviešiem, gara īpatnību, mitoloģiju, ka to lielo darbu jo ātri varētu nobeigt. Īpaši man rādās, ka Jums ļoti laimējies derīgu kārtību tām dainām uziet un pēc tādas kārtības salikt. Kārodams kāroju piedzīvot Jūsu darba nobeigšanu. No sirds Jūs apsveicu! Dr. A. Bielenstein. (9.05.1894.)

Šajā laikā Bilenšteinam jau ir ļoti vāja redze, un iespējams, ka viņa palīdzēm, kam tikušas diktētas vēstules, pieņemamāk bijis rakstīt vāciski. Arī Barons vērsies pie zinātnieka viņa dzimtajā valodā, lai rakstiski nokārtotu Bilenšteina tautasdziesmu krājuma nonākšanu “Latvju dainās”.

Barona populārākā dzejoļa uzmetumi

Pakā ar uzrakstu “Lūgumi Baronam pēc padoma literāros jautājumos” atrodam, ka visneatmaidīgākā rakstītāja ir kāda jauna sieviete Marta Stalbova (Sapņotāja). Barons viņai smalkjūtīgi atbildējis, ka viņš nav dzejnieks, viņu vairāk interesē pētījumi etnogrāfijā un valodniecībā, lai meklē palīdzību pie dzejniekiem, piemēram, Brigaderes. Citi rakstītāji jautājuši par dziesmu vecumu, par vārdiem “latvietis” un “latvis” tautasdziesmās. Pie literāriem mēģinājumiem atrodas plaukstas lieluma lapiņa, Barona aprakstīta no abām pusēm:

Man klints akmini neveļat
~~Uz mana kapa~~ Man pieminēkli neveļat:
 No tautas dziesmām tas jau celts
 Tas nerūsēs, tas tīrais zelts.
 Bet liepu stādat, ozolu
 (Jo kuplu un jo zarotu:) Kā tautas dziesmu simbolu
 Kad tautas bariem šurp klidīs,
 Tad tveicē būs spirts pavēnis
 Tie pavēni spirtu atradīs. [Visa lappuse pārsvitrota. M. V.]

[Otrā pusē] Mans pieminēklis

Man klints akmeni neveļat,
 Man pieminēkli neveļat,
 No tautas dziesmām tas jau celts,
 (Man pieminēklis paša celts),
 Tas nerūsēs, tas tīrais zelts.
 Bet, draugs ja kāds še atklistu,
 Tam pavēni es vēlētu:
 Tādēļ man stādat ozolu
 Jo kuplu un jo zarotu.
 Baron.

Kā trešā rinda “No Latvju dainām tas jau celts” vēlāk pārveidojusies, nav izpētīts, jo Dainu skapī saglabātie uzmetumi nav bijuši plašāk pieejami.

Barona nerūsošais zelts ir latviešu tautasdziesmas, un ne tikai tās, kas glabājas Dainu skapī. Dainu skapī bez dziesmām vēl atrodami citi interesanti un bagātīgi materiāli. Tas ir neizsmeļams avots dažādu zinātņu nozaru pētījumiem.

Atsauces un piezīmes

¹ Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava, Pēterburga: Ķeizarkās Zinību akadēmijas spiestuve, 1894–1915. Par Dainu skapja un “Latvju dainu” vēsturi plašāk sk.: Viksna M., Melne E., Reidzāne B. *No Dainu skapja līdz “Latvju dainām”*. Treija R. (sast.). Rīga: LU LFMI, 2015. 360 lpp.

² Dziesmu krājēju – uzrakstītāju un dziesmu teicēju – dziedātāju alfabētiskais saraksts. Barons K. (sast.). *Latvju dainas*. 5. sēj. Pēterburga: Ķeizarkās Zinību akadēmijas spiestuve, 1915. 735.–743. lpp.

- ³ Dziesmu krājēju un vietu reģistrs un savākto dziesmu skaits. *Latvju dainas*. 5. sēj., 702.–734. lpp.
- ⁴ Arājs K. *Krišjāņa Barona "Latvju dainas" un to nozīme latviešu folkloristikā*. Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda ieguvei. Rīga, 1964. 453 lpp.
- ⁵ Alaunu Reinis (? Mazsalacā – 1885 Bulduros) – folkloras vācējs, grāmatu krājējs, strādājis par sulaini Mazsalacā un Vērmanes dārzā Rīgā. No viņa LD 2190 tautasdziesmas.
- ⁶ Āronu Matīss (1858 Bērzaunē – 1939 Rīgā) – tautskolotājs, žurnālists, bibliogrāfs, folkloras vācējs un publicētājs. Viņa krājums Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai ar 2188 dziesmām nav pārrakstīts un iesūtīts Baronam. LD no viņa vākuma ir 2668 tautasdziesmas, t. sk. publicētās grāmatā "Mūsu tautas dziesmas" (Rīga: Pūcišu Ģederta un biedra apgādībā 1888. 352 lpp).
- ⁷ Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs, MNM 5895, 7.
- ⁸ Krišjāņa Barona "Latvju dainu" substantīvu rādītājs. LFK, 1994. 790 lpp.
- ⁹ Alise Laua (1914–1994) – valodniece, fonētikas, leksikogrāfijas un frazeoloģijas pētniece.
- ¹⁰ Valodas katedru no 1993. līdz 1999. gadam vadīja *Dr. philol.* Dzintra Paegle.
- ¹¹ Milenbahs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. Rediģējis, papildinājis, nobeidzis Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonda izdevums, 1923–1932.
- ¹² Arājs K. Krišjāņa Barona folkloristikās darbības metri. Greble V. (sast.). *Krišjāņa Barona piemiņai*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1962. 7.–36. lpp.
- ¹³ Zemzare D. Kr. Barona uzmetumi vācu-latviešu vārdnīcai. Zemzare D. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1961. 369.–371. lpp.
- ¹⁴ Krišjānis Barons divdesmit piecus gadus (1867–1893) strādājis par mājskolotāju muižnieka Ivana Stankēviča ģimenē Krievijā.
- ¹⁵ Riekstiņš E. Par Krišjāņa Barona radurakstiem. Darbiniece J. (atb. red.). *Latviešu folkloras Tradicionālais un mainīgais*. Rīga: Zinātne, 1992. 209.–236. lpp.
- ¹⁶ Baumanis A. *Krišjānis Barons. Dzīve un darbi*. Rīga: Barona biedrības apgāds, 1935. 398 lpp.
- ¹⁷ Arājs K. *Krišjānis Barons un "Latvju dainas"*. Rīga: Zinātne, 1985. 272 lpp.
- ¹⁸ Viese S. *Mūža raksts. Krišjāņa Barona dzīves stāsts*. Rīga: Liesma, 1985. 102 lpp.
- ¹⁹ Peters J. *Trīs dārgas mantas*. Rīga: Liesma, 1984. 244 lpp.
- ²⁰ Barona L. Kā radās pirmais "Latvju dainu" izdevums. *Burtnieks*. 1928. Nr. 8. 719.–728. lpp.
- ²¹ Turpat, 719. lpp.
- ²² Turpat, 728. lpp.
- ²³ Arājs K. Krišjāņa Barona folkloristikās darbības metri. Greble V. (sast.). *Krišjāņa Barona piemiņai*, 20. lpp.
- ²⁴ Viksna M. Dziesmu krājēju – uzrakstītāju un dziesmu teicēju – dziedātāju alfabētiskais saraksts. Viksna M., Melne E., Reidzāne B. *No Dainu skapja līdz "Latvju dainām"*, 65.–366. lpp.
- ²⁵ Latvijas Universitātes Akadēmiskā bibliotēka, Mišņa bibliotēka, Rokrakstu un reto grāmatu krājums, F. Brīvēznieka fonds, 34, 13, 1–6.
- ²⁶ Viņš iegādājies "Latvju dainu" 2. sējumu un divus 3. sējumus.
- ²⁷ Uz Somiju tika nosūtīti pirmie trīs "Latvju dainu" sējumi.
- ²⁸ LFK pašlaik ir apmēram 30 000 melodiju pierakstu.

Māra Vīksna

What Else *Dainu skapis* Stores Apart from Folksongs

Summary

Keywords: handwritings in *Dainu skapis*, indexes of places, persons and names of *Latvju dainas*, Krišjānis Barons' correspondence, contributors of *Latvju dainas*

The article is focused on Krišjānis Barons' *Dainu skapis* (The Cabinet of Folksongs), where apart from the texts of folksongs – namely, the card index of *Latvju dainas* (Latvian Folksongs, 1894–1915) – one can also find other handwritten materials valuable for both the research of folksongs and Latvian cultural history in general. The aim of the article is to examine these handwritings from the perspective of cultural history. Attention has been drawn to Barons' drafts for the indexes of *Latvju dainas*, as well as to his personal and official correspondence, especially highlighting letters, where the history of the creation of *Latvju dainas* is revealed. The author has also examined the handwritten materials belonging to *Dainu skapis*, which Barons' granddaughter has had with her on exile and which were donated to the Archives of Latvian Folklore in late 2015 by Barons' great granddaughter Ilze Ērgle.

Angelika Juško-Štekele

Konceptuālās metaforas Krišjānim Baronam veltītajos nekrologos

Atslēgvārdi: nekrologs, konceptuālā metafora, dzīve, nāve, kolektīvā atmiņa

Viena no būtiskākajām kultūras vērtību pārmantojamības kategorijām ir kolektīvā atmiņa, kura, kā norāda filozofs Avišajs Margalits (*Avishai Margalit*), jāskata nevis tiešā, bet gan paplašinātā, metaforiskā nozīmē.¹ Arī viens no kolektīvās atmiņas teorijas pionieriem, sociologs Emīls Dirkhaims (*Émile Durkheim*) atzīst, ka atmiņa nav fizisks fakts, jo priekšstatī spēj saglabāties laikā, tie iedarbojas uz cilvēka psihi, bet saikni starp tagadni un nākotni iespējams nodrošināt ar intelektuālu starpnieku palīdzību.² Šo intelektuālo starpnieku lomā var darboties arī par kultūras vērtību saglabāšanu, popularizēšanu un tiražēšanu atbildīgas sociālās institūcijas kā arhīvi, muzeji, bibliotēkas, izdevniecības, arī plašsaziņas līdzekļi. Viens no šādiem kolektīvās atmiņas repozitorijiem, pēc angļu socioloģes Bridžitas Fauleres (*Bridget Fowler*) domām, ir arī nekrologi – īpaši vēstījumi, kas satur kolektīvās atmiņas par sava laika varoņiem vai sava laika mitoloģiju.³

Par nekrologu (gr. *νεκρός* – mirušais, *λόγος* – vārds) tradicionāli tiek uzskatīts “raksts, kurš uzrakstīts sakarā ar kāda cilvēka nāvi un kurā raksturota viņa dzīve un darbība”.⁴ Latvijā nekrologs kā kolektīvās atmiņas veidotājs attīstās pakāpeniski. Pirmie vācu izcelsmes amatvīriem veltītie nekrologi tiek publicēti vācu periodikā, sākot no 19. gadsimta vidus (piemēram, *Rigasche Stadtblätter*, *Das Inland* u. c.). Jau pirmajos latviešu žurnālu nekrologos ienāk nacionālās atmodas idejas, piemēram, žurnāla “Austrums” pirmajā numurā nekrologs veltīts kādam Maskavā mirušam latviešu studentam Reinberga Jānim.⁵ Nekrologi veltīti arī izcilākajiem nacionālās atmodas darbiniekiem – Krišjānim Valdemāram⁶ un jo sevišķi Krišjānim Baronam.

Zīmīgi, ka 1923. – Krišjāņa Barona nāves – gadā nekrologi atklāj dažādas identitātes:

- 1) nacionālo, pieminot dažādu profesiju latviešus – skolotāju Jūliju Zālīti, agronomu Jāni Bisenieku, tiesnesi Edvardu Bergu, satīriķi Ernestu Banderu u. c.;
- 2) sociālpolitisko, cildinot latviešu izcelsmes proletariāta priekšstāvjus dažādās pasaules valstīs – Amerikas strādnieku partijas biedru Kārli Talentu, Tveras guberņas fabrikas strādnieci Amāliju Dreimani u. c.;
- 3) eiropisko, informējot par mirušajiem Eiropas zinātniekiem, politiķiem, rakstniekiem – politiķi lordu Džonu Morleju (*John Morley*), Tutanhamona kapeņu atklājēju lordu Džordžu Karnarvonu (*George Carnarvon*) u. c. ievērojamiem laika-biedriem.

Katrs no šiem naratīviem operē ar specifisku asociāciju arsenālu, tomēr tiem visiem piemīt metaforisks nozīmes pārnese raksturs – nekrologs, stāstot par nāvi, apliecina dzīvi tās simboliskajās, aksioloģiskajās vērtībās, projicē individuālo vispārcilvēciskajā, zināmo nezināmajā, konkrēto vispārīgajā. Būtiskākā nozīme 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā tomēr ir nacionālās identitātes meklējumiem, kas saskan ar pirmās atmodas konceptuālajiem uzstādījumiem nacionālās kultūras bāzes veidošanā un nostiprināšanā, tostarp ar nekrologu starpniecību sniedzot paraugus nacionālo ideālu stiprināšanai.

Mērķis, avoti, metodika

Raksta mērķis – identificēt būtiskākās konceptuālās metaforas Krišjānim Baronam veiktajos nekrologos, rekonstruējot tās sabiedrības vērtības, kas atspoguļo kognitīvos dzīves un nāves priekšstatus latviešu pasaules skatījumā un kalpo par atdarināšanas un piemiņas cienīgiem paraugiem nacionālās kultūras veidošanā.

Par izpētes avotu izvēlēts divdesmit viens nekrologs,⁷ kas mēneša laikā pēc Krišjāņa Barona nāves 1923. gada 8. martā publicēts latviešu presē (sk. avotu sarakstu raksta beigās). Statistikas datu ieguvei nekrologu teksti apstrādāti ar datorprogrammu *AntConc*, iegūstot 17 607 vārdlietojumu korpusu – sava veida megatekstu, kas apkopo dažādu autoru dažāda apjoma, formas un satura nekrologus, kurus vieno Barona personība un nekrologa žanram tipiskā dzīves (dzīvības) atzīšana abpus atskaites punktam – nāves faktam. Skaitliski plašākās grupas korpusā veido Baronu nosaucošās leksēmas (*K. Barons, Barontēvs, dēls, Krīvs* u. tml.; 350 vārdlietojumi), nacionālo un valstisko piederību apliecinošas leksēmas (*tauta, valsts, dzimtene, Latvija, nācija* u. tml.; 592 vārdlietojumi), Barona dzīvi un darbu reprezentējošas leksēmas (*darbs, dainas, mūžs, gadi, laiks, dienas* u. tml.; 639 vārdlietojumi) un, beidzot, nāvi un izvadišanu apliecinošas leksēmas (*nāve, bēres, izvadišana, vainagi, zārks, pavadītāji* u. tml.; 229 leksēmas).

Dzīve un nāve ir sarežģīti esības fenomeni, kuru pilnvērtīgai izpratnei bieži vien nepietiek tikai ar nosaucošo aspektu. Tiem nepieciešami papildu skaidrojumi, kas nereti tiek iegūti, meklējot līdzības un analogijas citās, šķietami saprotamākās sfērās. Šī prāta darbība īstenojas kā nozīmes pārnese, metafora, kas rakstā atklājas nevis izpētes objekta, bet drīzāk rīka statusā, kurš vērsts uz kognitīvo domāšanas procesu raksturojumu un demonstrē, kā iekšējā, neredzamā prāta darbība iespaido, veido un nereti arī pārveido parādību pasauli. Publiciste un politikas teorētiķe Hanna Ārente (*Hannah Arendt*) šai sakarā metaforu tēlaini raksturo kā tiltu, kas ved pāri bezdibenim starp iekšējo, neredzamo prāta darbību un parādību pasauli.⁸ Kognitīvajā limenī amerikāņu zinātnieki Džordžs Leikofs (*George Lakoff*) un Marks Džonsons (*Mark Johnson*) to nosaukuši par konceptuālās metaforas teoriju, kas īstenojas kā informācijas pārnese no viena pieredzes lauka, t. s. avotdomēna (*source domain*), uz otru grūti aptveramu pieredzes lauku, t. s. mērķdomēnu (*target domain*).⁹

Dzīvības un nāves konceptualizācija nekrologos ļauj rekonstruēt sākotnējos pieredzes laukus – priekšstatus, kas piepilda mērķdomēnu ar saturu un palīdz veidot nacionālos

vērtību standartus. Daudzskaitlīgas nacionālo un valstisko identitāti un kolektīvo piederību apliecinošas leksēmas – *tauta, latvieši, valsts, Latvija* (592 vārdlietojumi) un *mūsu, mēs, savu* (295 vārdlietojumi) – uzrāda pārliecinošu, uz nacionālo vērtību veidošanu un nostiprināšanu vērstu retoriku.

Dzīves konceptualizācija

Ar dzīves kā mērķa sfēras izpratni saistītās pamata leksēmas (*dzīvs/dzīve/dzīvība/dzīvot/mūžs*) Krišjānim Baronam veltītajos nekrologos fiksētas 158 vārdlietojumos. Apzinot šo leksēmu semantisko valenci, jāatzīst, ka dominējošie pieredzes lauki, kas veido priekšstatu par ilgtspējīgām nacionālām, atdarināšanas cienīgām dzīves vērtībām, ir darbs un ciņa.

Dzīve ir darbs

Cilvēka dzīves izteikšana darba kategorijās ir iekodēta latviešu pasaules skatījumā. Kā norāda valodnieks Konstantīns Karulis, verbs *dzīvot* dažās Kursas un Zemgales izloksnēs ieguvis nozīmi ‘strādāt’, rodot izpausmi arī tautasdziesmas rindās: “Tu dzīvoji dižu darbu.”¹⁰ Arī Baronam veltītajos nekrologos mūža vērtība izteikta ar darbu, par ko liecina metafora “mūža darbs” (13 pieminējumi) un tai līdzīgas – “mūža uzdevums” (3 pieminējumi), “darba dzīve” (1 pieminējums), “mūža darba posms” (1 pieminējums), “darba pilns mūžs” (1 pieminējums) u. c., piemēram, “viņa mūža darbs dzīvos gadu tūkstošus” (4, 1¹¹); “Tā Krišjānis Barons sāk savu lielo mūža uzdevumu” (16, 298); “Darba pilns ir bijis Barontēva garais mūžs” (2, 25).

Vispārīgu darba vērtību cilvēka dzīvē nekrologos parāda leksēmu ar sakni *darb**- lietojums. Tās fiksētas 192 gadījumos, apzīmējot darbu, darbību, darbinieku un darbošanos. Tomēr Barona piemērs ļauj par etalonu izvirzīt tādu “mūža darbu”, kas pārsniedz vienkārši lietderīga darba robežas. Pirmkārt, tas ir nesavtīgs darbs: “Tiešām vajag [...] sevi tā disciplinēt, ka varētu 41 gadu nosēdēt pie viena darba, necerot par to saņemt atalgojumu” (11, 3). Otrkārt, tas prasa noteiktu augstās ētiskās vērtībās balstītu attieksmi pret darbu: “Viņā parādījās Barontēva darba prieka, ideālisma un lielās cilvēcības nemirstīgā gara saprašanās ar tautas garu un darba mīlestība” (4, 43). Beidzot – tas ir nepārtraukts, ilgtspējīgs darbs, kas pārdzīvo savu darītāju: “[...] viņa mūža darbs dzīvos gadu tūkstošus” (11, 1).

Barona veikums ļauj aktualizēt arī konkrētu darba veidu imanento kapacitāti to iekļaušanai kolektīvās atmiņas repozitorijā. Pastāv viedoklis, ka urbānajā kultūrvidē nekrologos biežāk tiek iemūžināti izglītības, zinātnes un mākslas pārstāvji. Faulere, pētot 2000. gada nekrologus britu periodikā, konstatē, ka 56 % nekrologu ir veltīti universitāšu akadēmiskajam personālam.¹² Arī Latvijā pirmās nacionālās atmodas periodā sevišķi jūtīgi tiek uztverta nekrologu subjektu loka pārslēgšanās vai, precīzāk, nepamatota paplašināšanās no kultūras sfēras darbiniekiem uz sadzīviskām, par merkantilām uztvertām profesijām. Ādolfs Alunāns jau 1891. gadā savā “Zobugala kalendārā” ironizē, ka “nav vairs “mode”

vienīgi dzejniekiem, rakstniekiem un māksliniekiem dāvēt laurus, [...] tagad katrs zirgu kupcis, [...] miesnieks, aldaris, augļotājs [...] var savus kapus likt apkraut ar lauriem, ja šādam nolūkam atstājuši diezgan naudas”¹³

Barona “mūža darbs” “Latvju dainas” (LD)¹⁴ rāda, cik īpaša nozīme nacionālās kultūras tapšanas posmā piedēvēta garīgajām vērtībām. Semantiskā pārslēgšanās no vārdā *darbs* etimoloģiski iekodētās smaga fiziska darba izpratnes¹⁵ uz garīgu darbu vienlaikus liecina arī par identitātes kodu pārslēgšanos. Folklorā vēl sastopam uz smagākajiem zemes darbiem attiecinātu verbu *darīt* (“Daris [‘plēsis’] lielu tūrumiņu”; LD 25954),¹⁶ savukārt nekrologos Krišjānis Barons “dara savu lielo darbu [kārto dainas – skaidrojums mans – A. J.-Š.], visu pasauli aizmirsis” (11, 1).

Konceptuālā metafora “dzīve ir darbs”, no vienas puses, parāda tradīcijā nostiprināto dzīves kā darba izpratni, no otras – veido līdz šim apoloģētiskajā latviešu kā zemnieku, darba tautas izpratnē jaunas niansas. Topošajai nacionālajai pašapziņai kļūst svarīgs nevis vienkārši garīgs, bet izcils, unikāls radošs darbs gan procesa, gan veikuma izpratnē. LD kā šāda garīga darba rezultāts nekrologos metonīmiski tiek identificētas gan ar pašu Baronu (“tavs gars paliks ar mums dziesmās” (13, 418)), gan ar tautas dvēseli (“tu devi tautai viņas dvēseli – dziesmas, mūsu garīgo dzimteni” (18, 155)).

Dzīve ir cīņa

Leksēmas *cīņa* semantika latviešu valodā aptver daudzveidīgu cīņas interpretāciju, sākot no tiekšanās uz kādu mērķi, pārvarot grūtības, līdz pat bruņotai cīņai.¹⁷ Karulis norāda, ka leksēma *cīņa* aktīvā aprītē ienāk tikai, sākot ar 19. gadsimta 90. gadiem, tomēr dažādas cīņas izpausmes (aizsardzība, sirošana, piespiedu cīņa u. tml.) ir neiztrūkstoša Latvijas vēstures un kultūras daļa, kas radusi izpausmi arī folklorā.¹⁸ Nekrologos rekonstruētajā konceptuālajā metaforā “dzīve ir cīņa” uz dzīvi kā mērķa sfēru tiek pārnesti dažādi cīņas kā avota sfēras elementi. Vārdlietojums *cīņa* nekrologu korpusā pieminēts vien 18 reizes, vēl retāk – sinonīms *karš* (11 reizes), tomēr konceptuālās metaforas saturu veido arī cīņas kā avota sfēras komponentu – cīņas subjekts, piederumi un emocionālā attieksme – pārnesumi.

Cīņas subjekta funkcija nekrologos atvēlēta Baronam: “[...] karotājs, cīnītājs viņš bija” (8, 135). Cīņa, līdzīgi kā darbs, nav pašsaprotams kritērijs, lai to ierakstītu kolektīvajā atmiņā, jo sevišķi “tautas cīnītāja” (21, 4) godā, kas piedēvēts Baronam: “Tu biji tautas cīnītājs, avižnieks un dziesminieks” (21, 4). Tas pieprasa izcilību, kas Barona gadījumā apliecināta, apvienojot pirmreizības un augstākā sasnieguma kritēriju: “Latvijas pirmo cīnītāju [...] nākusi pavadīt visa tauta” (13, 416). Nekrologos izcelti divi Barona cīņas lauki: nacionālās pašapziņas modināšana jaunlatviešu ideālu gaismā un dainu izdošana. Abos gadījumos cīņas semantikā prevalē ne tik daudz fiziskas kā garīgas cīņas izpratne, kas saskan ar garīga darba interpretāciju konceptā “dzīve ir darbs”.

Izsekojot nekrologos Krišjāņa Barona dzīves gājuma atainojumam, redzam, kā jauneklīgo karotāja, cīnītāja pozīciju nomaina sarga un aizstāvja loma vecumdienās. Piemēram, “Pēterburgas Avižu” periodā Barons ir cīnītāju ierindā: “Stāvēja un cīnījās viņš mūsu

nacionālā gara drošsirdīgo ierosinātāju pirmajā rindā” (12, 5), savukārt dzīves norietā “sirmais Barontēvs sēž pie savām dainām, neatstādams savu posteni visbriesmīgākos brīžos” (6, 134).

Lai konceptuāli izprastu garīgu cīņu, tā apveltīta ar ierastākiem fiziskas cīņas atribūtiem. Tādi, piemēram, ir Barona cīņas ieroči, kas korelē ar viņa “cīnītāja drosmi” (6, 133) spēka gados un sarga, aizstāvja lomu dzīves norietā. Cīņā par atmodas laika ideāliem Baronam piedēvēti “skaidri un spoži [...] cīņas ieroči”. Norādes par šiem simboliskajiem ieročiem atrodam Barona vecumdienu raksturojumā, kad “viņš bija sasniedzis īsta patriarha sirmumu un tāpēc vairs nevarēja **zobenu cilāt**” (3, 1) [izcēlums mans – A. J.-Š.].

Ieroču motīvs Krišjāņa Barona kā tautas varoņa tēlā iezīmē mītiskajam kultūras varonim raksturīgās precedentālās iezīmes, iemācot tautu aizstāvēties pret iespējamām uzbrukumiem: “Tu esi devis mums rokās spožu tautas gara vairogu, ar kuru mēs atsitīsim visas bultas” (21, 4). Vienlaikus viņš apveltīts ar milzīgu spēku: “Barona spēks bija pasakains” (13, 418).

Šādi cīņas kā mērķa sfēras atribūtika akcentē Barona varonības izpratni. Līdzīgi kā darba konceptuālajā izpratnē, arī cīņas interpretācijā dominē “garīga varonība” (6, 135), kas izpaužas ne tikai kā “pašapziņas modināšana un latvietības aizstāvēšana” (9, 2), bet arī tās augstākajā izpratnē – kā garīgas pašuzpurēšanās spēja tautas labā: “[...] jis vysu sovu dzeivi upurej uz tautas oltora”.¹⁹ Garīgās varonības īpašā nozīme parādās arī dzīvības un nāves attieksmju izvērtējumā. Pretstatā bruņotas cīņas skaļajai publicitātei tiek izcelti “klusie, nemanītie un nedaudzinātie cīnītāji. [...] Viņu darbā palicis viņu gars, tas uzvarējis nāvi” (16, 298).

Nāves konceptualizācija

Statistikas dati liecina, ka *nāve* Krišjānim Baronam veltītajos nekrologos, lai gan tai ir iniciāla loma nekrologa tapšanā, nosaukta daudz retāk (13 vārdlietojumi) nekā *dzīve/dzīvība/mūžs* (158 vārdlietojumi). Tomēr nāves fakts nekrologos neatklājas tikai tās tiešajā pamatnozīmē. Spāņu valodnieks Eliesers Krespo-Fernandess (*Eliecer Crespo-Fernández*) uzskata, ka nāve kā delikāta un intīma pieredze ir iekodēta psiholoģiskos, reliģiskos un sociālos aizliegumos un nozīmes pārnēsamos.²⁰ Nāve kā vispārīga filozofiska un līdz ar to grūti definējama bioētikas kategorija pieder tai nezināmā sfērai, kas pretendē uz tās atšifrēšanu ar šķietami vairāk zināmo, saprotamo, pieredzē nostiprināto. Baronam veltītajos nekrologos konceptuālie avota sfēras elementi ir mūžība un dusa.

Nāve ir mūžība

Mūžības kā avota sfēras projekcija nāves kā mērķa sfēras izpratnē veido kompleksu nozīmes pārnēsumu. Vācu zinātniece Krista Baldaufa (*Christa Baldauf*) šādus kompleksus modeļus dēvē par konstelācijas metaforām, kas izpaužas kā tēla konstelāciju projicēšana uz abstraktām jomām.²¹ Mūžība “Latviešu literārās valodas vārdnīcā” skaidrota kā bezgalīgi ilgs pasaules pastāvēšanas laiks un bezgalīgi ilga eksistence.²² Būdamā atvasināta no

leksēmas *mūžs*, *mūžība* gan konceptuāli, gan leksiski satuvina dzīvības un nāves izpratni un nāvi piesaka kā citu, atšķirīgu eksistences formu. Konceptuālās metaforas “nāve ir mūžība” struktūrā notiek nemitīgas pārbīdes starp pagātņi (dzīvi, darbu), tagadni (nāvi, apbedīšanu) un nākotni (mūžību).

Nekrologos nāves fakts poētiski izteikts kā aiziešana mūžībā: “8. marta rītā mūžībā aizgāja mūsu lielais tautiskas atmodas darbinieks un latvju dainu kārtotājs Krišjānis Barons” (11, 6). Savukārt Barona pēcnāves esība nereti izteikta ar darbības vārdu *dzīvos*, piemēram: “Barontēvs mūžam dzīvos” (8, 137), “viņa mūža darbs dzīvos gadu tūkstošus” (6, 1), “Barontēvs ir miris, bet viņa gars dzīvos mūsos, kamēr vien latvju valodu runās – mūžīgi” (1, 27). Izvēlētie citāti satur shematizētu mūžības formulu, kas Barona gadījumā koncentrējas viņa paveiktā (garīgā) darba nezūdošajā vērtībā. Par mūžības garantu kalpo apņemšanās Barona personību, viņa darbu saglabāt tautas atmiņā: “Barona darbīga personība paliks mums neizdzēšamā mīļā atmiņā” (9, 2).

Substantīviem *atmiņa* un *piemiņa* ir atšķirīga valence attieksmē pret dzīvības un nāves faktu. Atmiņa tradicionāli saistīta ar cilvēka apziņā saglabātiem konkrētiem pagātnes priekšstatiem, iespaidiem, pārdzīvojumiem u. tml.,²³ savukārt piemiņa ir saistīta ar (miruša cilvēka, pagātnes laika) pieminēšanu un godināšanu.²⁴ Nekrologos leksēma *atmiņa* fiksēta 11 vārdlietojumos. Tikai vienreiz tā lietota piemiņas nozīmē (sk. iepriekš citātu 9, 2), pārējos gadījumos tā raksturo Barona personību, viņa dzīves laika notikumus.

Nedaudz biežāk lietota leksēma *piemiņa* (22 vārdlietojumi); iekļaujoties dažādos metaforiskos izteikumos, tā iezīmē mūžības hronotopisko izvērsumu, sākot no Barona nāves brīža līdz terminētai Barona piemiņai, saistot to gan ar tautas, gan visas cilvēces vēsturi. Trijos gadījumos leksēma *piemiņa* lietota nekrologu virsrakstos (“Barontēva piemiņai” (2, 25), “Krišjāņa Barona tēva piemiņai” (16, 294), “Krišjāņa Barona piemiņai” (3, 1)), šādi informējot par Barona nāvi. Mūžības kā pēcnāves eksistences izpratne parādās vārdu savienojumā “mūžīga piemiņa”, kas lietots:

- pārļaicīgā nozīmē: “Lai viņam mūžīga piemiņa!” (17, 157);
- saistot to ar latviešu tautas pastāvēšanu: “Barona vārdu pieminēs, kamēr par latviešiem jēl kas būs zināms” (5, 121);
- iekļaujot visas cilvēces piemiņas vērtību reģistrā: “Tikai vēstures “redzētās” tautas atstāj kādu piemiņu cilvēcei, nākamām paaudzēm. [...] Mūsu “Dainas” labākas par piramidēm, grieķu epu, romiešu tiesībām un Bībeli” (6, 134).

Piemiņas semantisko valenci nekrologos papildina arī leksēmas *pieminekļis* lietojums, kur sasauca kāda cilvēka vai notikuma atcerei veltīta monumentāla mākslas darba un kādā kultūras jomā saglabājama būtiska objekta izpratne.²⁵ Nekrologos, sekojot paša Barona paraugam, ar vārdu *pieminekļis* visbiežāk apzīmētas viņa sakārtotās un izdotās “Latvju dainas”. Pēc analogijas ar Barona dzejas rindām (“Man klintsakmeni neveļat, / Man pieminekli neceļat: /No latvju dainām tas jau celts, / Un nerūsēs šis tautas zelts”) nekrologos vairākkārt piesaukts un cildināts Barona sev un tautai celtais pieminekļis: “Barontēvs pats sev uzcēlis pieminekli, kurš, kaut latvju tauta zustu, nekad nezudīs” (2, 25). Tradicionāli pieminekļis laika plūdumā “pagātne – tagadne – nākotne” asociējas ar shēmu: liecinājums nākotnei par pagātņi. Tomēr, kad pieminekļa funkcija tiek atvēlēta pašam

Baronam, izjūk arī ierastais lineārais laika plūdums, aktualizējot ne tikai pagātnes un tagadnes laika savijumu, bet attiecīgi arī dzīves un nāves plūdenās robežas: “[..] kā šī diženā laikmeta dzīvs piemineklis viņš staigāja mūsu starpā” (12, 1). Mūžības zīmogs Baronam ticis uzlikts jau viņa dzīves laikā, gan piedēvējot viņam “uz gadu desmitiem domātas domas” (11, 1), gan arī “episku mieru kā pati mūžība” (11, 2).

Konceptuālās metaforas “nāve ir mūžība” saturs un struktūra apliecina Fauleres nekrologam piedēvēto kolektīvās atmiņas repozitorija statusu. Nekrologos šāds repozitorijs nosaukts par “tautas piemiņas panteonu”, kur Baronu “ieceļ viņa gars un viņa darbi” (12, 1).

Nāve ir dusa

Dusa ir poētisks miega, gulēšanas miegā apzīmējums, bet pārnestā nozīmē ar dusu tiek apzīmēta arī nāve.²⁶ Miega, gulēšanas kognitīvajam sakaram ar nāvi ir mītisks raksturs, piemēram, sengrieķu mitoloģijā nāve un miegs ir dvīņubrāļi, senebreju tradīcijā – binārs vārdu savienojums, kas visbiežāk sastopams uz kapakmeņiem.²⁷ Nāves kā aizmigšanas motīvs sastopams arī latviešu tautasdziesmās:

Man' māsiņa aizmiguse
Baltā smilšu kalniņā,
Klēpi balta villanīte,
Rokā puķu vaiņaciņš (LD 27570)

vai

Nu guļ mana māmuliņe
Cietu miegu aizmiguse,
Nedzirdēja lielu vēju,
Ne bērniņus gaudojot. (LD 27625, 4)

Pastāv uzskats, ka šādi tautasdziesmās ar eifēmismiem (nāvi nosaucot citā vārdā) mēģināts samazināt sāpes un izmisumu par tuvu cilvēku zaudējumu, samierināt ar dzīvi.²⁸ Arī valodniece Alise Laua norāda:

[..] eifēmisma būtība ir emocionālā efekta vājināšanās. Ar eifēmismu pie apzīmētā jēdziena nenonāk tieši, bet caur aizstājēja vārda nozīmi. [..] Tādējādi uzmanība tiek pievērsta tēlam, jēdziena uztveres process pagarinās un radītais efekts vājinās.²⁹

Šādi nozīmes pārnēsums īstenojas arī konceptuālajā metaforā “dzīve ir dusa”, par ko liecina ne tikai izvērstāki nekrologi, bet arī īsi informatīvi paziņojumi par Barona nāvi, piemēram:

Krišjānis Barons – mūsu dainu tēvs iemidzis ceturtdien, 8. martā, mūža dusā, savā 88. dzīves gadā. Paglabāšana notiks trešdien, 14. martā plkst. 11. rt.³⁰

Nekrologu korpusā sastopami 15 leksēmas *dusa* vārdlietojumi. Dusas saikni ar nāvi apliecina vārdu savienojumi “pēdējā dusa”, “beidzamā dusa”, “mūžīgā dusa”, “mūža dusa”. Būdami avota sfēras elementi, kas vērsti uz nāves kā mērķa sfēras izpratni, tie vienlaikus

uztur neviennozīmīgo dzīves un nāves robežšķirtnes jautājumu. Īpašības vārdi *pēdējā, beidzamā* liecina par nāves kā dzīves noslēguma, beigu izpratni, savukārt substantīvs *dusa* nāves poētiskā ienes priekšstatu par cita veida eksistenci, kas vēl nav analoga pilnīgai nebūtībai. Iespējams, šāda dusas izpratne saistāma ar kristietības sakrālajos tekstos sastopamo priekšstatu par nāvi kā iespējamu augšāmcelšanos,³¹ taču metafora “mūža dusā” liecina, kas tas tomēr ir neaptverami ilgs periods, kas faktiski analogs bezgalībai.

Konceptuālās metaforas “nāve ir dusā” semantiku nekrologos papildina guldīšanas (ar nozīmi – ‘apbedīšana’, ‘apglabāšana’) motīvs, kas aktualizē “mūža dusas” telpiskās konstantes, konkrēti – apglabāšanas vietu. Trijos no četriem gadījumiem tiek pieminēta guldīšana kapā (vēsajā kapā) un smilšu kalniņā: “Mēs visi nākam tevi pavadīt un guldīt vēsajā kapā, tu mūsu lepnums un ceļa rādītājs” (13, 417). Tomēr paralēli nāves konceptuālajā izpratnē notiek pārklāšanās ar nāves kā mūžības izpratni, akcentējot Krišjāņa Barona nemirstības ideju: “Tu neesi no mums šķīries, bet dzīvosi ar mums, un tavš gars mūs vedīs uz gaismas kalniem” (13, 417). Līdzīgs efekts tiek panākts, izceļot apglabāšanas vietas īpašo saikni ar tautas atmiņas uzturēšanas tradīciju: “Mēs guldīsim tevi Rīgā, pie latvju sirds, un, kamēr vien Rīga pastāvēs, viņa apņemas kopt un greznot tavu kapu” (13, 417).

Nobeigums

Konceptuālās metaforas Krišjānim Baronam veltītajos nekrologos palīdz atklāt latviešu tradicionālajos dzīves un nāves priekšstatos balstītu kolektīvās atmiņas veidošanas procesu, uzsverot galvenās vērtības un kritērijus, pēc kuriem veidojas tautas varoņu – “nemirstīgo tautas dēlu saraksts” (15, 131). Nekrologs kā žanrs šai ziņā pelna īpašu ievēribu. Tas funkcionē kā mediāls teksts, kas ne tikai vieno pagātņi un nākotņi, bet vienlaikus arī veido sabiedrības viedokli par vērtībām, kuras ir vērts atcerēties un kurām ir vērts līdzināties. Izkopta nekrologa forma savā ziņā līdzinās formulveidīgam vārdojuma tekstam, kas vainagojas ar apņemšanos mūžīgi glabāt savas tautas vērtības: “Mūžīgu piemiņu sirmajam Krīvam! Mūžīgu slavu viņa darbiem!” (9, 2)

Avoti

1. [B. a.] Krišjānis Barons †. *Latvijas Saule*. 1923. Nr. 3.
2. [B. a.] Krišjānis Barons †. Barontēva piemiņai. *Ugundzēsējs*. 1923. 3. marts.
3. Bērziņš L. Krišjāņa Barona piemiņai. *Latvis*. 1923. 14. marts.
4. Dr. Barontēva paglabāšana. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 4.
5. Dziļleja K. Krišjānis Barons. *Studentu Domas*. 1923. 19. marts.
6. Šillers E. Pie Krišjāņa Barona zārka. *Mūsu Nākotne*. 1923. 1. marts.
7. H. A. Krišjāņa Barona bēres. *Latvis*. 1923. 15. marts.
8. Rītiņš I. No Barontēva atvadoties. *Mūsu Nākotne*. 1923. 1. marts.
9. J. Krišjānis Barons †. *Students*. 1923. 14. marts.
10. J. J. Barontēva izvadišana. *Ilustrēts Žurnāls*. 1923. Nr. 12.
11. Lapiņš J. Krišjānis Barons. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 3.
12. Kasparsons K. Krišjānis Barons †. *Latvis*. 1923. 14. marts.

13. Egle K. Barontēva pavadīšana. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 1923. Nr. 4.
14. Kārlis K. Baltam tēvam. *Mūsu Nākotne*. 1923. 23. marts.
15. R. Krišjānis Barons. *Mūsu Nākotne*. 1923. 23. marts.
16. Līgotņu J. Krišjāņa Barona tēva piemiņai. *Jaunības Tekas*. 1923. Nr. 4.
17. M-rs. Barontēva bērū akts 11. R. P. vidusskolā. *Mūsu Nākotne*. 1923. 1. marts.
18. -nis. Barontēva pēdējā gaita. *Mūsu Nākotne*. 1923. 1. marts.
19. -o- Krišjāņa Barona apglabāšana. *Studentu Domas*. 1923. 19. marts.
20. Students K. Krišjāņa Barona bērū dienā. *Latvis*. 1923. 14. marts.
21. Skalbe K. Pēdējās atvadas Barontēvam. *Latvju Grāmata*. 1923. Nr. 3.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Margalit A. *The Ethics of Memory*. Cambridge: Harvard University Press, 2004. P. 48–49.
- ² Diurkgeim E. *Sotsiologija: ee metod, predmet, prednaznachenie. Raboty raznykh let*. Moskva: Kanon, 1995. P. 208–243.
- ³ Fowler B. Collective Memory and Forgetting. Components for a Study of Obituaries. *Theory, Culture & Society*. Vol. 22 (6). London: Thousand Oaks and New Delhi, 2005. P. 53–72.
- ⁴ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Rīga: Zinātne, 1984. 396. lpp.
- ⁵ [B. a.] † Reinberga Jahnis. *Austrums*. 1885. 12. janv.
- ⁶ [B. a.] Krišjāņa Valdemāra bēres. *Balss*. 1891. 12. nov.
- ⁷ Nekrologi lasāmi Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitalizētajā periodikas krājumā www.periodika.lv.
- ⁸ Ārente H. *Prāta pasaule*. Rīga: Inteleks, 2000. 107. lpp.
- ⁹ Lakoff Dzh., Dzhonson M. *Metaforų kotorymi my zhivem*. Moskva: LKI, 2007. P. 25–27.
- ¹⁰ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots, 2001. 260. lpp.
- ¹¹ Šeit un turpmāk iekavās norādīta atsauce uz izmantoto avotu, norādot avota numuru avotu sarakstā un lappusi, kurā citāts atrodams.
- ¹² Mitchell M. (ed.). *Remember Me: Constructing Immortality – Beliefs on Immortality, Life, and Death*. Routledge: Taylor & Francis Group, 2011. P. 74.
- ¹³ Alunāns Ā. Pamācības jauniem rakstniekiem. *Zobugala kalendārs 1892. gadam*. 45. lpp.
- ¹⁴ Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava, Pēterburga: Ķeizariškās Zinību akadēmijas spiestuve, 1894–1915.
- ¹⁵ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*, 201. lpp.
- ¹⁶ Turpat.
- ¹⁷ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Zinātne, 1973. 195. lpp.
- ¹⁸ Švābe A. Kara dziesmas. Švābe A., Straubergs K., Hauzenberga-Šturma E. (red.). *Latviešu tautas dziesmas*. 10. sēj. Kopenhāgena: Imanta, 1952. 373.–378. lpp.
- ¹⁹ Latgalāns. Krišjānis Barons. *Zidūnis*. 1923. 3. marts.
- ²⁰ Crespo-Fernández E. The Language of Death: Euphemism and Conceptual Metaphorization in Victorian Obituaries. *SKY Journals Linguistics*. 2006. Nr. 19. P. 101–130.
- ²¹ Baldauf C. *Methaper und Kognition: Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmethaper*. Frankfurt/Main: Lang, 1997. S. 82.
- ²² *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 5. sēj. Rīga: Zinātne, 1984. 306. lpp.
- ²³ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Zinātne, 1972. 395.–396. lpp.
- ²⁴ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 6. sēj. Rīga: Zinātne, 1987. 86. lpp.
- ²⁵ Turpat, 85. lpp.
- ²⁶ *Latviešu literārās valodas vārdnīca*. 2. sēj., 421. lpp.
- ²⁷ Eliade M. *Myth and Reality*. New York: Harper Torchbooks, 1963. P. 126.
- ²⁸ Plukšs V. Eufēmisms latviešu tautas dziesmās. *Ceļi*. 6. sēj. 1935. 31.–40. lpp.
- ²⁹ Laua A. *Latviešu leksikoloģija*. Rīga: Zvaigzne, 1981. 99. lpp.
- ³⁰ [B. a.] Krišjānis Barons. *Valdības Vēstnesis*. 1923. 3. marts.
- ³¹ Jņ 11:11–14.

Angelika Juško-Štekele

The Conceptual Metaphors in Obituaries Dedicated to Krišjānis Barons

Summary

Keywords: obituary, the conceptual metaphor, life, death, collective memory

Obituaries in the context of the collective memory can be considered as some kind of repositories – special medial messages, which contain collective memories on the heroes of the respective times. The tradition of obituaries in Latvia obtains a special meaning in the creation of national identity. The author of the article has used 21 obituaries dedicated to Krišjānis Barons to identify the most essential conceptual metaphors and thus reconstruct those values, which reveal the cognitive concepts of life and death in Latvian worldview and serve as samples of imitation and remembrance in the creation of national culture. Therefore, the attention has been drawn to the conceptualization of life and death in obituaries using the theory of conceptual metaphor as the theoretical basis of analysis. The author has used the software *AntConc* to process the texts of obituaries. Four key conceptual metaphors have been reconstructed in the article: life is work, life is a struggle, death is eternity, death is rest. The content and structure of these conceptual metaphors manifest the cognitive processes and demonstrate how the invisible activities of mind affect, create and often transform the world of appearances.

Janīna Kursīte

Tikuma jēdziens latviešu folkloras tradīcijā

Atslēgvārdi: tikums (tikumība, tikumīgs), gods (godīgs), gantums (gants), krietnums (krietns), ķītrums (ķītrs), šķīstums (šķīsts), lietība (lietīgs)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
raksts nav pieejams.

Janīna Kursīte

The Concept of Virtue in the Latvian Folklore Tradition

Summary

Keywords: *tikums, tikumīgs* ('virtue', 'virtuous'), *gods, godīgs* ('honour', 'honest'), *gantums, gants* ('decent', 'accurate'), *krietnums, krietns* ('upright', 'honest', 'respectable'), *ķītrums, ķītrs* ('skilful', 'dexterous'), *šķīstums, šķīsts* ('pure', 'virtuous'), *lietība, lietīgs* ('hardworking', 'skilful')

For several centuries Latvian moral values have been rooted, on the one hand, in folklore traditions, and, on the other hand, in Christianity. The first one was based on oral testimonies that were not written down or defined in a rational manner (folksongs, folk beliefs, proverbs, fairy tales and customs), the latter – on written and rationally defined sources. In the folklore tradition the taboo was expressed in a symbolic way as two or three options for action. In the case of the wrong choice, the consequences were negative, if the choice was right – positive. It can be defined as the morality of fairy tales, and it is a morality without moralizing. In Christianity “you shall not” was expressed directly and obviously – in Ten Commandments or various compilations of secular laws (with the respective indications of punishment). The first system was established following the ideas on the concreteness of the world and things. It is also attested by the meaning of the respective attributes *tikumīgs, lietīgs, godīgs, gantīgs, ķītrs* ('virtuous', 'decent', 'honest') in folklore texts, which only in a lengthy process of evolution acquired a certain level of abstraction in Latvian language. In the second system, the generalizations of the moral values dominated. In the first system, the notion of shame was active, in the second system – the notion of sin. However, neither the first, nor the second system managed to function according to one and the same standard in relation to “us” and the “others”, to create morality *per se*. Both ethical systems had strict boundaries, which only a few dared to cross.

Whereas in the 21st century, when the principle of moral relativism has become more popular, we can expect the transformation of boundaries between the possibility and impossibility of any ethical norms, as well as the renewal and new additions to the vocabulary related to this question.

Mārtiņš Boiko

Par klasiskās tautasdziesmas vārsmojuma neatrisinātiem jautājumiem

Atslēgvārdi: klasiskās tautasdziesmas vārsmojums (metrika),
teikšana/skandēšana, Ludis Bērziņš, Andrejs Jurjāns,
latviešu folkloristikas vēsture

Mans līdzšinējais dzīves gājums jau ļauj atskatīties diezgan tālu pagātnē, proti, arī uz diezgan lielu latviešu folkloristikas vēstures “gabalu”. (Ar latviešu folkloristikas vēsturi te pirmām kārtām domāju Latviešu folkloras krātuves pagājušo darbību un līdz šim paveikto. Manas dzīves laikā tā viscaur ir bijusi, ja ne vienīgais, tad katrā ziņā svarīgākais šīs vēstures subjekts.) Latviešu folkloras krātuves un tādējādi folkloristikas tuvumā nonācu, vēl pat nebūdams students, – 1977. gada vasarā kopā ar skolasbiedriem Āriju Šķepastu un Inesi Lūsiņu margināli piedalījos Folkloras sektora, kā toreiz sauca Latviešu folkloras krātuvi, ekspedīcijā. Reflektējošs skatījums gan parādījās krietni vēlāk, un kritisks – vēl vēlāk. Taču galvenais ir tas, ka minētā pieredze piešķir man tiesības spriest par to, cik pamatīgas izmaiņas ir notikušas Latviešu folkloras krātuvē, attiecīgi – mūsu folkloras zinātnē, pat ja mērot sākam tikai ar 20. gadsimta 90. gadiem. Šodien mūsu priekšā ir cita folkloristika nekā 90. gadu sākumā. Izmaiņas ir ievērojamas dažādos aspektos: tiek lietotas mūsdienu darba tehnikas un metodes, tematika ir ieguvusi plašumu un daudzveidību, krātuves folkloristiku no starptautiskās zinātnes vairs nenošķir teorētiskās literatūras un svešvalodu barjeras. Tā ir starptautisks spēlētājs un līdzīgi runātājs. Krātuve uzmanīgi reflektē par savu vēsturi un tagadni, kā to rāda 2014. gadā iznākušais sējums “Latviešu folkloristika starptautiskā sakaru kontekstā” (2013) un Daces Bulas grāmata “Mūsdienu folkloristika. Paradigmas maiņa” (2011). Ir nomainījušās paaudzes, turklāt tas noticis, nenorobežojot un nesārūgtinot vecākos kolēģus. Taču mans uzdevums šajā rakstā nav pētīt iepriekšējo desmitgažu izaugsmi, bet gan norādīt uz kādu svarīgu klasiskās tautasdziesmas pētniecības jomu, no kuras “rēgojas” neatrisinātas (aplami “atrisinātas”) problēmas, kas turklāt kā tādas caurmērā netiek atpazītas, un krātuve to šķetināšanā savu artavu varētu nākotnē dot.¹ Piebilde, ka raksts iecerēts polemikas rosināšanai, – tas izgaismo problēmas, taču to risinājuma domājamo virzienu tikai iezīmē. Raksts atvasināts no referāta “Par dažiem nedarītiem un pusdarītiem darbiem klasisko tautasdziesmu izpētē”, kas 2015. gada 3. novembrī tika nolasīts Latviešu folkloras krātuves rīkotajā Krišjāņa Barona konferencē “Dainu skapis: no zinātniskas kartotēkas līdz kultūras simbolam”. Referātā līdzās

vārsmojuma iestrēgušajiem jautājumiem tika runāts arī par dziesmu virknēm kā klasiskās tautasdziesmas pētniecības jomu, kas vēl gandrīz neskarta.

Ludis Bērziņš par tautasdziesmu pantmēriem un trim "eksekutēšanas" veidiem

Atgādināšu dažas vispārīgas lietas. 1894. gadā kultūras un literatūras izdevumā "Austrums" iznāk Luža Bērziņa raksta "Latviešu tautas dziesmu metrika" pirmās divas daļas. Tajās Bērziņš kritiski izskata agrāko autoru uzskatus par latviešu tautasdziesmu vārsmojumu. 1896. gadā seko raksta trīs turpinājumi, kuros viņš izklāsta savu tautasdziesmu vārsmojuma teoriju.² Te izteiktās atziņas Bērziņš vēlāk atkārtο vairākās citās publikācijās, arī savā *magnum opus* – grāmatā "Ievads latviešu tautas dzejā. Metrika un stilistika" (1940). Viņa piedāvātais latviešu klasisko tautasdziesmu vārsmojuma jautājumu risinājums arī mūsdienās tiek plaši lietots, kaut tā sakarā izskanējusi arī daļa kritika.³ Pēc pazīstamības gan akadēmiķu un studentu vidū, gan plašākā intelektuāļu un interesentu lokā un pēc izmantotības Bērziņa teorija arī mūsdienās visnotaļ dominē pār jebkura cita vārsmojuma pētnieka pienesumu. Tā ir visbiežāk citētā un pārstāstītā, visvairāk lietotā, attiecīgi – iespaidīgākā.⁴ Ikkatrs pēcākais pienesums tā vai citādi korespondē ar to. Šo iemeslu dēļ Bērziņam šajā rakstā ierādīts centrālais stāvoklis, citu autoru – gan to, kuru pūliņi paliek vai neiziet necik tālu ārpus viņa izveidotā ietvara, gan to, kas iet citus ceļus, – snieguma aplūkošanu atstājot citai reizei.⁵

Kā zināms, Bērziņa teorija operē ar divām pantmēra kategorijām – trohaju un daktilu – un projicē tās gandrīz uz visu klasisko tautasdziesmu masīvu. Uzskatu, ka Bērziņa koncepcija ir vismaz daļēji aplama. Turpinājumā par to, kas ir viņa galvenās kļūmes un kāds ir to avots.

Savā 1940. gada grāmatā (līdzīgi jau 1896. gada rakstā) Bērziņš vārsmojuma izpētes priekšnoteikumu aprakstu sāk ar daudzsološu uzstādījumu:

Parasti t. dz-u metru noskaidrojot, pētnieki ir izgājuši no iespiestiem tekstiem. Jāatzīst, ka tāds lietu gājiens nesola drošus panākumus, jo analogi kā gramatika savus likumus valodai ne uzspiež, bet tos no valodas izvelk, tā arī dzejā nāksies likumus un secinājumus radīt uz pieredzes pamata, kas jāiegūst, iepazīstoties ar dziesmām tautas mutē. Ir taču liela starpība, vai runājam par grieķu, latīņu vai senvācu metriku, no vienas puses, un latviešu metriku, no otras, jo senās metrikas atrodas samērā nelabvēlīgākos noteikumos, proti, ciktāl nesniedzas kādi senlaiku aizrādījumi, tad secinājumos viegli var ieviesties kļūda aiz tā iemesla, ka nezinām, kā īsti senie teksti ir skanējuši. L. t. dz-ās turpretim varam par to vēl katru brīdi pārliecināties, jo šīs dziesmas tautā ir dzīvas un tradīcija dažā apvidū vēl nav pārtrūkusi. Šā iemesla dēļ pieeja l. t. dz-u metriem ir izdevīgāka nekā līdzīgas studijas seno dz-u aplokā [...] Gribēdami l. t. dz-u metriku celt ne no augšas, izejot no kādiem aizgūtiem jēdzieniem, bet no apakšas, pieredzes ceļā, induktīvi, mēs cenšamies ieklausīties, kā tauta eksekutē šīs dziesmas.⁶

Pret šo uzstādījumu ko iebilst diezin vai iespējams. Tālāk apakšnodaļā “Metodiskā pieeja” Bērziņš izskata izpildīšanas veidus. Viņš klāsta:

[..] lai iegūtu pilnu drošību, mums te par šķērītiesnesi jāņem tradīcija. Kad nu šīnī tradīcijā ieklausāmies, tad varam konstatēt, ka tauta savas dziesmas eksekūtē trejādā veidā.⁷

Pirmais no trim ir tautasdziesmas teksta “prozaiska izruna”. Par to Bērziņš saka – “šādai izrunai t. dzejas laukā gadās parādīties visai reti”.⁸ Citādi esot ar otro eksekutēšanas veidu – dziedāšanu: “Tiešām, tautas dziesmas tautā visbiežāk ir dzirdamas dziedot.”⁹ Taču šo eksekutēšanas veidu ņemt par pamatu vārsmojuma izpētē esot problemātiski:

[..] no mūzikas izejot, komplicējas metriskās studijas. Vienkārāt, pati mūzikas daba vēl arvien prasa jaunus noskaidrojumus un ir raiba diezgan. Izejot no šīs raibās – un samērā nedrošās – taktis kārtības t. dz-u mūzikā, būtu grūti konstatēt metriskās pamatīpašības tekstā. Fizikas likumus noskaidrojot, cenšamies dabas parādību norisu tā nostādīt, ka blaku norisas neaizēno uzmanības centrā izvīzīto norisu; līdzīgā kārtā varam arī metrikas laukā cerēt uz labākiem panākumiem, ja novērojums notiek vienkāršotos apstākļos; tas būtu mūsu gadījumā, ja izdotos novērot, kā tauta eksekūtē dziesmu tekstu, dziedāšanai nemaz nenotiekot. Te būtu jāpatur vērā arī tas apstākļi, ka to pašu dziesmu dzied un var dziedāt pēc dažādām meldījām, kurām katrai ir savas taktis. Tad nu, acīm redzot, meldīja ar savām taktīm metra problēmu atrisināt nespēj. Par metra un taktis attiecībām varam turpmāk plašāki runāt, kad metriskie l. t. dz-u pamati būs jau noskaidroti. Tagad, metodisko atbalsta punktu meklējot, nākas konstatēt, ka dziedāšana šim nolūkam nebūtu ieteicama, lai valodas parādības nekomplicētos ar mūzikas īpatnībām un lai mēs nepārnestu uz tekstu to, kas varbūt ir dibināts tikai mūzikā.¹⁰

Tālāk Bērziņš sakās atradis kādu izpildīšanas veidu, kas pētniecību pasargā no augšmiņējām neērtībām: tā esot “teikšana”. (Ar to domāta teksta ritmiska skaitīšana – bezmelosa izpildījums; faktiski – deklamācija. Bērziņš kā sinonīmu tā apzīmēšanai lieto arī terminu “skandēšana”.) Viņš sāk ar to, ka par teikšanu stāstot jau dainas pašas, un dažus citētos piemērus vispārīna šādi:

Līdz ar to arī jāsecina, ka t. dz-as nav ikreiz nākušas klajā tikai kā dziedātas dziesmas, bet arī vienkāršākā veidā. Raksturīgs šīnī ziņā ir 18. dziesmas variants, kas “nedziedāju” vietā liek “nevarēju”. Tiešām, varēja arī labam dziesmu pazinējam resp. labai dziedātājam pagadīties, piem., aizsmakums, kas neļāva dziesmu dziedāt noteiktos toņos un ar augstu balsi. Bet arī šais apstākļos bija iespējams pateikt dziesmas vārdus un pateikt tā, ka citi tos varētu dziedāt, t. i., neizārdot vārdu metrisko struktūru, resp., neiekrītot vienkāršā prozas valodā.¹¹

Turpinājumā Bērziņš prāto, ka teikšanai bijis jābūt, jo dziedāšana, kāda tā bijusi parasti, atšķirībā no teikšanas dažās situācijās neesot bijusi īsti vietā:

Šāda veida priekšcēlums [resp., teikšana Bērziņa izpratnē – *M. B.*] varēja dažreiz būt vēlams arī citu apstākļu dēļ. Pie tautas dziesmu dziedāšanas, kāda notika kāzās, bērēs, kristībās, piederēja īsti liels aparāts, kur vairākiem dalībniekiem bij dalītas lomas – ir, piem., runa par teicējām,

vilcējām, locītājām, – bet bērnu midzinot taču nevarēja uzstādīt šo lielo aparātu; bez tam klusajam noskaņojumam pie bērna šūpla varēja klusā teikšana vairāk atbilst nekā skaļa dziedāšana.¹²

Grūti saprast, ko lai iesāk ar un kā lai izsakās par nule citēto argumentēšanas mēģinājumu: Bērziņš runā tā, it kā dziedāšana būtu notikusi, vien lietojot minēto “lielo aparātu”. Viņš pretstata “klusu teikšanu” “skaļai dziedāšanai”, it kā dziedāšana nevarētu būt klusa un notikt solo. Viņa pieminētā situācija – “bērnu midzinot” – ir tradicionāla šūpuļdziesmu funkcionēšanas niša, bet par teikšanu, par kādu runā Bērziņš, tajā nav nācies atrast ziņas. (Cita lieta šūpuļdziesmu kaimiņžanrs – skaitāmie panti, ko lietoja, bērnu ģērbjot, ēdinot, uzjautrinot un mierinot: tie kopā ar buramvārdiem ir tai īpašajā stāvoklī, ka tajos skaitīšana tiešām ir parastais eksekutēšanas veids.)¹³ Turpretī sekojošajā Bērziņa domā, šķiet, ir zināma jēga:

[..] ja māte meitai mācīja dziesmas [..], bija vieglāki pasacīt tekstus, nekā tos visus nodziedāt priekšā, kur dziedāšana prasa daudz lielāku enerģiju, bet it sevišķi prasa daudz vairāk laika, jo dziedot vārdus neizrunājām tik ātri kā teicot.¹⁴

Diemžēl to, kāda vieta varētu būt bijusi šādai nedziedošai dziesmu mācīšanai, nav iespējams noteikt, turpretim nenākas šaubīties, ka parasti pieredzi guva, izpildīšanas prasmes apguva un dziesmas atmiņā sakrāja, klātesot un praktizējot ierazās un citās tradicionālās muzicēšanas situācijās.¹⁵

Varētu gaidīt – lai nu kur, bet sadaļā par teikšanu (tā ietilpst apakšnodaļā “Metodiskā pieeja”), no kuras aizgūti iepriekšējie citāti,¹⁶ Bērziņš aprādīs, kā un kur, no kā, kādā veidā un apstākļos viņš guvis savu pētnieka pieredzi par teikšanu. Taču viņš lielākoties nodarbojas ar lasītāja pārliecināšanu par to, ka tā pastāv vai ka tai būtu jāpastāv. Vienīgā vieta, kur stāstīts par konkrētu teikšanas gadījumu (arī citur grāmatā šajā ziņā nekas klāt nenāk) ir šī:

[..] teikšana. Dziesmas uzrakstot, to gadās novērot diezgan bieži. Ja vecās māmiņas lūdzam mums pamācīt kādu dziesmu, pie kam ar gudru ziņu izvairāties no tehniskiem terminiem kā teikšanā vai dziedāšanā, – tad pagadās, ka mātes pašas jautā, vai gribot, lai dziesmu dzied vai lai teic. Teikšanas vietā ir jaunākajā laikā iespiedies arī cits raksturīgs vārds “skaitīt”, kas droši vien stāv sakarā ar “pātaru skaitīšanu”. To piedzīvojām arī Latvijas Universitātes klausītavā, kad 1923. g. novembrī blakus lielajam Liepājas dziedātājam Berķim klausītājiem demonstrējām 90 g. veco Madi Rābi, dzimušu Suntažos. Kad Rābe pūlējās dziedāt, kas viņai tik lielā vecumā nenācās viegli, tad viņas meita, 60 g. vecā Āboliņas kdze, māti lietpratīgi pamācīja: “Skaiti skaitidama!” Māte tad arī pārgāja teikšanā, kas nebija dziedāšana, bet nebūt arī nebija vienkārša prozas valoda.¹⁷

Ja, analizējot citātu, paliekam paša citāta ietvaros, nonākam pie tā, ka tas pasaka vienīgi to, ka pieredzējusi dziedātāja noteiktā situācijā var atdalīt dziesmas vārdus no melodijas. Vēl savā atmiņu grāmatā “Mūža rīts un darba diena” (1935) Bērziņš min kādu

tikšanos 1893. gada studiju brīvdienās (Bērziņš tolaik bija Tērbatas Universitātes Teoloģijas fakultātes students), kas bijusi izšķiroša viņa teorijai:

Nākamajā 1893. g. vasarā man atkal palaimējās pārstaigāt tēvzemes novadus, šoreiz Zemgali, no Saldus sākot līdz Zalvei augšgalā, aizņemot arī kādus punktus Lietuvā. Ceļošana arī šoreiz notika ātrā tempā, bet arī steidzoties izdevās iegūt dažu vērtīgu tautas dziesmu, kas man kā autentisks materiāls bij ārkārtīgi svarīgs, noskaidrojot tautas dziesmu metriskos likumus. Sevišķi man ar pateicību jāatceras kāda māmiņa Reņģu muižā, no kuras dzirdēju īstas parauga dziesmas [...] Tie bija stūra akmeņi manai metrikai.¹⁸

Par notikumu konkrēto saturu gan neko neuzzinām, taču nosaukta ir “liktenīgā” teicēja – “kāda māmiņa Reņģu muižā”, kuras sniegums (tad jau laikam tā pati teikšana) Bērziņam, konstruējot teoriju, bijis īpaši svarīgs. Jāpiebilst, ka Bērziņš nekur neizsakās, kādai jābūt tādas vārsmojuma teorijas vietai, ko nevar attiecināt uz visbiežāk lietoto tautasdziesmu “eksekutēšanas veidu”. (“Tiešām, tautas dziesmas tautā visbiežāk ir dzirdamas dziedot.”¹⁹) Taču viņa vārsmojuma teorijas darbalauks ir viegli ieraugāms, proti, vārsmojuma pētniecību viņš sāka, ar savām publikācijām mēnešrakstā “Austrums” iepazīstinot plašu lasītāju loku laikā, kad nule bija iznācis milzu apjoma lasāmgabals – Barona un Visendorfa “Latvju dainu” 1. sējums (1894). Turklāt paredzams bija grandiozs izdošanas darba turpinājums. Šajā kontekstā Bērziņa teorija ieraugāma kā izvērsta instrukcija, kā milzīgais bezmūzikas tekstu kopojums izpildāms, to lasot, respektīvi, reproducējot ar iekšējo balsi bez skaņas vai skaļi, t. i., deklamējot. Šo uz papīra uzlikto, nodrukājot tiražēto un tā par literatūru padarīto, no dziedāšanas atdalīto verbālo vēstījumu adresāts nav tradicionāla rituāla, darba procesa vai godu dalībnieks, bet gan lasītājs, un viņam ir vajadzīgs priekšraksts, kā laika un ritma aspektā apieties ar grafiskos simbolos kodēto verbālo zīmju sērijām. Tādējādi Bērziņa metrikas teorija ne tik daudz ir vērsta uz kaut ko pastāvošu/pastāvējušu, kā dod ko jaunu jaunām vajadzībām. Šajā sakarā zīmīga ir Māras Viksnas ziņa kolektīvās monogrāfijas “Latviešu folkloristika starpkaru periodā” Bērziņam veltītajā nodaļā par to, ka viņš “izkopa īpašu tautasdziesmu skaitīšanas, skandēšanas formu, pat ņemot palīgā roku ritmiskās kustības, ko vēl atcerējās vecākās paaudzes pārstāvji, galvenokārt Rīgas Skolotāja institūta audzēkņi.”²⁰

Teikšana Luža Bērziņa un Jurjānu Andreja izpratnē

Termina “teikšana” nozīmes īsa, skaidra izteiksme rodama grāmatas “Ievads latviešu tautas dzejā” “Lietu un personu rādītājā”. Alfabētiskajā izkārtojumā termins ir tuvu pie rādītāja beigām, un tur rakstīts:

Teikšana (= skandēšana).²¹

Atgādināšu, ka *skandēt* parastā nozīme ir ‘lasīt vai runāt (vārsmas), spēcīgi izceļot uzsvarus.’²² Šo pašu nozīmi, detalizētāk atklātu, atrodam arī Bērziņa jaunības laika “Meijera konversācijas leksikona” izdevumā:

Skandēt (lat.), ritmiski lasīt vārsmas, sadalot taktis ar īpašu pacēlumu un kritumu izcelšanu tā, ka vārsmā tiek sadalīta atsevišķās pēdās, kā to prasa metrs.²³

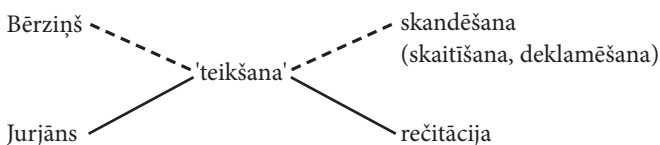
Grāmatas “Ievads latviešu tautas dzejā” nodaļā “Teksts un mūzika” Bērziņš savu teikšanas/skandēšanas izpratni tāpatīgo ar to, ko Jurjānu Andrejs saka par teiktajām melodijām, t. i., rečitātiem:

[..] primitīvākajos atgadījumos – pēc A. Jurjāna domām – šīm dziesmām ir “deklamējošs” raksturs. “Deklamēšana” Jurjāna terminoloģijā te, protams, neko citu nevar apzīmēt kā teikšanu jeb skandēšanu.²⁴

Te nu jāaizrāda, ka notikusi maldinoša piedēvēšana: Bērziņš šeit sākumā pareizi atstāsta Jurjāna patiešām lietoto formulējumu “deklamējošs raksturs”, bet tūlīt pēc tam viņam pieraksta formu “deklamēšana”: “deklamējošs raksturs” Jurjānam ir teiktās melodijas (rečitātīvi) aprakstošs izteikums, bet lietvārdu *deklamēšana* viņš nekur nelieto, droši vien jau tāpēc, ka tas nozīmē bezmelosa izpildījumu – dzejas skaitīšanu. Kā zināms, Jurjāns latviešu vokālo tautas mūziku iedalīja divos pamatveidos. Par to 1894. gadā “Latvju tautas mūzikas materiālu” pirmās grāmatas ievadā viņš raksta:

Pēc vispārīga meldijas rakstura viņas [t. i., tautasdziesmu melodijas – M. B.] var iedalīt divās lielās šķirās. Pie pirmās pieskaitāmas meldijas, pēc kurām palaikam dzied dažādus četrriindu dziesmu pantiņus, bez tuvāka domu sakara, pie otrās – meldijas, pēc kurām dzied dziesmas, sastāvošas no vairāk pantiņiem, kopīga satura. Pirmajām ir deklamējošs raksturs, viņas tiek vairāk teiktas, sauktas, nekā dziedātas un grozās gandrīz vienīgi 3–5 toņu aplokā. Otrajām ir vairāk melodisks raksturs, viņas grozās no 5–8 un vairāk toņu aplokā. Pie pirmajām pieskaitāmas dažādu gadskārtu dziesmas, godību, dzīru (apdziedāšanas) un kopīgu darbu dziesmas, ganu dziesmas, šūpuļa dziesmas un dažādas citas dziesmas, kas vienotas ar tautas vecām ierāžām. Viņas pa lielākai daļai tiek dziedātas korī, ar teicēju jeb saucēju, vilcējiem un locītājiem. Pie otrajām pieder visas citas garākas dziesmas ar stāstošu, romanču vai balādu veidīgu, vai arī līrisku saturu. Viņas dzied vai nu zolo, vai arī korī unisonā, vai oktāvā, pie kam daudz reiz balsis dalās variantos.²⁵

Kaut gan nule citētajā fragmentā termins “teiktās melodijas” jeb, kā Jurjāns raksta, – “teiktās meldijas” (vēl) neparādās, tas pilnīgi droši ir atpakaļejoši attiecināms uz pirmo “meldiju šķiru”, resp., kategoriju.²⁶ Jurjāna vārdi par to, ka teiktajām melodijām “ir deklamējošs raksturs, viņas tiek vairāk teiktas, sauktas, nekā dziedātas”, norāda, ka runa ir par runas plūsmas ietekmētu vokālo melosu – rečitāciju.²⁷ Tā nu Jurjāns un Bērziņš terminā “teikšana” katrs ieliek citu saturu:

Nedaudz novirzoties no pamatdomas, balstoties uz saviem pētījumiem, piebildīšu, ka termins “teikt (dziesmu/-as)” tautas terminoloģijā, manuprāt, nav bijis apveltīts nedz ar to nozīmi, ko tam piešķīris Bērziņš, nedz to, ko tajā ieliek Jurjāns. Pēc manām domām, tas tautas mutē primāri nebūs bijis izpildījuma veida – stila vai manieres – apzīmējums, bet gan vienas izpildīšanas funkcijas apzīmējums ansambļa ietvaros:

Kā zināms, lielai daļai latviešu tradicionālās vokālās mūzikas piemīt tāda īpatnība, ka tekstu veido īsas, savā starpā tematiski (un ne sižetiski) saistītas četrindes un sešindes – dainas. Tās tautā apzīmē ar terminu “dziesmas”. Dziesmu skaits un virknējums nav konstants – tas mēdz mainīties katrā izpildījuma reizē. Teicējas uzdevums tādējādi ir nevis vienkārši teksta priekšnesums, “priekšā nodziedāšana”, bet arī dziesmu izvēle un virknēšana. Viņa izvēlas un rečītē jeb tautas valodā – “teic” dziesmas, ko atsevišķs dziedātājs vai visa dziedātāju grupa pēc tam melodijas otrajā pusē pilnīgi vai daļēji atkārtō. Tādējādi viena no termina “teikt dziesmu/-as” nozīmēm ir ‘pildīt teicējas lomu’ augšminētajā izpratnē, resp., izvēlēties dziesmas, virknēt tās, izpildīt melodijas solo posmā pārējiem atkārtōšanai.²⁸

Taču atgriezīsimies pie dziesmu teikšanas/skandēšanas Bērziņa izpratnē. Latviešu tautas mūzikas pētniece Irēna Dunkele par to savulaik kritiski formulēja:

Dziesmu teikšana ir pierādāma tikai atsevišķos gadījumos. Praktisku procedūru, lai dziesmas iemācītos, apraksta Barons sadaļā “Kā mācās dziesmas?”. [..] Lasīt dziesmas sāka pagājušajā gadsimtā [19. gadsimtā – M. B.] pēc publikācijām. Tālab augšminētajiem [mūzikas, valodas un pantmēra – M. B.] pētniekiem ir nepieciešams zināt, kā teksts patiesībā dziedājumā izskanēja un kā tas izpildījumā tika veidots.²⁹

Līdz šim izklāstītais dara iespējamu vairākas atziņas.

1. Teikšana Jurjāna un Bērziņa izpratnē ir divas dažādas lietas: Jurjānam tā ir rečītācija, Bērziņam – skandēšana, resp., skaitīšana, deklamācija. (Turpmāk, lai terminoloģija būtu viennozīmīga, runājot par Bērziņu, lietošu tikai formu *skandēšana*.)
2. Bērziņa argumentācija par skandēšanu ir trūcīga – viņa spekulatīvie spriedumi nepārlicina par tās izplatītību, tradicionālumu, attiecīgi – derīgumu vispārīnājumiem par tautasdziesmu vārsmojumu. (No tā, ko Bērziņš izklāsta, rodas iespaids, ka skandēšana nav bijusi kāda vispārēja, tradicionāla **prakse**, drīzāk – margināla, īpašos apstākļos sporādiski izmantota **iespēja**.)
3. Arī ja pieņemam, ka skandēšana pa reizei ir notikusi, tad – vai tā bija tāda, kādu to attēlo viņa teorija? Ar pieredzes aprakstiem viņš to nav pacenties pierādīt.

Tādējādi Bērziņa teorijā ir iebūvētas to apdraudošas pretrunas: neraugoties uz apgalvojumiem, ka tā balstīta tradicionālu reāliju izpētē, tās bāze – skandēšana – tieši tradicionālītes aspektā ir šaubīga. Tas, ka teicēja spēj atdalīt vārdus no melodijas un ka laiku pa laikam kaut kādu iemeslu dēļ tas darīts (galvenokārt, domājams, teicējas un vācēja komunikācijā, ko Bērziņš piemin), nenozīmē, ka aiz tā stāv tradīcija. Skandēšanas kā tradicionālas prakses apraksta trūkums ir fatāls robs Bērziņa teorijā, kas cēloņsakarīgi

zem jautājuma zīmes nostāda viņa it kā uz tās novērojumiem balstītos spriedumus par vārsmojumu. Te gribot negribot piezogas aizdomas, ka Bērziņš sevi ar skandēšanas pieredzes aprakstu sniegšanu nav apgrūtinājis tāpēc, ka gadījumi, kas bija viņa rīcībā, nav bijuši derīgi, lai pārlicinātu par kaut kā tāda pastāvēšanu, ko varētu saukt par tradicionālu skandēšanas praksi. To, ka uz tādiem piemēriem, kad skandēšana parādās teicējas-vācēja komunikācijā, argumentāciju principiāli balstīt būtu riskanti, Bērziņš, šķiet, saprata, tāpēc tos piemin vien margināli. Bet vai vēl kas cits “iz pieredzes” bija viņa rīcībā? Tad nu viņš talkā ņem spekulācijas, ka skandēšanai bija jābūt, jo teicējai varēja “gadīties aizsmakums”, ka – vai tad nevarēja, mācot dziesmas, lai ietu ātrāk un vieglāk, tās noskaitīt, beidzot ar akadēmiskos terminos grūti raksturojamo ideju, ka “lielo aparātu” ar teicējām, vilcējām, locītājām taču nevarēja “uzstādīt” pie bērna midzināšanas, tāpēc tur bijis jānotiek skandēšanai. Šajā vietā uz brīdi iztēlosimies, ka, neraugoties uz iepriekš minēto, Bērziņam mūs tomēr ir izdevies pārlicināt, ka skandēšana ir bijusi, turklāt tādā kondīcijā, kas to dara derīgu vispārīnājumiem par vārsmojumu. Taču šis pieņēmums neietver atbildi uz jautājumu, kāda tā bijusi. Bet Bērziņš, beidzis savus pārspriedumus par skandēšanas pastāvēšanu/“jāpastāvēšanu”, ķeras pie teorijas klāstīšanas, neparādot, kā tā izaug no prakses reālījām, summējas no konkrētiem gadījumiem, tiek inducēta no pieredzes fragmentiem.³⁰ Tā nu viņa vārdi “Gribēdami 1. t. dz-u metriku celt ne no augšas, izejot no kādiem aizgūtiem jēdzieniem, bet no apakšas, pieredzes ceļā, induktīvi, mēs cenšamies ieklausīties, kā tauta eksekūtē šīs dziesmas”³¹ paliek bez seguma, jo – kur tad ir par ieklausīšanos? Respektīvi, skandēšanas kā tradicionālas prakses, šīs prakses darba apraksta trūkums atkal piesaka sevi kā faktoru, kas ārdā sistēmu, grauj tās bloku kopsakarīgumu, attiecīgi – uzticību tai. Tādējādi problēma ir celtnes pašos pamatos, un minētie un vēl citi apsvērumi vedina uz Bērziņa vārsmojuma teoriju skatīties vairāk kā uz izgudrojumu, nevis izpētījumu.

Raksta piektajā piezīmē nosaucu vairākus autorus, kuriem ir sava vieta klasiskās tautasdziesmas vārsmojuma diskursā – gan tos, kas vairāk turpina Bērziņa līniju (Ancītis, Breidaks, Vasariņa, Vārhaftigs, Zeiferts), gan tos, kas vairāk iet savus ceļus (Graubiņš, Kārkliņš, Konrāde, Kursīte, Rudzītis, Tretjakovs, Zaube, Zeps). Ikviens sniegums ir pelnījis atsevišķu izskatīšanu, taču viens vispārīnājums ir iespējams jau tagad: šie autori, atskaitot Graubiņu, savas idejas ir attīstījuši, fokusējot uzrakstītus/nodrukātus – “uz papīra uzliktus” tekstus. Šajā kontekstā īpatnēja ir komponista un mūzikas zinātnieka Jēkaba Graubiņa studiju vieta. Kā redzams 1942. un 1943. gada turpinājumrakstā “Dainu metrikas jautājumi”,³² Graubiņš it kā ir pieņēmis Bērziņa tēzi par skandēšanu, taču to, kā tā notikusi, viņš nolasa melodijās, precīzāk, melodiju transkripcijās: Graubiņš abstrahē transkripciju ritmiskajā zīmējumā atspoguļoto uzsvāru-neuzsvāru un garumu-īsumu secību un uzskata to par skandēšanas shēmu. Raksturojot un analizējot šādus abstrahējumus, viņš plaši lieto Bērziņa iestrādes un terminoloģiju, tās dažādi papildinot. Dažbrīd liekas, ka Graubiņš atļaujas zināmu ironiju, piemēram, raksta pirmā nodaļa, kurā analizēta dziesma “Viens gans nomira”, divdomīgi nosaukta ““Daktils”, kas neiekļaujas trīsdaļīgumā”. Lai nonāktu pie noteiktām atziņām par viņa iestrāžu vērtību, tās būtu pakļaujamas detalizētai analīzei atsevišķā pētījumā.

Vārsmojums teiktajās dziesmās. Divi gadījumi

Šajā nodaļā parādīts, kādas realitātes var sagaidīt atklājamies, ja skata vārsmojumu, kāds tas veidojas rečitācijā, un kādai šīs realitātes liek izskatīties Bērziņa teorijai, tās iespējām. Abi piemēri tātad ir teiktās melodijas. (Ja Bērziņš būtu turējies pie tādas teikšanas izpratnes, kāda bija Jurjānam, viņam būtu bijusi darīšana tieši ar šā stila materiālu.) Lasot turpmāko, jāpatur prātā, ka tiek pārstāstīta šīs studijas pirmformas, resp., referāta, daļa, kas 2015. gada Barondienas konferencē ietvēra skaņu ierakstu demonstrējumus. Te sniegts to dzirdes analīzes atstāstījums un attēlojums transkripcijās un shēmās.

1. gadījums. Dignājas teiktās dziesmas melostrofa. Piemērs ir apdziedāšanas fragments. Melodija ir multifunkcionāla, respektīvi, lietota dažādās ierāžās. Izpildītājas – Dignājas dziedātājas Milda Bružuka (teicēja; 18.08.1899. Dignājā – 29.12.2003.), viņas māsa Ieva Kalniņa (1904 Dignājā – ?) un Ilga Muižniece (1924 Līvānos – ?). Ieraksts veikts 1989. gadā pie Mildas Bružukas Goču mājās Dignājā.³³

Teicēja:

u - u | u - u u | u - u u | - u u |
 Man jo-it | iz op-lū-ku | Ar pui-ši-mi | pa-ri-pēt. |

Visas kopā:

- u - u | - u - u | - u - u | - u - | - u - u | - u - ||
 Man jo-it-i | iz op-lū-ku | Ar pui-ši-mi | pa-ri-pēt. | Ar pui-ši-mi | pa-ri-pēt. ||

Kā atspoguļo transkripcija, vienas melostrofas ietvaros viens un tas pats teksts vārsmots divos dažādos veidos. Teicējas posma pirmo trīs pusrinu sakarā varētu runāt par tādām pēdām kā amfibrahijis un otrā veida peons. Taču te varētu sākties arī garāka saruna par to, cik dibināta ir antīko pantmēru terminu pārņemšana uz latviešu klasisko tautasdziesmu. Jebkurā gadījumā ir skaidrs, ka teicējas posmā, kur pēc Bērziņa būtu jābūt enklīzei, notiek proklīze,³⁴ kuras iespēju viņa teorija neparedz, respektīvi, konkrēto gadījumu tā konceptualizēt nespēj. Kopā dziedātā posma vārsmojumu Bērziņa, tāpat kā daudzu citu pirms un pēc viņa, lietotais termins “trohajs” liekas raksturojam atbilstīgi. Nav tā, ka gadījumi kā nupatējais būtu palikuši nepamanīti: 1977. gadā Vilis Bendorfs almanahā “Latviešu mūzika” publicējis rakstu “Latviešu valodas prosodijas īpatnību ietekme uz tautas dziesmu melodiku”, kurā viņš apraksta teikto dziesmu proklīzi, gan ne vārsmojuma aspektā.³⁵

2. gadījums. Gudenieku teiktās dziesmas melostrofas pirmā puse – teicējas posms. Kāzu viesu apdziedāšana. Melodija ir multifunkcionāls rečitatīvs.³⁶

Te nav mū-su

Brun-čiem rū-mes [..]

Vispirms der norādīt, ka, pēc Bērziņa, šo divrindi nāktos kvalificēt kā daktilisku, kas, ja turam prātā konkrēto ierakstu, kurā zilbēm atbilstošie melodijas toņi visi ir gandrīz vienāda garuma, ir skaidrs absurds. Pamēģināsim izveidot realitātei tuvāku priekšstatu. Mans pirmais iespaids, noklausoties ierakstu, bija, ka šeit saklausāma tāda pati uzsvaru mija kā parastās trohaja dipodijās:

- ♪ - ♪ |
Te nav mū-su |

- ♪ - ♪ |
Brun-čiem rū-mes. |

Uzmanīgāk ieklausoties, sāka likties, ka ik rindas pirmās trīs vai varbūt pat visas četras zilbes drīzāk ir vienlīdz vai gandrīz vienlīdz uzsvērtas:

- - - - |
Te nav mū-su |

- - - ♪ |
Te nav mū-su |

vai

- - - - |
Brun-čiem rū-mes. |

- - - ♪ |
Brun-čiem rū-mes. |

Lai pārbaudītu, ņemot talkā programmu *Audacity*, izveidoju fragmenta viļņformu (*waveform*), tad no viļņformas faila izpreparēju atsevišķi katru pirmās rindas zilbi un sāku mainīt zilbju secību, proti, izveidoju dažādas zilbju kombinācijas, pieņemot, ja pirmā un trešā zilbe ir uzsvērtas vai uzsvērtākas nekā pārējās, kā tas likās sākumā, tad, mainoties zilbju vietai ikreizējā kombinācijā, vietu tām līdzī mainīs arī uzsvari. (Te nav runa par kādu īpašu datoranalīzes metodi – minētās manipulācijas būtu iespējamas, arī no magnetofona lentes izgriežot un tad kombinējot zilbēm atbilstošos izgriezumus.) Lūk, zilbju secība izveidotajās kombinācijās:

nav Te mū-su

2 - 1 - 3 - 4

Te mū- nav -su

1 - 3 - 2 - 4

nav mū- Te -su

2 - 3 - 1 - 4

mū- Te nav -su

3 - 1 - 2 - 4

Lai arī kāda būtu zilbju secība, ikkatru no kombinācijām pirmoreiz noklausoties, šķita, ka dzirdama trohaja dipodija - ♪ - ♪. Ja pirmā un trešā zilbe - *te* un *mū* - patiešām būtu uzsvērtas, tad, tās pārvietojot, uzsvaram būtu bijis jāpārvietojas līdzī, un šāds iespaids nevarētu rasties, proti, tas ir maldīgs. Turklāt, atkārtoti un ar pastiprinātu uzmanību ieklausoties, varēja pārliecināties, ka gan sākotnējā, gan eksperimentālajās kombinācijās darīšana ir ar - - - ♪, vai pat - - - -.

Noslēdzošas piezīmes

Kā pārliecinājāmie, visvairāk lietotā, populārākā klasiskās tautasdziesmas vārsmojuma teorija, konfrontēta ar prakses gadījumiem, nespēj uzrādīt lietderību. Šī nespēja ir tās iepriekš aprādītās kļūmīgās izcelsmes likumsakarīgas sekas. Izskatītie piemēri vērs uzmanību uz to, ka, lai iegūtu drošticamas zināšanas par vārsmojumu, pētniecībai, lai gan tas sola sarežģītu, piņķerīgu darba gaitu, jēgšanos ar daudzām sīkām detaļām, jābalstās uz skaņu dokumentiem – tradīciju pārstāvošu teicēju izpildījuma ierakstiem. Doma, ka vārsmojums skatāms muzikālā izpildījuma kontekstā, neietver aprioru pieņēmumu, ka mūzikas metrs un ritms (varbūt piedaloties arī melodijas dinamikai) vārsmojumu totāli determinē. Runa ir par to, ka jāpēta, kā ikreizējais mūzikas stils apietas ar vārdu uzsvāru, zilbju garumu, par to, vai attiecīgajā stilā metra, ritma u. c. aspektos notiek mijiedarbība ar runas plūsmu vai tiek izmantoti vai ignorēti verbālā slāņa resursi. To, ka teiktajās dziesmās mijiedarbība var būt dziļa, labi atklāj pirmais piemērs. Tas pārsteidzošā kārtā rāda arī, ka vienas melostrofes ietvaros viena un tā paša teksta vārsmojums var būt atšķirīgs. Tā nu darbs gaida darītāju/-us, kas gan izvērtētu pēc Bērziņa klāt nākušos pētījumus, gan mēģinātu uzbūvēt tradicionālās reālijas gandarosu vārsmojuma teoriju.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Lai neceltos pārpratumi, jāpaskaidro, ka Latviešu folkloras krātuve nav šo problēmu izcelsmes vieta.
 - ² Bērziņš L. Latviešu tautas dziesmu metrika. *Austrums*. 1894. Nr. 1. 91.–95. lpp.; Nr. 2. 196.–199. lpp.; 1896. Nr. 5. 371.–379. lpp.; Nr. 6. 450.–454. lpp.; Nr. 7. 528.–532. lpp.
 - ³ Plašu pārskatu par dažādu pētnieku attieksmi pret Luža Bērziņa teoriju un viņu izteikto kritiku lasītājs atradīs Baibas Krogzemes-Mosgordas rakstā “Literatūrzinātniskā pieeja folkloras izpētē: folkloras tekstu poētika” (Bula D. (sast.). *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*. Rīga: Zinātne, 2014. 264.–301. lpp.; šeit 274. un 286.–296. lpp.).
 - ⁴ Šī ir acīmredzamība, kas paveras katram, kurš kaut cik orientējas tautasdziesmu literatūrā, tāpēc neesmu pacenties to pamatot ar gadījumu uzskaitījumu, kas tad aizņemtu vairākas lappuses.
 - ⁵ Daži autori un to studijas, kas pieder pie pirmās no minētajām grupām: Ancītis K. Tautasdziesmu daktili. *Latvju Mēnešraksts*. 1944. Nr. 6. 440.–447. lpp.; Breidaks A. Latviešu tautasdziesmu metrikas jautājumi. Trohaja dziesmu dipodijas ceturtais zilbes kvantitātes likums. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1995. Nr. 9/10. 13.–16. lpp.; Vasariņa E. Daži apcerējumi par latviešu tautas dziesmu metriku. *Filologu biedrības raksti*. XVI sēj. Rīga: Filologu biedrība, 1936. 8.–24. lpp.; Vārhaftigs J. Par latviešu tautas dziesmu pantmēru. *Sējējs*. 1938. Nr. 5. 487.–489. lpp.; Zeiferts T. *Latviešu rakstniecības vēsture*. 1. daļa. Rīga: A. Gulbja apgādībā, 1922. 107.–111. lpp.
- Daži citu ceļu gājēji un galvenais viņu veikumā: Graubiņš J. Dainu metrikas jautājumi. *Latvju Mēnešraksts*. 1942. Nr. 9. 839.–846. lpp.; Nr. 11. 1028.–1036. lpp.; Nr. 12. 1096.–1103. lpp.; 1943. Nr. 5. 287.–298. lpp.; Kārklīšs K. *Latviešu tautas dziesmu problēmas*. Fišbaha: [b. izd.], 1948; Kārklīšs K. *Tīri toniskais pantmērs latviešu dzejā*. Fišbaha: [b. izd.], 1948; Kursīte J. Vēlreiz par latviešu tautasdziesmu metriku. *Karogs*. 1984. Nr. 9. 151.–158. lpp.; Kursīte J. Kvantitatīvā vārsmojuma sistēma tautas dzejā un mākslas dzejā. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1985. Nr. 10. 61.–68. lpp.; Kursīte J. *Latviešu folkloras mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996. 140.–159. lpp.; Konrāde K. The Fabb and Halle's Theory of Meter and Poetry and the Latvian Dainas. *Philological Studies*. Vol. XIII. No 1. *Philosophical-cultural Problems*. 2015. Pp. 215–228; Rudzītis J. Tautas dziesmu metrika. Švābe A., Straubergs K. un Hauzenberga-Šturma E. (sast.). *Latviešu tautas dziesmas*. 5. sēj. Kopenhāgena: Imanta, 1954. VII–XXVI lpp.; Tretjakovs V. Par dainu pantmēru. *Daugava*. 1936. Nr. 5. 427.–436. lpp.; Zaube J. Par kvantitātes

- nozīmi latviešu tautasdziesmu ritmā. Hauzenberga-Šturma E. (sast.). *In honorem Endzelini*. Chicago: Čikāgas baltu filologu kopa, 1960. 132.–137. lpp.; Zeps V. J. *Latvian Folk Meters and Styles*. Anderson S. R. & Kiparsky P. (eds.). *A Festschrift for Morris Halle*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. Pp. 207–211; Zeps V. J. *Metric Tendencies of the Latvian Folk Trochee*. Viķis-Freibergs V. (ed.). *Linguistics and Poetics of Latvian Folk Songs. Essays in Honour of the Sesquicentennial of the Birth of Kr. Barons*. Kingston and Montreal: McGill-Queen's University Press, 1989. Pp. 247–257; Zeps V. J. *Folk Meters and Latvian Verse*. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1992. Nr. 9. 1.–6. lpp.
- ⁶ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā. 1. daļa. Metrika un stilistika*. Latvijas Universitātes mācību grāmatu sērija Nr. 22. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940. 45. lpp.
- ⁷ Turpat, 46. lpp.
- ⁸ Turpat, 46.–47. lpp.
- ⁹ Turpat, 47. lpp.
- ¹⁰ Turpat.
- ¹¹ Turpat, 48. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Par skaitāmiem pantiem, to izpildīšanu sk.: Melne E. Bērnu dziesmas un skaitāmie panti “Latvju dainu” lokā. *Dabas un vēstures kalendārs 1994. gadam*. Rīga: Zinātne, 1993. 258.–264. lpp.; šeit 261.–263. lpp.
- ¹⁴ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 48. lpp.
- ¹⁵ Barons par dziesmu mācīšanos: “Jaunākie skuķi dziesmas mācījās noklausoties un līdz dziedot, kad pieaugušās meitas vai vecākās sievas piederīgā laikā un vietā dažādos darbos dziedāja. Bet šāda mācība vien nepietika, jo dažas dziesmas vien retākos atgadījumos nācās dzirdēt. Bija brīži, bija darbi, kuŗus sevišķi priekš dziesmu mācīšanās izlietoja un, tad laiku jauki kavēdami, izdziedāja pakopus visvisādas dziesmas. Tas notika sevišķi vasaru ganos, ziemu vakaros vērptot vai citu rokas darbu strādājot.” (Barons K. Ievads. Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1. sēj. Jelgava: H. J. Draviņ-Dravnieka generālkomisijā, 1894. III–XXVI lpp.; šeit XX lpp.)
- ¹⁶ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 47.–49. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 48.–49. lpp.
- ¹⁸ Bērziņš L. *Mūža rīts un darba diena. Atmiņu grāmata*. Mineapole: Sējējs, 1954 (1. izd. 1935). 63. lpp.
- ¹⁹ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 47. lpp.
- ²⁰ Viksna M. Ludis Bērziņš. *Latviešu folkloristika starpkaru periodā*, 408.–435. lpp.; šeit 423. lpp.
- ²¹ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 404. lpp.
- ²² Wahrig G. *Deutsches Wörterbuch*. München: Mosaik Verlag, 1987. S. 1185.
- ²³ *Meyers Konversationslexikon*. 4. Aufl. Bd. 14. Leipzig und Wien: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1885–1892. S. 1013.
- ²⁴ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 114.–115. lpp.
- ²⁵ Jurjāns A. *Latvju tautas mūzikas materiāli*. 1. grāmata. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Mūzikas komisija, 1894. 2.–3. lpp.
- ²⁶ Pēc manas zināšanas tas Jurjāna rakstos ienāk pēc gadsimtu mijas. Plašāk par to sk.: Boiko M. *Latviešu teikto dziesmu melodiskā veidojuma tehnikas*. Rīga: Musica Baltica, 2003. 13. lpp.
- ²⁷ Šiem Jurjāna formulējumiem ir priekšvēsture. Hermanis Ērenfests Katerfelds, Priekules mācītājs, rakstā “Par latviešu tautasdziesmu” teicējas darbību raksturo ar vārdiem: “[...] dzied tekstu vai drīzāk to dziedošā balsi noskaita [...]” (Katterfeld H. E. Über das Lettische Volkslied. *Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft*. Bd. 5. Stück 1 und 2. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn, 1835. S. 1–27; šeit 25. lpp.). Bitners sava krājuma ievadā izsakās: “[...] teicēja nodzied jeb drīzāk norunā dziesmas ik divas rindas korim priekšā [...]” (Bitners [Buettner] G. F. (sast.). *Latviešu ļaužu dziesmas un ziņģes – Latviešu tautai un viņas draugiem sagādātas no Latviešu draugu biedrības*. *Magazin der Lettisch-Literarischen Gesellschaft*. Bd. 8. Jelgava: Latviešu draugu biedrība; J. F. Steffenhagen und Söhne, 1844. VII lpp.). 1913. gada rakstā “Visvecākā rakstos iespiestā latvju tautas meldija” Jurjāns savus formulējumus modificē: “[...] teicēja vairāk deklamē vārdus noteiktā toņu augstumā nekā dzied [...]” (*Druva*. 1913. Nr. 1. 121.–122. lpp.). Arī vēlākie autori nu jau tradicionāli veido līdzīgus raksturojumus, tādā kārtā, tāpat kā iepriekšminētie, mēģinot izteikt to īpatno apstākli, ka teiktajās melodijās, sevišķi teicējas posmā, līdzās melosam kā līdzveidojošais faktors piedalās runas plūsma. Tā Jēkabs Graubiņš

- raksta: “[...] vairāk teic, deklamē, skandē nekā dzied” (Graubiņš J. *Talsu novada tautas melodijas*. [B. v.]: Grāmatnieks, 1935. 3. lpp.). Jēkabs Vītolīņš lieto formulējumu “*Teicamās jeb teiktās dziesmas* dzied pusrunājot, “teicot” [...]” (Vītolīņš J., Krasinska L. *Latviešu mūzikas vēsture I*. Rīga: Liesma, 1972. 8. lpp.). Līdzīgi arī Teodors Tomsons (“[...] tekstu vairāk izrunā nekā dzied [...]”) un Ilma Grauzdiņa (“Teicamo jeb teikto dziesmu vārdus vairāk izrunā, izsauc nekā izdzied.”) (Sk.: Tomsons T. *Par latviešu tautas dziesmu*. Rīga: Liesma, 1983. 60. lpp. un Grauzdiņa I. *Latviešu tautasdziesma tautā*. Mācību līdzeklis mūzikas skolu mūzikas literatūras kursam. Rīga: [b. izd.], 1996. 12. lpp.). Taču neviens no šiem un citiem man zināmiem pētniekiem nesauc teikto dziesmu izpildīšanu par deklamāciju/deklamēšanu, kas tad nozīmētu, ka teiktās dziesmas tiek izslēgtas no kategorijas “rečitativs” un līdz ar to no mūzikas jēdziena.
- ²⁸ Boiko M. *Latviešu teikto dziesmu melodiskā veidojuma tehnikas*, 13. lpp.
- ²⁹ Dunkele I. Die Bedeutung der Melodie in der lettischen Volksliedforschung. Fernandez M.-M. J. & Raag R. (eds.). *Contacts de langues et de cultures dans l'aire baltique. Contacts of Languages and Cultures in the Baltic Area. Mélanges offerts à Fanny de Sivers*. Uppsala Multiethnic Papers 39. Uppsala: Centre for Multiethnic Research, Uppsala University, 1996. S. 91–101; šeit 92. lpp.
- ³⁰ Bērziņš, pabeidzis apakšodaļu “Metodiskā pieeja”, attiecīgi pārspriedumus par skandēšanu kā kaut ko, kas pastāvot vai kam esot jāpastāv, pāriet pie teorijas būvēšanas nākamajā nodaļā “Kvantitāte” un to sāk ar vārdiem: “Uz teikšanas pamata izšķiram 2 dziesmu grupas” (Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 49. lpp.). Ar šo teikumu tēma “skandēšana kā pētījuma bāze” viņam sevi ir izsmēlusi.
- ³¹ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 45. lpp.
- ³² *Latvju Mēnešraksts*. 1942. Nr. 9. 839.–846. lpp.; Nr. 11. 1028.–1036. lpp.; Nr. 12. 1096.–1103. lpp.; 1943. Nr. 5. 287.–298. lpp.
- ³³ Mārtiņa Boiko personiskais arhīvs, CD *Zemgale I, Augšzeme, Vidzeme, Zemgale II*, Nr. 12. Še aplūkotojam piemēram stipri līdzīgs materiāls, kas iegūts tajā pašā ieraksta reizē un no tām pašām dziedātājām, dzirdams CD *Latviešu tradicionālās mūzikas antoloģija* (Boiko M., Lancere G., Beitāne A. (sast.). Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2009. Nr. 20).
- ³⁴ Proklīze – palīgārda pieslēšanās sekojošajam pilnnozīmes vārdam uzsvara ziņā. Enklīze (Bērziņa teorijā) nozīmē to, ka uzsvars dipodijā krit nevis uz pilnnozīmes vārda pirmo zilbi, bet gan to iegūst pirms tā esošais vienzilbes palīgārds.
- ³⁵ Sk.: Bendorfs V. Latviešu valodas prosodijas īpatnību ietekme uz tautas dziesmu melodiku. Darkevics A., Bomiks A. (sast.). *Latviešu mūzika. Raksti par mūziku XII*. Rīga: Liesma, 1977. 76.–81. lpp. Vilis Bendorfs ap 1977. gadu tika uzrakstījis rakstu “Vēlreiz par latviešu tautasdziesmu pantmēru”, kas piedzīvo pirmpublicējumu šajā žurnāla numurā.
- ³⁶ *Taisās kāzas, taisās kāzas. Gudenieku suiti*. CD. Gailītis G, 2003. Nr. 8.

Martin Boiko

On Some Unsolved Issues Concerning the Meter of Latvian Classical Folksong

Summary

Keywords: the meter of the classical folksong, reciting/scanning, Ludis Bērziņš, Andrejs Jurjāns, the history of Latvian folkloristics

The study is focused on the metrical structure of the Latvian classical folksong as a research field, which has been part of the academic interest for a considerably long period of time, yet is lacking attention for some substantial unsolved problems. Following the theory of folksong meter coined by the literary scholar and folklorist Ludis Bērziņš in the late 19th century and still dominant nowadays, it is assumed that two types of meter – trochee and dactyl – are used in the classical Latvian folksong. Bērziņš' theory was created ignoring the central performance practice of the classical folksong, which is a practice of vocal music making. Bērziņš' conception is based on the performance mode that is free of melos, which he defined as “reciting”/“scanning” using both terms as synonyms. Bērziņš' publications do not convince that such reciting/scanning of folksongs was traditional. Nor they reveal his fieldwork experience when studying it. Thus the fundamentals of Bērziņš' theory are rather questionable. If the practice of the vocal music making is taken into consideration, non-conceptualized metrical diversity and changeability becomes obvious. To exemplify that, the author has examined two cases, namely, two fragments of audio recorded folksongs, one of them being approached experimentally.

In the context of Bērziņš' theory, the attention has been paid to his views and that of the musicologist Andrejs Jurjāns concerning the meaning of the folk term *teikt dziesmu* (literally: to say or tell a song). Both interpreted it as describing the way or manner of performance, yet interpretations were different: Bērziņš' meant some kind of declamation (reciting/scanning), Jurjāns – a type of speech-like singing (recitation). The author of the study is of the opinion that *teikt dziesmu* primarily describes the function of the lead singer in the performance: his/her task is “to tell” the song (e. g., a quatrain) in his section of the melostrophe for it to be repeated by the choir in the second section.

The aim of the study is to provoke a discussion about the issues of meter in Latvian folksongs. As such, it only suggests the possible direction for further research.

Sandis Laime

Tautasdziesmu raganas – Dieva meitas, Velna līgavas: falsifikācija vai tradīcijas relikts?

Atslēgvārdi: autentiskums, nakts raganas, Nītaure, raganu priekšstatu sistēma, tautasdziesmas

Jaunākie pētījumi pierāda, ka latviešu raganu priekšstatu sistēmas¹ veidošanās process ir bijis gana komplicēts un visā Latvijas teritorijā nav norisinājies vienlaikus un ar vienādu intensitāti.² Reģionāli atšķirīgiem vietējiem raganu priekšstatiem vairāk vai mazāk saplūstot ar aizguvumiem no kristīgās dēmonoloģijas, 19. un 20. gadsimtā dokumentētajā folkloras materiālā atrodamas liecības par dažādiem funkcionāli atšķirīgiem raganu paveidiem, kuru klasificēšana un izpēte joprojām tiek veikta.

Līdzās 16.–18. gadsimta raganu prāvu protokoliem nozīmīgs avots ar raganām saistīto tautas priekšstatu izzināšanai ir folkloras, īpaši teikas un ticējumi. Papildinoši dati rodami arī citos folkloras žanros, tostarp tautasdziesmās.³ Šā raksta mērķis ir analizēt divas satura ziņā šķietami īpatnējas tautasdziesmas, no avotu kritikas viedokļa pārbaudot to autentiskumu un atbilstību nakts raganu tradīcijai. Tāpat rakstā izvērtētas līdzšinējās pētnieku piezīmes par šo dziesmu saturu.

Raganu dziesmas “Latvju dainās”: īss raksturojums

Lai gan detalizēts pētījums par raganas tēlu tautasdziesmās pagaidām nav veikts, provizoriski aprēķini liecina, ka Krišjāņa Barona sastādītajās “Latvju dainās” iekļauti aptuveni 120 dziesmu varianti, kuros minēts vārds *ragana*. Apmēram trešdaļa no šiem tekstiem pētījumā par raganu priekšstatiem nav izmantojama, jo *ragana* tajos lietots tikai kā lamuvārds. Par raganu tautasdziesmās nolamāta lielākoties vīramāte vai citi vīra radi, retāk – likteņa dievība Laima, dabas parādības (salna) u. c.

Sauc man' mīli, vīra māte,

Es tev mīli atsaukšos;

Ja tu mani maitu sauksi,

Tevi saukšu raganiņu. (LD 23152, 6)

Pirmo gadu tautiets sauca:

Puķīt, mana līgaviņ!

Otru gadu, trešu gadu:

Raganiņa, raganiņa! (LD 23046)

Visplašāk “Latvju dainās” pārstāvētais raganu paveids ir tā saucamās piena raganas, kas identificējams apmēram 60 % no visām raganu dziesmām. Ar terminu “piena raganā” šeit apzīmēts raganu paveids, kam raksturīgākā nodarbe ir piena zagšana. Nereti uzskatīja,

ka pienu kaimiņu govīm izslauc raganas dvēsele,⁴ kas ar maģisku paņēmieni palīdzību uz neilgu laiku spēj pamest raganas ķermeni. Piena raganas īpaši aktivizējas vasaras saulgriežos. Dziesmas par pienu raganām tematiski visbiežāk iekļaujas ieražu (Jāņu) dziesmu ciklā. Tajās parasti raksturoti pret raganām izmantojamie aizsardzības maģijas līdzekļi, tāpēc iespējams, ka daļa no šīm dziesmām izmantotas kā buramvārdi aizsardzībai pret raganu kaitniecību vasaras saulgriežos.

Tiesa, tiesa, ne meliņi	Skrien, ragana, šķērsu gaisu,
Vecu ļaužu valodiņa:	Ne manā sētiņā,
Jāņa nakti meitas gāja	Mana sēta dzelžiem kalta,
Raganās, vilkacēs. (LD 32492)	Adatām jumti jumti. (LD 32490)

Dziesmu lakoniskā satura dēļ pašlaik nav iespējams droši noteikt, vai tautasdziesmās saglabātais pienu raganu paveids iekļaujas diabolizēto raganu priekšstatos⁵ vai atspoguļo agrāku raganu attīstības stadiju. Iespējams, ka tieši tautasdziesmu materiāls pēc rūpīgākas analīzes ļaus secināt, vai raganu spēja lidot ir tikai salīdzinoši jauns aizgūvums no kristīgās dēmonoloģijas izpratnes par raganām (lidojumi uz raganu sabatiem) vai arī mantots tradīcijas elements no senāka priekšstatu slāņa. Balstoties uz tautasdziesmu kultūrvēsturiskā satura analīzi un vācu folklorista Oto Bekela (*Otto Böckel*) pētījumu par tautasdziesmu rašanās apstākļiem, Pēteris Šmits izvirza hipotēzi, ka latviešu tautasdziesmu rašanās ziedu laiks ir 13.–16. gadsimts.⁶ Ņemot vērā faktu, ka raganu vajāšanas mānija Latvijas teritorijā masveidā sākās 16. gadsimta otrajā pusē, kā arī pieņemot, ka Šmits savos spriedumos par tautasdziesmu vecumu nekļūdās, būtu pamats uzskatīt, ka arī dziesmas par pienu raganām lielākoties radušās laikā pirms vietējo raganu priekšstatu transformēšanās kristīgās dēmonoloģijas ietekmē.

Raganu prāvu laikmeta atskaņas un diabolizētās raganas tēls tautasdziesmās identificējams reti, tikai apmēram 2 % no visām dziesmām. Šo dziesmu rašanās laiks, visticamāk, ir 16.–18. gadsimts, raganu prāvu un vajāšanas aktīvākais periods.

Kas ganam lika	Ai, ragana, ragoniņa,
Kokā kāpt?	Rītu tevi dedzinās:
Vels viņu didija,	Vakar cirta apses malku
Ragana spaidija. (LD 29563)	Triju kungu darbinieki. (LD 31445, 2)

Netipiski raganu dziesmu piemēri “Tautas dziesmās” un to pirmavots

20. gadsimta 30. gados kā papildinājumi “Latvju dainām” izdoti četri “Tautas dziesmu” sējumi Pētera Šmita redakcijā. Šajā izdevumā Osvalda Līdeka kārtojumā, saglabājot Krišjāņa Barona “Latvju dainās” ieviesto tautasdziesmu klasifikācijas sistēmu, iekļautas 32 049 jaunas dziesmas ar variantiem, kas atlasītas no Latviešu folkloras krātuvē (turpmāk – LFK) uzkrātajiem 320 000 tautasdziesmu pierakstiem.⁷ Krājumā iekļautas arī divas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

satura ziņā šķietami neparastas Nītaurē pierakstītas dziesmas bez variantiem.⁸ Tajās raksturotās raganas – Dieva meitas, Velna līgavas – tautasdziesmu tradīcijai ir svešas, ja par tradīcijas etalonu gan formas, gan satura ziņā pieņemam “Latvju dainās” iekļauto tekstu korpusu.

Kas tur pūš, kas tur šņāc
Viņa sila maliņā?
Raganiņas, Dieva meitas,
Velnam zagtas līgaviņas. (Tdz 55175)

Kas tur gauži noraudāja
Dūņezera dibenā?
Raganiņas, Dieva meitas,
Velnam zagtas līgaviņas. (Tdz 55176)

Jebkurš teksts ar šķietami netrādicionālu saturu un bez variantiem būtu izvērtējams īpaši kritiski, lai no pētniecisko avotu klāsta izslēgtu dziesmu viltojumu jeb tādas dziesmas, kas mutvārdu tradīcijā nekad reāli nav pastāvējušas. Tāpēc pirms dziesmu satura analīzes svarīgi noskaidrot visu pieejamo informāciju par to teicējiem un pierakstītājiem, pieraksta vietu un funkcionālo kontekstu jeb situācijām, kad dziesma dziedāta.

Tdz 55175 un Tdz 55176 pirmavots ir LFK manuskripts [527]. Tas ir “Tautas dziesmu” redaktora profesora Pētera Šmita folkloras krājums, attiecīgi vienības LFK 527, 23380 un LFK 527, 23381 (1. att.), tāpēc tās, domājams, bez īpašas vilcināšanās iekļautas “Tautas dziesmu” publikācijā. Jāatzīmē, ka manuskriptā [527] ietvertas ne tikai paša Šmita pierakstītās folkloras vienības, bet arī viņa studentu folkloras vākumi.⁹ Lai gan tautasdziesmām Šmita folkloras kolekcijā lielākoties norādīts teicēja vārds, uzvārds un dzīvesvieta (pagasts, mājas), pierakstītāja vārds, uzvārds un pierakstīšanas gads, par abām aplūkojamām dziesmām pieejamā informācija diemžēl ir ļoti trūcīga. Manuskriptā tās pierakstītas viena aiz otras vienīgās ziņas par tām ir “Dzirdētas Nītaurē. Uzr.: V. Ašmane”. Jāatzīmē, ka nav saglabāties arī dziesmu oriģinālais pieraksts, jo tās, līdzīgi kā daļa citu folkloras vācēju materiāla, pārrakstītas uz lielām lapām vienādā rokrakstā, savukārt oriģinālie pieraksti, ja tādi ir bijuši, nav saglabāti.

Rezumējot par tautasdziesmām Tdz 55175 un Tdz 55176 pieejamo kontekstuālo informāciju, izdarāmi šādi secinājumi.

1. Abu dziesmu pierakstīšanas vieta ir Nītaure.
2. Abas dziesmas “dzirdējusi” un pierakstījusi V. Ašmane, turklāt šīs divas tautasdziesmas ir vienīgais V. Ašmanes materiāls manuskriptā [527].
3. Diemžēl nekas nav zināms par teicēju vai teicējiem, no kuriem dziesmas pierakstītas. Ņemot vērā to, ka līdzīgi tautasdziesmu varianti nekur citur Latvijā nav

fiksēti, būtu bijis ļoti vērtīgi zināt kaut vai to, vai abas saturiski līdzīgās dziesmas pierakstītas no viena vai dažādiem teicējiem. Ja dziesmām būtu dažādi teicēji, varētu pieņemt, ka tās piederīgas lokālai tradīcijai, diemžēl informācijas trūkums liedz izdarīt šādu secinājumu.

4. Nav zināms arī dziesmu pierakstīšanas laiks, tomēr, spriežot pēc tā, ka iepriekšējā manuskriptā iekļautā vienība pierakstīta 1925. gadā, arī šīs dziesmas varētu būt pierakstītas ap to pašu laiku. Katrā gadījumā tās nevar būt pierakstītas vēlāk par 1936. gada 10. augustu, kad materiāls reģistrēts LFK.

Kopumā secināms, ka nepilnīgi dokumentētā kontekstuālā informācija aplūkojamās tautasdziesmas no avotu kritikas viedokļa liek izmantot ar piesardzību. Vienlaikus gan jāatzīmē, ka kontekstuālās informācijas trūkums automātiski nenozīmē, ka attiecīgais folkloras materiāls ir apzināts viltojums, tomēr šādā situācijā nav arī iespējams pierādīt pretējo.

Pētnieku interpretācijas par Tdz 55175 un Tdz 55176 saturu

Pēc tautasdziesmu Tdz 55175 un Tdz 55176 publicēšanas un pat jau pirms tam īpatnējā satura dēļ uzmanību tām pievērsuši vairāki pētnieki, publicējot dažādus viedokļus par to nozīmi.

Šķiet, ka pirmais par Tdz 55175 savu viedokli 1938. gadā netieši izteicis **Kārlis Straubergs** “Latviešu konversācijas vārdnīcas” šķirklī “Raganas”. Domājams, šķirklis sagatavots vēl pirms “Tautas dziesmu” trešā sējuma publicēšanas, jo atsaucē norādīts nevis Tdz, bet gan LFK arhīva numurs. Straubergs raksta:

Latviešu ragana ir pirmām kārtām piena ragana, kas izslauc citiem govīs, vāc rasu no lauka un to nodzenā zināmos rītos, apskauž citiem lopus, lai svētība būtu pašām, u. tml. Galu galā šā paveida raganas dara to pašu, ko katra gādīga saimniece, rūpējoties par savu labumu; tāpēc šo raganu ir tik daudz tieši kaimiņos, tāpēc arī tik daudz pretlīdzekļu (vēmekļu spundēšana ratu rumbā utt.). Raganas sevišķi darbojas Jāņu naktī, bet viņām ir arī citas noteiktas naktis, kad no tām sargā kūti. Viņām ir arī savi kalpi, piena nesēji, ko tās baro; sal. mīkla: “Dzīvo mājās, dzīvo mežā, staigā un skrien pa zemi un pa gaisu, redzamas un neredzamas, te cilvēks, te gars, nes saimniecēm labumus.” **Latviešu raganas ir nevis ļaunas, bet gādīgas** [izcēlums šeit un turpmāk citātos mans – S. L.]; sal. tautasdziesma: [citēta dziesma LFK 527, 23380].¹⁰

Pēc šā citāta redzams, ka Straubergs tautasdziesmās minētās Dieva meitas un Velna līgavas nav mēģinājis nošķirt no citviet folkloras materiālā plaši pārstāvētajām piena raganām. Tieši otrādi, acimredzot šajās tautasdziesmās minēto Dieva meitu iespaidā viņš raksta, ka latviešu piena raganas ir gādīgas saimnieces, nevis ļaunas burves, kā tās pārsvarā interpretētas mutvārdu tradīcijā. Interesanti atzīmēt, ka mīkla, kas iekļauta citētajā Strauberga šķirklī fragmentā, pārpublicēta no Dāvja Ozoliņa 1893. gadā publicētā raksta “Raganas”,¹¹ kur secinājumos piedāvāta diezgan izvērsta raganu klasifikācija. Tajā pirmo reizi identificēti arī Ziemeļvidzemē dokumentētie nakts raganu priekšstati, kas ļautu nedaudz citādāk interpretēt aplūkojamo tautasdziesmu saturu, tomēr Straubergs Ozoliņa hipotēzi tālāk nav attīstījis.

20. gadsimta 50.–60. gados divus atšķirīgus skatījumus uz aplūkojamām tautasdziesmām publicēja teologs un latviešu tautas reliģijas pētnieks **Haralds Biezais**. 1955. gadā publicētajā pētījumā “Seno latviešu galvenās dievietes” Biezais raksta:

Laumas ir dēvētas arī par Dieva meitām un pielīdzinātas raganām: [citēta Tdz 55176 – S. L.]. Tātad tautasdziesmās atrodam laumas, laumas meitas, Dieva meitas, retāk svētās meitas. [...] Parasti viņas nedara neko ļaunu, tikai parādās kā balti ģērbtas sievas ar gariem, vaļējiem matiem un baida tos, kas viņas ierauga. Šis materiāls ir tik trūcīgs, ka par kādu noteiktu tām piedēvētu lomu latviešu mitoloģijā diezin vai var būt runa.¹²

Sešus gadus vēlāk publicētajā pētījumā “Dieva tēls latviešu tautas reliģijā” Biezais par šīm pašām tautasdziesmām pauž citu viedokli:

Dieva vārds tiek lietots arī eifēmiskā nozīmē, apzīmējot vilku par Dieva suni vai Dieva darbinieku, gluži tāpat kā raganas var tikt apzīmētas par Dieva meitām (Tdz 55175–55176).¹³

Kā redzams, Haralds Biezā viedoklis par aplūkojamām tautasdziesmām salīdzinoši īsā laikposmā ir mainījies. Norādot, ka apzīmējums “Dieva meitas” ir raganu eifēmisms, Biezais tomēr nemēģina pamatot šāda eifēmisma lietošanas nepieciešamību, kā arī nekomentē tekstu nozīmi kopumā. Savukārt 1955. gada pētījumā Biezais tautasdziesmā minētās Dieva meitas identificē ar pavisam citām pārdabiskām būtnēm – laumām –, neraugoties uz to, ka dziesmās ir minētas raganas, nevis laumas. Šādai tēla pārnesei nav pamatojuma arī no reģionālā skatpunkta, jo salīdzinoši nedaudzie laumu tradīcijai piederīgie teksti visbiežāk pierakstīti Kurzemē, retāk – Zemgalē, savukārt Vidzemē, kur atrodas Nītaure, dziesmas, teikas un ticējumi par laumām vai nu nav pierakstīti vispār, vai arī dokumentēti salīdzinoši niecīgā apjomā. Vienā ziņā Haraldam Biezajam tomēr, visdrīzāk, ir taisnība, proti, 1955. gada pētījumā viņš raganas – Dieva meitas – pielīdzina drīzāk pārdabiskām būtnēm, ne cilvēciskajām piena raganām.

Haralda Biezā 1955. gada uzskatam 1977. gadā pieslienās arī lietuviešu mitoloģijas pētnieks Norberts Vēļus (*Norbertas Vēlius*), kurš, atsaucoties uz abām Šmita sakārtotajās “Tautas dziesmās” iekļautajām dziesmām, norāda, ka leišu mitoloģiskās būtnes laumes (*laumė*) atbilst latviešu mitoloģijā ir lauma, kas saukta arī par raganu:

Latvių mitologijoje lietuvių laumės atitikmuo (pagal vardo etimologiją) yra lauma, kuri dar vadinama ragana. P. Šmito paskelbtose latvių dainose šios mitinės būtybės vadinamos dievo dukterimis, velnio pavogtomis nuotakomis. [Zemsvītras piezīmē citētas Tdz 55175 un Tdz 55176 – S. L.]¹⁴

Līdzšinējos pētnieku viedokļus par Tdz 55175 un Tdz 55176 raksturoto raganu paveidu iespējams iedalīt divās grupās.

1. Dieva meitas identificētas ar piena raganām jeb sievietēm, kam piemīt pārdabiskas spējas (Straubergs), apzīmējumu “Dieva meitas” uzskatot par šo raganu eifēmismu (Biezais 1961).
2. Dieva meitas identificētas ar kādu pārdabisku būtni, kam tuvākā atbilst latviešu un leišu mitoloģijā saimēta laumas/laumes tēlā (Biezais 1955; Vēļus). Pēc šā

raksta autora pārlicības, šī interpretācija ir ticamāka, īpaši ņemot vērā 21. gadsimta sākumā tapušus pētījumus. Tie aplūkojamās dziesmas ļauj interpretēt, izmantojot datus, kas Strauberga, Biezā un Vēļus laikā nebija apkopotī, līdz ar to radot minētajiem pētniekiem zināmas grūtības dziesmu satura adekvātai izpratnei.

Tautasdziesmu Dieva meitas – nakts raganas?

Valodnieks Berndts Glīva (*Bernd Gliwa*) 2003. gadā publicēja pētījumu, kurā apšaubīja kopš 19. gadsimta valodnieku pētījumos akceptēto vārda *ragana* etimoloģiju – ‘tā, kas redz nākotnē, pareģē’, piedāvājot jaunu šā vārda cilmes skaidrojumu – ‘tā, kas paceļas un ir redzama’, respektīvi, ‘spoks, rēgs’.¹⁵ Šādu vārda etimoloģiju apstiprina arī latviešu folkloras materiāls, jo vēl līdz pat 20. gadsimta sākumam Ziemeļvidzemē un Ziemeļlatgalē¹⁶ līdzās mūsdienās vārdam *ragana* piemītošajai nozīmei par raganām tika sauktas pārdabiskas būtnes, visticamāk, sieviešu dvēseles, kas dažādu iemeslu dēļ nenokļūst mirušo pasaulē, bet kļūst pa zemes virsu, uzturoties īpašās raganu vietās.¹⁷ Šī paveida raganu apzīmēšanai ieviests termins “nakts raganas”. Tā kā nakts raganu raksturojums atbilst Glīvas etimoloģijai, jādomā, ka tieši šajā tēlā saglabājušās senākās latviešu raganu tradīcijas iezīmes. Nakts raganas gan nav 21. gadsimta pētnieku atradums, jo jau 19. gadsimta beigās Alūksnes apkaimes folkloras vācēji Dāvis Ozoliņš un Jānis Krēsliņš publicēja teikas par nakts raganām un pirmos šā raganu paveida aprakstus.¹⁸

Kā nozīmīgākais avots nakts raganu izpētei līdz šim izmantotas teikas un memorāti (aptuveni 300 vienības) un ticējumi (aptuveni 50 vienības). Izņemot Tdz 55175 un Tdz 55176, citas tautasdziesmas, kurās būtu iespējams identificēt teikās un ticējumos konstatētās nakts raganu pazīmes, nav izdevies atrast. Pazīmes, kas aplūkojamās tautasdziesmas ļauj pieskaitīt nakts raganu tekstu korpusam, ir vairākas.

1. Tipiska nakts raganu uzturēšanās vieta ir dažādi dabas objekti (kalni, purvi, meži utt.), kuru nosaukumā var būt iekļauts vārds *ragana*. Šīs vietas nereti atrodas viduslaiku un agro jauno laiku kapsētu apkaimē, tātad par nakts raganu dzīvesvietām uzskatītas apbedījumu vietas un to tuvāka vai tālāka apkārtnē. Pārdabiskajām nakts raganām nav raksturīga parādīšanās cilvēku dzīvesvietās. Savukārt piena raganas un citi cilvēcisko raganu paveidi darbojas gandrīz tikai cilvēku apdzīvotajā un saimnieciskajā telpā, kas saistīts ar to galveno nodarbi – dažādu veidu kaitniecību cilvēkiem un to saimniecībām. Aplūkotajās tautasdziesmās raganu aktivitātes vieta ir “sila mala” (Tdz 55175) un “dūņezera dibens” (Tdz 55176), tātad tipiskas nakts raganu dzīvesvietas. Tāpat grūti būtu iedomāties, ka cilvēciska, ne pārdabiska būtne uzturētos “dūņezera dibenā”, kas arī liecina par labu nakts raganu interpretācijai.
2. Tautasdziesmās minēta īpaša raganu emocionālā ekspresija – tās “pūš un šņāc” (Tdz 55175), kā arī “gauži raud” (Tdz 55176). Arī teikās raksturotās nakts raganas ir emocionāli ekspresīvas – tās dzied, smejas, ķiķina, krēc (‘smejas, ķērc’), raud un gaudo. Emociju izpausmes kā pūšana, raudāšana, ķērķšana, gaudošana, vaidēšana

ir raksturīga tā saucamajām nelaimīgajām dvēselēm, kam pieskaitāmas arī nakts raganas.

3. Tautasdziesmās minētais raganu apzīmējums “Dieva meitas” ne nakts raganu teikās, ne ticējumos nav konstatēts. Tomēr šādam apzīmējumam paralēles atrodamas svētmeitu tradīcijā, kas fiksēta galvenokārt Latvijas rietumu daļā, visbiežāk – Kurzemes vidienē un ziemeļos, proti, teritorijās, kurās nav konstatēta nakts raganu tradīcija (nedz tai tipiskās teikas, nedz arī vietvārdi ar komponenti *ragana*, kas iezīmē kādreizējo nakts raganu tradīcijas areālu).¹⁹ Citiem vārdiem sakot, svētmeitas ir nakts raganām tipoloģiski tuvākās pārdabiskās būtnes Latvijas rietumu daļā, kur nav konstatēta nakts raganu tradīcija. Jau pats nosaukums “svētmeitas” jeb “svētās meitas” semantiski ir tuvs tautasdziesmās minētajam raganu apzīmējumam “Dieva meitas”. Salīdzinoši trūcīgajā folkloras materiālā par svētmeitām atrodamī arī sinonīmiski šīs pārdabiskās būtnes apzīmējumi kā “svētās Māras meitas” (LFK 1935, 9677) un “dievmeitiņas” (LFK 1692, 590).

Nakts raganu un svētmeitu tradīcijas ir tipoloģiski līdzīgas, jo abas pārdabiskās būtnes rodas no mirušo sieviešu dvēselēm. Uzskatīja, ka svētmeitas rodas no to meitu dvēselēm, kas svētdienās strādājušas (LTT 29925) vai kuras nomocījuši kungi (LTT 29924), vai arī no to vecmeitu dvēselēm, kas izdarījušas pašnāvību (LTT 29924). Vienīgajā zināmajā teikā par nakts raganu izcelsmi norādīts, ka tās rodas no meitu dvēselēm, kas nogalinājušas savus bērnus (LFK 1990, 496), lai gan netiešas liecības norāda uz to, ka par nakts raganām visdrīzāk kļuvušas arī noslepkavoto sieviešu, pašnāvnieču, slikoņu un pirms precībām mirušo meitu dvēseles.²⁰ Kā redzams, gan svētmeitas, gan nakts raganas uzskatītas par tā saucamajām nelaimīgajām dvēselēm, kas rodas priekšlaicīgas, vardarbīgas vai kā citādi “netīras” nāves gadījumā vai arī no sieviešu dvēselēm, kas pārkāpušas dažādas normas (piemēram, nogalinājušas bērnus). Grūti izskaidrojamu iemeslu dēļ šā tipa mirušo garu nosaukumos gan Latvijā, gan cittautu tradīcijās izmantoti ar kristietību saistīti jēdzieni kā “Dievs” un “svēts”. Domājams, tas norāda uz katoliskās kristietības ietekmi priekšstatos par (nelabā nāvē) mirušajiem,²¹ tomēr šīs tēzes pierādīšana jāatstāj citam pētījumam.

4. Tikpat savdabīgs kā Dieva meitas ir arī otrs tautasdziesmās lietotais raganu apzīmējums – “Velnam zagtas līgaviņas”. Vispirms neliels komentārs par vārda *velns* locījumu šajā formulā. Lai gan formāli vārds *velns* lietots datīvā, tas šajā gadījumā izmantots ar ģenitīva nozīmi. Jānis Endzelīns norāda, ka līdzās pasīvajam pagātnes divdabim lietvārds datīvā ar ģenitīva nozīmi ir salīdzinoši reti sastopams, turklāt biežāk lībiskajās izloksnēs, kur ģenitīva lietošana ir stipri ierobežota.²² Piemēram, tautasdziesmas rinda “Ābelīte vējam lauzta” (Tdz 4778, 2) saprotama kā “Ābelīte vēja lauzta”, līdzīgi rinda “Velnam zagtas līgaviņas” nozīmē “Velna zagtas līgaviņas”.

Priekšstats par raganām kā velna līgavām vislabāk izprotams pēc iepazīšanās ar turpmāk citēto teiku.

Tobera kalns (Velna brauciens)

Tobera kalns ir neliels uzkalniņš pie Svētciena muižas. Uz tā atrodas veca kungu kapsēta. Stāsta, ka tur bieži rādoties spoki. Tā kādu nakti gadījies pastniekam nest uz muižu steidzamas ziņas. Ceļā viņu panākuse kāda kariete ar četriem melniem zirgiem priekšā. Kučieris apturējies un uzaicinājis pastnieku kāpt iekšā.

“Jums laikam ceļš uz muižas pusi? Es jūs pavedīšu,” teicis kučieris.

“Man nesams pasts uz muižu,” atteicis pastnieks.

“Man ar turpat jābrauc,” teicis kučieris.

Pastnieks iekāpis kariatē, un nu braukuši. Pie muižas pastnieks prasījis:

“Cik jāmaksā?” – “Nav nekas jāmaksā, pateicies tik zirgiem!” teicis kučieris. Pastnieks arī tā darījis. Bet zirgu priekšā palicis vai mēms. Viens zirgs bijis muižas kungs, otrs – mācītājs, kuri sen jau miruši.

“Kurp jūs brauciet?” pastnieks vaicājis.

“Tepat netālu, **brūte saņemama!**” atteicis kučieris, un kariete nozudusi. Pastnieks nobijies, ieskrējis pie muižas kunga un tam visu izstāstījis. Arī muižas kungs ļoti sabijies un nelaidis pastnieku to nakti nemaz vairs prom. Rītā gājuši raudzīt, kur velna brauciens aizbraucis. Izrādījies, ka naktī Tobera kalnā **viena meita pakārusies**. Pēc tās arī velns braucis. **Tā bijuse tā “brūte”**. (LFK 977, 6; Svētciems)

Kā redzams pēc šā piemēra, par velna brūtēm, respektīvi, velna līgavām mutvārdu tradīcijā sauktas pašnāvnieču dvēseles, kas pēc nāves nonāk velna pārziņā. Domājams, ka arī tautasdziesmās Tdz 55175 un Tdz 55176 par “velna zagtām

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

2. att. Abu tautasdziesmu pieraksta vieta (1) un nakts raganu tradīcijas areāls 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā (2). Ar mazākiem aplīšiem atzīmētas nakts raganu teiku un ticējumu pieraksta vietas

līgaviņām” sauktas nelabā nāvē mirušo sieviešu dvēseles, kas kārtējo reizi norāda uz šo tautasdziesmu piederību nakts raganu tradīcijai.

5. Par tautasdziesmu Tdz 55175 un Tdz 55176 piederību pie nakts raganu tradīcijas liecina arī to pieraksta vieta – Nītaure. Lai gan 20. gadsimta sākumā, kad dziesmas tika pierakstītas, nakts raganu tradīcijas areāls bija sarucis un saglabājies vien Valmieras, Valkas, Alūksnes un Balvu rajonā, kā arī Cēsu rajona ziemeļu daļā (2. att.), vietvārdi ar komponenti *ragana* liecina, ka senāk šī tradīcija bija izplatīta teju visā Latvijā, izņemot Kurzemi un lībiskā dialekta apgabalus. Turklāt Nītaure atrodas vietvārdu ar komponenti *ragana* izplatības teritorijā vien 30 kilometrus uz dienvidiem no tradīcijas areāla robežas, kāda tā bija 20. gadsimta 20.–30. gados. Tas liecina, ka šī vieta savulaik ir atradusies nakts raganu tradīcijas areālā, kas pieļauj iespēju aplūkojamās tautasdziesmas uzskatīt par tradīcijas reliktu.

Nobeigums

Pētera Šmita folkloras kolekcijā iekļautie un vēlāk “Tautas dziesmās” publicētie teksti Tdz 55175 un Tdz 55176 ir vienīgās līdz šim zināmās tautasdziesmas, kurās iespējams identificēt nakts raganu tradīcijai tipiskus priekšstatus. Diemžēl nepilnīgi fiksētās kontekstuālās informācijas dēļ šo tekstu izmantošanas iespējas pētījumā par nakts raganu tradīciju ir ierobežotas. Arī fakts, ka šīm vienas pierakstītājas iesniegtajām tautasdziesmām citviet tuvākā vai tālākā apkaimē nav pierakstīti varianti, liktu šaubīties par to autentiskumu. Dziesmu autentiskumu diemžēl nav iespējams pārbaudīt, analizējot citu V. Ašmanes iesniegto materiālu atbilstību mutvārdu tradīcijai, jo analizētās tautasdziesmas ir vienīgais viņas pierakstītais materiāls. Līdz ar to divi vienas pierakstītājas iesniegtie teksti bez informācijas par teicējiem, bez variantiem un ar tautasdziesmu tradīcijai netipisku saturu no avotu kritikas viedokļa, no vienas puses, liek šaubīties par to autentiskumu.

No otras puses, svarīgāka par formālu avotkritisku pieeju šajā gadījumā liktos dziesmu autentiskuma izvērtēšana no tradīcijas satura skatpunkta. Analizējot dziesmu saturu, pārsteidz fakts, cik tās precīzi iekļaujas nakts raganu priekšstatu aplocē. Nītaures apkaimē dziesmu pierakstīšanas laikā nakts raganu tradīcija bija izzudusi, tāpēc mākslīgi radīt šāda satura dziesmas cilvēkam, kas nav tradīcijas nesējs, būtu neiespējami. Tdz 55175 un Tdz 55176 nevis precīzi kopē teiku materiālā fiksētās nakts raganu tradīcijas pazīmes, bet niansēs sniedz pat tādas detaļas, kas teikās vai nu nav saglabājušās, vai nekad nav pastāvējušas. Pret to, ka šīs dziesmas būtu viltojums, liecina arī fakts, ka dziesmu pierakstīšanas laikā dominējošais priekšstats par raganām stipri atšķīrās no tā, kas iekļauts tautasdziesmās, turklāt nedz zinātniskajā, nedz populārajā literatūrā jautājums par nakts raganu tradīcijas eksistenci ziemeļaustrumu Latvijā tolaik nebija aktualizēts. Arī tautasdziesmu pantmērs, tajās izmantotā leksika un citi mākslinieciskās izteiksmes līdzekļi šaubas par autentiskumu nerada, jo abas dziesmas atbilst visām ideālas četrriņdes prasībām. Pat vairāk – abās dziesmās atrodama salīdzinoši reta gramatiska forma, kāda apzinātā viltojumā diez vai tiktu iekļauta. Apkopojot visu iepriekš teikto, jāsecina, ka, lai gan nepilnīgi dokumentētas un

bez variantiem, Tdz 55175 un Tdz 55176 tomēr pārāk dabiski iekļaujas nakts raganu tradīcijā, lai būtu viltotas. Patiesībā šajā gadījumā pat nav svarīgi, vai aplūkotās tautasdziesmas radušās pirms vairākiem gadsimtiem vai tikai 19. vai 20. gadsimtā, jo to saturs liecina par to, ka tās tapušas, lieliski pārzinot nakts raganu tradīciju, līdz ar to no šī skatpunkta tās uzskatāmas par autentiskiem tradīcijas tekstiem.

Saisinājumi

- LD – Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava, Pēterburga: Ķeizariskās Zinību akadēmijas spiestava, 1894–1915
- LTT – *Latviešu tautas ticējumi*. Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. 1.–4. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1940–1941
- Tdz – Šmits P. (red.). *Tautas dziesmas: Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām"*. 1.–4. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1936–1939

Atsauces un piezīmes

- ¹ "Raganu priekšstatu sistēma" šajā gadījumā lietots kā vispārinošs termins raganu, spīganu un laumu tradīciju apzīmēšanai.
- ² Laime S. *Raganu priekšstati Latvijā: Nakts raganas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2013.
- ³ Piemēram, Haralds Biezais savu hipotēzi par sākotnējo vārda *ragana* nozīmi argumentējis, kā vienīgo avotu izmantojot tikai tautasdziesmas. Sk.: Biezais H. *Smaidošie dievi un cilvēka asara*. [Tāby]: Senatne, 1991. (Nodaļa "Dievišķīgā ragana", 141.–147. lpp.)
- ⁴ Domājams, ka sākotnēji par raganu tika saukta nevis pati sieviete, kam piemitušas maģiskas spējas, bet gan tās dvēsele, kas uz laiku pametusi sievietes ķermeni.
- ⁵ Dažādās reģionāli atšķirīgās vietējās raganu tradīcijas daļēji tika diabolizētas no 16. līdz 18. gadsimtam raganu prāvu perioda laikā, kad līdz Latvijas teritorijai nonāca kristīgās demonoloģijas teorētiku idejas par raganu saistību ar velnu (līguma slēgšana ar velnu, dalība raganu sabatos utt.), kas laika gaitā dziļi iesakņojās arī tautas tradīcijā.
- ⁶ Šmits P. *Etnogrāfisku rakstu krājums*. 2. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1923. (Nodaļa "Par mūsu tautas dziesmu vecumu", 3.–25. lpp.); Šmits P. Dažādi laikmeti tautas dziesmās. Balodis F., Šmits P. (red.). *Latvieši*. 2. sēj. Rīga: Valters un Rapa, 1932. 7.–14. lpp.
- ⁷ Ambainis O. *Latviešu folkloristikas vēsture: Pamatvirzieni un fakti*. Rīga: Zinātne, 1989. 84. lpp.
- ⁸ Šmits P. (red.). *Tautas dziesmas: Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām"*. 3. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1938. 196. lpp.
- ⁹ Paldies Mārai Viksnai par šo informāciju!
- ¹⁰ Straubergs K. Raganas. Švābe A., Būmanis A., Dišlers K. (galv. red.). *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 17. sēj. Rīga: A. Gulbis, 1938. 34807.–34810. sleja.
- ¹¹ Ozoliņš D. Raganas. *Dienas Lapas pielikums Etnogrāfiskas Ziņas Par Latviešiem*. 3. sēj. 1893. 21.–26., 39.–45., 53.–58., 76.–80., 90.–94., 107.–110., 120.–123., 130.–132., 152.–154. lpp.
- ¹² Biezais H. *Seno latviešu galvenās dievietes*. Rīga: Zinātne, 2006. 207. lpp. Pētījumu latviešu valodā tulkojusi Rita Drīzule. Pētījums sākotnēji publicēts vācu valodā: Biezais H. *Die Hauptgöttinnen der alten Letten*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1955.
- ¹³ Biezais H. *Dieva tēls latviešu tautas reliģijā*. Rīga: Zinātne, 2008. 104. lpp. Pētījumu latviešu valodā tulkojusi Margita Gūtmane. Pētījums sākotnēji publicēts vācu valodā: Biezais H. *Die Gottesgestalt der Lettischen Volksreligion*. Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1961.
- ¹⁴ Vēlius N. *Mitinės lietuvių sakmių būtybės*. Vilnius: Vaga, 1977. P. 124.

- ¹⁵ Gliwa B. Witches in Baltic Fairy Tales. *Onomasiology Online*. 2003. Nr. 4. Pp. 1–14. <http://www1.ku-eichstaett.de/SLF/EngluVglSW/gliwa1031.pdf> (Skatīts 17.04.2016.)
- ¹⁶ Bijušajā Valmieras, Valkas, Alūksnes, Balvu rajonā un Cēsu rajona ziemeļu daļā.
- ¹⁷ Plašāk sk.: Laime S. *Raganu priekšstati Latvijā: Nakts raganas*.
- ¹⁸ [Krēslīņš J.] Raganas. *Dienas Lapas Feļetona Turpinājums*. 1889. Nr. 284. 398.–399. lpp.; Ozoliņš D. Raganas. *Dienas Lapas pielikums Etnogrāfiskas Ziņas Par Latviešiem*. 3. sēj. 1893. 21.–26., 39.–45., 53.–58., 76.–80., 90.–94., 107.–110., 120.–123., 130.–132., 152.–154. lpp.
- ¹⁹ Laime S. *Raganu priekšstati Latvijā: Nakts raganas*, 78.–84. lpp.
- ²⁰ Turpat, 179.–189. lpp.
- ²¹ Zīmīgi, ka nakts raganu vietas lielākoties saistītas tieši ar katoļu perioda kapsētām, savukārt to nozīmīgākā nodarbe – velēšanās – ar katoliskajai kristietībai pazīstamo šķīstīšanās jēdzienu.
- ²² Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 572. lpp.

Sandis Laime

The Witches in Folksongs – the Daughters of God, the Brides of Devil: Falsification or a Relict of Tradition?

Summary

Keywords: authenticity, night witches, witchcraft beliefs, folksongs

Texts LFK 527, 23380 and LFK 527, 23381 written down in Pēteris Šmits' folklore collection and later published in his edited *Tautas dziesmas* (Folksongs, 1936–1939, see Tdz 55175 and Tdz 55176) are the only Latvian folksongs typical of the night witch tradition which is extensively discussed in folk narratives. Due to the fact that only partial contextual information is available, the possibilities of using these texts for research are restricted. Both texts are written down by one and the same person V. Ašmane without any information about the informants, or any other variants and with an atypical content for the folksongs which usually describe other types of witches. That makes one doubt about their authenticity.

However, a more rewarding approach in this case would be the assessment of the folksong authenticity from the perspective of the content of tradition. When the content of the two songs is analysed, it is surprising how well it represents the essence of the tradition of night witches. In the vicinity of Nītaure at the time when these texts were written down, the night witch tradition was already extinct; therefore it would be impossible to create such songs for a person, who was not the bearer of the tradition. Folksongs Tdz 55175 and Tdz 55176 do not provide an accurate copy of the features of the night witch tradition registered in folk legends. Moreover, they provide very detailed nuances, which in these legends either have not been preserved or have never existed. Furthermore, the metre of folksongs, the vocabulary and other stylistic devices do not give rise to doubts about their authenticity, since both songs correspond to all requirements of an ideal quatrain. Even more so, a comparatively rare grammatical form can be found in both songs, which would be hardly included in a deliberate falsification. Summarizing, one can conclude that although the folksongs Tdz 55175 and Tdz 55176 are only partially documented and lack variants, they still seem to be naturally corresponding to the night witch tradition, and thus cannot be regarded false. In fact, it is not important, whether the respective folksongs have appeared several centuries ago or only in the 19th or the 20th centuries, since their content prove that they were made with a competency in the night witch tradition. Therefore, from this perspective they should be regarded as authentic traditional texts.

Ieva Ančevska

Dziedinošās un veselību veicinošās vārdformulas latviešu tautasdziesmās

Atslēgvārdi: dziedinošās vārdformulas, latviešu buramvārdi, metaforas, zemapaizņas suģestija, veselības atjaunošana un stiprināšana

“Latvju dainu” izdevumā un arī vēlāk izdotajos tautasdziesmu krājumos iekļauti daudzi buramvārdi jeb maģiskās formulas, kas izmantotas dziedināšanā. Akcentējot “Latvju dainu” izdošanas simtgadi, pētījumā galvenā uzmanība pievērsta tieši šā izdevuma tautasdziesmām, neaptverot ne kopējo tautasdziesmu korpusu, ne arī visus publicējumus. Pētījumam izvēlētas ar dziedināšanu saistītās vārdformulas, kas atrodamas starp Krišjāņa Barona atlasītajām un sakārtotajām tautasdziesmām, šajā rakstā tikai ieskicējot to raksturīgākos veidus un iespējamo praktisko lietojumu, skaidri apzinoties kopējo tēmas plašumu un atstājot to turpmākai izpētei.

Ar vārdformulām rakstā apzīmētas gan vārdu grupas, kas tautas tradīcijā izmantotas kā buramvārdi ar mērķi dziedēt kaites un atjaunot cilvēka veselību, gan arī tās, kas lietotas ikdienā veselības, sava iekšējā spēka stiprināšanai un aizsardzībai. Vairums no šīm vārdformulām atbilst Alberta Lorda (*Albert Lord*) dotajam jēdziena skaidrojumam, ka formula ir “vārdu grupa, kas tiek vairākkārt izmantota, lai vienādos metriskos apstākļos izteiktu vienas un tās pašas idejas”¹.

Vārda spēks latviešu dziedināšanas tradīcijā tika izmantots, apzinoties, ka tas var sargāt, var palīdzēt atvairīt slimības un veicināt atveseļošanās procesu. Buramvārdu un dziedinošo vārdu, kas tika lietoti dziedināšanas procesā, bija daudz un dažādi, tāpat kā kaites, kam tie domāti. Dziedinošās vārdformulas visvairāk izmantoja vārdotāji, pūšlotāji un citi tautas ārstniecības pārstāvji, taču bija arī daudz vārdformulu, kas tika lietotas veselības veicināšanai un nostiprināšanai kā ikdienas maģijas līdzekļi.

Tradīcijas aprakstos teikts, ka bijuši divu veidu vārdi – senie un ar kristietību saistītie buramvārdi –, taču senie vārdi tikuši uzskatīti par spēcīgākiem. To savos darbos uzsver gan Fricis Brīvzemnieks,² gan Edīte Kurca (*Edith Kurtz*):

Vārdotājs, apvārdotājs, vārdnieks [...] ir labuma/svētības pierunātājs. Un īpaši tiek tāds ieredzēts, kurš zina senos, stipros vārdus. Tie tikai mutiski tika tālāk nodoti, kamēr vārdi ar kristīgu saturu netika vērtēti tik augstu un tos varēja arī pierakstīt.³

“Latvju dainu” krājumā ietvertie buramvārdi pamatā pārstāv šo senāko vārdu slāni. Pētot plašāku buramvārdu materiālu, redzams, ka senajām tautasdziesmu metrikā un

stilstikā veidotajām formulām var būt pievienoti kristīgo tekstu elementi, kam šajā rakstā netiek pievērsta uzmanība, jo tie pārstāv pavisam citu buramvārdu grupu un vairāk iederas starp nesaistītā valodā veidotajiem buramvārdiem.

Salīdzinot ar kopējo buramvārdu korpusu, "Latvju dainu" krājumā ietverta pavisam neliela daļa dziedinošo formulu. Apjoma raksturošanai kā piemērs būtu minams plašais un nozarei svarīgais Friča Brīvzemnieka buramvārdu krājums,⁴ kurā apkopoti 717 buramvārdu teksti, kas sakārtoti 72 grupās, bet no tām 42 grupās – ārstniecībā izmantojamie vārdi jeb dziedinošās formulas. Savukārt "Latvju dainu" krājumā ievietotās dziedinošās formulas nav iespējams tik precīzi uzskaitīt, jo tās atrodamas dažādās nodaļās, piemēram, nodaļā "Vectēvu gudrības, simpātiski līdzekļi, buramie un pūšamie vārdi" ievietotas 136 tautasdziesmas, bet no tām par dziedinošām vai aizsardzības formulām uzskatāmas apmēram divas trešdaļas dziesmu. Kopumā tika atlasītas un analizētas ap sešsimt tautasdziesmu, kurās atrastas dziedinošās un veselību veicinošās vārdformulas, kas sakārtotas vairākās tematiskās grupās un īsi raksturotas šajā pētījumā.

Ne vien latviešu, bet arī daudzu citu tautu dziedniecības tradīcijās valdījusi pārliecība, ka vārdiem piemīt spēks, sevišķi maģiskām vārdu formulām un ar stipru domu lietotiem vārdiem, piemēram, sens vācu sakāmvārds vēsta: "Nekas uz zemes nav bagātāks ar dziedinošo spēku kā akmeņi, augi un stiprs vārds."⁵

Vācu kultūrtelpā tautā joprojām saglabājies izteiciens, ka īstai dziedināšanai vajadzīgi "vārds un augs" (*Wort und Wurz*)⁶ jeb buramvārdi un ārstniecības augi. Tāpat tur vēl sastopama senā vārdošanas tradīcija, kas tiek saukta par dziedināšanu ar lūgšanām vai dziedināšanu ar vārdiem. Spilgtā un dzīva tā vēl šodien ir Alpu kalnu apvidū, jo īpaši Šveicē.⁷

Vairākās kultūrās līdzās mūsdienu medicīnai joprojām tiek izmantotas senas dziedināšanas metodes, kur nozīmīga loma ir vārda un skaņas lietojumam. Hinduisma un budisma tradīcijās liela uzmanība šajā ziņā tiek veltīta mantrām un to skandēšanai – gadsimtu gaitā uzkrāta pieredze par mantru pozitīvo ietekmi uz veselību, īpaši uzsverot, ka tās aktivizē cilvēka iekšējo dziedinošo spēku un rosina organisma pašatveseļošanos, tādēļ ājurvēdā jeb Indijas dziedniecībā tiek plaši izmantota mantru terapija. Līdzīgi arī Tibetas dziedniecības tradīcijā – tajā ārstniecības augi vispirms tiek apdziedāti ar mantrām un tikai pēc tam sagatavoti kā dziedniecības līdzekļi (ziedes, pulveri vai kvēpināmie kociņi).⁸

Līdzīgi uzskati par vārda un vārdformulu dziedinošo spēku sastopami arī tuvāku tautu tradīcijās gan Eiropas ziemeļu, gan dienvidu zemēs, un visur pamatā ir doma, ka buramvārdiem un dziesmām ir stimulējoša iedarbība uz veselību un svarīga ir tieši vārdformulu recitēšana, kas var palīdzēt atbrīvoties no kaitēm un iegūt jaunu spēku dzīvei.

Ilgu laiku senās zināšanas un stiprie vārdi tika nodoti tālāk tikai mutvārdu ceļā, kas prasīja ļoti precīzu atkārtotāšanu un rūpīgu iegaumēšanu.⁹ Vēlāk, baidoties, ka dziedinošās formulas varētu netikt pārmantotas, tās tika vāktas un pierakstītas. Taču dziedināšana ar vārdiem kā dzīva tradīcija vēl joprojām pastāv dažādās zemēs, un arvien biežāk tā, tāpat kā citas senās ārstniecības metodes, tiek pētīta un pielietota arī mūsdienu medicīnā.

Jaunie zinātnes pētījumi meklē apstiprinājumu senajās ārstniecības tradīcijās paustajai pārlicībai, ka ķermenis var uztvert domu raidītos signālus un emocijas un spēj atbilstoši uz tiem reaģēt. Lai izprastu šos procesus, pēdējos gadu desmitos ir krietni izvērsti pētījumi psihoneiroimunoloģijas nozarē, kas pēta noskaņojuma, domu un jūtu ietekmi uz cilvēka veselību un imunitāti.

Nozīmīgus pētījumus šajā jomā veikusi amerikāņu zinātniece farmakoloģijas doktore Kendisa Perta (*Candace Pert*).¹⁰ Pētot dabīgo vielu ietekmi un iedarbību uz organisma receptoriem, viņa atklājusi, ka neuropeptīdi jeb molekulas, kuras atrodas cilvēka asinsritē un peld starpšūnu telpā, acumirkīgi reaģē uz katru emociju un noskaņu, tādējādi nododot emocionālo vēsti visam ķermenim. Šīs molekulu funkcijas atklāšana apstiprina senajām tautām zināmo patiesību, ka cilvēka ķermenis un dvēseliskās izpausmes ir savstarpēji cieši vienoti. Ķermenis sajūt katru emociju, kas pārņem cilvēku. Katra ķermeņa šūna jūt, kad noskaņojums kļūst nomākts un depresīvs, līdz ar to pavājinās cilvēka imūnsistēma, aizsardzības spēja pret slimībām. Turpretī katrs pozitīvs domu un emociju impulss veicina ķermeņa dzīvības spēka un imunitātes aktivizēšanos. To apstiprina jaunākie pētījumi gan psihoneiroimunoloģijā, gan psihiatrijā. Un šī dzīves gudrība jau gadsimtiem ilgi uzsvērtā senajās dziedināšanas tradīcijās, arī latviešu tradīcijā. Ne velti latviešu valodas vārda *vesels* etimoloģija norāda uz veselumu kā attieksmi, jo vārds cēlies no garastāvokļa, emocionālās attieksmes apzīmējuma. Vārda *vesels* sākotnējā nozīme ir 'liksms, priecīgs',¹¹ no kā latviešu valodā izveidojies nozīmes pārnēsums, kad ar veselu saprot tādu, kas nav slim, kam nekas nekait. Tādējādi valoda joprojām atgādina seno tautas gudrību, ka tas, kurš ir priecīgs, ir arī vesels vai spēj ātri izvesēloties. Tāds var arī vieglāk tikt pāri dažādām dzīves likstām. Līdzīgu vēsti nes tautasdziesmas.

Jo man sūri, jo man grūti,
Jo es koši padziedāju,
Jo es koši padziedāju,
Asariņas slaucīdama. (LD 110)

Labāk dziedu nekā raudu,
Grūtu mūžu dzīvodama;
Vai es savu grūtu mūžu
Raudādama atraudāšu. (LD 114)

Formula "labāk dziedu, nekā raudu" minēta vairāk nekā divdesmit tautasdziesmās un sastopama arī citos līdzīgos variantos, piemēram, "labāk gāju dziedādama":

Labāk gāju dziedādama,
Ne ap otru runādama.
Kad dziedāju, prieks man bij,
Kad runāju, bēdas nāce. (LD 800-1)

Par dziedāšanu un tās svarīgumu ir ļoti daudz tautasdziesmu. "Latvju dainu" elektroniskajā katalogā¹² redzams, ka nodaļā "Par dziesmām un dziedāšanu" vien ir 8512 tautasdziesmu un tādas sastopamas arī citās tekstu grupās, piemēram, vārdformula "gāju dziedādama" sastopama 67 dziesmās, kas ierindotas dažādās kategorijās, bet tām visām pamatā doma par dziesmas labvēlīgo ietekmi cilvēka dzīves gaitās un sarežģītu situāciju pārvarēšanā.

Iedziļinoties šajos tekstos, redzams, ka vārdu savienojumu “labāk gāju dziedādama” var uzskatīt par vārdformulu, kas lietota ar noteiktu mērķi – atjaunot pozitīvu noskaņojumu un dzīvesprieku, kuri dod spēku tikt pāri neveiksmēm, likstām un slimībām:

Jo es bēdu bēdājos,
Jo nelaime priecājās;
Labāk gāju dziedādama,
Lai nelaime bēdājās. (LD 109)

Spēcīga un tautas apziņā dziļi iesakņojusies pozitīva vārdformula ir “es par bēdu nebēdāju”, kas atgādina cilvēkam par viņa iekšējo potenciālu, par spēju mainīt attieksmi pret notiekošo un pašam virzīt savu dzīvi:

Lai bēdāja, kas bēdāja,
Es par bēdu nebēdāju;
Liku bēdu uz akmiņa,
Spēr' ar kāju ūdenī. (LD 117)

Šīs formulas nozīmību apliecina tās biežais lietojums, – dažādos variantos tā parādās 332 dziesmās, no kurām “bēdu nebēdāju” – 10, bet “nieka nebēdāju” – 25 dziesmās. Tekstos, kuros lietota šī vārdformula, iekļauts psiholoģisks paņēmieni, kas liek paskatīties uz sevi no malas un palīdz cilvēkam distancēties no problēmas, no kaites, ieraugot to kā neatkarīgu, ārpus cilvēka pastāvošu lietu vai būtī. Tādējādi iespējams vieglāk atbrīvoties no smagā stāvokļa, kurā cilvēks mēdz iegrimt, identificējoties ar savu problēmu un uztverot to kā daļu no sevis. Šā tipa vārdformulas rosina paplašināt uztveri un saskatīt iespējas un veidus, kā izkļūt no likstām un sarežģījumiem.

Līdzās šai ir vēl kāda plaša tautasdziesmu grupa, kur uzsvēta veselības nozīme un izteikts lūgums Laimai vai visbiežāk Dievam:

Dod, Dieviņi, veselību,
Nepiekusu dzievādama,
Kā piekusu gulēdama,
Ļauni dieni vārdzināma. (LD 9176)

Arī šie vārdu savienojumi – “Dod, Dieviņi, veselību”, “Dievs, dod manim veselību”, “Lai Dievs dod veselību” (45 tekstos) – veido formulas, kas ietver gan lūgumu, gan skaidri izteiktu mērķi, gan paļāvību uz Dievu kā galveno spēku, kurš var palīdzēt uzturēt vai atgūt veselību.

Lieciet, tautas, man vaļiņu,
Dod, Dieviņ, veselību,
Lai es savu mazu pūru
Ar kaudzīti darināju. (LD 7712)

Vaidēt vaid ustubā,
Vai vaid jauni, vai vaid veci?
Ej, Dieviņ, ustubā,
Dod tiem savu veselību. (LD 27306, 1)

Šo mērķa aspektu, raksturojot buramvārdu iedarbību, uzsvērusi Vaira Viķe-Freiberga rakstā "Vārda vara: buramie vārdi un burvestība dainās":

Buramo vārdu asā prāta fokusēšanās uz vēlamo rezultātu – neiejaucoties specifiskos veidos, kā rezultāts iegūstams, – pamatā ir psiholoģiski veselīgs un radošs process, garīgi veselīga savu iekšējo un ārējo vajadzību un mērķu formulēšana.¹³

Līdzās prāta fokusēšanai ar buramvārdiem tiek aktivizēti arī tie zemapziņas procesi, kuros nozīmīgs virzītājs ir ticības spēks. Ne velti dažādu nozaru zinātnieki pievērsušies ticībā balstītās atveseļošanās un spontānās izārstēšanās gadījumu pētīšanai.¹⁴ Savukārt tautas tradīcijā pārliecība par ticības spēku dziedināšanā ir dzīva vēl mūsdienās. To apliecinājuši vairāki Dundagas lauka pētījuma laikā sastaptie ļaudis, arī Elza Zumberga:

Tai ticībai ir liels spēks. Pat dakteris, kad ārstē tevi. Ja tu netic, tas ir liels zaudējums viņam. Viņš viens pats galā netiek.¹⁵

Atgūstot veselību, svarīga ir ne vien cilvēka ticība, bet arī paļāvība uz izvēlēto dziedināšanas metodi, ārstējošo personu un pašam uz savu spēku. Pārliecība par savu spēju izveseļoties ir milzīgs potenciāls, kura aktivizēšanai senajā tradīcijā tika izmantoti buramvārdi.

Kā simpatētiskās jeb analogiskās maģijas¹⁶ izpausme, buramvārdi noslēpumaini iedarbojas uz psihi un emocijām. Tā ir maģija, kuras pamatā ir sens uzskats, ka līdzīgs ietekmē līdzīgu, ka starp ārēji līdzīgām lietām pastāv saikne, uz kuras pamata iespējama savstarpēja iedarbība un ietekme. Šī pieeja pazīstama daudzās kultūrās un bieži tiek izmantota ārstnieciskās darbībās un dabas rituālos, mēģinot ietekmēt veselības un dabas procesus. Analogiskā maģija lietota, pamatojoties uz uzskatu, ka starp makrokosmu un mikrokosmu pastāv savstarpēja atbilstība. No tā izriet, ka, veicot kādu darbību vai rituālu cilvēkam tuvākajā vidē, līdzīgi tiek ietekmēti plašāki procesi, tāpat arī lielās dabas norises ietekmē katru iesaistīto, piemēram, kāda plaši zināma veselību veicinoša formula, ko parasti izmanto pavasarī, peroties ar pūpoliem:

Irbe, irbe,
Kas tev' pēra?
Pūpols pēra,
Pūpols pēra.
Apaļš kā pūpols,
Apaļš kā pūpols;
Viegls kā lapa,
Viegls kā lapa! (LTDz 55376)

Līdzīgi vārdi atrodami arī tradīciju pierakstos un tautas ticējumos, kur minēts:

Pūpolu svētdienas rītā tas, kurš pirmais uzceļas, dabon pūpolus un ņem tos pērt, kuri vēl guļ. Pie pēršanas skaita šādus vārdus: "Apaļš kā pūpols, vesels kā pūpols", kurus atkārto vairākas reizes. (LTT 25190)

Šajā gadījumā nav tik svarīgi, kā veikta pati darbība, jo uzmanība vairāk tiek fokusēta uz vēlamu rezultātu, kas atklāts salīdzinājumā ar dabas tēliem, kur pūpols un apaļums simbolizē veselību, veselumu un sākotnējo pilnību.

Uz analogijas pamata balstās arī senajās tradīcijās izmantotais signatūru jeb zīmju princips, kas sakņojas smalkā dabas uztverē. Tas vēsta, ka augu ārējās īpašības, veidols, smarža, garša un citas sajūtamās pazīmes satur norādes, kuru slimību gadījumos tie var cilvēkam palīdzēt. Līdzīgi veidoti arī vairums no dziedināšanā izmantotajiem buramvārdiem, kuru teksti ataino simboliskus dabas tēlus un zīmes, piemēram, tālāk citētajā tautasdziesmā aizsmakuma un kakla iekaisuma asās, kairinošās sāpes netieši salīdzinātas ar priedi un egli, kuru adatas saskarsmē ar ādu rada līdzīgas durstošas sajūtas, bet āboli ar savu apaļumu un sulīgumu atgādina par veselību:

Aizsmok priede, aizsmok egle,
Aizsmok mana valodiņa;
Ābolnīca, Dieva koks,
Ārdi manu valodiņu! (LD 34104)

Taču šī nav tikai uz līdzības pamata veidota simboliska aina, tā satur arī praktisku atgādinājumu par ābolu dziedinošo iedarbību. Āboli ir ne vien bagātīgs vitamīnu avots, kas palīdz atgūt veselību, bet to sula ir arī labs līdzeklis plaušu slimību un bronhīta ārstēšanā. Tautas medicīnā ābolu sula ar medu kādreiz lietota pret kakla un rīkles iekaisumiem, bet ābeles lapu un ziedu tēja – pret bronhītu, klepu un aizsmakumu.¹⁷

Analoģijā balstīti ne tikai slimības izpausmju un veselīšanās norises atainojumi, bet arī dziedinošās darbības, kas tika veiktas kopā ar buramvārdiem, piemēram, saraustišanās vārdos jaušama norāde, ka vārdi tikuši skaitīti vai pūsti, vienlaikus veicot vēdera masāžu jeb braucīšanu, laitišanu:

Saulīte šurp,	Griezies, saulīte,
Mēnestiņš turp,	Griezies, mēness,
Griezies, nabiņa,	Griezies, nabiņa,
Vecajā vietā! (LTDz 55347)	Vecā vietā! (LTDz 55347, 1)

Te skaidri izpaužas analoģiskajai maģijai raksturīgais uzskats par makrokosma un mikrokosma vienotību, kur cilvēkam iespējams atgriezties veseluma un līdzsvara stāvoklī, saskaņojoties ar dabas ritmu, ar Saules un Mēness griešanos.

Plašākā dziedinošo buramvārdu grupa tautasdziesmu krājumos ir asinsvārdi. Lielākā daļa šo vārdformulu saistītas ar priekšstatiem par asins plūsmu, kas atainota gan kā *asins upe*, gan alegoriski kā *straume, upe* vai *Daugava*. Vārdformulu pirmajā daļā, kas parasti ietver situācijas raksturojumu, tā vēl vairumā gadījumu nosaukta vārdā, bet dziedināšanas procesa atspoguļojums parasti veidots tēlaini, izmantojot noteiktus simbolus un lietojot spilgtas metaforas, kas iedarbojas uz zemapziņu.

Asinsvārdus analizējusi Vaira Viķe-Freiberga, norādot, ka “buramo vārdu tēlainība ir rūpīgi izraudzīta un saistīta ar vārdu psiholoģiski efektīvas iedarbošanās spēku”.¹⁸ Viņa

arī atzīmē, ka buramvārdos piesauktie maņu tēli atbilst zemapziņas simboliem un tādēļ var izsaukt zemapziņas sugēstiju.

Asinsvārdu tēli un to simbolika ir šķietami labi uztverami: daudz minēta gan *straume*, gan *asins upe*, gan arī *kraukļi*, kuru melnā krāsa var atgādināt tumšu asiņu krāsu vai negaisa mākoņus, kā to savā pētījumā norāda Aigars Lielbārdis.¹⁹ Salīdzinot šos asinsvārdus, redzams, ka vismaz piecos gadījumos strofa sākas ar rindu “Melni kraukļi gaisā skrēja”, kam seko nākamā, kas vēsta par asins plūšanu, – “melns asnis laistīdami” vai “asentiņu upe tek”. Sekojošā divrinde jeb vārdformula savukārt jau vēsta par asins plūsmas apturēšanu, kas tiek veikta dažādiem līdzekļiem. Palūkojoties plašāk uz visu tautasdziesmās pieejamo asinsvārdu grupu, redzams, ka kopējais princips jeb formulu izkārtojums lielākajā daļā gadījumu ir sekojošs: pirmā daļa ataino asins plūšanu, nākamā – plūsmas apturēšanu. Iespējams, ka krauklis ar savu krāsu gan atgādina tumšu, sarecējušu asiņu krāsu, bet tā kustības uzsvērumš tomēr vairāk saistīts ar sākotnējo plūsmu, kas vēl pārtraucama. Asins plūsmas apturēšanas formulā lielākoties minēti vārdi – *apturēt*, *noturēt*, *saturēt*, un šī spēja piemīt gan Laimai, gan Mārai, gan arī pašam cilvēkam, ja vien pietiek pārliecības un pašāvēības uz savu spēku, kā tas uzsvērts tautasdziesmā:

Lai bij vārdi, kam bij vārdi,
Man pašam stipri vārdi:
Daugaviņu noturēju,
Mietu dūru vidiņā. (LD 34131)

Asins apturēšana notiek arī, aizslēdzot *vara vārtus*. *Vara vārtu* aizslēgšanas simbolisko nozīmi saistībā ar fizioloģisko asins sarecēšanas procesu rūpīgi raksturojusi Vaira Viķe-Freiberga, tāpēc rakstā uzmanība pievērsta citai iztēles gleznai, kas arī norāda uz asins apturēšanas procesu:

Strauja tek Daugaviņa,
Ka nevar noturēt.
Stiepu zaļu dzīpuriņu,
Noturēju Daugaviņu. (LD 34155)

Aina ar *zaļā dzīpuriņa* stiepšanu atgādina radību un krustabu tautasdziesmās sastopamo, bieži vien Laimas vilkto *zaļo jostu* vai *zaļo zīdu*, kas parasti minēts saistībā ar jaunas dzīvības parādīšanos, ar dzīvības spēka aktivizēšanos:

Laima vilka zaļu jostu
Deviņiem kamoļiem;
To apjoza sieviņām,
Laimas pirtī peroties. (LD 1109)

Zaļā dzīpara, jostas vai zīda vilkšanas motīvu savdabīgi papildina zaļa zuša motīvs, kas arī atgādina zaļo dzīvības pavedienu un nerātņajās dainās pavisam tieši iezīmē jaunas dzīvības rašanās ceļu:

Es iemetu zaļu zuti
 Dziļas akas dibenā;
 Tev, Annīņa, garas rokas,
 Tu varēji izkacēt. (LD 34677, 1)

Arī jaunas meitas vainadziņš vairāk nekā divdesmit tautasdziesmās apzīmēts kā “zaļu ziedu vainadziņš”, tā norādot uz meitas jaunību un zaļojošo dzīvības spēku:

Zaļa priede, zaļa egle,
 Zaļa visa vasariņa;
 Ir es savu vainadziņu
 Zaļu vien darināju. (LD 6096, 4)

Vēl tiešāka norāde uz zaļo krāsu kā dzīvības apzīmējumu redzama tautasdziesmā, kur jaušama robeža starp dzīvības un nāves jomu:

Straujupīte tecēdama
 Mani līdz aicināja.
 Diezgan tev zaļu ziedu
 I bez mana augumiņa. (LD 31009)

Janīna Kursīte pētījumā par krāsu nozīmi folklorā secina:

Zaļā latviešu folklorā ir dzīvības, atjaunotnes un atdzimšanas krāsa. Atšķirībā no sarkanās kā Saules, cilvēka dzīvības un atdzimšanas krāsas zaļā vairāk minēta sakarā ar sezonas dievībām un auglības gariem, dabas ciklisko atdzimšanu, auglību vai arī cilvēku kā dabas daļu.²⁰

No minētajiem piemēriem izriet pieņēmums, ka buramvārdu metafora ar zaļa dzīpara nostiepšanu, uzrunājot zemapziņas simbolus, modina cilvēkā mītošos dzīvības un atjaunotnes spēkus, vienlaikus iezīmējot to robežu, no kuras sākas brūces sadzišana un atveseļošanās.

Metaforām un līdzībām dziedināšanas procesā jau izsenis bijusi īpaša loma. Tās izmantotas, lai tieši vai netieši nodotu kādu vēsti. Ar stāstu un metaforu palīdzību tika ietekmēta cilvēku izturēšanās, mainīta attieksme un veicināta atveseļošanās. Šī tradīcija un reizē metode, kā norāda psihoterapeits, Tībingenes Universitātes profesors Dirks Revenstorfs (*Dirk Revenstorf*), ir tikpat sena kā sazināšanās ar valodu.²¹ Viņš uzsver, ka metaforas gan palīdz distancēties no esošās situācijas, gan arī modina svarīgas atmiņas un raisa jaunas asociācijas, tādējādi palīdzot rast risinājumu. Saskatīt metaforu nozīmē intuitīvi uztvert situāciju visā tās daudzslāņainajā konkrētu un simbolisku nozīmju sa-spēlē.²²

Senajās tradīcijās metaforas tika ievītas pasakās, līdzībās, dziesmās un, protams, buramvārdos. Tautas ārstniecībā lietotie buramvārdi ir īpaši bagāti ar spilgtām metaforām,

kuras reizēm šķiet prātam neaptveramas. Taču tieši tur slēpjas to spēks un spēja iekustināt zemapziņas procesus. Uzskatāms piemērs ir šie buramvārdi, kas piesātināti ar spēcīgām ainām un mūsdienu cilvēkam grūti uztveramām metaforām:

Zaļa zuša grožas viju,
Melnas čūskas pātadziņu,
Ūdens zirgi, putu segli,
Akmens paši jāējīņi. (LD 34105, 1)

Jau minēts, ka pazīstama ir zaļā zuša simboliskā saistība ar dzīvības spēku. Groži, kā zināms, lietoti zirga savaldīšanai un vadišanai. Taču šajā tautasdziesmā groži tiek darināti no lokanā, kustīgā, dzīvības enerģijas pilnā zaļā zuša, kurš tiek savīts un pārvaldīts, lai virzītu to cilvēkam nepieciešamajā atveseļošanās virzienā. Iespējams, ka šī metafora modina zemapziņā snaudošo pašdziedināšanās spēju, iedrošinot pārvarēt šķietami nepārvaramo un atrotot veiksmīgu risinājumu. Līdzīgi kā nākamajā tautasdziesmā, kur esošās situācijas sarežģītība aprakstīta tiešāk un konkrētāk:

Visi meži guni dega,
Visi ceļi atslēgām;
Ar Dieviņa palīdzību
Visiem gribu cauri tikt. (LD 34163)

Šajā gadījumā uzsvērta paļaušanās uz Dieva, augstāka spēka, palīdzību, kā arī tiek aktivizēta cilvēka griba, kas fokusēta uz mērķi – problēmas atrisinājumu.

Mūsdienās arvien lielāka uzmanība tiek pievērsta terapeitiskajām metaforām, kuras veiksmīgi izmanto psihoterapijā un psihosomatikā. Tās savā darbā daudz lietojis viens no hipnozes terapijas pamatlicējiem, amerikāņu psihoterapeits Miltons Eriksons (*Milton H. Erickson*), viņš bija pārliecināts par metaforu iedarbības sugestējošo spēku:

[..] sugestijas netiešās formas ir semantisks fons, kas atvieglo jaunu reakciju iespējamo piedziwošanu. Tās neatkarīgi no mūsu apzinātās gribas automātiski izraisa neapzinātus risinājumu meklējumus.²³

Psihoterapeiti un ārsti, kas savā darbā izmanto dažādas sugestijas metodes un pēta to iedarbību, novērojuši, ka ar metaforu palīdzību lielākas iespējas problēmas pārvarēšanas ceļā tiek piešķirtas iztēlei un intuīcijai. Metaforas ir saistošais posms starp valodisko un nevalodisko, starp apzināto un neapzināto informācijas apstrādi. Bieži tās ietver pārsteidzošus pagriezienus, kas var izraisīt izmaiņas klausītāja uztveres perspektīvā, liekot "izkāpt" no ierastā domu un priekšstatu līmeņa un tādējādi ierosinot atveseļošanās procesus.²⁴

Vairums no latviešu buramvārdiem ir piesātināti ar spēcīgām metaforām, kuras saistītas ar tautas pasaules uztveri, ikdienas reālijām un dzīvesveidu, tādēļ mūsdienu cilvēkam tās var šķist nesaprotamas. Viens no šādiem ļoti seniem priekšstatiem ir animismā

balstītais uzskats, ka slimība ir būtne, kas iekļuvusi un iemājojusi cilvēka telpā. Tas pazīstams daudzu tautu ārstniecības tradīcijās, kur slimība tiek attēlota kā būtne vai gars, ar kuru notiek cīņa vai dialogs. Lai uzveiktu kaiti, svarīgi iznīcināt vai aizdzīt tās garu. To darot, bieži tiek izmantotas tās pašas metodes, ar kādām slimība uzbrūk vai traucē dzīvi cilvēkam. Slimības būtne var būt atainota dažādi, taču interesanti, ka pat savstarpēji tālās pasaules malās dzīvojošas tautas to bieži mēdz attēlot līdzīgā veidolā – kā tārpu vai čūsku.²⁵

Kultūrantropologs Štorls (*Wolf Dieter Storl*)²⁶ to pamato empīriskajā dabas vērojumā, ka daudzveidīgie tārpi, kas var būt zemē, koksnē, augos, dzīvniekos un arī cilvēkos, mēdz uzrasties pēkšņi, it kā ne no kā. Līdz ar to tie vislabāk atbilst veidam, kā parādās slimības izpausmes. Slimības būtnes atainojumā parasti gan tiek norādītas īpašas pazīmes, kas ļauj to atšķirt no vienkārša tārpa vai čūskas, piemēram, citētajos buramvārdos čūskai ir samta svārki, kas jau ir norāde uz neikdienišķu būtni, kura tiek apkarota arī ar īpašu sudraba zobenu:

Es nocirtu melnu čūsku,
Kumeļā sēdēdams;
Čūskai bija samta svārki,
Man sudraba zobeniņš. (LD 34117)

Spilgti analogiskās maģijas piemēri, kur slimība uzskatīta par būtni un iznīdēta, apkarojot ar pašas līdzekļiem, redzami ģeles vārdos. Tur kaite – ģeļe, jēls jeb džēls, kas ēd cilvēku jeb sāpīgi grauž no iekšpuses, – pati tiek apēsta:

Jēls ēd mani, es ēd' jēlu,
Jēlam kauli braukšēt braukš. (LTDz 55312)

Džēls ēda mani,
Es ēdu džēli;
Ka tu taidi ēduojs,
Ēd munu nalaimi! (LTDz 55313)

Līdzīgi arī dūrēju vārdos kaite tiek pieveikta ar tām pašām metodēm, ar kādām tā kaitē cilvēkam:

Caurējs brauc cauriem ratiem
Trīsreiz apkārt piedarbam.
Iebrauc vidū, nostājās,
Dzīvs uz mieta nodurās. (LTDz 55348)

Analoģiskās maģijas izmantošana līdzīgi atainota arī ticējumos:

Ja dur dūrējs, tad jāpaņem liela adata un jādur trīsdeviņas reizes ar aci caur maizes gabalu, skaitot no deviņi uz vienu. Pēc tam maize jāapēd. (LTT 6198)

Reizēm slimības būtne tiek pielabināta, reizēm tai tiek draudēts vai tā tiek pieveikta kā iepriekš minētajos piemēros. Līdzīgi veidoti arī mēra vārdi, mēģinot aizbiedēt slimības garu ar vēstījumu par gaidāmajām briesmām:

Nenāc, mērīt,
Pie munu vārtu,
Div' melni suņi,
Div' melni kaķi,
Tie tevi ēdīs,
Tie tevi plēsīs,
Tie tevi dzīs pa
Dziniena galam. (LTDz 34139)

Šajā izteiles ainā kā sargi un palīgi slimības uzveikšanā tiek piesaukti melni kaķi un suņi, kam tautas uzskatā piemīt spēja palīdzēt saviem saimniekiem, noņemot dažādas kaites un atvairot smagās enerģijas.

Vēl kāda plašāka "Latvju dainās" sastopama vārdformulu grupa ir saistīta ar aizsardzību – ar sevis un sava veseluma sargāšanu. Viena no šajā grupā visbiežāk lietotajām formulām ir "trim kārtām zelta josta" (dažādās variācijās minēta 43 tekstos), kas tiek apjozta ap ozolu, reizēm arī ap bāleliņa vai savu paša augumiņu:

Resnajam ozolam
Trim kārtām zelta josta.
Čūska cirta, bite dzēla,
Ne lapiņa nedrebēja. (LD 34158, 2)

Kā nojaušams no dziesmu satura, svarīgākajos brīžos, kad jānodrošina sevišķi spēcīga aizsardzība, piemēram, dodoties kara gaitās, tika izmantotas vārdformulas, kurās minēts ozols, tādējādi uz līdzības pamata piešķirot puisim vai vīram ozola spēku, kam vēl apvīta arī maģiski stiprā zelta josta, tā izveidojot ap viņu aizsardzības robežjoslu, kam cauri netiek nekādi kaitējošie spēki:

Trim kārtām zelta josta
Ap resno ozoliņu,
Ne tam lida svina lode,
Ne tērauda zobeniņis. (LD 34159)

Vārdformula "trim kārtām zelta josta" tautasdziesmās bieži sastopama un izmantota gan aizsardzības nodrošināšanai, gan iekšējā spēka un pārliecības stiprināšanai:

Miļa Māra man apjoza
Trim kārtāmi zelta jostu;
Apjozdama tā sacija:
Audzi liela, stāv godā. (LD 6624)

Aizsardzībai senāk izmantota arī uguns, gan tiešā nozīmē – cīnoties un aizsargājoties, gan pārnēstā – veidojot aizsardzību ar domas spēku. Norādes par seno saikni starp uguni un gara spēku rodamas etimoloģijā. Kā izpētījis Konstantīns Karulis,²⁷ vārds *gars* veidojies no ide. saknes *gher* – ‘karsts, silts’, bet semantiskās attīstības gaitā tam radušās vairākas nozīmes. Tas var būt gan karsts gaiss un tvaiks, gan karstums pirtī, uz ko norāda frazeoloģismi “uzmest garu”, “uzliet garu”. Tas var būt arī *gars* ar nozīmi ‘dvaša, elpa’, kas saistīts ar dzīvības spēku, ar dvēseli. Karulis norāda, ka vēl kāda no vārda *gars* nozīmēm saistīta ar karstumu, kas apzīmē stipru vēlēšanos, tieksmi un cilvēka garīgo spēku.²⁸ Uz to attiecas sarunvalodā lietotais frazeoloģisms “galva kūp”, ko lieto, ja kaut kas tiek darīts ar lielu garīgu piepūli. Tāpat spēcīgi emocionālie procesi tiek saistīti ar karstumu, piemēram, “kvēlas jūtas”, “dedzīga vēlēšanās”. Uz garīgās piepūles un karstuma saikni norāda arī tautasdziesmas, kur spēcīga prāta vai gara darbība salīdzināta ar uguns kuršanu, tādējādi veidojot aizsardzību:

Sasakūru tādu guni,	Es pārjāju akmens tiltu
Ka varēju sildīties;	Ar tērauda kumeliņu;
Sasaņēmu tādu prātu,	Priekšā guns, pakaļā,
Ka neviena klāt nelaist. (LD 34293)	Vidū manis augumiņš. (LD 34118)

Starp tautasdziesmām atrodami arī pūšamie vārdi, kas, kā nojaušams no satura, vairāk lietoti gadījumos, kad kāda neliela vaina bijusi bērniem:

Sarkans zaķis, sarkans kaķis,
 Sarkans māla ūdentiņš,
 Sviesta spainīts, maizes donīts,
 Tas to vainīt' sadziedēs.
 Sunim sāp, kaķim sāp,
 Manam bērnam vesels! (LTDz 55393)

Šie vārdi, visticamāk, skaitīti, appūšot bērna sāpošo vai savainoto vietu. Gandrīz katram ir pazīstama situācija, kad bērns meklē mammu, ja ir ko sasitis vai savainojis, un gaida, kad viņa papūtīs, jo tad sāpes pāries. Arī mēs paši, kad esam nedaudz savainojušies, mēdzam šai vietai uzpūst elpu. Iespējams, tā mūsos neapzināti izpaužas arhaiskā zināšana par elpas dziedinošo spēku, par ko vēsta arī senā tradīcija, kur pūšana, pūšļošana bija labi pazīstams dziedināšanas veids. Kā norādīts “Latviešu etimoloģijas vārdnīcā”, *pūšļot* nozīmē ‘dziedināt ar vārdiem, appūšanu, berzēšanu’.²⁹

Šī metode pazīstama arī citu tautu tradīcijās. Kā raksta kultūrantropologs Štorls, Vācijā vēl joprojām ir vecmāmiņas, kas savus mazbērnus, ja tie guvuši sasitumus, nobrazumus vai siku sāpju gadījumos, mierina ar seniem buramvārdiem un uzpūš sāpošajai vietai elpu vai paberzē to ar savām siekalām. Štorls uzskata, ka šajā darbībā slēpjas norāde uz senu dziedināšanas metodi kā arhaisku kultūras vērtību. Šādas iezīmes bieži saglabājušās tradicionālajā bērnu kultūrā: lēkāšanas spēles sakņojas senās kulta dejās, skaitāmpanti

atgādina darbības ar buršanos, bet bultas, loki un indiāņu spēles ir kā atskaņas no pirmatnējām atmiņām par laiku, kad cilvēki dzīvoja ciešā saiknē ar dabu.³⁰

Uz elpas īpašo spēju atvairīt svešo, traucējošo enerģiju, lai saglabātu sevi veselu, norāda arī vairāki latviešu ticējumi:

Kad iet pie svešas akas dzert, tad jāuzpūš dvaša, lai slimības nepielip. (LTT 576)

Svešā mājā ūdeni dzerot, jāiepūš trīs reiz traukā, lai ļaunums nemetas un lūpas neplīst. (LTT 31329)

Taču šai darbībai ir arī otrs aspekts, kad pūšot tiek iedots labais, dziedinošais spēks. Dziedināšanas tradīcijā ar appūšanu tiek dziedētas kaites, un appūsts ūdens, sāls vai maize var palīdzēt pret dažādām vainām. Vienlaikus pūšot un skaitot vārdus, slimajai vietai tiek pievadīts gan vārdu, gan elpas dziedinošais spēks.

Iepriekš minētie buramvārdi iedarbojas gan psiholoģiskajā plānā, gan ķermenisko sajūtu līmenī. Vārdi ir izmantoti uzmanības novēršanai un fokusēšanai uz spilgtu redzes gleznu, gan arī uz ķermenisko sajūtu atmiņām. Pirmās divrindes radītā izteiles aina novērš bērna uzmanību no sāpošās vietas, gan mierinot, ka sarkans vienmēr nav bīstams, jo tāds var būt arī kaķis, zaķis un māla iekrāsots ūdens, gan arī raisot izbrīnu par neparasto skatu un paplašinot uztveres līmeni. Nākamā divrinde uzbur ainu ar maizi un sviestu, kas vērs uzmanību uz labi pazīstamām, nomierinošām lietām un modina patīkamas, labsajūtu raisošas smaržas un garšas sajūtas. Noslēguma divrinde ar ritma maiņu noslēdz dziedēšanas procesu, atlikušās sāpes atdodot sunim un kaķim, formulu strauji un noteikti pabeidzot ar vārdu *vesels*.

Dziedināšanā izmantoto buramvārdu norises galvenie virzītāji parasti ir simboliski tēli un metaforas, ko var nodot tālāk tiešā veidā kā priekšstatus. Ar sajūtu gleznām tie veido saikni starp iekšējiem piedzīvojumiem un praktisko pieredzi. Vācu psihoterapeits Volfgangs Kemmerers (*Wolfgang Kämmerer*)³¹ norāda, ka šie simboliskie tēli vērsas pie sajūtām, emocijām un iekšējo priekšstatu pasaules, tie saistās ar jūtu dzīvi un izraisa arī klausītājā līdzīgu pieredzi, iedarbojoties ar savstarpējas rezonances palīdzību. Simboli un metaforas paliek sajūtu izteiksmes līmenī bez leksiskas viennozīmības. Tieši tur, kā uzskata arī citi psihosomatiskās medicīnas pētnieki, slēpjas to potenciāls. Tādēļ tie mūsdienu medicīnā tiek izmantoti psihosomatisko dialogu praksē. Simboli un metaforas ir nozīmīgi gan individuāli, gan arī plašākā mērā, jo ir saprotami visiem, kas jūtas piederīgi vienai kultūras telpai.³²

Iedziļinoties mūsdienu medicīnas pētījumos, ir iespējams labāk izprast senajā dziedināšanas tradīcijā izmantotās metodes un rast pamatojumu senu tautas ārstniecības līdzekļu lietojumam. Arī ilgu laiku par mātīcību uzskatītā buramvārdu lietošana saskaņā ar šodienas pētījumiem drīzāk būtu apzīmējama par tautas psihoterapiju, kas izmantota zemapziņas procesu ietekmēšanai un psiholoģisku problēmu risināšanai.

Šeit apskatīta vien neliela daļa no tautasdziesmās sastopamajām dziedinošajām un veselību veicinošajām vārdformulām un sniegtas norādes uz dažiem simboliskajiem tēliem,

kas, iespējams, tika izmantoti dziedināšanas procesā zemapziņas suģestijai un iekšējo dziedinošo spēku aktivizēšanai. Te pausta kārtējā atskārsmē par tradīcijas vērtībām, ko glābā latviešu tautasdziesmas, kas rosina apzināties vārda spēku un valodas lomu ne vien saziņā, bet arī cilvēka dzīves kvalitātes veidošanā.

Saīsinājumi

LD – Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava, Pēterburga: Ķeizariskās Zinību akadēmijas spiestuve, 1894–1915

LTDz – *Latviešu tautas dziesmas*. Švābe A., Straubergs K., Hauzenberga-Šturma E. (sast.). 1.–12. sēj. Kopenhāgena: Imanta, 1952–1956

LTT – Šmits P. (sakārt.). *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1940–1941

NMV – Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta Nacionālās mutvārdu vēstures arhīvs

Atsauces

- ¹ Lord A. B. *The Singer of Tales*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1960. P. 30.
- ² Brīvzemnieks F. *Materialy po etnografii latyshskogo plemeni*. Maskava, 1881. VI. S. 113.
- ³ Kurtz E. *Heilzauber der Letten in Wort und Tat*. Rīga: Ernst Plates, 1937. Teil 1. S. 24.
- ⁴ Brīvzemnieks, F. *Materialy po etnografii latyshskogo plemeni*.
- ⁵ Storl W. D. *Ur-medizin. Die wahren Ursprünge unserer Volksheilkunde*. Aarau: AT Verlag, 2015. S. 28.
- ⁶ Turpat, 40. lpp.
- ⁷ Witschi P. Appenzell Ausserrhoden. Entwicklung und Strukturen einer Heillandschaft. *Schweizerisches Archiv für Volkskunde*. Bd. 89. Basel, 1993. S. 3–22.
- ⁸ Storl W. D. *Ur-medizin. Die wahren Ursprünge unserer Volksheilkunde*, 36. lpp.
- ⁹ Turpat, 143. lpp.
- ¹⁰ Pert C. B., Ruff M. R., Weber R. J., Herkenham M. Neuropeptides And Their Receptors: A Psychosomatic Network. *The Journal of Immunology*. The American Association of Immunologists, 1985. <http://candacepert.com/wp-content/uploads/2014/05/Psychosomatic-network-peptides-receptors-Pert-JI85-Pert-820-6.pdf> (Skatīts 27.02.2016.)
- ¹¹ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992. 514. lpp
- ¹² www.dainuskapis.lv (Skatīts 20.02.2016.)
- ¹³ Viķe-Freiberga V. *Dzintara kalnā. Apceres par latviešu tautasdziesmām*. Rīga: Zvaigzne, 1993. 86. lpp.
- ¹⁴ Banis R. Macht Glaube gesund? *Erfahrungsheilkunde*. Vol. 54. Haug, 2005. S. 774–778.
- ¹⁵ NMV, 4136 – Elza Zumberga, dz. 1925. gadā Dundagas nov. (intervējušas I. Ančevska, L. L. Bopulu).
- ¹⁶ Pfister F. Analogiezauber. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. Band 1. Berlin/Leipzig: Gruyter, 1927. S. 385–395.
- ¹⁷ Pētersone A. *Ārstniecības augi*. 1. daļa. Rīga: Liesma, 1975. 62. lpp.
- ¹⁸ Viķe-Freiberga V. Vārda vara: buramie vārdi un burvestība dainās. Viķe-Freiberga V. *Dzintara kalnā. Apceres par latviešu tautasdziesmām*, 67. lpp.
- ¹⁹ Lielbārdis A. *Latviešu buramvārdu tradīcija*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2012. 94.–95. lpp.
- ²⁰ Kursīte J. *Latviešu folkloras mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996. 103. lpp.
- ²¹ Revenstorf D., Peter B. *Hypnose in Psychotherapie, Psychosomatik und Medizin*. Heidelberg: Springer Medizin Verlag, 2009. S. 230.
- ²² Turpat, 230. lpp.
- ²³ Erickson M. H., Rossi E. L. *Hypnotherapie. Aufbau, Beispiele, Forschungen*. München: Pfeiffer, 1981. S. 35.
- ²⁴ Revenstorf D., Peter B. *Hypnose in Psychotherapie, Psychosomatik und Medizin*, 232–233. lpp.

- ²⁵ Grabner E. *Krankheit und Heilen. Eine Kulturgeschichte der Volksmedizin in den Ostalpen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1985. S. 141–143.
- ²⁶ Storl W. D. *Ur-medizin. Die wahren Ursprünge unserer Volksheilkunde*, 137. lpp.
- ²⁷ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 1. sēj. Rīga: Avots, 1992. 287. lpp.
- ²⁸ Turpat, 289. lpp.
- ²⁹ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj., 117. lpp.
- ³⁰ Storl W. D. *Ur-medizin. Die wahren Ursprünge unserer Volksheilkunde*, 40–41. lpp.
- ³¹ Kämmerer W. *Auf der Suche nach dem Wort, das berührt. Intersubjektivität und Fokus im psychosomatischen Dialog*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 2016. S. 112.
- ³² Turpat, 113. lpp.

Ieva Ančevska

The Healing and Health-Strengthening Incantations in Latvian Folksongs

Summary

Keywords: healing incantations, Latvian incantations, metaphors, subconscious suggestion, health recovery and strengthening

The edition of *Latvju dainas* (Latvian Folksongs) and other compilations of Latvian folksongs include incantations or magic spells that were traditionally used to cure illnesses, as well as to facilitate recovery and improving of both physical and spiritual strength. Healing incantations were usually used by the practitioners of folk medicine; however, there were also some incantations that were used for health strengthening as everyday magic healing tools. In a number of cultures, the ancient healing methods are still being used today. In these incantations, words and sounds play a crucial role in the treatment process. Modern science, too, is examining the ancient healing methods. The impact left by mood, thoughts and feelings upon human's health is researched in psychoneuroimmunology. Research in this area confirms that the positive impulses of thoughts and emotions contribute towards the improvement of body's strength and immunity. This also stands true in relation to the Latvian tradition. Folksongs have a lot of verbal expressions that encourage people to be positive and joyful in order to get over mishaps and illnesses. Others remind people about their inner potential, the ability to change attitude and control one's own life. The ability to cure oneself on his/her own is an important motivation and encouragement, which was activated with the help of incantations or spells in the ancient tradition. The incantations used for healing are rich in metaphors; their images match with the symbols of the subconscious level and therefore can give rise to the subconscious suggestion. The metaphors awaken the inner ability of self-recovery encouraging one to overcome obstacles. Similarly to the ancient incantations, therapeutic metaphors are used nowadays. They are successfully used in psychotherapy and psychosomatics to activate the inner healing force.

Una Smilgaine

Ucināmās dziesmas. No “Latvju dainām” līdz mūsdienām

Atslēgvārdi: “Latvju dainas”, ucināmās dziesmas, komentāri, lietojums, elektroniskā vide

Gandrīz katram no mums ir pazīstama kāda ucināmā dziesma, ko atceramies no bērnības. Tās vēsta par kukuļu cepšanu, jāšanu ar zirgiem, kungiem, vagariem un sulaiņiem – ļaudīm un norisēm, kas maz saistītas ar mūsdienu dzīvi. Atceļojušas pie mums no tālākas vai tuvākas senatnes, tās turpina dzīvot arī šodien. Ucināmās dziesmas savā promocijas darbā “Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā” (2008) plašāk pētījusi raksta autore,¹ piedāvājot arī to definīciju. Ucināmās dziesmas ir folkloras teksti ar noteiktu ritmisku uzbūvi, respektīvi, panti, ko māte vai kāds cits pieaugušais runā vai dzied vienkāršā melodijā un ko pavada kustības – spēlēšanās ar bērna pirkstiem, rokām, kājām, kutināšana un pajāšana, šūpošana uz ceļiem vai kājas. Šie teksti iedalāmi četrās grupās: 1) jādināmās dziesmas, šūpojot bērnu uz ceļiem; 2) ucināmās dziesmas, darbojoties ar pirkstiem un rokām; 3) ucināmās dziesmas, darbojoties ar kājām; 4) ucināmās dziesmas bērna pajāšanai un kutināšanai. Ucināmās dziesmas pieaugušie lieto saskarsmē ar mazu bērnu, lai viņu izklaidētu, mierinātu, sasmīdinātu vai mazliet paķircinātu. Rakstā pētīts, kādi ir plašākie ucināmo dziesmu zinātniskie publicējumi, ko tie vēsta par šā žanra lietojumu agrāk un kā ucināmās dziesmas mainījušās laika gaitā, attīstoties interneta videi.

Ucināmās dziesmas publicējumos un Latviešu folkloras krātuves arhīvā

1894. gadā Jelgavā iznāca “Latvju dainu” 1. sējums, kurā pirmo reizi apkopotas un publicētas bērnu dziesmas, to skaitā ucināmās dziesmas.² Sējums sastāv no divām tematiski atšķirīgām daļām – pirmajā daļā publicēti teksti par dziesmām un dziedāšanu, savukārt otrā daļa – “Cilvēka mūža ritums, ģimenes un radu sadzīve” – ietver bērnu dziesmas. Atsevišķa apakšnodaļa veltīta šūpuļdziesmām, bet ucināmās dziesmas, kopā divdesmit astoņi tipi, izkaisītas starp pārējiem tematiski līdzīgiem tekstiem. Svarīgi atzīmēt, ka dažām ucināmām dziesmām Krišjānis Barons pievienojis arī komentārus, respektīvi, plašākus skaidrojumus, piemēram:

Tā jā kungi, tā vagares,
Tā jā paši darbenieki,

Auzu maizes pieēduši,
Teļa putras piestrēbuši. (LD 2189)

N.B. Bērnu jādina uz ceļiem un izrāda pēc tam, ka kungi jāg aulekšus, vagues rikšiem un darbenieki soļiem.³

Tādējādi jau Barons devis paraugu, kā parādīt teksta saistību ar kustību, kas ucināmajām dziesmām ir tik svarīga, bet maz atspoguļota to vēlākajos publicējumos.

Gandrīz simts gadus pēc "Latvju dainu" 1. sējuma klajā laišanas 1993. gadā iznāca akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" 6. sējums,⁴ kurā atrodams līdz šim plašākais ucināmo dziesmu apkopojums. Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas iekļautas nodaļā "Bērnu kopšana, audzināšana un mācīšana". Balstīdamies "Latvju dainu" paraugā, arī "Latviešu tautasdziesmu" 6. sējuma sastādītāji nav veidojuši atsevišķu ucināmo dziesmu nodaļu, lielākoties saplūdinot tās kopā ar citām bērnu dziesmām. Atsevišķa nodaļa veltīta jādināmām dziesmām, taču tādi funkcionāli līdzīgi un variantiem bagātīgi teksti kā "Vāru, vāru putriņu" vai "Cepu, cepu kukulīti", kuri arī prasa darbošanos kopā ar bērnu, publicēti citā, ēdieniem veltītā apakšnodaļā. Daži ucināmo dziesmu tipi ievietoti arī apakšnodaļā "Mācība tikumos. Grāmata un skola". Tā kā akadēmiskais izdevums pēc pamatmērķa ir tautasdziesmu tekstu publicējums, tajā nav iekļauti ucināmās dziesmas skaidrojoši komentāri.

Nozīmīgs ucināmo dziesmu publicējums atrodams arī muzikologa Jēkaba Vītoļņa sastādītajā izdevumā "Latviešu tautas mūzika: Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas".⁵ Tas ir vienīgais izdevums, kurā bērnu dziesmu teksti publicēti kopā ar nošu pierakstu. Saskatot tekstu funkcionālo atšķirību, Vītoļņš atsevišķi no pārējām dziesmām, lai arī nelielas, tomēr atsevišķās nodaļās, izdalījis "Jādināmās dziesmas" un "Ēdināšanas un plaukšķināmās dziesmas". Publicējumu īpaši vērtīgu padara dziesmām pievienotie teicēju skaidrojumi par izpildījumu no Latviešu folkloras krātuves (LFK) arhīva materiāliem.

LFK arhīvā glabājas nozīmīgs ucināmo dziesmu materiāls. Tas lielākoties iegūts laikā no 1922. līdz 1930. gadam, kad pēc skolotājas un Folkloras krātuves dibinātājas Annas Bērzkalnes iniciatīvas Latvijas skolās tika aktīvi vāktas bērnu dziesmas, izmantojot īpaši šim nolūkam izstrādātas aptaujas lapas. Pagājušā gadsimta 60. gados, no LFK arhīva rokrakstiem veidojot tekstu kartotēku akadēmiskajam izdevumam "Latviešu tautasdziesmas", tās ietvaros (6. sējumam) tika izstrādāta arī bērnu dziesmu kartotēka, izmantojot gan bērnu dziesmu kolekciju, gan vēlāk folkloras ekspedīcijās savāktu materiālu. Bērnu dziesmu kartotēkā iekļautas arī ucināmās dziesmas, katrai pievienojot t. s. pasi⁶ un teicēja vai pierakstītāja komentāru, ja tāds bijis.⁷

Pētot gan publicētos, gan nepublicētos ucināmo dziesmu komentārus, iespējams gūt ieskatu, kā agrāk – 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta pirmajā pusē – notika bērnu un vecāku saskarsme ikdienas dzīvē. Šie nelielie informatīvie paskaidrojumi un norādes atklāj plašāku ucināmo dziesmu kontekstu: kā, kuros brīžos, kādam nolūkam tās izpildītas un kas ir ucināmo dziesmu lietotāji.

Saturiski komentāri ir visai dažādi, reizēm tie parāda tikai minētās folkloras vienības piederību ucināmajām dziesmām vai īsi raksturo teksta praktisko lietojumu, piemēram ieskats divās dziesmās.

Jādināšanas dziesma

Jājam, jājam burkans zag,
Ceļā satiek vagarīti,
Kamēr vagars žagar' meklē,
Lipada, lipada – atpakaļ!
(LFK Bdz 17, 12366 Vilce)

Dziesmas, kad bērņus auklē

Cepu, cepu plāceni,
Ar ko iet uz ciemu;
Izcepu gārdu,
Apēdu pats.
(LFK 1035, 244 Alūksne)

Citkārt iegūstama informācija par teksta izpildījuma veidu – vai konkrētais teksts ticis skaitīts vai dziedāts –, tomēr visbiežāk blakus dziesmai atspoguļots tās pavadošo kustību vai izpildījuma situācijas apraksts. Parasti ucināmo dziesmu komentāri satur lietišķu informāciju, bet mēdz būt arī plašāki, emocionāli piesātināti teksti, kuros atspoguļota kāda bērņības atmiņu epizode. Paretam tiek minēts, no kā un kur konkrētais teksts dzirdēts, piemēram, izrakstā no LFK ekspedīciju materiāla: “Teicēja atceras, ka bērņībā paps viņu bieži šūpojis uz vienas kājas un skaitījis...” (LFK 1969, 1743 Ērgļi)

Pēc komentāriem spriežot, ucināmās dziesmas vairāk izpildījušas sievietes – mātes, aukles vai vecāsmātes –, par ko liecina arī LFK atrodamie materiāli.⁸ Retāk tie bija citi tuvākie bērņa radnieki – tēvi, vecietēvi, lielie brāļi un māsas. Daļā komentāru izpildītāja dzimums nav norādīts, piemēram:

Pieaugušais sēdina bērņu klēpī un ar savām rokām sit bērņa plaukstiņas kopā [...]

Atšķirībā no nedaudzajiem šūpuļdziesmu aprakstiem, kas atrodami LFK arhīvā,⁹ ucināmo dziesmu komentāros, ar bērņiem darbojoties, minēti arī vīrieši, piemēram:

Tēvs, kaut arī noguris, atnācis mājās no meža, paņēmis mazo meitu uz klēpja un ucinājis [...]
(LFK 1850, 4227 Rembate)

vai arī:

Šo pantiņu dzirdēju no vectēva, kad tas mani šūpoja uz ceļa gala.
(LFK Bdz 2010, 3 Madona)

Aprakstos, kuros parādās plašāka informācija (ne tikai darbības raksturojums), pieaugušie pārsvarā attēloti noguruši vai darbos aizņemti. Tomēr ir arī pilnīgi pretēji apgalvojumi. “Senāk jau ar bērņiem vairāk darbojās,” saka teicēja, “tā savus bērņus, kad bija mazi, uzšūdināju uz ceļiem, lecināju, skaitot pantiņu [...]” (LFK 1910, 5477 Zosēni)

Vairākos komentāros raksturoti arī paši bērņi – viņu uzvedība, labās un izskaužamās rakstura iezīmes, piemēram, kādā no tiem teikts:

Šī dziesmiņa ir jādzied izlutinātam bērņam, kad tam kājas aun un ne ar labu, ne ar ļaunu [ne]var piedabūt pie kāju aušanas. Tad ar māņiem, kad kājas apaus, tad vedīs uz ciemu, iestāsta tam bērņam, kurš jau saprot. Tad nu dzied. (LFK 161, 509 Lazdona)

Apraksti rāda arī raksturīgākās ucināmo dziesmu izpildījuma situācijas – bērnu mācot, izklaidējot, arī raudošu, niķīgu bērnu mierinot, piemēram:

Izsalkušam bērnam skaitīja, laiku kavēdami, dažādas tautasdziesmiņas, beigās viņu viegli pakutinādami (LFK 1968, 1491 Zvārde)

vai arī

Kad bērns ēšanas dēļ raud, māte, ēdienu gatavodama, bērnu klusina.
(LFK 1669, 328 Stukmane)

Kopumā gan skolēnu iesūtītajos materiālos, gan izrakstos no ekspedīciju vākumiem ucināšanas brīdis saistīts ar priecīgām izjūtām, sirsnību un mīlumu attieksmē pret tuviņiem.¹⁰

Svarīgi, ka ucināšanas tradīcijā dziesmas teksts vienmēr saistīts ar kustību un nav no tās atdalāms. Taču, pārskatot ucināmo dziesmu publikācijas, redzams, ka līdz šim galvenā vērība tajās pievērsta tekstam, otru tradīcijas sastāvdaļu – darbības ar bērnu – atstājot otrajā plānā vai neievērojot pavisam. Šis trūkums nākotnē būtu novēršams, gan ucināmo dziesmu lauka pētījumos, gan to publikācijās nodrošinot kā teksta un melodijas, tā tos pavadošo kustību iespējami precīzu dokumentējumu.

Ucināmās dziesmas mūsdienu kultūrā

Līdzās apkopojumiem arhīva materiālos un grāmatās ucināmās dziesmas aizvien ir sabiedrībā aktīvi lietotās folkloras sastāvdaļa. Par ucināmo dziesmu tradīcijas nepārtrauktību liecina raksta autore personīgā pieredze un veiktie lauka pētījumi no 2003. līdz 2007. gadam.¹¹ Tie rāda, ka tradīcijas attīstību ievērojami veicinājusi elektronisko masu mediju popularitāte, tādēļ ucināmo dziesmu teksti un apraksti atrodami dažādās interneta sarunu vietnēs, portālos un blogos.

Vajadzība pēc ucināmajām dziesmām parasti aktualizējas, kad ģimenē ienāk mazs bērns. Pieaugušie sāk atsaukt atmiņā bērnībā dzirdētās ucināmās dziesmas, un parasti tieši tās tiek nodotas tālāk viņu bērniem un mazbērniem. Raksturīgu un emocionālu ieskatu ucināmo dziesmu pārmantošanā sniedz dokumentālā īsfilma "Ucināmās dziesmas. Kultūras tradīcija Vaivodu ģimenē",¹² kas tapusi Latvijas kultūras kanona konkursa "Kultūras tradīcijas ģimenē 2014–2015" ietvaros. Filma vēsta par Vaivodu ģimeni no Jelgavas, kurā bērniem dziedātās šūpuļdziesmas un skaitāmpanti pārmantoti piecās paaudzēs. Filmas centrā ir mazā Alise, ap kuru pulcējas viņas tuviņi – vecāki, vecvecāki un vecvecmāmiņa, kurai jau pāri deviņdesmit gadiem. Alisei tiek dziedātas dziesmas un skaitīti ucināmie panti, pieaugušie dalās kopīgās atmiņās par ucināmo dziesmu klausīšanās pieredzi bērnībā un vērojamos, kā šie panti atkal aktualizējušies līdz ar bērna piedzimšanu. Alises tētis lepojas, ka savai meitai neskaita pantus no grāmatām, bet lieto tikai ģimenē pārmantotās ucināmās dziesmas. Jelgavas Mūzikas vidusskolas komanda par īsfilmu "Ucināmās dziesmas" kultūras kanona konkursā "Kultūras tradīcijas ģimenē" saņēma nomināciju "Sirsnīgākā tradīcija".

Ucināmo dziesmu tradīcijas aktivizēšanos un attīstību mūsdienās īpaši veicina interneta vide. Piedzimstot bērnam, daudzi vecāki grib dalīties bērnu audzināšanas pieredzē, kuras sastāvdaļa ir arī ucināmās dziesmas. Jaunās māmiņas interneta blogos iepazīstina ar pašu lietotajām dziesmām, piemēram, Viktorija savā blogā pat izveidojusi ucināmo dziesmu grāmatu “Vāru, vāru putriņu” pēc Montessori pedagoģijas¹³ principiēm un piedāvā to lejupielādēt visiem interesentiem.¹⁴ Pati autore par savu grāmatiņu raksta:

Montessori pedagoģijā grāmatiņas pieņemts veidot tā, ka atvēruma vienā lapaspusē ir attēls (parasti kreisajā), bet otrā pusē ir teksts, lai attēls netraucētu uztvert tekstu un ļautu koncentrēties tieši lasīšanai. Teksts parasti ir vienkāršs, uzrakstīts pāris rindiņās. Bērnam tā ir pirmā sastapšanās ar pieturzīmēm un lielo sākumburtu teikumus.¹⁵

Viktorijas mērķis ir veicināt savu bērnu interesi par grāmatām. Internetā publicētajās piezīmēs viņa apraksta un ilustrē ar fotoattēliem, kā abi dēli šo grāmatiņu skatās.

Iespēju apgūt ucināmo dziesmu tradīciju vai papildināt savas zināšanas tajā piedāvā arī interneta portāli, kas domāti jaunajiem vecākiem. Populārākie no tiem ir “Cālis”,¹⁶ “Mammām un tētiem”¹⁷ un “Māmiņu klubs”.¹⁸ Šajos portālos publicētajām ucināmajām dziesmām lielākoties nav minēti ne teicējs, ne iesūtītājs, nedz arī izcelsmes laiks un vieta, toties gandrīz visiem tekstiem pievienots kustību apraksts. Tas ir ļoti svarīgs, lai ucināmās dziesmas varētu pilnībā īstenot savu funkciju kā teksts, kas saistīts ar kustībām – darbošanos ar bērnu. Publicējot tekstus internetā, ucināmās dziesmas bieži tiek dēvētas par rotaļām vai spēlēm. Tas arī saprotami, jo, no vienas puses, šā žanra raksturīga pazīme ir līdzība ar rotaļām, kurās teksts savijas ar darbību, tomēr, no otras puses, ucināmās dziesmas no tradicionālajām spēlēm un rotaļām atšķiras. Proti, spēlēs un rotaļās katram dalībniekam ir sava noteikta loma, bet ucināmās dziesmas tiek izpildītas mazam bērnam, kas vēl nespēj līdzdarboties. Viņš tikai uztver, uzklausā un mācās, ko saka un dara pieaugušais, reaģējot ar mīmiku un smiekliem. Šā iemesla dēļ liela nozīme ucināmo dziesmu žanrā ir valodai – atkārtojumiem, izsaukmes vārdiem, ritmam, balss modulācijai, kā arī teksta un kustību dinamikai. Tikai ar laiku, apgūstot vārdu un kustību nozīmi, bērns sāk runāt līdzīgu tekstu, rādīt kustības.

Pirms vairāk nekā desmit gadiem raksta autore sāka pētīt ucināmās dziesmas elektroniskajā vidē, kopš tā laika to teksti ir samērā maz mainījušies, piemēram, portāla “Cālis” sadaļā “Spēles pašiem mazākajiem” vērojama sekojoša tradīcijas attīstība, salīdzinot ar tradicionālo, labi pazīstamo ucināmo dziesmu repertuāru no bērnu folkloras: 1) jaunu tēlu (zirneklītis, bizbizmārīte, ezis) un kustību integrēšana tradicionālajos tekstos; 2) jaunu, pašizdomātu tekstu radīšana; 3) bērnu literatūras fragmentu pielāgošana ucināmo dziesmu žanram. Daži piemēri.

Zirneklītis putru vāra (*abas rociņas izstieptas uz priekšu purina*),
 Pele nesa ūdentiņu (*sīt plaukstiņas pret grīdu*),
 Pele ceļu nezināja (*noplāta rociņas*),
 Zirneklītis parādīja (*māj abas rociņas uz priekšu*):

Te taciņa, te taciņa (*rāda, kur ir taciņas uz bērna ķermenīša*)

Un te taciņa (*pakutina padusītē*).

Šajā piemērā redzams jauns klasiskās ucināmās dziesmas variants, kas gan formā, gan saturā tuvs oriģinālam. Galvenās atšķirības ir jauns tēls – *zirneklītis* – *žagatiņas* vietā, kā arī jaunas, panta autora radītas putras vārišanas kustības. Salīdzinājumam oriģinālais teksts no bērnu dziesmu (Bdz) kolekcijas Latviešu folkloras krātuvē:

Žagatiņa putru vāra,

Pelīt' sūta ūdenī,

Pelīt' akas nezināja,

Žagatiņa parādīja:

Te celiņš, te celiņš,

Te aciņa – lejiņa.

Šo dziesmu skaitot, saņem bērna roku (delnu) un velk ar pirkstu pa delnu. [Beigās] velk ar pirkstu pa roku līdz pašai padusei. (LFK Bdz 1873, 38 Rīga)

Ezišam, ezišam

Adatiņu kažociņš (*saliekam plaukstas kopā, lielos pirkstus atstiepjām tā tālāk – tas ir purniņš, pārējos pirkstus sakrustojām taisnus – tās ir adatiņas. Kustinām adatiņas*)

Vēl pirkstiņu nepiedūru (*ātri pieduram pirkstiņu bērnam*),

Jau vēlās kamolā (*abas rociņas saspiežam dūrītēs*).¹⁹

Šā teksta autors savukārt kā tematikas, tā formas un kustību ziņā radījis jaunu individuālu pantu, kuram nevar atrast līdzību ar klasiskajai folklorai raksturīgajām ucināmajām dziesmām.

Raudzīsim, kā to lai darām (*pieliek pie pieres roku un raugās tālumā*),

Kā visus desmit saskaitīt varam (*ātri izkustina pirkstiņus, kā pianists pirms spēlēšanas*).

Viens, divi, trīs – tie citi būs drīz (*liec pēc kārtas klāt vienu pirkstiņu!*)

Četri, pieci, seši – tie mums ar' nav sveši (*tas pats*).

Septiņi, astoņi, deviņi – areče nu, kur viņi (*tas pats!*)

Pieliec vēl vienu klāt:

Nu visi desmit ir akurāt (*pieliec pēdējo un tad uzvaroši paceļ divas dūrītes gaisā!*)²⁰

Kā redzams piemērā, ucināšanas tradīcijā viegli iekļaujama arī bērnu dzeja, šajā gadījumā – Raiņa dzejolis "Visi desmit". Bērniībā daudz lasītus un dzirdētus literārus tekstus bieži uztveram kā folkloru un arī brīvi lietojam kā folkloru bez atsaucēm uz autoru, pielāgojot izpildījuma videi un situācijai.

Liela daļa ucināmo dziesmu no interneta portāla www.calis.lv sastopami arī citos vecākiem adresētos portālos un blogos, piemēram, teksts par zirneklīti ar vieniem un tiem pašiem komentāriem atrodams vismaz trijās vietnēs – portāla "Māmiņu klubs"²¹ sadaļā "Skaitāmpanti bērniņa attīstībai", arī "Veselības centra 4"²² reklāmas lapiņā, kur līdzās

pieāvātajiem medicīnas pakalpojumiem bērniem tas atrodams starp citām ucināmajām dziesmām un bērnu dzejoļiem. Ucināmo dziesmu par zirneklīti var atrast arī portālā novelejudi.lv.²³ Lielākoties portālos pirms sadaļas, kurā publicētas ucināmās dziesmas, atrodams neliels ievads, tajā tuvāk paskaidrots, kādam nolūkam un kurās situācijās ucināmās dziesmas izpildāmas, un ko tās sniedz bērnam.²⁴ Tā, piemēram, uzsvērts, ka ucināmās dziesmas lietojamas, lai bērnu izklaidētu un nomierinātu, un skaidrots, ka pie-skārieni un masāža veicina mazuļa sensoro un motoro (kustību) attīstību, kas savukārt nepieciešama runas attīstībai. Tāpat atgādināts, cik svarīga nozīme ir komunikācijai starp māmiņu un bērnu, norādot, ka tās veidošanā lieti noder ucināmie panti.

Sabiedrībā pazīstamais, viegli humoristiskais saturs un koncentrētā, dinamiskā forma veicinājusi ucināmo dziesmu iekļaušanu reklāmās – kā komerciāliem, tā nekomerciāliem nolūkiem. Visbiežāk tās parādās reklāmas saukļos. Viena no plašāk izmantotajām ir ucināmās dziesmas “Vāru, vāru putriņu” pirmā rinda.²⁵ Tā atrodama dažādos rakstos presē un internetā, kur runa ir par graudaugiem un to nozīmi uzturā, īpaši par putras veselīgajām īpašībām. Tāpat virsraksts “Vāru, vāru putriņu” izmantots vairākos recepšu portālos, kas ietver putru gatavošanas sadaļu.²⁶

Tādējādi ucināmās dziesmas mūsdienu kultūrā izplatās gan tradicionāli, pārman-tojot ģimenē, gan ar elektroniskās vides starpniecību, kas ne tikai nodrošina tradīcijas atpazīstamību un tālāku attīstību, bet arī veicina tās integrēšanos dažādās mūsdienu kul-tūras jomās – no veselības aprūpes līdz apsveikumam mobilā telefona īsziņā.

Secinājumi

Ucināmās dziesmas ir folkloras žanrs, kura izpildījumā teksts cieši saistīts ar darbību. Ucināmo dziesmu līdzšinējās zinātniskajās publikācijās galvenā vērība pievērsta tekstiem, to pavadošās kustības nepamatoti atstājot otrajā plānā. Tāpēc liela nozīme tradīcijas izpētē ir ucināmo dziesmu komentāriem, no kuriem pirmie atrodami jau Krišjāņa Barona sakār-totajās “Latvju dainās”.

Mūsdienu kultūrvīdē ucināmo dziesmu lietojums, no vienas puses, saistīts ar šā žanra tradicionālajām funkcijām – izklaidēt, mierināt, iepriecināt vai paķircināt mazu bērnu. Tās dominē arī jaunajiem vecākiem adresētajos interneta portālos. Lai pamatotu un veicinātu ucināmo dziesmu lietošanu, tajos papildus tiek izcelta arī šo dziesmu nozīme bērnu audzināšanā, veselības nostiprināšanā, kā arī emocionālajā un fiziskajā attīstībā. No otras puses, ucināmo dziesmu izmantošana mūsdienu kultūrā paplašinās, iekļaujot tās jaunos, neierastos lietojuma apgabalos, piemēram, reklāmas biznesā.

Tādējādi raizes par klasiskās folkloras tradīciju pakāpenisku izzušanu no mūsdienu kultūras aprites uz ucināmajām dziesmām nav attiecināmas – tās tiek veiksmīgi pielāgotas mūsdienu komunikācijas vajadzībām. Ucināmo dziesmu popularitātes un izmantojuma daudzveidības pieaugumu veicinājuši gan folkloristi, gan arī daudzu citu nozaru pārstāvji – mediķi, psihologi, pedagogi, reklāmu speciālisti, mūziķi –, taču, pats galvenais – tradīcijas aktīvie lietotāji – bērnu vecāki.

Atsauces

- ¹ Smilgaine U. *Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā*. Promocijas darbs folkloristikas zinātņu nozarē latviešu folkloristikas apakšnozarē. Rīga, 2008. 186 lpp.
- ² Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1. sēj. Jelgava; Pēterburga: Ķeizariskās Zinību akadēmijas spiestuve, 1894–1915. 969 lpp.
- ³ Turpat, 355. lpp.
- ⁴ *Latviešu tautasdziesmas*. 6. sēj. Ancelāne A., Banga M., Cielēna M., Erdmane H. u. c. (sast.). Rīga: Zinātne, 1993. 620 lpp.
- ⁵ Vītoliņš J. *Latviešu tautas mūzika: Bērnu dziesmu cikls. Bēru dziesmas*. Rīga: Zinātne, 1971. 360 lpp.
- ⁶ Pase atspoguļo folkloras vienības (t. sk. ucināmās dziesmas) numuru arhīvā, teicēja vārdu, vecumu, nodarbošanos, dzimšanas un/vai dzīvesvietu, arī vietu, kur teksts dzirdēts vai pierakstīts, un pierakstītāja vārdu.
- ⁷ Tomēr ir teksti, piemēram, pirkstu nosaukšana, kuri nav iekļauti šajā kartotēkā un nav arī publicēti, piemēram, Utubunga, Poda laiža, Garā Māža, Zelta riņķis, Mazais draudziņš. (LFK 875, 344 Launkalne)
- ⁸ Piemēram, "Vecos laikos sievas, bērnus auklējot, dziedājušas" (LFK 927, 6421 Penkule), "Māte paņem kādureiz bērnus, sit kāju pie kājas un saka [...]". (LFK Bdz 1308, 11 Irlava)
- ⁹ Šūpuļdziesmu komentāros aprakstīts, ka bērnus lielākoties iemidzina sievietes, piemēram, Marijānas Aunas komentārs: "Tā mammas parastā bērna aizmidzināšanas dziesmiņa. Un es saviem brālīšiem jaunākajiem, kad bij' man viņi arī jāauklē un jāšūpina, es ar' to dziedāju." (LFK 2634, 1195 Viļāni)
- ¹⁰ Kāds folkloristes Almas Ancelānes sniegts komentārs: "Teicējas mazdēlam Jurītim ļoti patīkot "jāt". Vienmēr, kad vien brīvēks laiks, sakot: "Palcini mani rāceņus zagt!" (LFK 1986, 222 Dobeļe)
- ¹¹ Plašāk par ucināmo dziesmu repertuāru, izpildītājiem un pārmantošanas mehānismiem sk.: Smilgaine U. *Šūpuļdziesmas un ucināmās dziesmas latviešu bērnu folklorā*, 147.–165. lpp.
- ¹² Zelts R., Dzenis K., Ansons A., Ungurs G., Celmiņa D. *Ucināmās dziesmas. Kultūras tradīcija Vaivodu ģimenē*. (2015) <https://vimeo.com/124098811> (Skatīts 26.05.2016.)
- ¹³ Montessori pedagoģijas izveidotāja ir itāļu ārste un pedagoģe Marija Montessori (*Maria Montessori*). Vērojot bērnus nodarbībās, Montessori pētīja viņu sensitīvās attīstības periodus. Metodes pamatprincipi: 1) uztvert bērnu kā personību un pilnvērtīgu cilvēku; 2) palīdzēt attīsties bērna vajadzībām, palīdzēt bērnam patstāvīgi domāt un darboties; 3) dot bērnam iespēju sekot savām paša mācīšanās spējām; 4) palīdzēt bērniem pārvarēt grūtības, nevis izvairīties no tām. <http://www.montessori.edu/FAQ.html#top> (Skatīts 7.08.2016.)
- ¹⁴ Viktorija. *Vāru, vāru putriņu*. 9.04.2014. http://espats.lv/blogs/varu-varu-putrinu#disqus_thread (Skatīts 1.06.2016.)
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ <http://calis.delfi.lv>
- ¹⁷ <http://www.mammamunteti.lv>
- ¹⁸ <http://www.maminuklubs.lv>
- ¹⁹ <http://calis.delfi.lv/berni/aktivitates/rotalas/speles-pasiem-mazakajiem/>
- ²⁰ <http://calis.delfi.lv/berni/aktivitates/rotalas/speles-pasiem-mazakajiem/>
- ²¹ <http://www.maminuklubs.lv>
- ²² http://vc4.lv/uploads/filedir/Jauna_lapa/Filiales/BVC/2_GALA_AR_GRAMATAS_TEKSTIEM.pdf (Skatīts 19.07.2016.)
- ²³ <http://www.novelejumi.lv/b/skaitampantini/> (Skatīts 23.10.2015.)
- ²⁴ "Spēles pašiem mazākiem bērniem. Šo spēlišu nozīmi nevajag nonievāt. Bērns attīsta pirkstiņus (un tas ir saistīts ar runas attīstību), saņem diezgan vienkāršu, bet vajadzīgu masāžu un fizikultūru, ir ciešā kontaktā ar mammu/tēti, un vienkārši bērnam ir jautri!" <http://calis.delfi.lv/berni/aktivitates/rotalas/speles-pasiem-mazakajiem/> (Skatīts 23.10.2015.)
"Mazuļos lielus smieklus un jautrību izraisa dažādi jautri pantīni, kurus ir iespējams izspēlēt ar kustībām. Tie ne tikai radīs jautrību, bet arī labvēlīgi ietekmēs mazā bērniņa attīstību." <http://www.mammamunteti.lv/articles/1433/jautri-kustibu-pantini-mazuliem/> (Skatīts 23.10.2015.)

²⁵ “Vāru, vāru putriņu! 10. oktobris ir Starptautiskā putras diena!

Arī mēs piedalāmies projektā, ko īsteno “Rīgas Dzirnāvnīks” sadarbībā ar Veselības ministriju, Valsts izglītības satura centru (VISC) un Slimību profilakses un kontroles centru (SPKC). 24. septembrī 2. klases skolēniem bija stunda “Kļūsti stiprs un drosmīgs kā Herkules”. Viņi iepazinās ar graudiem un vārpām, noskatījās internetā sagatavoto prezentāciju. Ciemos bija atnākusi skolas šefpavāre Gunta, kura pastāstīja par putras veidiem un to nozīmi. Pēc tam skolēni sadalījās grupās un veidoja graudu ceļojuma karti. Noskaidroja, kur uztura piramīdā atrodas graudaugu produkti. Pats garšīgākais uzdevums bija pašiem klasē pagatavot “Četrgraudu pārslu” putru ar pienu un aveņu ievārījumu. Mmm, cik garšīgi! Katram tika uzdots mājasdarbs – sagatavot mājās iemīļotās putras recepti. Turpinājums šai tēmai – notiks sporta un atjautības sacensības, lai noskaidrotu, vai esam stiprāki un drosmīgāki kļuvuši. 2. klases audzinātāja Laimdota Lēruma.”

<https://dzukstesskola.wordpress.com/2013/09/25/varu-varu-putrinu/> (Skatīts 23.10.2015.)

²⁶ <http://skaties.lv/sieviete/gardede-virtuve/varu-varu-putrinu-vienkarsas-receptes-gardakam-ritam/> (Skatīts 19.07.2016.)

Una Smilgaine

The Dandling Songs. From *Latvju dainas* to Nowadays

Summary

Keywords: *Latvju dainas*, the dandling songs, commentary, usage, virtual environment

The article is based on the author's dissertation. It examines the genre of the dandling songs in Latvian folklore. The aim of the article is to follow the development of the tradition of the dandling songs in the time period from their first release in Krišjānis Barons' *Latvju dainas* (Latvian Folksongs, 1894–1915) up to contemporary publications in the virtual environment. When analysing the contexts of use of the dandling songs in Latvian society in the late 19th century and early 20th century the author has used the commentaries that can be found both in the publications of the dandling songs and their archival records gathered in the Archives of Latvian Folklore. Whereas the development of the tradition in the last decade has been studied analysing the information accessible on the internet, which allows drawing a conclusion that the dandling songs form an active and dynamic part of contemporary culture.

Indra Čekstere

“Latvju dainas” – avots vēsturisko maizes tradīciju izpētē

Atslēgvārdi: “Latvju dainas”, maize latviešu tradīcijās, maizes cepšana, maizes praktiskā un simboliskā nozīme

Sabiedrībā atkal atdzimusi interese par maizes cepšanu mājas apstākļos. Palielinājies arī pieprasījums pēc informatīvā materiāla par maizes cepšanu, izejvielām, ieraugiem, uz kukulišiem lietotajām zīmēm – tas parādās gan interneta vietnēs, gan avīzēs un žurnālos, apskatāmas arī videofilmas – gan televīzijā, gan internetā. Var izzināt dažādu tautu maizes cepšanas paņēmienus un ar maizi saistītās tradīcijas. Autori un interesenti, kas sagatavo šos materiālus, ne vienmēr orientējas senajos tradicionālajos darbarīkos, to nosaukumos, kā arī darba procesā. Pavirši atspoguļojot maizes cepšanas tradīciju, veidojas kļūdaina izpratne, kas mūsdienā straujā informācijas apmaiņā ātri izplatās. Zinātnisks pētījums un materiālu apkopojums par latviešu tradicionālo maizes cepšanu un maizes lietojumu svētkos un ikdienā ir nepieciešams, lai saglabātu mūsu tradicionālās kultūras mantojumu, ievērojot novadu atšķirības, un interesentiem sniegtu kvalitatīvas, vēsturiskajā izpētē balstītas ziņas par maizi ģimenes godos un kalendārajos svētkos.

Līdz šim zinātniski pētītas atsevišķas ar maizi saistītas tēmas, piemēram, darbarīki, ar maizi saistītā leksika un ieražas. Par maizi latviešu tradīcijās jau 17. gadsimtā rakstījuši vācbaltu mācītāji ziņojumos par draudzes dzīvi, ar maizi saistītā leksika ietverta vācu-latviešu un latviešu–vācu vārdnīcās, bet plašāk sadzīves pētniecībai, vācot folkloras materiālus, pievērsās 19. gadsimtā. Plašs un interesants ir Dobeles vācbaltu mācītāja Augusta Bilenšteina (*August Bielenstein*) pētījums “Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti”, kura pirmā daļa iznāca 1907. gadā, otrā daļa – 1917. gadā, jau pēc autora nāves. Latviski tās tulkotas tikai 2001. un 2007. gadā. Augusts Bilenšteins savācis arī ļoti bagātīgu latviešu folkloras krājumu, to skaitā daudzus ticējumus par maizi. Neliels, bet izsmeļošs teksts, papildināts ar ilustratīvo materiālu un folkloras piemēriem, ievietots “Latvju Rakstos”, kas izdoti Rīgā 1921.–1931. gadā. Starpkaru laikā par maizi ziņas var smelties gan Pētera Šmita rakstos un viņa sakārtotajos “Latviešu tautas ticējumu” sējumos, gan Kārļa Strauberga latviešu paražu un buramvārdu pētījumos, kā arī Friča Adamoviča publikācijās par reliģijas vēsturi. Vērtīgs materiāls apkopots Lindas Dumpes grāmatā “Latviešu tautas ēdieni”, kas izdota 2009. gadā. Atsevišķu terminu skaidrojums un maizes sasaiste ar mītisko pasauli rodama Janīnas Kursītes publikācijās, īpaši “Virtuves vārdē”, kas iznākusi 2012. gadā.

Pētījumos par latviešu tradicionālo maizes cepšanu, darbarīkiem, materiāliem un paņēmieniem esmu izmantojusi dažādus avotus – vārdnīcas, tēvreižu tekstus, lūgšanas,

tautas ticējumus, buramvārdus, paražu aprakstus, atmiņu pierakstus, ceļotāju veidotos aprakstus. Taču viens no interesantākajiem avotiem seno, ar maizi saistīto paražu un tradīciju pētniecībā ir Krišjāņa Barona sakārtotās "Latvju dainas",¹ jo latviešu tautasdziesmās ir fiksēti arhaiski jēdzieni, sadzīves situācijas, darbarīki, svētki – daudzas mūsdienās izzudušas reālijas un situācijas cilvēku sadzīvē. Salīdzinot mūsdienu zināšanas ar tautasdziesmu materiālu, atklājas vēsturiskās izmaiņas tradicionālajā uzturā un ēdienu gatavošanā, to skaitā redzams, ka būtiski mainījies arī maizes ceļš no grauda līdz klaipam.

Ne maizite pate nāca
Mūs' tēviņa sētiņā:
Līdz gaismiņu nosvīduši
Pieci bērni kumeliņi,
Pieci bērni kumeliņi,
Otri pieci bāleliņi. (LD 28065-2)

Labības maizes cepšanai. Maizes īpašības

Dainās lietoti vārdi *maize* un *maizīte*, fiksētas arī maizes cepšanai izmantotās labības un maīžu veidi: rudzu, kviešu, pūru (ziemas kviešu), griķu, miežu, auzu un pelu jeb pelavmaizes. Pelavu maize minēta bāra bērnu, muižas strādnieku un apdziedāšanās dziesmās.

Kas tie tādi, kas dziedāja
Bez saulītes vakarā?
Tie ir visi bāra bērni,
Bārgu kungu klausītāji.
Kurin' ugun', silda gaisu,
Slauka gaužas asariņas,
Krimta cietu pelav' maizi,
Avotiņā mērcēdami. (LD 133-4)

Īpaši uzsvērtā tīras rudzu maizes vērtība. Kopā ar miežu maizi tā ir galvenā cilvēku barotāja. Līdz pat 19. gadsimtam tīra rudzu maize, neizmantojot dažādus piejaukumus, galdā tika celta reti, jo tās nebija pietiekami.

Dzimtbūšanas laikā bieži vien rudzu graudu nepietika līdz jaunai ražai. Tāpēc parasta bija pelavmaize, ko cepa no nevētītu graudu miltiem, pat pieberot pelavas. Vēl 19. gs. tīra rudzu maize uzskatīta par gardumu.²

Kviešu maize ir svētku un godu maize, bet griķu karašas un plāceņi ir ātri izcepami arī ciemakukulim, tā ir "ātrā maize".

Kviešu maize, griķu maize,
Tā pa ciemu lenderēja;
Rudzu maize, miežu maize,
Tā saimītes turētāja. (LD 34243-0)

Tautasdziesmās maize visbiežāk saistīta ar kādu no labībām, turklāt visvairāk tā minēta saistībā ar arāja darbu, kā arī kāzu un apdziedāšanās dziesmās, precību, ganu un maltuves dziesmās. Maize parādās visos ģimenes godos un kalendārajos svētkos. Vārds *maize* tautasdziesmās lietots gan tiešā, gan pārnestā – visas pārtikas – nozīmē.

Griez, griezīte, rudzišos,
Paipaliņa, kūliņā;
Griez, bāliņ(i), maizītē,
Lai griež skauģis akmenī. (LD 27995-1)

Dainās uzsvērtas dažādas maizes īpašības – maize var būt laba, tīra, bagāta, smalka, smalki malta, bieza, balta, cepta, šūnu maize, bet var būt arī dārga, slikta, nesijāta, sausa, jēla, apsvilusi, necepuse, plāna, piestā grūsta, sēnalaina, akotaina, grūžu maize. Atkarībā no lietotajām piedevām minēta medus maize, kreima maize, sviesta maize. Sevišķi cildināta silta, tīra un rudzu maize.

Lai bagāts, kas bagāts,
Arājiņis visbagāts:
Tam ir laba rudzu maize,
Tam ir krietna ligaviņa. (LD 28264-0)

Klaipa nosaukšanai lietoti divi apzīmējumi – **klaips** un **kukulis**, arī **kukulītis**, **kukuliš**.

Pieci puiši, pus baznīcas
Uz maniem raudzījās;
Kad es būtu maizes klaips,
Tie būt' mani apēduši. (LD 10521-0)

Ikdienas un svētku maize

Dainās ikdienas maize ir **rudzu** un **miežu maize**, bet svētku maize – **kviešu maize**. Mūsdienās arī baltmaize ir kļuvusi par ikdienas maizi. Miežu maize, līdzīgi **griķu un auzu maizei**, ir garšīga silta, pastāvot tā kļūst sausa un rūgta, tāpēc miežu karaša bija parastais sestdienas jeb svētvakara cienasts ar sviestu, ievārijumu vai biezpienu Vidzemes sētās vēl 20. gadsimta sākumā.³ Miežu maize ir lietota senāk – kā **plānmaize**, pelnos ceptā plāceņveidīgā maize – **rausis**.

Vārda nozīme saistāma ar to, ka senāk raušus cepa, ieraustus karstos pavarda pelnos vai sa-raustās krāsns oglēs. Tie bija plāni neraudzētas miklas plāceņi.⁴

Iespējams, ka tieši tādēļ saglabājusies rituālā ieraža maizi lautz, nevis griezt.

Kad maize izcepusi, pirmo kukuli liek uz krāsns, lai miroņi paēdas; tas jālauž ar rokām, lai ce-pējam nesāp mugura. 1832. g. Šillings Tirzā atzīmējis, ka saimniece, pārlauzusi pirmo kukuli,

nokniebj no tā 3 reizes un uzmet nokniebto uz krāsns; tikai tad var ēst maizi. Sevišķa nozīme sakasnim jeb abrakasim, ko vīrieši nedrīkst ēst.⁵

Viszemāk vērtēta **auzu maize**, tā nonicināta daudzās apdziedāšanās dziesmās kā nevērtīga. Auzu maize viegli drūp, ir sausa, sēnalaina, tomēr tā tiek cepta kaimiņu ziemeļu zemēs arī mūsdienās – ar kviešu piejaukumu, lai uzlabotu kvalitāti.⁶

Bāliņam tīra maize,
Tā man vairs nesmeķēja;
Tautiešam auzu maize,
Tā ar medu apmedota. (LD 19196-3)

2011. gadā, piedaloties *Comrie* provinces sadarbības projektā Lielbritānijā, bija pārsteigums par auzu miltu plašo pielietojumu skotu ēdienos, arī maizes cepšanā. Dainās auzu maize pielīdzināta **pelu maizei**.

Apnikuse māsiņai
Bāleliņa balta maize;
Vai tā tautu pelu maize
Saldu medu apmedota? (LD 19196-0)

“Latvju dainās” patvēries arī vairs nelietots apzīmējums – “bērulaiņa maize”, kas minēta Gotharda Fridriha Stendera vārdnīcā kā atsevišķs termins “bēruls”, bet lietuviešu valodā šis apzīmējums joprojām tiek lietots *beraline duona*. Stenders izskaidro šo terminu sekojoši:

Gara maize, tas ir, ar sēnalām un akotiem cepta maize, tāda, ka sēnalas un asumi rīklē iesprūst. Ar to vēlē jokojoties – ilgi dzīvot un īsi maizi ēst.⁷

Brāliņam tīra maize,
Vēl maldama izsijāj';
Tautiņām bērulaiņa,
Vēl piebēra sēnaliņ'. (LD 19208-0)

Tautasdziesmās pieminēta arī tagad Eiropas tradicionālā kulinārā mantojuma sarakstā iekļautā plaucētā jeb **salinātā maize**, kas ir garda kā bitenieka medus.

Salda, salda man maizīte
Kā kaimiņa medutiņš!
Kaimiņš medu tecināja,
Es maizīti salināju. (LD 2956-1)

Dieva, Māras un mūža maize

“Latvju dainās” minēta Dieva un Māras, arī Laimas piešķirtā maize. Ar cieņu jāizturas pret labības lauku, jo tā ir Dieva maize, bet linu lauks – Dieva galdauts. Tautasdziesmās simboliski maize cilvēkam ir Dieva dota, labības lauks ir svēts, tāpēc tur ir liegts urinēt, arī staigāt pāri iesētai labībai, lai nodrošinātu augstāko spēku labvēlību un aizsardzību cilvēka darba augļiem un cilvēka mūžam. Arī bērni tiek brīdināti neiet labībā, jo tur, kā stāstījusi teicēja Ilga Biruta Skudra, dzīvo rudzu ruņģis.⁸ Dievību klātbūtne dainās īpaši uzsvērta dabas un cilvēka dzīves ciklu maiņu laikos, godos un svētkos, darbus sākot un beidzot, bet Dievs ir klātesošs visā cilvēka mūža ritējumā.

Paēduši, padzēruši,
Pateicam Dieviņam!
Dieva dota tā maizite,
Māras austa galdautiņ'. (LD 1477-0)

Linaitā, kviesaitā,
Jaunas meitas nem..ziet:
No kviešiem Dieva maize,
No liniem galdautiņš. (LD 28337-2)

Teicot Dieva doto maizi, parādās arī jēdziens “mūža maize”, kas, meitai apprecoties, būs pie arāja, ne vairs pie sava bāleliņa tēva mājās. Dieva dota maize ir visiem, tā ir vērtīgāka par zeltu un sudrabu.

Pie bālina man neauga
Mūžu maize tīrumā;
Dievs dos man mūžu maizi,
Mūžu maizes devājin'. (LD 17795-0)

Laimas likums – meitai atstāt tēvu, māti un iet tautās, ielīgot kā bitei gatavā namā. Taču apzīmējumam “mūža maize” ir arī otra nozīme – mūža maize ir tā, ko cilvēks saņem vecumā no saviem bērniem vai citiem cilvēkiem. Dažreiz tā, īpaši dēlu mātēm, ir rūgta.

Nebēdā, dēla māte,
Tava daļa nezudīs:
Iešu malti, raušu līdzī,
Doš' ar dūri mugurā. (LD 23225-3)

Maizes cepšanas darbarīki un process

Maizes cepšana vēl 20. gadsimta pirmajā pusē bija ikdienišķa parādība latviešu lauku mājā, un tai nepieciešamie darbarīki bija katram pazīstami. Bija nepieciešams koka trauks mīklas iejaukšanai – abra jeb mulda, mente – koka lāpstiņa miltu iemaisīšanai karstā ūdenī, kruķis ogļu izraušanai no krāsns, čauksture (krāsns slaukāmā slotā), lize jeb maizes lāpsta kukuļu ielikšanai un izņemšanai no krāsns, abrkasis abras izkasišanai un, protams, laba maizes krāsns. Novados šiem darbarīkiem ir atšķirīgi nosaukumi.

Tautasdziesmas ilgstošo maizes iegūšanas procesu precīzi neatspoguļo, tomēr poētiskā valodā apliecina, ka tam nepieciešams daudzu cilvēku darbs un pūles. Tālāk citētajā

tautasdziesmā sastopams gan lituānisms – žūrēja (*žiureti* – ‘skatīties’), gan germānismi (bīdelēja, beķerēja, iestellēja), kas norāda, ka teksts ir salīdzinoši jauns:

Pirmo dienu rudzus kūla,
 Otro dienu bīdelēja,
 Trešdien maizīt' žūrēja,
 Ceturtdien beķerēja,
 Piektdien cepli kurināja,
 Sestdien cepli iestellēja,
 Svētdien bērni baznīcā,
 Silta maize kulītē. (LD 2217-0, sk. arī LD 973-1)

Pamatīgi par maizes cepšanu izstāstījusi teicēja Hermīne Driba.

Abra – rupjmaizes abra bija no dēļiem, tā bija viegla, droši vien skuju koka. Viena abriņa bija izdobta – karašīnai, tā varēja būt no liepas koka, tāpat baltmaizei bija trešā abriņa – izdobta, ar četriem stūrīšiem, aiz ko paņemt. Ņēma vienu spaini silta ūdens bez sāls (lauku maizītei nelika sāli). Miltus – ap 10 kg, ja ne vairāk. Vakarā iejauj, cep no rīta. Iemaisa siltā ūdenī, krietni biezu, apkaisa ar miltiem, otrā rītā mīca – ieskābusi, uzrūgusi. Mīca apmēram pusstundu, kamēr mīkla vienveidīga, atdalās no rokām. Plaucēto maizi gatavojot, ar karstu ūdeni applaucē miltus – vienu stundu stāv, pārmaisā, paklapē, atstāj līdz rītam. Piku abrā neatstājām, iejauja jau paliek, pietiek ar to, kas abrā, tāpat vienmēr rūga. [..]

Krāsni sāk kurināt, kad maizīte otrreiz rūgst, paceļas uz augšu. Ņem vienu krietnu klēpi malkas. Kurinājām tikai ar skujkoku – egli vai priedi. Kad krietni izkurējusies, tad bija jāparakā: bija tāds krukis – puse metāla, puse koka (kātam), ne sevišķi garš (metāla daļa) – kalēja darbs, tikai pacilāja un parubināja. Kad krāsne nav lielās ogles, jāizslauka ar speciāli uzsietu slotu. Ņem divas lietotas pirtsslotas, piesien taisni, tad noliec krietni – mazliet platā leņķī, nosien atkal, lai turētos. Ūdens spaini klāt, paslapē, slauka. Ja stipri kurējusies, slapina vairākreiz. Ogles atstāja krāsns priekšā. Krāsni iemeta saujiņu miltu – ja ātri paliek melni, vēl par stipru, vēl vajag paslaucīt. Ņem talkā lizi. Iejavs bija abrā kā liels klaips, to mēģināja sadalīt sešās vienādās daļās. Malējā apaļāka, to paņēma lielāku daļiņu.

Uz lizes rudenos lika kļavlapas. Miltaino pusi lika uz apakšu, gludo uz virsu. Pakasa, paglauda, ar pirkstiem ievēl sānos divreiz, no gala. Virsū kādreiz kaisijām, klāt pie miklas, kā bija paaugušas [ķīmenes – I. Č.]. Lize bija viegla. Pakaisija miltus apakšā. Šauj krāsni iekšā! Parasti sešus klaipiņus. Krietni lielāki bija par tagadējo klona maizi, apmēram vienu pusi vēl klāt. Salaiž krāsni, tad pakasija abru – sakasnītis –, sataisija mazu, gludu, smuku, nolika priekšā vai sāniņos, kur brīvāks. Sakasnītis, kad bija gatavs, tūliņ gāja lietošanā – lauza pa lielākai daļai.

Kad maize krāsni, tad vēl uz oglēm aizliek aizkurus – šķiliņus, lai no virspuses tiek brūni. Bija bleķa plāksne – to aizliek priekšā. Pārcilāja maizi pēc kādas pusstundas – saliek uz sola pie krāsns, pamaina – kurš stiprākā vietā, liek vieglākā. Ja stiprāk cepusi, pārļaiž ar ūdeni, apsedz ar maizes drēbi. Rīku, ar ko izkašāja abru, sauca par abraskasīti. Bija kalēja kalts, bet ne no dzelzs vien – kaut kāds pārklājums virsū. Viens liels, viens maziņāks. Galā it kā cilpiņa, aiz kā pakārts.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Erna Mazurēviča cep maizi Turaidas Peiķenu mājās (1983). Foto: L. Birzmalis

Katram mūsmājās bija sava vieta, nekas nebija jāmeklē, ikviens zināja, kur katra lieta atrodas. Abra glabājās priekšnamā, pieslieta pie sienas, milti klētī, maisos. [...] Jā, kad maizīte krāsni, tad visi no ceļa nost! Neviens nedrīkstēja tad maisīties. Pie maizes krāsns neļāva sildīties, tad maize sasprāgs. Meitām jāēd doniņas, tad dabūs saimnieka dēlu. Pēc maizes cepšanas ienesa malku un tūlīt pagalīti krāsni ielika. Lai ir sausa malka iekuriem. [...] Maizi neļāva griezt no abiem galiem! Kādreiz, ja siltu, tad no vidiņa. Bērniem briesmīgi garšoja tās pieļipes, meitas arī vienmēr ķēra (lai ir piekrišana pie puīšiem). Vecmamma vienmēr bērniem deva garoziņas un teica: “Ēdat garoziņas, būs stipri zobi!” Karašu mēs bieži cepām – katru sestdienu, baltmaizi – svētkos.⁹

Ceplīts manis tēvis bija,
Abra mana māmuliņa:
Ceplīts mani sasildīja,
Abra mani pabaroja. (LD 4339-0)

Maizes cepšanas pieredumi pieminēti kāzu dziesmās, aicinot jauno sievu veltīt ziedojumu šiem svarīgajiem darba rīkiem, kas palīdzēs nodrošināt galveno saimes iztiku – maizi. Tautasdziesmās fiksēta arī tradīcija kāzās sēdināt līgavu uz abras (Latgalē dēvēta arī par kvāšņu), lai nodrošinātu auglību un maizes svētību jaunajā dzīvē.

Maizes kvāšņa priecājās,
Atved jaunu dūcītāju.
Ko, kvāšiņ, priecājies,
Tevi pašu nosēdēja. (LD 25601-0)

Labā maize bija un ir katras saimnieces lepnums. Tautasdziesmas cildina labas maizes cepēju un prasmīgu tīrumu kopēju. Labā maize ir kā saule, kā bišu šūnas, tā ir gods

visai dzimtai. Prasmīga cepēja pielīdzināta čaklākajai radībai dabā – bitei. Maizei miltus maļot, piesauc Dieva palīgu un svētību, bet, krāsni laižot, pieminēta arī dziedāšana, lai maize nesakrīt, lai ir augsti kukuliši.

Mēs brāliši kā briediši,
Kā lāciši kumeliņi;
Mums maizīte kā saulīte,
Kā bitīte cepējiņa. (LD 28003-4)

Savukārt slihta maize un neprasmīga cepēja tiek skarbi pelta gan tautasdziesmās, gan ticējumos.

Apsviluse tautu maize,
Apsviluse cepējiņa;
Mūs' maizīte kā šūniņa,
Kā bitīte cepējiņa. (LD 19197-0)

Kad meita cepot maizi un ja izcepot atlēkušu maizi, tad svētdienas rītā meitu dzenot apkārt ap baznīcu ar kruķi, lizi un krāsns slotu. (LTT 18502)

Ja meita izcepa atlekušu maizi, tad viņai gaidāms slikts precinieks. (LTT 18499)

Maize ikdienas darbos

Tautasdziesmās maize attēlota kā darba cilvēka galvenais uzturs – vienalga, vai tas strādāja pats savā tīrumā, gāja darbos uz muižu vai kā kalps strādāja pie saimnieka. Maizes riecieni bija vajadzīgi gan ganam un arājam, gan amatniekam un ceļa gājējam.

Tautasdziesmās attēlotajās **ganu gaitās** mazais ganiņš novērtē maizi, ko māte, pamāte vai saimniece ielikusi viņa tarbiņā, – tā bija griķu, miežu karašiņa, sausa maize vai arī maize ar sviestu un piens. Maizes kvalitāte un aprīte ganu vidū atklāj gan istās mātes un pamātes atšķirīgo attieksmi pret ganiņu, gan ganu savstarpējās attiecības – draudzīgu dalīšanos pavalgā (LD 2961-0) vai hierarhiju, ko nosaka gana vecums un tam atbilstošais ganāmpulks. Tā govju un cūku gani apdzied un ķircina viens otru, slavējot savu balto maizi un peļot otra maizi. Dažkārt vārds *baltā* lietots pārnestā nozīmē, ar to domājot labu maizi. Gans ar maizi pacienā arī savus ganāmos lopus (LD 28958-1) un palīgu sunīti (LD 29412-0).

Diži gani, mazi gani,
Dzīsim govīs sētiņā.
Ikkatram ganiņam
Māmuliņa vārtus vēra,
Māmuliņa vārtus vēra,
Sviesta maize rociņā;
Man atvēra sveša māte,
Rikšu sauja padusē. (LD 4047-1)

Govganam sviesta ciba, Baltas maizes kukulīts; Cūkganam cūku s., Sakaltusi garoziņa. (LD 29348-0)	Sunīšam maizi devu Pa lielam gabalam, Sunīts manim avis gana Šādu garu vasariņu. (LD 29412-0)
--	--

Jāatceras Dainu tēva Krišjāņa Barona paša bērībā piedzīvotais ar rupjmaizes kukuli un sviesta bunduliņu, ko viņš pieminējis savās atmiņās.

Pirmos gados bērns ēda pie galda kopā ar māti, māte tam pagatavoja sviestmaizi no sava sviesta trauka. Tiklīdz bērns paauga un varēja sākt pats rīkoties, māte tam nopirka savu īpašu bundulīti un iedeva tanī bērnam sviestu uz visu nedēļu. Pienāca arī man laiks tapt šķirtam. Es kādu pirmdien dabūju līdz ar citiem bērniem savu sviesta bundulu. Biju laimīgs un sāku arī tūlīt saimniekot. Triepu biezu sviesta kārtu uz katru maizes šķēlīti. Nebiju arī skops pret savu rotaļu biedreni, divus gadus par mani vecāku māsiņu Maru; to pacienāju ar savām sviestmaizēm. Pat mūsu kaķis neizgāja tukšā. Māte likās to neredzot un atļāva man pilnu vaļu. Bet kā es satrūkos, kad jau ceturtdien mans bunduls rādīja dibinu, kamēr citiem tas bija pusē! Es sapratu, ka biju izšķērdīgi saimniekojis, ka pats biju vainīgs. Bija klusu jāpaciešas līdz nākošai pirmdienai. [...] Mans bunduls pildījās atkal ar sviestu. Tagad es apņēmos saimniekot taupīgāki. Mans maizes rīcieniņš klājās ar plānu, tikko saredzamu sviesta kārtiņu. [...] Biju skops un sīksts pret sevi un pret citiem.

Pienāca atkal jauna pirmdiena un sviesta atjaunošana. Citiem vecais sviests patlaban izbeidzās, bet mans bunduls bij noplacis tikai līdz pusei. Trūka jaunam sviestam telpas, un citi izzoboja manu skopulību. Es sapratu, ka arī tik skopi neder saimniekot. Pamazām caur paša piedzīvojumiem mācījos ieturēt samēru.¹⁰

Viens no smagākajiem sieviešu darbiem bija darbs **maltuvē** pie rokas dzirnavām. Ar tām mala miltus gan maizei un putrai, gan plāceņiem un lopbarībai. Rokas dzirnavas bija katrā lauku sētā. Parasti tās atradās piebūvē blakus dzīvojamai mājai vai rijas kambarim, reizēm maltuve bija atsevišķa, neliela celtnē. Rokas dzirnavas izpušķoja svētkos un sākot malt jauno ražu. Maltuvē meitas un sievas parasti strādāja divatā, laiku īsinot ar dziesmām, kuru melodijas atbilda malšanas ritmam. Laba malēja tika cildināta un varēja cerēt uz labu precinieku. Malšanā tika vērtēts maluma smalkums. Tas bija atkarīgs no akmeņu pacēluma un iekalto rievu asuma – ja akmeņi atradās ciešāk, malt bija grūtāk. Ja pacēlums bija par lielu, palika arī pilnībā nesamalti graudi. Maltuvē strādājot, palīgā tika aicināta Laima, arī Māra, bet visvairāk tika lūgta Dieva svētība.

Es iegāju maltuvē, Labu rītu nedeuse; Sēž Dieviņš, stāv Laimiņa, Labu rītu gaidīdami. (LD 7996-3)	Es samalu rudzu sieku, Krusta vis nelikuse. Liec, Dieviņ, zelta krustu Ikkatrai saujiņai. (LD 8005-1)
--	--

Par malšanu un maizes svētību, kā arī cieņas pilno attieksmi pret labu rudzu maizi 1986. gadā stāstījusi teicēja Aleksandra Plotņikova.

Pat mala! Bija pašu dzirnakmens. Nopļāva jaunos rudzus, izžāvēja rijā, bija rija un kuls. Vēlāk, kara laikā, izkūla. Bija liels siets, no pelavām atšķīra tamā kulā, vēlāk mājas dzirnavās; kad mamma mala – pie istabas piedarbs un visādi trauki, es pakāpjos i ķēros aiz šitā, kad mamma griež riņķi – bija tāds koks [milna – I. Č.]. Mamma tomēr neļāva. Maizīti cepa. Bija kārtīga rudzu maize, kas dod spēku i stiprumu. Galā uzvilka krustiņu. Maize bija Dieva svētība, nemētāja nevienu gabaliņu, nevienu garoziņu.¹¹

Tautas dziesmas cildina dziedāšanu, gan maļot, kad dziesmas palīdzēja strādāt ritmiski, gan cepot. Sevišķi, pievienojot iejavam raugu, vajadzēja smieties, lai mīkla labi rūgtu.

Svētu rītu kriķus malu,
Dieva dziesmas dziedādama;
Krāsni laidu trillu trallu,
Lai cep daili kukuliši. (LD 8117-1)

Maize ģimenes godos

Maizei simboliski ir goda vieta cilvēka dzīves svarīgākajos brīžos – krustībās, kāzās un bērēs. Krustībās bērnam klāt pietina maizi, lai nodrošinātu pašu galveno cilvēka mūžā – ēdienu – un reizē ar to – dzīvību.

Krustību dziesmas. Bērna pirmajos lielajos godos pulcējās tuvākie radi un izvēlētie kūmas (krustvecāki) pēc rakstura, tikuma un turības, kam būtu jāienāk arī krustāmbērna (pādes) dzīvē. Krustību godā klātesoša bija arī Laimas, Dieva un Māras svētība. Maizei bija jābūt klāt bērnam rituāla laikā, arī uz svētku galda. Tā sauktajā ātrajā mielastā pirms braukšanas uz baznīcu ēda tikai pienu un rupjmaizi, ēda klusējot un sēdēja cieši, lai bērnam būtu cieši zobi un tas būtu ātrs visos darbos. Vēlāk galdā tika celti arī rauši un citi ēdieni, tomēr rupjmaize atradās goda vietā.

Ļaudis ēda, ļaudis dzēra,
Es gulēju šūpulī;
Man bij cepta tā maizīte,
Man darīts alutiņš. (LD 1470-1)

Drīz, kūmiņas, paēdat,
Drīz maizīti glabājat:
Lai pādīte drīz staigāja,
Drīz ņēmās valodā. (LD 1475-0)

Arī latviešu tautas ticējumos apliecināta maizes klātbūtne krustību rituālā.

Tā met daži tam bērniņam autiņos maizes gabalu, ticēdami; tad tam bērnam mūžam maizes netrūks. (LTT 15102)

Kristāmam bērnam klāt jāpieliek sāls, maize un nauda, lai bērns būtu bagāts.
(LTT 15104)

Analizējot tautas ticējumos pieminētās lietas, ko īpašā drāniņā svētības nodrošināšanai pietin bērnam, dodoties uz krustībām, secināms, ka maize minēta visbiežāk – 22 reizes, sudraba nauda vai nauda – 20 reizes, sāls – 9 reizes, bet grāmatas lapa – 14 reizes. Tradīcija

saglabājusies gadsimtu ritējumā un turpinās arī mūsdienās, par ko liecina jauno māmiņu domu apmaiņa interneta vietnēs un jautājumi šā raksta autorei.

Neliec mani, māmuliņa,
Bez ziediņa šūpolī;
Kad nav zelta, sudrabiņa,
Liec maizītes gabaliņu. (LD 1726-0)

Krustvecāki arī vēlāk rūpējas par krustbērnū, aprauga to un nes cienastam maizes kukulīti (LD 2014-4; LD 2011-1).

Precību dziesmās sastopami vairāki motīvi ar maizes pieminējumu, piemēram, suņa pielabināšana ar kviešu, sviesta vai baltu maizi, lai tas nereg preciniekus, vai arī cerētā precinieka vai līgavas zaudējums, kas salīdzināts ar siltas maizes nedabūšanu, kas savukārt simboliski nozīmē visu nākotnes cerību sabrukumu.

Še, sunīti, pūra maize,
Nereg manus preceniekus;
Še, māmiņa, villainīte,
Nerāj mani dzīvodama. (LD 25338-5)

Gar degunu man aiznesa
Siltas maizes kukulīti;
Gar vārtiem man aizveda
Sen cerētu mātes meitu.
Labāk būtu pats nomiris,
Lai vilks ēstu kumeliņu,
Nekā manim cits aizveda
Sen cerētu līgaviņu. (LD 15837-2)

Precību dziesmās pieminēti arī derību mielasta piena vai kreima rauši un karašas. Derību mielastā bija īpaša zīme – ja abas puses bija apmierinātas, tad tika atraisīts un ēsts precinieku vestais ciemakukulis un pievienots arī savējais cienasts. Ja ne, tad precinieku vestais cienasts, kas parasti bija iesiets baltā lakatā, netika pieņemts. Tas sastāvēja no degvīna, siera un karašām, plāceņiem, raušiem vai baltmaizes.

Māte meitu izdevuse,
Kreima rausi gribēdama;
Apēduse kreima rausi, –
Nav meitiņas malējiņas. (LD 15539-3)

Kā preciniece tautsdziesmās minēta arī pati dēlu māte ar raušu kuli (LD 23547-0). Vēlākos laikos precinieku cienastā varēja būt arī vīna pudele.

Kāzu dziesmās maizes nozīme atklāta tās izmantojumā dažāda līmeņa rituālajās attiecībās – starp vedējiem un panāksniekiem, līgavu un jaunajiem radiem, sevišķi vīramāti,

u. tml. Jaunā pāra simboliska cienāšana ar rudzu maizi un sāli tekstos parādās netieši, taču ir skaidrs, ka rudzu maizes klaips bija goda vietā uz kāzu galda.

Visi mani viesi bija,
Kas manā istabā.
Citam devu sāl' ar maizi,
Citam jauku valodiņu. (LD 19459-0)

Kāzu galdā celtā maize tiek gan cildināta, gan pelta, it īpaši panāksnieku dziesmās, kur tautu (jauno radu) maize kritizēta kā necepusi, jēla, sēnalaina, bērulainā, pelu maize, rupji malta.

Tik es badu nenomiru	Kviešu maize, rudzu maize,
Tai māsiņi panākstos:	Tā nav laba bāliņos;
Jēla gaļa, sūra zupe,	Tautiņās auzu maizi
Necepuse griķu maize. (LD 26414-4)	Dod ar medu samedotu. (LD 19196-7)

Daudzās norādes uz auzu maizes nevērtīgumu liecina, ka šī maize bijusi nabadzīgu ļaužu maize. Auzu maizes sausnējums, sēnalainība, sliktā kopā turēšanās ir iemesls, kāpēc tā pretstatīta tīrai rudzu un kviešu maizei un pielīdzināta pelu maizei. Apdziedot atsevišķus kāzu viesus – puisi un meitas, kā arī līgavas un līgavaiņa puses radu saimi –, pieminēti arī maizes cepšanas riki – abras, muldas, lize, krāsns slota u. c.

Lizītei plata mēle,	Panāksnieku vecas meitas,
Tur būs plata maizes lize;	Visai mani nerezat,
Ieviņai liels vēders,	Rītā iešu auzu malt,
Tur būs laba maizes mulda. (LD 20207-3)	Tad es jūs lacināšu. (LD 21001- 6)

Sacensībai apdziedāšanā starp līgavaiņa un līgavas draudzēm bija simboliska nozīme – atvairīt ļaunumu un novērst neveiksmes jaunā pāra dzīvē. Apdziedāšanās dziesmas netika ņemtas ļaunā, kā arī netika izmantotas ārpus rituālā konteksta.

Kāzās apdziedoties, tika dziedātas arī nerātnās dainas, tajās pieminēta gan maize un rauši, gan maizes īpašā cepšana. Senajās lībiešu paražās minēta t. s. kabatas maize, kas gatavota ar patiesi nerātnām piedevām:

Dižvedēju puisi, vēršoties pie dižvedēju meitām, dziedājuši:

Metati, metati,
Kabata maizi!

“Kabatas maize” bijušas mazas, apaļas maizītes vistas olas lielumā, ko meitas jau pirms kāzām gatavojušas, iecepot tajās dažādus gardumus – sīrupu, medu –, un paņēmušas līdz uz kāzām, glabājušas kabatās vai zem brunčiem. Meitas metušas pāri galdam “kabatas maizi” puisiem cepurēs. Ļoti senos laikos meita puisim, ko mīlējusi, kopā ar kabatas maizi metusi

arī kušķīti kaunuma spalvu. Tas bijis īstais mīlestības pierādījums, ko kāzās reizēm arī pārbaudījuši...¹²

Tāpēc, iespējams, nerātnajās dainās apdziedātas arī reālas senās maģiskās izdarības, kas pieminētas arī latviešu tautas ticējumos.

Bezkaunīgas sievietes pat nocirpušas apakšējās spalvas un tad sagraudzētas uzlikušas uz maizes jeb sajaukušas ar to, un devušas jaunekļiem apēst. (LTT 10031)

Ēdat, sveši ļaudis,
Smeķīgu maizi:
Caur kūsi sijāti
Bidelēti milti,
Ar pupiem mīcīta
Bidelēta maize. (LD 34585-1, sk. arī LD 34585-0)

Jaunajai sievai tautās sākumā bija jāpierod pie citas dzimtas paražām, jaunie radi, īpaši vīramāte, ne vienmēr laipni uzņēmuši vedeklu. Maize tiek izsniegta noteiktā daudzumā, tā ir nekvalitatīva.

[..] Vai, māmiņa, nezināji,
Kāda dzīve tautiņās?
Rītā rutki, vakarā,
Pusdienā rudzu putra,
Piestā grūsta auzu maize
Ar bāliņu nodalīta. (LD 26551-17)

Reizēm pati vedekla ir naidīga un slikti izturas pret vīramāti (LD 23208-0), citreiz tautietis nesaprot, ar ko jaunā sieva neapmierināta, jo ir gan sāls un maize, gan mīļi vārdi (LD 26867-1). Dainās minēts arī Laimas dots tikams arājs un pārticība, kas ir laimīgas kopdzīves pamats (LD 25966-0).

Bēru maize. Bēres jeb bedības bija pēdējie dzīves godi, kad tika daudzīnāts aizgājēja mūža gājums un labie darbi, kā arī izteiktas žēlas par nedzīvoto mūžu, nepadarītajiem darbiem, atstātajiem tuviniekiem.

Dod, Dieviņ, tā nomirt,
Kā nomira tēvs, māmiņa:
Tēvs nomira rij' kuldams,
Māte maizi mīcīdama. (LD 27687-0)

Arī bēru mielastā tika pasniegti no graudiem gatavoti ēdieni – putras, karašas, maize. "Latvju dainās" iekļautajās bēru dziesmās īpaši daudzīnāti medus plāceņi, ar kuriem Veļu māte pievilusi māmuliņu, māsiņu, tētiņu, bāleliņu u. c., ievilinot tos kapu dobes dibenā. Minēta arī medus krūze, medus bļoda vai medus podiņš (LD 27536-0). Medus plācenis bija tradicionālais ziedojums Veļu mātei un atbilstoši arī bēru mielasta sastāvdaļa.

Gan zināja Veļu māte,
Kā pievila mūs' māsiņu:
Izcepuse med's plāceni,
Ieliek dobes dibinā. (LD 27536-1; arī LD 27536-5; LD 27536-5; LD 27536-5)

Bite zem saviem spārniem varēja aiznest sveicienus nomirušajiem tuviniekiem aizsaulē. Kad bērū maize ir izcepta un bērū rituāls veikts, aizgājējam ceļš atpakaļ uz mājām ir slēgts.

Nenāc vaire tu, Liziņa,
Labi tevi pavadīju:
Pilnu cepli maizes cepu,
Liela pulka pavadīja. (LD 27517-0)

Maize pieminēta arī Alūksnes mācītāja Dāvida Celaka ziņojumā konsistorijai par latviešu bērū paražām 1664. gadā: "Uz kapa nomirušajiem noliek: vispirms lielu maizes klaipu kā ceļamaizi uz nākošo dzīvi."¹³

Latviešu tautas ticējumos maizes izmantojums bērū ieražās saistīts ar dažāda veida liegumiem (tabu), lai izsargātos no slimībām un miršanas.

Kad cepa tos kukuļus, ko uz bērēm nesa līdzā, tad pirmo kancīti atdeva vai nu sunim, vai kaķim un tad tik vēl ēda. (LTT 2113)

Kas no lopiem uz bērēm kauts, tas jāapēd gluži viss; arī iekšas un asinis jāizlieto. Ar asinīm apsmērē bērū plāceņiem virsu. (LTT 2085)

Kad liķi ienes namā vāķēšanai, tad tur noliek arī galdiņu, kur uzliek ēdienu un dzērienu mirušā garam. Pie kapsētas to ēdienu atdod kādai nabadzei. (LTT 2086)

Krišjāņa Barona sakārtotās "Latvju dainas" ir vērtīgs avots ar maizi saistīto latviešu tradīciju izpētē, jo ne tikai palīdz papildināt vēsturiskajos avotos rodamos etnogrāfiskos datus par maizes cepšanas procesu un piederumiem, bet arī sniedz bagātīgu informāciju par tās praktisko un simbolisko nozīmi mūsu senču darba ikdienā un svētku rituālos.

Saīsinājumi

LD – Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava; Pēterburga: Ķeizariskās Zinību akadēmijas spiestuve, 1894–1915

LTT – Sakrājis un sakārtojis prof. P. Šmits. *Latviešu tautas ticējumi*. 1.–4. sēj. Rīga: Neatkarīgā teātra "Kabata" grāmatu apgāds, 1991

Atsauces un piezīmes

¹ www.dainuskapis.lv (Skatīts 2015; 22.01.2016., 18.05.2016., 20.05.2016.)

² Dumpe L. (sast.). *Latviešu tautas ēdieni. Latvijas vēstures institūta etnogrāfisko ekspedīciju materiāli*. Rīga: Zinātne, 2009. 22. lpp.

- ³ *Etnogrāfisko un folkloras materiālu vākums, 1980–2015*. I. Čeksteres personiskais arhīvs.
- ⁴ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992. 108. lpp.
- ⁵ Straubergs K. *Latviešu tautas paražas*. Rīga: Latvju grāmata, 1944. 362.–363. lpp.
- ⁶ Talve I. *Finnish folk culture*. Helsinki: Finnish Literature Society, 1997. P. 124.
- ⁷ *Lettisches Lexikon. In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettische Literatur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Praepositus emeritus zu Selburg [..]*. Mitau, 1789. S. 773.
- ⁸ Teicēja Ilga Biruta Skudra (dz. Holcmane; 29.12.1930. Jelgavas apr. Bukaišu pag.). Atmiņu pieraksts 1981. gadā. *Etnogrāfisko un folkloras materiālu vākums, 1980–2015*. I. Čeksteres personiskais arhīvs.
- ⁹ Teicēja Hermīne Driba (dz. Bērziņa; 1901 Cēsu apr. Āraišu Pūcēs). Atmiņu pieraksts 1983. gadā, 4. lpp. Turpat.
- ¹⁰ Barons K. *Atmiņas*. Rīga: Jumava, 2005. 11.–12. lpp.
- ¹¹ Teicēja Aleksandra Plotņikova (dz. Kušnere; 02.02.1920. Barkavas pag. Kuzmos). Atmiņu pieraksts 1.11.1986. *Etnogrāfisko un folkloras materiālu vākums, 1980–2015*. I. Čeksteres personiskais arhīvs.
- ¹² Šuvcāne V. M. (sast.). *Libiešu folklorā*. Rīga: Jumava, 2003. 168. lpp.
- ¹³ Radovics A. *Zviedru laiki Vidzemē*. Jūrmala: Stāsti un romāni, 2012. 272.–273. lpp.

Indra Čekstere

Latvju dainas – a Source in the Historical Studies of Bread Traditions

Summary

Keywords: *Latvju Dainas*, Latvian traditions related with bread, the bread baking process, the practical and symbolic meaning of bread

The article has been based on the author's doctoral dissertation. It is focused on the traditions related to bread as they are revealed in *Latvju dainas* (Latvian Folksongs, 1894–1915) compiled by Krišjānis Barons. The author has drawn attention to two aspects of the bread traditions in *Latvju dainas* – its making and practical use in a daily life of a Latvian peasant (types of bread and their characteristics, the bread baking process and the used tools, bread for various consumers) and the ritual meaning of bread in ancient family festivities – child baptism, wedding and funeral. The author has mostly applied the ethnographic approach based on the analysis of historical sources and fieldwork data, supplementing the findings with her own long-term experience in bread baking.

Ieva Pīgozne

Par pelēko krāsu un tās nozīmi latviešu folkloras tekstos un tradicionālajā apģērbā

Atslēgvārdi: pelēks, krāsa, nozīme, apģērbs, vanags, vilks, puisis

Raksts iekļaujas plašākā pētījumā, kurš veikts autores promocijas darba ietvaros un izzina krāsu latviešu tradicionālajā apģērbā un folkloras tekstos.

Lai būtu iespējams raksturot agrākajos gadsimtos valkāto apģērbu, nepieciešams iegūt ziņas par vairākiem tā aspektiem: kādi bijuši apģērba gabali un to piegriezums; kādā tehnikā apģērba gabali un to daļas, to skaitā rotājums, darināti un no kādiem materiāliem (tehnika un materiāls nosaka tekstiliju struktūru); kādā krāsā bijuši apģērba gabali un tos rotājošie tekstiliju elementi. Ja kāda no šiem aspektiem trūkst, pilnvērtīga apģērba rekonstrukcija nav izveidojama.

Tāpat jāņem vērā, ka agrākajos gadsimtos lietām ir bijušas vairākas nozīmes, ne tikai praktiskā. Tas būtu jāpatur prātā, pētot sadzīves priekšmetus, to skaitā apģērbu. Īpaši tas attiecināms uz priekšmetu krāsu, ornamentu un citiem dizaina elementiem. Krāsu mītiskā nozīme latviešu apģērba vēsturē līdz šim nav pienācīgi novērtēta. Tās pētniecībā atklājas folkloras materiāla īpašā nozīme vienkāršo ļaužu sadzīves vēstures rekonstruēšanā.

Latviešu apģērba vēsturē un latviešu folkloristikā pelēkajai krāsai iepriekš nav pievērsti pastiprināti pētnieku uzmanība. Tādēļ šajā pētījumā meklētas atbildes uz sekojošiem jautājumiem.

- Kad un kādi apģērba gabali latviešu tradicionālajā apģērbā ir bijuši sastopami pelēkā krāsā?
- Ko par pelēkās krāsas pielietojumu apģērbā un tās mītisko nozīmi vēsta latviešu folkloras teksti?
- Vai ir sastopami kādi mītiski priekšstati par pelēkās krāsas apģērbu, un uz kura laika apģērbu tos var attiecināt?

Pētījums ir starpdisciplinārs. Tā teorētiskā pieeja balstīta ASV izveidotās vēstures apakšnozares etnovēstures¹ uzstādījumā, ka kultūru un tradīciju pētniecībā tiek izmantoti vēstures un etnogrāfijas dati, papildinot tos ar citiem materiāliem kā kartes, mūzika, gleznas, fotogrāfijas, folkloras, mutvārdu tradīcija, vietu izpēte, arheoloģiskais materiāls, muzeju kolekcijas, ilgstošas parašas, valoda, vietvārdi u. c.² Šajā pētījumā savienotas rakstīto vēstures avotu, ikonogrāfiskā materiāla, folkloras, etnogrāfiskās un arheoloģiskās liecības. Pētījuma teorētiskajai bāzei nozīmīgi arī Eiropā pazīstamā krāsu vēsturnieka francūža Mišela Pastoro (*Michel Pastoureau*) darbi, kuros pausts viedoklis, ka krāsu vēsture ir

sociāla vēsture un krāsa ir sociāls fenomens. Sabiedrība rada krāsu, definē to, piešķir tai nozīmi, konstruē tās kodus un vērtības, izveido tās pielietojumu un nosaka, kas ir pieņemami un kas ne. Viņš atzinis, ka cilvēka bioloģijai un pat dabai ar krāsas nozīmi nav sakara.³ Pastoro uzsvēris, ka krāsu un to nozīmes izpētes metodoloģijā apvienojas fizika, ķīmija, materiālu mācība, izgatavošanas tehnikas, ikonogrāfija, ideoloģija, simboli. Visu minēto jomu sabalansēta izklāsta nevienā pētījumā pagaidām nav, jo nav neviena tik plaša profila speciālista. Tādēļ jāsāk ar strukturētu un padziļinātu lietisko un ikonogrāfisko avotu izpēti, vēlāk pievērsties valodniecības un daudzu citu nozaru sniegtajiem datiem.⁴

Ziņas par pelēko krāsu latviešu apģērba vēsturē

Latviešu apģērba vēsturē nav skaidru liecību par pelēkas krāsas vilnas audumu izplatību Latvijas arheoloģiskā materiāla tekstilijās. Galvenokārt tas ir tādēļ, ka tekstilijas saglabājušās ar rotām un citu inventāru bagātīgākos apbedījumos, un tajos dominē tumši zilās vai mēļas krāsas vilnas audumi. Nelielā skaitā sastopami arī brūnas krāsas audumi, kā arī tumši zilās, sarkanās un dzeltenās krāsas vilnas dzija apģērba rotājumos. Nav saglabājušās liecības par sabiedrības zemākā slāņa apģērba krāsām, kā arī par ikdienas apģērbiem. Ļoti iespējams, ka tajos pelēkas krāsas audumi bija sastopami, taču tam nav lietisku apstiprinājumu.⁵

Rakstītajos vēstures avotos pelēkas krāsas mēteļi pieminēti kopš 16. gadsimta. Itāļu izcelsmes poļu ceļotāja Gvaņini (*Alessandro Guagnini*) aprakstā par Livoniju, kas publicēts 1578. gadā, pieminēts, ka Livonijas vienkāršā tauta valkā galvenokārt pelēkas krāsas drēbes. Tāpat Kurzemes apceļotāja Lubenava (*Reinhold Lubenau*) aprakstā no 1586. gada lasāms, ka vienkāršajiem kurzemniekiem raksturīgi ģērbties pelēkos svārkos.⁶ 17. gadsimta rakstītie vēstures avoti nesatur ziņas par zemnieku svārku krāsu, un pelēkie latviešu svārki turpmāk ir pieminēti tikai 18. gadsimta otrajā pusē – vācbaltu mācītāja Augusta Vilhelma Hupela (*August Wilhelm Hupel*) vietējo iedzīvotāju apģērba aprakstā, kā arī draudžu hronikās.⁷

Pirmie ikonogrāfiskie avoti, kuri satur liecības par vietējo iedzīvotāju apģērbiem, datējami ar 16. gadsimta beigām, – tās ir melnbaltas gravīras, kurās attēloto apģērba gabalu krāsa nav nosakāma.⁸ Savukārt pirmos krāsainos attēlus, no kuriem varētu noteikt apģērba krāsu, zīmējis Johans Kristofs Broce (*Johann Christoph Brotze*) 18. gadsimta beigās un 19. gadsimta sākumā. Viņa zīmējumos pelēkas krāsas audumu ir daudz: sieviešu un vīriešu svārki un mēteļi, kā arī sieviešu brunči.⁹ Muzeju krājumos saglabājušos virsējo vilnas apģērbi – sieviešu un vīriešu svārki – pelēkā krāsā ir daudz no visiem Latvijas novadiem, taču tie datējami jau ar 19. gadsimtu, kā arī visbiežāk pieder pie goda apģērbiem.¹⁰

20. gadsimta pirmajā pusē vāko etnogrāfisko materiālu krājumā saglabājušās liecības par dzijas krāsošanu kā tradicionālu prasmju un zināšanu kopumu. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Vēstures departamenta Etnogrāfijas nodaļā glabātajā Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcijā (ZAE) ietilpst arī Pieminekļu valdes vākums, kas satur tradicionālās krāsošanas tehnoloģiju aprakstus no divpadsmit apriņķiem. Krāsošanas

apraksti nereti veidoti plaši un sniedz ziņas ne tikai par krāsaugiem un krāsošanas procesu, bet arī par krāsu, to skaitā pelēkās, lietojumu un prestižu. Par krāsām ikdienas apģērbā pretstatā krāsām goda apģērbā lasāms:

Senāk drēbes austas no tādas pat vilnas, kā tā aitā augusi. Tādēļ dominējošā krāsa bijusi pelēka un rūsgana. Ja vajadzēja kur "greznas" dzijas, tad krāsoja dažādās stādu lapās. Krāso arī dažās koku mizās, piemēram, alkšņu. (ZAE, Talsu apr. Spāres pag.)

ZAE materiāli par tradicionālo krāsošanu savākti laikposmā no 1925. līdz 1943. gadam notikušajās ekspedīcijās, un krāsošanas tehnoloģiju aprakstos nereti pieminēts tas, ka intervētās personas lūgtas stāstīt par iespējami senākām krāsošanas metodēm. Tādēļ teicējas nereti atsauca uz laiku pirms sešdesmit gadiem un agrāk. Šīs ir liecības no salīdzinoši neseniem laikiem, taču, visdrīzāk, tās sevi glabā senas prasmes, priekšstatus un praksi.

Apģērba vēsture pārsvarā satur liecības par svētkos valkāto apģērbu, proti, goda tērpu (kāzu, bērū), kur pelēkā krāsa, iespējams, parādās tikai tad, kad vīrieši sāk lietot pusgaros un garos svārkus jeb mēteļus. Tomēr pastāv daudz apsvērumu, kādēļ pelēkā krāsa jau izsenis varētu būt plaši izmantota ikdienas apģērbā tieši praktisku iemeslu dēļ, un apliecinājumu tam iespējams rast arī latviešu folkloras tekstos. Folkloras materiāls papildus lietiskajiem, ikonogrāfiskajiem un rakstītajiem avotiem sniedz vērtīgas ziņas apģērba vēsturē. Tajā nereti pieminētas pelēkas krāsas aitas un to pelēkā vilna, kā arī pelēkas krāsas apģērbi.

Pētījumi par pelēkās krāsas pielietojumu un nozīmi folkloras materiālā

Valodnieks Konstantīns Karulis noraidījis agrāk Jāņa Endzelina pieņemto pelēkās krāsas nosaukuma izcelsmes skaidrojumu no vārda *pele* un uzsvēris, ka vārda *pelēks* pamatā ir indoeiropiešu sakne **pel-*, kas nozīmē 'pelēks', 'bāls'.¹¹

Kultūrvēsturnieks Pēteris Šmits uzrādījis to, ka latviešu tautasdziesmās sastopami pelēki mēteļi tautiešiem un bāliņiem, kā arī pieminētas pelēkas aitas un no to vilnas austas, mazāk prestižas pelēkas villaines ikdienai, lietum un vecumdienām.¹²

Folkloriste Vilma Greble, raksturojot pelēkās krāsas pielietojumu un kontekstu "Latvju tautas daiņās",¹³ norādījusi, ka latviešu tautasdziesmās tautu dēls tiek dēvēts par pelēku vanadzīņu, kā arī pelēka esot vīriešu tērpu krāsa, to skaitā Dieva mēteļa krāsa. Taču pelēka atzīstama par ikdienas krāsu, tā sastopama arī kā akmens krāsa, un pelēkais akmens "Latvju tautas daiņās" pieminēts 76 reizes.¹⁴

Folkloriste un literatūrzinātniece Janīna Kursīte pievērsusies krāsu mītiskās nozīmes izpētei. Balstoties uz folkloras materiāla datiem, viņa izcēlusi to, ka pelēks akmens ir pirmradīšanas vieta un nemirstības simbols, ja atrodas jūras, lauka vai tīruma vidū. Zem tā slēpjas dievības neaktivitātes periodā. Cilvēka dzīvē pelēks akmens ir vieta, kur sevi aizsargāt un atrast dievību dāvanas, taču pie tā iespējams arī piesaistīt sev grūtu mūžu. Kursīte norādījusi, ka pelēks latviešu folklorā ir miglas un lietus krāsa, savukārt pelēka gaisma ir tumsas un gaismas sintēze.¹⁵

Ziņas par pelēko krāsu latviešu folkloras materiālā

Galvenā avotu grupa, kas veido šā pētījuma bāzi, ir latviešu folkloras teksti, no kuriem lielākā daļa ir tautasdziesmu teksti. Folkloras materiālā ar kontentanalizes metodi atlasīti teksti, kuri satur liecības par pelēku krāsu. Tautasdziesmu pārskatīšanā ātrākas meklēšanas nolūkos izmantota elektroniskā datubāze dainuskapis.lv, no kuras pēc atslēgas vārdiem *pelek**, *pelec** un *palak** pētījumā izmantoti aptuveni 430 dziesmu teksti. Tautasdziesmu analīze papildināta ar liecībām, kuras sniedz buramvārdi un ticējumi.

Pirms pievērsties pelēkas krāsas vilnas apģērbam kā visbiežāk sastopamajai pelēko priekšmetu grupai tautasdziesmās, jāpiemin vilnas ieguves avots – aitas –, kā arī to krāsa. Prakse un pētījumi vilnas krāsošanas tehnoloģijās¹⁶ atklāj, ka krāsošanai padodas tikai baltas krāsas aitu vilna, savukārt citu toņu dabiskas krāsas aitu vilna (pelēka, melna, brūna) izmantojama vien dabiskajā tonī. Tāpat krāsošanai ar dabas krāsvielām nepadodas linu šķiedras. Tādēļ baltu aitu vilna ir izejmateriāls visam krāsainajam apģērbam, kāds ticis gatavots. Likumsakarīgi, ka baltas krāsas aitas un no to vilnas darinātie dabiski baltie un krāsotie apģērba gabali uzskatīti par vērtīgākiem un prestižiem. Tomēr goda un ikdienas apģērbam ir atšķirīgas funkcijas, un ikdienas dzīvē balts un/vai dārgs apģērbs nav praktisks, tādēļ pielietojums bijis arī citu krāsu aitu vilnai. Par to liecina vairākas dziesmas, kurās norādīts uz katras krāsas vilnas pielietojumu, piemēram:

Dod, Dieviņi, mīļa Māra,
Man trejādas avitiņas!
Mellu, baltu pūrā liku,
Pelēko mugurā. (LD 29079-0)

Saistībā ar aitām un to krāsu tautasdziesmās biežāk pieminētais apģērba gabals ir villaine. Tautasdziesmu tekstos sastopamas gan krāsotas (mēļas, zaļas), gan no dabīgas krāsas dzijas austas villaines (baltas, pelēkas, rudas). Tautasdziesmu teksti gan tiešā, gan netiešā veidā norāda uz to, kāpēc austas un kādos gadījumos lietotas katras krāsas villaines, piemēram, atrodami teksti, kuros redzams, ka pelēkas aitas ir vienīgās, kādas meitai ir, tādēļ arī apģērbs ir tikai pelēks:

Visas tautu cūku meitas
Gaida baltu villanišu;
Man aitiņa pelēcīte,
Nav man baltu villanišu. (LD 25420-0)

Par pelēkām aitām un to vilnas pielietojumu vēl liecina dziesmas, kurās minēts, ka no tumšākas pelēkas dzijas tiek veidotas villaiņu malas:

Viena pate man aitiņa
Pelēkāme kājiņām;
Es audišu villainīti
Pelēkāme kantītēm. (LD 29064-4)

Kopumā tautasdziesmās sastopami 123 pelēka apģērba pieminējumi, no tiem visbiežāk, proti, 49 reizes, minētas pelēkas villaines. Tekstos lasāms, ka pelēkas villaines uzskatītas par necilākām.

Tav, māsiņa, slikta laime,	Visu dienu tautu meita
Tav pelēkas avetiņas:	Daugavā velējās,
Saka tevi netikušu,	Gribēj' baltas izvelēt
Redz pelēkas villainītes. (LD 29091-0)	Pelēkās villainītes. (LD 21585-0)

Taču sastopami arī vairāki tautasdziesmu teksti, kuros lasāms, ka katras krāsas villainei ir savs pielietojums, un pelēkas villaines izmantotas miglainās un lietainās dienās.

Kāda kura diena bija,	Aud, māmiņa, vilnanīti,
Tādu sedzu villanīti:	Aud balto, pelēko:
Saules dienu baltu sedzu,	Balto sedzu saulītē,
Lietus dienu pelēko. (LD 5648-0)	Pelēko miglīnā. (LD 7412-0)

Diezgan daudzos tekstos pelēkas villaines sastopamas arī kāzu kontekstā. Villaine ir galvenā goda apģērba daļa, kura tieši kāzās kā visnozīmīgākajos dzīves gados, pilda īpaši svarīgu lomu līgavas apģērbā un kāzu dāvanās. Villaine ir kāzu dziesmās visbiežāk pieminētais līgavas apģērba gabals. Tautasdziesmu tekstos iespējams pārliecināties, ka kāzās līgavai nereti segtas vairākas villaines, un tas saistāms ar tradīciju nodrošināt jaunajā dzīvē pārticību. Dziesmas liecina, ka kāzās pelēkas villaines dažkārt izmantotas līgavas pazemīgā rakstura un pieticības demonstrēšanai:

Sedz, māmiņa, piecas baltas,
Sedz sesto pelēko,
Lai nesaka sveša māte,
Gulbja bērnu novedam. (LD 17056-0)

Sastopami arī vairāki teksti, kuros lasāms, ka meitai vienkārši citādu villaiņu nemaz nav:

Cīši jūsteņu dajūž'
Pi palākis villnōneitis;
Cīši mani dalaulav'
Pi gudrōja tāva dāla. (LD 17016-0)

Vairāki tautasdziesmu teksti, to skaitā kāzu dziesmas, liecina, ka pelēkas villaines segtas, lai ar šādu mazāk prestižu apģērba gabalu palīdzību iespīdētu nākamajam vīram vai viņa radiem:

Tišam tautas sajūgušas
Melnus vien kumeliņus;
Tišam man māte sedza
Pelēkās villnanītes. (LD 17098-1)

Kāzu dziesmās atklājas, ka viena no dāvanām, ko ligava pasniedz pūra dališanas laikā, ir villaine, kuru viņa dāvina vīra mātei. Šķiet, ka šī ir ļoti sena tradīcija, jo sastopami arī senus priekšstatus saturoši teksti, kuros ligava vīra mātei sedz kazas ādu (senāko villaines formu), kā arī villaines uzsegšanu vīra mātei izmanto maģiskos nolūkos. Šeit divi piemēri dziesmām, kurās pieminētas pelēkas villaines kā zemākas kvalitātes un nevēlamas veltes pretstatā vēlamajai – baltai villainei.

Dēla (Vīra) māte bēdājās,	Pūt uguni, vīra māt,
Būs pelēkas villainītes;	Pelni baltu villainīt';
Baltu došu, ne pelēku,	Ja uguni nepūtīsi,
Tā bij tava veca tiesa. (LD 25271-0)	Ne pelēkas nedabūs'. (LD 18835-1)

Attiecībā uz citiem tautasdziesmās apdziedātajiem pelēkajiem apģērba gabaliem, jāatzīmē, ka daudzi sastopami nelielā skaitā, piemēram, pelēki lindraki – četrās dziesmās, pelēka cepure – trīs dziesmās, cimdi – trīs, bikses – divās un auti – vienā dziesmā. Vairākos no šiem tekstiem pelēki apģērba gabali piedēvēti dzīvniekiem, citos savukārt pelēks uzskatīts par ikdienas apģērbu vai augstvērtīgāku nekā rudu.

Vaiņak, manu vaiņaciņu,
 Vairāk zelta, ne sudraba;
 Tauta dēla cepurīte
 Vairāk ruda, ne pelēka. (LD 24286-0)

Tautasdziesmās nav izdevies atrast pelēku brunču, bet gan tikai pelēku lindraku pieminējumu, un šā vārda izvēli, ļoti iespējams, iespaidojusi tautasdziesmām raksturīgā metrika. Vienā no dziesmām, kurā minēti pelēkas krāsas lindraki, tie piedēvēti saulei. Šajā dziesmā, iespējams, lindraki ir pelēki tieši tādēļ, ka saule brien cauri rudziem. Rudzi ir vienīgā labība, kura dziesmās dēvēta par pelēku, dažos tekstos arī rudzu ziedi saukti par pelēkiem. Vienā tautasdziesmas tekstā rudzu lauks salīdzināts ar pelēku vadmalu. Šajos un tālāk citētajos tautasdziesmu tekstos redzams, ka rudzu ciešā saistība ar pelēko krāsu sasauca ar apģērba vai zirgu krāsu mītiskām būtnēm, kuras darbojas rudzos, nodrošinot labu rudzu ražu.

Saule brida rudzu lauku	Viļņo tautu rudzu lauku
Pelēkiem lindrakiem.	Kā pelēka vadmaļiņa;
Pacel, saule, lindraciņus,	Ja būs man Dievs vēlējs,
Lai ziediņi nenobira. (LD 32532-6)	Tur tikšu saimēniece. (LD 10949-0)

No vīriešu apģērba tautasdziesmās visbiežāk pieminēti pelēks mēteli un pelēki svārki. Svārki un mēteli ir virsējie vilnas apģērba gabali, kuri ir galvenie pārticības rādītāji vīriešu apģērbā. Nedaudzos gadījumos minēti arī pelēki sieviešu svārki, saukti par vamžiem. Īpatnēji, ka kopā ar pelēku krāsu sieviešu svārki nav minēti, tad tie sastopami vien savienojumā ar nosaukumu *vamzis*, kas, visdrīzāk, liecina par šo dziesmu izcelsmi jaunākos laikos:

Ciemiņos meitas auga
Pelēkos vamzišos,
Tur es jāšu lūkoties
Ar pelēku kumeliņu. (LD 11579-1)

Savukārt citu krāsu svārki – zili un brūni – dziesmās piedēvēti arī sievietēm. Tautasdziesmu tekstos redzams, ka svārku un mēteļa valkāšana un prestižs nav vienāds. Runājot par vīriešu apģērbu, pelēki svārki dziesmās bieži sastopami sadzīviskā kontekstā, kad kādai meitai patīk puisis pelēkos svārkos (apdziedāšanās dziesmās) vai kad salīdzina savus vai brāļa svārkus ar citiem.

Patīk man rudzu lauki	Līka, melna tautu meita
Pelēkiem ziediņiem;	Sēž pie mana bāleliņa;
Patīk man tie puisīši	Mans bāliņš kā kundziņš
Pelēkiem svārciņiem. (LD 10510-0)	Pelēkos svārciņos. (LD 21279-0)

Savukārt dziesmās, kur minēts pelēks mētelis, darbojošās personas nereti ir mītiskas būtnes, proti, Dievs vai Jānis, kuri gādā par pelēka rudzu lauka auglību.

Dieviņš brida rudzu lauku	Jāniņš jāja rudzu lauku
Ar pelēku mētelīti.	Ar pelēku mētelīti,
Brien, Dieviņi, lēni, lēni,	Lai zied mana rudzu druva
Lai ziediņu nemaitāji. (LD 32532-2)	Pelēkiem ziediņiem. (LD 32546-0)

Vienā dziesmā, kura pieder pie dziesmām par debesu kāzām, sastopams pelēks mētelis Dieva dēliem, iezīmējot pelēko svārku simboliku precinieku kontekstā. Šī un abas iepriekšējās dziesmas apstiprina to, ka sava laika priekšstatos vīriešiem pelēks mētelis ir gana prestižs apģērba gabals.

Saules meita mazgājās
Zelta kārklu krūmiņā;
Dieva dēli lūkojās
Ar pelēku mētelīti. (LD 33973-0)

Šajā dziesmā iezīmētā pelēkā mētelī tērtā precinieka simbolika atklājas sadzīviskāka rakstura dziesmās, kurās redzama pelēkā mēteļa mītiskā nozīme. Pelēkā mētelī tērties puisis tiek salīdzināts ar pelēku vanagu, iespējams, priekšstatos pat kļūstot par vanagu.

Vanadziņi, vanadziņi	Pirc man, tēvs, sirmu zirgu,
Mani balti bāleņiņi!	Pirc pelēku mētelīt,
Vai tadēļ vanadziņi,	Ka varēju miglas rītu
Ka pelēki mētelīši? (LD 5760-0)	Lidz vanagu lidināt. (LD 13486-1)

Plēsīga vanaga simbolika jaunam puisim kā preciniekam piedēvēta vairākās tautasdziesmās, kur redzams, ka mītiskajos priekšstatos precinieki ir pelēki vanagi. Šajās dziesmās atspoguļojas līgavu zagšanas tradīcija, kas pastāvējusi vismaz līdz 16. gadsimtam¹⁷ un vēlāk

simboliskā veidā tika izspēlēta kāzu rituālos. Tādēļ jādomā, ka plēsīga pelēka vanaga kā precinieka simbolika sakņojas laikos, kad līgavu zagšana vēl bija izplatīta parādība.

Tumsā, brāļi, nelaižat Māsu vienu vakarā: Tautas ceļu noguluši Kā pelēki vanadziņi. (LD 13475-5)	Teju, teju lidināja Div' pelēki vanadziņi, Teju vien lidināja, Lidz nospēra mūs' māsiņu. (LD 13381-1)
Bij man būt puisīšam, Pelēkam vanagam, Es nospērtu miglīnā Jaunas meitas vainadziņu. (LD 9398-0)	Teju vien lidināja Div' pelēki vanadziņi; Redz irbīti rotājot Bāleliņu dārziņā. (LD 14201-1)

Dažās dziesmās pelēks vanags kā puisis precinieks sastopams pāri ar meitu, baltu irbi, taču atrodami arī vairāki teksti, kuros pelēks vanags ir pāri ar dzeltenu cielavu, kas sasaucas ar raksta autores agrākiem pētījumiem par dzeltenās cielavas kā jaunas meitas simbolisku tautasdziesmās.¹⁸

Teju vien lidinās Div' pelēki vanadziņi; Vēl tām mūsu cielavām Spārnu gali nepuškoti. (LD 14175-4)	Trīs dzeltenas cielaviņas Patiltē peldējās; Trīs pelēki vanadziņi Tilta viersā lidinās. (LD 2591-0)
---	--

Otrā dziesma "Latvju dainās" ir klasificēta kā dabas attēlojums, taču, ņemot vērā tās simboliku, tā būtu pieskaitāma pie precību dziesmām.

Kopskaitā tādu dziesmu, kurās pieminēts pelēks vanags kā puisis ir daudz, – astoņdesmit divas. Vienā no garajām dziesmām, kas sasaucas arī ar tautā populāro tautasdziesmu "Kur tu skrīsi, vanadziņi?", redzams, ka pelēks vanags pilda vēl svarīgāku lomu, proti, gādā par meitas – liepas – iniciāciju un nonākšanu precinieka rokās:

Kur tu skrīsi vanadzeņ,
Voska cymdus maukdamís?
– Skrīšu ļipys apsavārtu,
Soka, lela izauguse,
Soka, lela izauguse,
Zori ļeika jyūreņos.
Atskrin paláks vanadzeņš,
Nūlauž pošu vērsyuneiti,
Nūlauž pošu vērsyuneiti,
Svíž jyūreņu videņā.
Zvejoi jyūru zvejniceņi,
Īceļ jū laiveņā,
Īceļ jū laiveņā,
Satiņ zeīžu pologā.
Šyúpójūt, aùklējūt,
Izaug skaista ļaùdaveņa. (LD 33628-4)

Garās dziesmas, kas raksturīgas jaunākiem laikiem, piemin pelēku vanagu, kurš nogādā ziņas starp precinieku un viņa izredzēto, pildot ziņneša jeb vidutāja lomu, tādā veidā transformējot agrāku gadsimtu priekšstatu par pelēko vanagu kā precinieku:

Ai, pelēku vanadziņu,
 Kam tik augstu skrēji?
 – Es atskrēju pār upīti
 No tās tavas brūtes.
 – Kādu ziņu man atnesi
 No tās manas brūtes?
 – Es atnesu tādu ziņu,
 Brūte saderēta. [...] (LD 15822-1)

Vanags kā zīme par gaidāmajiem preciniekiem vienu reizi sastopams citā folkloras žanrā – ticējumos:

Ja vanags aiznes vistu, tad tanīs mājās gaidāmas kāzas. (LTT 31631)

Savukārt trīs ticējumu teksti liecina par vanaga saistību ar lietu un tādējādi sasauca ar iepriekš pieminēto pelēko villaini kā lietainas dienas apgērbu. Divos no šiem ticējumiem vanags saukts par pelēku.

Lielais pelēkais vanags klieodzot uz lietu. (LTT 31637)

Kad pelēkais vanags nejauki klieodz, tad līs lietus. (LTT 31638)

Runājot par citiem pelēkiem dzīvniekiem, deviņos dziesmu tekstos sastopams arī pelēks vilks, un sešās no šīm dziesmām precinieks ir attēlots kā pelēks vilks, divās – pāri ar baltu aitu. Tomēr nojaušams, ka priekšstats par precinieku kā pelēku vanagu dziesmu pierakstīšanas laikā bijis plašāk izplatīts, jo tādu tekstu ir ievērojami vairāk.

Urrā, urrā!
 Pelēki vilki
 Atskrēja, aiznesa
 Mūs' māsiņ!
 Pieši vien noskanēja
 Bāliņiem pakaļā. (LD 18261-0)

Starp ticējumiem par vilku lasāmi ap divdesmit tekstu, kuros tiek skaidrots, ka redzēt vilku sapnī nozīmē gaidāmu precinieku. Lielā daļā no šiem ticējumiem sastopams motīvs, kurā vilks aiznes aitu. Šis motīvs sasauca ar ļoti seniem priekšstatiem par vilku un kazu/aitu, kas attēloti ziemas saulgriežu rituālos. Uz to, ka vilka un kazas motīvs Latvijā sastopams jau agrajā dzelzs laikmetā, norādījis arheologs Andrejs Vasks.¹⁹ Jāuzsver gan, ka nevienā no iepriekš pieminētajiem ticējumiem vilks nav saukts par pelēku. Netiešā veidā uz vilku pelēko krāsu norādīts tikai vienā ticējumā:

Rudzu ziedos vilki dzīvo rudzos un pervē savus bērnus. (LTT 32985)

Secināms, ka folkloras tekstos paustie mītiskie priekšstati pielīdzina pelēkā mēteli tērpušos puisi pelēkam vanagam, savukārt pelēks vanags un pelēks vilks ir tie, kas piedalās arhetipiskajās medībās. Šo medību simbolisms ar medījuma saplosīšanu attiecināts uz cilvēku sabiedrību, kad vīrietis noskata sievieti un iegūst viņu ar varu.²⁰ Priekšstats par šādu vīrieša un sievietes savienību glabā atmiņas no aizvēsturiskiem laikiem un tādējādi ir ļoti sens. Tas izpaudies līgavu zagšanas praksē un saglabājies folkloras tekstos un kāzu tradīciju aprakstos līdz pat mūsdienām. Vilka un kazas/aitas simbolikas pastāvēšana Latvijā ir datēta vismaz ar agro dzelzs laikmetu, bet vanaga simbolika līdz šim nav datēta. Taču, savienojot to ar apģērba vēsturi periodā, kad valkāti pelēki apģērbi, kā arī ar folkloras tekstiem par preciniekiem pelēkos svārkos, kuri pielīdzināti vanagiem, iespējams saskatīt laiku, kurā viss varēja pastāvēt un darboties vienlaikus: priekšstati par līgavas kā medījuma iegūšanu, līgavu zagšanas tradīcija, pelēks apģērbs un atstātās liecības folkloras tekstos. Visticamāk, ka priekšstati par puisi pelēkos svārkos kā vanagu–precinieku bija radušies jau ilgāku laiku pirms 16. gadsimta, iespējams, pārklājot, aizvietojo vai pastāvot vienlaikus ar priekšstatiem par pelēku vilku kā kazas/aitas pretstatu jeb mītisko precinieku. Vēlāk, kad līgavu zagšanas prakse izzuda, visdrīzāk, saglabājās tikai simboliska saistība starp precinieku un pelēku vanagu vai vilku, kura atspoguļojas arī vēlāku gadsimtu kāzu tradīcijās rituālu dialogu vai darbību veidā.

Citā folkloras žanrā – buramvārdos – pelēkā krāsa saistībā ar dzīvniekiem sastopama vien čūskas apzīmējumā, turklāt parasti savienojumā ar nievājošo rudo krāsu.

Rudais pelēkais guļ gar celmu.²¹

Ruds pelēks guļ pie baznīcas, zobus atkāris: es eimu garām, viņš grib man iekost, bet nevar [..]²²

Ruds pelēks man iekoda vienu reizi, es viņam iekodu divi reizes [..]²³

Kā jau iepriekš aizrādīts pie pelēko villaiņu apraksta, pelēkā krāsa tikusi augstāk vērtēta par rudu, taču jāuzsver, ka savienojumā ar rudo arī pelēkā uzskatīta par negatīvu krāsu.

Ievēribu pelna arī ap četrdesmit dziesmu tekstu, kuros pieminēti pelēki zirgi. Vairākos no tiem nojaušams, ka pelēkie zirgi ir pieticības un mazākas turības rādītājs salīdzinājumā ar bērēm, sirmiņiem vai melniem zirgiem.

Pelēk' bija man' sagšiņa,
Pelēks tautu kumeliņš;
Manš māmiņa nepazīna,
Rijas duru dabraucot. (LD 26557-0)

Sirmi zirgi auzas ēd,
Pelēkie pelaviņas;
Sirmi zirgi man arot,
Pelēkie ecējot. (LD 29947-1)

Bēri zirgi, raudi zirgi
Pār kalniņu ritināja;
Es ar savu pelēķīti
Pār lejiņu čunčināju. (LD 29624-0)

Tomēr vairākos tekstos ar pelēku zirgu jāpār mītiskās būtnes Dievs, Jānis, Jurgis. Un šeit varētu saskatīt līdzību ar pelēkās krāsas nozīmi mēteļos, proti, tiklīdz mītiskās būtnes valkā pelēkas krāsas apģērbus, šāda apģērba prestižs pieaug. Līdzīgi tas varētu būt arī ar zirgiem.

Dieviņš jāja rudzu lauku
 Ar pelēku kumeliņu,
 Izmin virkšus, izmin lāčus,
 Lai aug rudzi tūrumā. (LD 32560-2)

Vairākās dziesmās pieminēti arī pelēki zirgi kā piedienīgi pelēkai dienai vai austošai pelēkai gaismai. Janīna Kursīte izteikusi minējumu, ka pelēkie zirgi un pelēkā gaisma šeit saistāmi ar gaismas un tumsas valstības pārvaldīšanu.²⁴ Tomēr, lasot dziesmas, kurās notiek vīriešu dzimtes radnieku dialogs un tiek izteikts padoms, austot pelēkai gaismai vai pelēkai dienai, jūgt pelēku kumeļu, šķiet, ka vairāk līdzības te vērojams ar sadzīviska rakstura dziesmām, kurās izskan padoms pelēkā, miglainā un lietainā dienā segt pelēku villaini.

Četri bērī kumeliņi
 Uz akmiņa auzas ēda.
 Bāliņam pavaicāju,
 Kādu jūgti kamanās.
 Ja pelēka gaisma ausa,
 Jūdz pelēku kumeliņu;
 Ja sarkana saule lēce,
 Jūdz sarkanu kumeliņu. (LD 29740-3)

Atsevišķi jāpiemin daudzskaitlīga dziesmu grupa, kurā minēts pelēks akmens. Kursīte savā pētījumā par krāsu nozīmi tieši pelēkā akmens simbolikas skaidrojumu izvērsusi visplašāk. Šā raksta sākumā sniegts viņas uzrādītās akmens simbolikas uzskaitījums. Lai neatkārtotos, tālāk pieminēti vien daži aspekti kā papildu novērojumi vai secinājumi. Vispirms jāatzīst, ka vārdu savienojums *pelēks akmens* visplašāk izmantots tieši tautasdziesmu tekstos. Citos folkloras žanros nebūt nav akcentēts tas, ka akmens būtu tieši pelēks, piemēram, buramvārdos, kur akmens pieminēts diezgan bieži, uzsvērts, ka akmens vispirms ir ciets. Runājot par tā krāsu, minēts ruds, balts, melns, pelēks un sarkans akmens.

Akmens mītiskās nozīmes meklējumos, šķiet, ka galvenā akmens īpašība ir tā, ka tas ir ciets, smags un nekustināms. Tas atklājas buramvārdos, kur akmens kā kaut kas neizkustināms lietots aizsardzības formulās, asins apturēšanas vārdos, lāstos, kaitniecībā. Tradīcija ap senāko pavarda formu – ugunsкуру – likt akmeņu riņķi, kura uzdevums ir ierobežot uguns izplatību, sasaucas ar akmens kā neizkustināmā apstādinātāja mītisko nozīmi. Savukārt iepriekš rakstā pieminētās pelēkās krāsas mītiskās nozīmes saistībā ar pelēku akmeni neparādās.

Par pelēkās krāsas mītisko nozīmi kopumā iespējams secināt, ka visizteiktāk tā parādās tieši pelēkos mēteļos tērpto precinieku, senāk – līgavas zagļu kā plēsīgu vanagu simbolikā. Pelēkā tādējādi ir jaunu puīšu precību gados simboliskā krāsa, kurai blakus varētu likt dzelteno kā jaunu, neprecētu meitu simbolisko krāsu. Pelēki apģērba gabali tautasdziesmās piedēvēti arī mītiskām būtnēm, kad tās veic kādas darbības pelēkā rudzu laukā. Pārējie pelēkās krāsas pieminējumi folklorā vairāk liecina par tās praktisko pielietojumu. Pelēkas krāsas apģērbs nav uzskatāms par prestižu un sava vērtīguma ziņā atpaliek no krāsotajiem vai baltajiem vilnas apģērbiem. Tādējādi vēsturiska apģērba gatavošanā

noderīgi ņemt vērā, ka, pēc folkloras materiāla liecībām, pelēkas krāsas dzija nav dzīpari, proti, krāsotā dzija, un tādēļ nav tikusi izmantota maģisku darbību veikšanai, jostu aušanai vai izšuvumiem. Tomēr vairāku gadsimtu garumā vīrieši ir valkājuši pelēkus svārkus un pelēkus mēteļus, un šie virsējie apģērba gabali ir uzskatīti par vērtīgiem, iespējams, tieši mītiskās nozīmes dēļ.

Saīsinājumi

LD – Latvju dainas. www.dainuskapis.lv

LTT – Šmits P. *Latviešu tautas ticējumi*. 4. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1941

Atsauces

- ¹ Harkin M. E. Ethnohistory's Ethnohistory: Creating a Discipline from the Ground Up. *Social Science History*. 2010. Vol. 34. No. 2 (Summer). Pp. 113–128.
- ² Axtell J. Ethnohistory: an Historian's Viewpoint. *Ethnohistory*. 1979. Vol. 26. No. 1 (Winter). Pp. 3–4.
- ³ Pastoureaux M. *Blue. The History of a Color*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2001. P. 10.
- ⁴ Turpat, 8. lpp.
- ⁵ Zariņa A. *Apģērbs Latvijā 7.–17. gs.* Rīga: Zinātne, 1999; Zariņa A. *Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs.* Rīga: Zinātne, 1970; Zariņa A. *Libiešu apģērbs 10.–13. gs.* Rīga: Zinātne, 1988; Žeiere I. *Arheoloģiskās liecības par apģērbu Latvijā 13.–18. gadsimtā*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 2008.
- ⁶ Spekke A. *Latvieši un Livonija 16. gs.* Rīga: Zinātne, 1995. 188. lpp.
- ⁷ Karnups A. Latviešu tērps pēdējos 350 gados. Dzērvītis A., Ģinters V. (red.). *Ievads latviešu tautas tērpu vēsturē*. Rīga: J. Grinbergs, 1936. 106.–124. lpp.
- ⁸ Spekke A. *Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi*. Rīga: A. Gulbis, 1934.
- ⁹ Sk., piemēram, Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 3. sēj. Rīga: Zinātne, 2002. 215., 357. lpp.; Broce J. K. *Zīmējumi un apraksti*. 4. sēj. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2007. 313. lpp.
- ¹⁰ Bremze Z., Rozenberga V., Ziņģite I. *Latviešu tautas tērpi. = Latvian National Costumes*. 1.–3. sēj. Rīga: Latvijas vēstures muzejs, 1995–2003.
- ¹¹ Karulis K. *Etimoloģijas vārdnīca*. 2. sēj. Rīga: Avots, 1992. 35. lpp.
- ¹² Šmits P. Par seno latviešu apģērba krāsu. *Filologu biedrības raksti III*. Rīga: [Filologu biedrības izdevums], 1927. 11.–14. lpp.; papildināts raksts: Šmits P. Par seno latviešu apģērba krāsu. Šmits P. *Vēsturiski un etnografiski raksti*. Rīga: Valters un Rapa, 1937. 90.–95. lpp.
- ¹³ Klaustiņš R. (sast.). *Latvju tautas dainas*. 1.–11. sēj. Rīga: Literatūra, 1928–1932.
- ¹⁴ Greble V. Krāsu izjūta latvju dainās. Darbiniece J. (red.). *Latviešu folklorā. Tradicionālais un mainīgais*. Rīga: Zinātne, 1992. 169.–171. lpp.
- ¹⁵ Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996. 70.–73. lpp.
- ¹⁶ Barber E. J. W. *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages*. Princeton: Princeton University Press, 1991. Pp. 14–15, 21.
- ¹⁷ Spekke A. *Latvieši un Livonija 16. gs.*, 201. lpp.
- ¹⁸ Pigozne I. Sarkans, dzeltens, brūns: par krāsu vizuālajām un mītiskajām robežām latviešu folklorā un senajā apģērbā. *Letonica*. 2012. Nr. 3. 111.–112. lpp.
- ¹⁹ Vasks A. The Kalnaziverti pectoral ornament: archaeology and folklore. *Archaeologia Lituana* 7. Vilnius: Vilnius University Publishing House, 2006. Pp. 9–14.
- ²⁰ Hamilakis Y. Re-inventing environmental archaeology. A comment on “Economic prehistory of environmental archaeology? On gaining a sense of identity”. Albarella U. (ed.). *Environmental Archeology: Meaning and Purpose*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 2001. P. 33.
- ²¹ Straubergs K. *Latviešu buķāmie vārdi*. 1. sēj. Rīga: Latviešu folkloras krātuve, 1939. 230. lpp.
- ²² Turpat.
- ²³ Turpat, 251. lpp.
- ²⁴ Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*, 72. lpp.

Ieva Pīgozne

On the Grey Colour and its Meaning in Latvian Folklore Texts and the Traditional Clothing

Summary

Keywords: grey, colour, meaning, clothing, hawk, wolf, young man

Archaeological artefacts in relation to the use of the grey colour in the traditional Latvian clothing are very restricted; however, the ethnographic and folklore materials provide more evidence, especially in the texts of folksongs. According to the folksongs, the grey colour in the ancient clothing was very popular, firstly, due to practical considerations. Folksongs on domestic themes reveal that grey clothing was made, if there were only grey sheep available. The wool of grey sheep was used to make clothing for the everyday use, as well as for rainy and foggy days. Although clothing in grey colour was considered less prestigious than clothing made of coloured or white yarn, it was worn on certain occasions. It was especially true for men's outerwear. Secondly, when analysing the use of the grey colour in the ancient Latvian clothing in the context of Latvian folklore texts, it is possible to connect the meaning of colour with the mythical world perception of those who wore this clothing. The folksong texts reveal that, for example, grey jackets and coats were worn by the suitors, but in more ancient times – by the thieves of the bride, who in the mythical representations in these texts appear as wild grey hawks. Thus, the grey colour is the colour of young men and suitors in pair with the yellow colour as the colour of young, unmarried girls (yellow wagtails in folksongs). Mythical beings – the Sun, the God, Jānis, etc. – also wear grey clothing. They ride grey horses and work in a grey field of rye.

Baiba Krogzeme-Mosgorda

Ilustrācijas akadēmiskajam izdevumam “Latviešu tautasdziesmas”: Daiņa Rožkalna izstāde kā lauka pētījuma rezultāts

Atslēgvārdi: Dainis Rožkalns, izstāde, lauka pētījums, folkloras tradīcija, profesionālā māksla, folkloras grāmata

Folklorai kā latviešu profesionālās mākslas iedvesmas un materiāla avotam līdz šim vairāk uzmanības veltījuši mākslas zinātnieki – gan apcerēs par nacionālās mākslas vēsturi, gan monogrāfijās par atsevišķu latviešu mākslinieku personībām un radošo darbību. No kolēģiem folkloristiem aptverošai folkloras un nacionālās mākslas mijiedarbes izpētei pievērsies Toms Ķencis, bet Ritas Treijas uzmanības lokā nonākušas folkloras grāmatu ilustrācijas.¹ Šis raksts savukārt veltīts konkrētam pētījumam par folkloras un profesionālās mākslas saskarsmi akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas”² veidošanas procesā, tautasdziesmu pētniekiem sadarbojoties ar grafiķi Daini Rožkalnu.

Pētījuma vēsture

Pētījuma ieceres rašanos veicināja divi iemesli. Pirmkārt, pārņemot akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma vadību, mana interese pievērsās arī tā tapšanas vēsturei, kurā svarīga loma ir gan padomju ideoloģijas fonam, gan spilgtajām sastādītāju personībām.³ Informāciju par izdevuma teorētiskās koncepcijas attīstību (tautasdziesmu tekstu atlases, kārtojuma un rediģēšanas principiem) izdevās atrast salīdzinoši viegli, savukārt ilustrāciju darināšanas vēsture izrādījās tikpat kā nezināms lauks, kaut ar mākslinieku Daini Rožkalnu astoņu sējumu tapšanas gaitā bija sadarbojušās jau trīs folkloristu paaudzes. Otrkārt, pārskatot “Latviešu tautasdziesmu” sējumiem veltītās recenzijas presē, arī nācās secināt, ka tajās runāts par jaunā lielpublicējuma avotiem, saturu, izstrādes principiem un vērtību nacionālajā kultūrā, ilustrācijas lielākoties vispār nepieminot.⁴ Toties jo rūpīgi tās analizētas Daiņa Rožkalna grafikas izstāžu katalogos un preses apskatos⁵ – mākslinieka profesionālās darbības kontekstā. Tādējādi paradoksālā kārtā aizmirsts, ka akadēmiskais tautasdziesmu izdevums kā Barona sastādīto “Latvju dainu” turpinātājs⁶ likumsakarīgi turpina arī tautasdziesmu literarizēšanas tradīciju, respektīvi, pārcelšanu no mutvārdiem jaunā – grāmatas – formātā. Savukārt grāmatai kā patstāvīgai kultūrformai ir noteikta mākslinieciskā uzbūve, kuras pamatā ir teksta un ilustrācijas mijiedarbe tās satura atklāsmē. Tādējādi

saprotams, ka arī akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma vērtējumā svarīgi ir gan tautasdziesmu teksti, gan Daiņa Rožkalna veidotās ilustrācijas, kas gadu gaitā nenoliedzami kļuvušas par krāšņu izdevuma vizītkarti. Lai noskaidrotu “Latviešu tautasdziesmu” ilustrāciju koncepciju un tapšanas vēsturi, no 2011. līdz 2015. gadam veicu eksperimentālu lauka pētījumu, mērķtiecīgi iesaistot mākslinieku sarunās un sarakstē gan par iepriekšējo, gan topošo sējumu ilustrēšanas kontekstiem.

2015. gada nogalē Dainis Rožkalns pēc savas iniciatīvas pabeidza “Latviešu tautasdziesmu” ilustrēšanu, trīsdesmit septiņos gados izveidojams 370 oriģinālu ilustrācijas – linogriezumu un tušas zīmējumus.⁷ Lai pievērstu uzmanību šim notikumam, radās ideja izveidot izstādi kā veltījumu mākslinieka mūža un sirds darbam. Izstāde ar nosaukumu “LĪDZĪBAS. Ilustrācijas akadēmiskajam tautasdziesmu izdevumam” tika atklāta 2015. gada 2. novembrī tautasdziesmu izpētei veltītās Barona konferences laikā Latvijas Nacionālajā bibliotēkā.⁸ Pateicoties mākslinieces Tatjanas Raičiņecas radītajam mobilajam dizainam, tā kļuva par ceļojošo izstādi, kas 2016. gadā eksponēta arī Latvijas Zinātņu akadēmijā, Limbažu muzejā, Mazsalacas bibliotēkā un Džūkstes Pasaku muzejā, īpaši pielāgojot ekspozīciju katrai izstāžu telpai un auditorijai.

Pētījuma mērķi, avoti un metodoloģija

Lauka pētījuma mērķis bija dialogā ar mākslinieku Daini Rožkalnu iegūt pēc iespējas plašāku informāciju par akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju tapšanas procesu (1978–2015). Jautājumus koncentrēju galvenokārt divos tēmu lokos: 1) ilustrāciju tapšanas vēsturiskais konteksts (mākslinieka sadarbība ar folkloristiem Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā, ilustrāciju vērtējums sabiedrībā, folkloristu un mākslinieku vidē, padomju ideoloģijas fons u. tml.); 2) Daiņa Rožkalna personības loma akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju radīšanā (to saistība ar viņa dzīvesstāstu un dzīves filozofiju, ar folkloras kā kultūrvērtības izpratni, ar viņa individuālo mākslas uztveri un izteiksmi). Lauka pētījumā iegūti video un audioieraksti vairāk nekā divpadsmit stundu garumā gan mākslinieka mājās Liepas Vējdzirnavās, gan viņam viesojoties Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Mazsalacas bibliotēkā (sk. sarakstu raksta beigās), kā arī vēstules, ilustrāciju oriģināli un skices, kas izmantoti izstādes ekspozīcijas veidošanā.⁹

Šā raksta mērķi, pirmkārt, ir izsekot, kā tapušas akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” ilustrācijas folkloras tradīcijas mijiedarbē ar mākslinieka Daiņa Rožkalna personību, reizē iezīmējot vēl vienu starpdisciplināru izpētes jomu (folkloras un profesionālā māksla), kurā radoši izmantojams lauka pētījums, un, otrkārt, parādīt izstādi kā vienu no iespējamajiem zinātniska pētījuma rezultātiem, ar kura palīdzību īstenojama jauniegūto zināšanu vizuāli pievilcīga pārnese sabiedrībā.

Raksta izklāsta teorētiskais pamats ir lauka pētījuma datu kontekstuāla analīze, kurā izmantota galvenokārt folkloristikas metodoloģija (folkloras teicēja repertuāra un personības izpēte). Mākslas vēstures fons iezīmēts, izmantojot pētījumus par pagājušā gadsimta otrās puses mākslas procesiem. Materiāli par mākslinieka Daiņa Rožkalna profesionālo

darbību un ar to saistītajiem mākslas vēstures jautājumiem iegūti Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centrā.¹⁰

Izstādes koncepcija, tās pētnieciskais pamats

Veidojot izstādes koncepciju,¹¹ tās pamatam izvēlējos vēstījumu par akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" ilustrācijām kā vienotu, pabeigtu mākslas darbu ciklu, kura tapšana dziļi sakņota grafiķa Daiņa Rožkalna personībā – viņa dzīvesstāstā, īpašajā folkloras, Latvijas dabas un kultūrvēstures izjūtā. Ekspozīcija veidota kā ceļojums cauri akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" sējumiem un reizē tematiskajiem cikliem, apvēršot grāmatas lappušu ierasto hierarhiju, proti, stendos izkārtotās ilustrācijas nav komentāri tautasdziesmu tekstiem, bet gluži pretēji – lakoniskie tautasdziesmu tēmu apraksti un dziesmu piemēri¹² kalpo kā komentārs Daiņa Rožkalna radītajiem linogriezumiem. Turklāt galvenie, vizuāli izceltie teksti ir mākslinieka paša stāstījumu fragmenti – pārdomas par tautasdziesmu ilustrāciju saturu, kompozīciju, tēliem un ar tiem saistītajiem priekšstatiem un emocijām.

Akadēmiskais tautasdziesmu izdevums ietver pilnīgāko latviešu tautasdziesmu vākumu, tātad mūsu tautas kopējo tautasdziesmu repertuāru. Taču folkloras pētniekam ir skaidrs, ka "tautas repertuārs" ir zinātniska abstrakcija, kas jau piederīga folkloristikas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Izstādes atklāšana Latvijas Zinātņu akadēmijā (LZA). No labās: mākslinieks Dainis Rožkalns, LZA prezidents Ojārs Spārītis, izstādes kuratore Baiba Krogzeme-Mosgorda, LFK vadītāja Rita Treija.
Foto: A. Pūtelis

vēsturei. Reālajā dzīvē katrs tautasdziesmu teicējs, respektīvi, dziedātājs, veido savu repertuāru, kurā mijiedarbojas tautasdziesmu tradīcijas zināšanas ar individuālo jaunradi un konkrēto izpildījuma situāciju. Arī Daiņa Rožkalna zīmētajās tautasdziesmu ilustrācijās saskatāmas zināmas paralēles ar dziesmu teicēja repertuāru, proti, tās veido saturā un formā noslēgtu zīmējumu ciklu, kura tapšanu iespaidojusi gan folkloras tradīcija, gan mākslinieka individuālā jaunrade un tās profesionālais fons – pagājušā gadsimta 70.–80. gadu mākslas attīstības tendences.

1. Mākslinieka personības konteksts

Mūsdienu folkloristikā, pētot konkrēta teicēja dziesmu, stāstījumu u. tml. repertuāru, galvenā uzmanība tiek pievērsta tā radītāja personībai – vecumam, dzimumam, biogrāfijai, dzīves videi un saistībai ar konkrētas sabiedrības kultūru.¹³ Mēģinot izsekot akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju cikla tapšanai, uzmanības centrā arī bija Daiņa Rožkalna radošā biogrāfija, tās piesaiste 20. gadsimta dzīves un kultūrvidei. Sarunu un sarakstes gaitā Rožkalns atklājās kā daudzšķautņaina personība – ne tikai grafiķis, vairāk nekā trīsdesmit izstāžu dalībnieks, sešdesmit grāmatu ilustrāciju autors, preses izdevumu ilustrētājs, bet arī prasmīgs mākslas pedagogs, fizikas un matemātikas skolotājs pēc pirmās izglītības, kaislīgs lidmašīnu modeļu kolekcionārs, labs Latvijas vēstures un kultūras pazinējs. Folkloristu interese par viņa dzīvi un radošo darbību parādīja Rožkalnu arī kā talantīgu stāstnieku, kurš spēj katru uzzīmēto “bildi”¹⁴ krāšņi izstāstīt, gan nopietni, gan ar humora dzirksti raksturojot tās saturu, formu un ietvertās nozīmes. “Bilžu” stāstus papildināja mākslinieka atmiņu stāstījumi, kas spontāni veidojās ap intervētāju uzdotajiem jautājumiem un atspoguļoja viņa biogrāfijas pagrieziena punktus, t. sk. saskarē ar folkloru. Spilgtāko atmiņu stāstu “žurnāla versijas” jau agrāk publicētas Rožkalna mākslas pārskatos un preses intervijās. Taču jaunu atdzimšanu mutvārdu sniegumā tie piedzīvoja 2016. gadā mākslinieka runās izstādes “Līdzības” atklāšanas ceremonijās dažādās Latvijas vietās, veidojot viņa personību raksturojošu un reizē dinamisku, konkrētajai izstādes auditorijai pielāgotu repertuāru.

Stāstnieks Dainis Rožkalns ir arī mākslā. 1973. gadā sava reprodukciju albuma ievadā viņš rakstījis:

Man dažkārt pārmet, ka es savos darbos stāstu. Lai citi mākslinieki tā nedara: viņiem cits raksturs, cits skatījums. Es nāku caur gadiem no savas bērnības, kad daudz klausījos, bet nebija izdevības stāstīt. Gribu nolīdzināt savu parādu, tāpēc nevaru atturēties, nepavēstījis cilvēkiem to, kam viņi bieži steigā un aizņemtībā paiet garām.¹⁵

Daiņa Rožkalna grafikas lapās ietvertajos stāstos pagātne vienmēr savijas ar tagadni – mākslinieka paša dzīves soli, vērojumiem un pieredzi. Tā arī akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrācijās, par kurām viņš rakstījis:

Tautasdziesmu ilustrēšana [...] gribot negribot lika atgriezties pusgadsimtu atpakaļ manās bērna un jaunekļa dienās, kad iepazinu ganu gaitas un zemnieka darbu no pavasara līdz ziemei.*¹⁶

“Latviešu tautasdziesmu” otrā sējuma titula ilustrācijā redzamas Arakstes pagasta Jaunotes*, Daiņa Rožkalna tēva māsas mājas, kas atradās tikai dažus simtus metru no Igaunijas robežas un apmēram kilometru no pagastmājas, kurā mākslinieks pavadījis savas bērnības pirmos piecus gadus. No Arakstes arī viņa pirmās atmiņas par folkloras izjūtu:

Man no agras bērnības bija *tuimums* (rūjeniešu teiciens) normālās lietās kaut ko īpašu saskatīt. No Arakstes netālu bija Meizakile ar mazbāniša depo. Rītos, vakaros tur svilpe pūš. Bet manā bērna smadzenītē senlatviešu karavīrs pūš tāšu taurē. Un uz pakalna senču pils.¹⁷

Dzimtajā Arakstē mākslinieks atgriežas vēl un vēl – kā dzīvē, tā mākslā. Arakstes motīvi saskatāmi ne tikai “Latviešu tautasdziesmu” ilustrācijās, bet arī atsevišķos linogriezumu ciklos,¹⁸ neviļus liekot vēlreiz pārdomāt folkloristes Barbaras Kiršenblates-Gimbletas (*Barbara Kirshenblatt-Gimblett*) fascinējošo pētījumu par atmiņu vizualizēšanu pašdarinātos priekšmetos, t. sk. zīmējumos, kā nozīmīgu dzīves retrospekcijas – vērtējošas pārskatīšanas – sastāvdaļu.¹⁹

Otras topošajam māksliniekam svarīgas atmiņas saistās ar mātes vecāku mājām – Lejasciema Meiriem, kur kopā ar suni Ami pavadītas ilgas stundas dabā un uz visu mūžu iemilēti putni.

Kur radusies mana mīlestība uz putniem? Tie ir manā dzīvē, kopš sevi atceros. Aiz mājas sakņu dārza bija zemas pļavas ar ķīvītēm un mitrs mežiņš ar slokām, kas pavasarī nesās kā divainas būtnes – svilpdamas un galvās garus knābjus iespraudušas. [...] Kāds spēks mani vilka turp, lai būtu ķīvītēm tuvāk un justu virs galvas viņu spārnu vēdas – šūk, šūk, šūk...²⁰

Un vēl: “Putna tēls ir biežs viesis manos mākslas darbos un neatstās tos nekad. Tāpat kā mani neatstās dzimtenes izjūta.”²¹ Meiros dzimusi arī apzināta vēlme kļūt par gleznotāju un tapuši pirmie melnbaltie zīmējumi – ar krāsns ogli un vienkāršo zīmuli. Arī uz jaunā drēbju skapja baltās durvju iekšpuses un mātes pases brīvajās lapās. No pēriena izdevies izsprukt tikai tāpēc, ka māte steigusies uz vilcienu.²²

Ganu gaitas jauniegūtajās Rožkalnu mājās Drabešu pagasta Grūbās mākslinieks sauc par savas dzīves “pirmo universitāti”, kur divvientulībā ar dabu tika iepazīta un izjusta Latvijas lauku ainava, studēta “ciņu anatomija” un putnu balsis un arī pārļapotī vecāku abonētie žurnāli, kuros skatiens apstājies gan pie nerātno tautasdziesmu piemēriem, gan mākslas darbu reprodukcijām. Mākslinieka iecienīti un labprāt atkārtoti ir stāsti par to, kā “zinātniski” tuvāk iepazīti putni vienā vasarā ar Kārļa Griguļa grāmatu “Kādi putni dzīvo Latvijā” vienā rokā un bēniņos atrasto mātes teātra binokli otrā,²³ par viņa pirmo mākslinieka sapni – putnu zīmēšanu Griguļa grāmatām un tā piepildīšanu,²⁴ par to, ka putna daba nav attēlojama, zīmējot pēc izbāzeņiem, bet putnus patiesi iepazīstot, jo, “tāpat kā katram cilvēkam ir savas manieres, savas kustības, tā arī katrs putns uzvedas savādāk. Viņš sēž uz zara, bet viens sēž šitā, otrs tā. Tas ir jāredz pašam.”²⁵ Putnu poētiskie redzējumi caurvij visu Rožkalna grafikas darbu klāstu, taču “Latviešu tautasdziesmu” ilustrācijās putna tēlam piešķirta īpaša nozīme. Putns ir viena no šo ilustrāciju semantiskajām atslēgām. Otra – atsauces uz tautas mākslu un etnogrāfiju.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Mākslas zinātniece Astrīda Valtere diplomdarbā par Daini Rožkalnu secinājusi, ka bērnībā spēcīgākā viņa zīmētkāres un fantāzijas rosinātāja bija tieši apkārtējā daba:

Zīmēšana līdzās putnu dzīves vērojumiem kļūst zēna dzīvē par iemīļotāko nodarbošanās veidu. Viņš agri iemācās saskatīt parastajās ikdienas parādībās to, kas pavirša vērotāja acij paliek apslēpts, – tiklab lika koka stāva aprises, kā lidojoša putna silueta savdabību. Vēlāk, profesionāli apgūstot melnbaltās mākslas likumības, D. Rožkalns atskārst, ka jau bērnībā pasauli uztvēris vairāk grafiskās kategorijās, nevis tās daudzkrāsainībā.²⁶

Palīdzot vecākiem saimniecībā, topošais mākslinieks vairāk vai mazāk iepazīst visu tautasdziesmās apdziedāto lauku darbu ciklu – aršanu, ecēšanu, kulšanas un mēslu vešanas talkas, linu mīstīšanu u. c., viņš zina “nupat slaukta, balti putujoša, silta piena kausa īsto vērtību”, tāpat – “cik pūļu un sviedru jāpieliek, lai rudzu grauds pārtaptu par svaigi ceptas, silti kūpošas rupjmaizes riecieni”²⁷. Rožkalnam nav jāskatās etnogrāfijas grāmatās (tas darīts tikai atsevišķos gadījumos), lai tautasdziesmu ilustrācijās attēlotu senās ēkas, darbarīkus un sadzīves priekšmetus – klētis, rijas, spīļarklu, koka dakšas, sētuvi, graudu tīni, nēgu kubuliņu u. c. Viņš tos visus ir redzējis “oriģinālā” un zīmējis pēc atmiņas, formā un izmēros radoši pielāgojot konkrētās ilustrācijas vajadzībām.²⁸

Īpaši ir Daiņa Rožkalna stāsti par vēsturiskajām celtnēm tautasdziesmu ilustrācijās, kuru lielākajai daļai ir bijis vai aizvien ir prototips dabā. Dažas no tām ienākušas no mākslinieka bērnības atmiņām, citas – no Mākslas akadēmijas vasaras praksēs un vēlāk zīmētajām skicēm – Kurzemes klētis* un baznīcas*, Vidzemes sētas* un kapliņas*, Vecauces, Preiļu* un Cēsu* pilis. Kādā vēstulē viņš raksta:

Manis attēlotās celtnes nav grābtas no “plika gaisa”. Tās veido sintēzi no kādreiz dzīvē redzētā, piedzīvotā. Dažām ir liela līdzība ar “oriģinālu”. Piemēram, rija 10. sējumā redzēta un uzzīmēta 1957. g. Mākslas akadēmijas vasaras prakses laikā Līgatnē, netālu no Ķempju baznīcas. Šodien tajā vietā vairs ne mājas, ne rijas. Vieļu rija vēl šodien stāv pie Zvārtas ieža Amatas upes pretējā krastā. Kapliča bērū zīmējumā ieraudzīta Vecpiebalgā un Liezērē.^{*29}

Mākslinieks vairākkārt uzsvēris, ka viens no viņa mērķiem, veidojot akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” ilustrācijas, ir atstāt nākamajām paaudzēm vizuālu liecību par “vecā latviešu zemnieka dzīvesveidu”, kura norietu pašam vēl izdevies pieredzēt.³⁰ Tāpēc jāpiekrīt mākslas zinātniecēm Ausmai Belmanei un Inārai Ņefedovai, kuras Daiņa Rožkalna tautasdziesmu ilustrācijās blakus mākslinieciskajai saskatījušas arī kultūrvēsturisku un kultūrizglītojošu vērtību.³¹

Savā radošajā biogrāfijā kā nozīmīgas Dainis Rožkalns izcēlis “trīs skolas”, līdzās bērnu dienu “universitātei” – ganu gaitām – minot Cēsu Skolotāju institūtu (1945–1950) un Latvijas PSR Mākslas akadēmiju (1954–1960). Cēsu Skolotāju institūtu, kurā izglītojās liela daļa “Latvijas pēckara intelīgences zelta fonda”,³² Rožkalns beidza ar fizikas un matemātikas skolotāja diplomu un aizvien uzskata par galveno mācību iestādi savā mūžā, kas pamatos viņu izveidojusi par mākslinieku un personību. Iegūtā spēja domāt augstākā līmenī par 2 x 2, kad fizikas zināšanas palīdz saskatīt sakarības starp lietām dabā un ģeometriskās

formas – līnija, aplis, kvadrāts, trijstūris – iegūst arī filozofisku jēgu, padara matemātiku par “dzeju, filozofiju un mūziku”, kas dabiski integrējas mākslinieka daiļradē.³³ Sniedzot interviju radiožurnālistei Andai Buševicai par akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” ilustrācijām, Dainis Rožkalns salīdzina tautasdziesmu uzbūvi ar matemātikas formulu grafisko attēlojumu, kurā saskatāms ne tikai ārējais skaistums, bet arī liela iekšējā loģika: “Loģiku, ritmu un skaistumu es jūtu arī tautasdziesmās. Matemātika ļauj man attēlot tautasdziesmu tā, kā es viņu attēloju.”³⁴ Cēsu Skolotāju institūtā sastapts arī pirmais mākslas skolotājs, gleznotājs Kārlis Baltgailis (1893–1979), kura mākslinieka un pedagoga talants, kā arī spožā personība deva pirmo spēcīgo impulsu Rožkalna kā mākslinieka izaugsmei.³⁵

Mākslas akadēmijā Grafikas nodaļā Daiņa Rožkalna skolotājs bija ievērojamais grafiķis Pēteris Upītis, kas pasniedza linogriezuma un kokgrebuma profesionālos pamatus. Par Upīša ieguldījumu studentu izglītībā Rožkalns atceras:

Pētera Upīša mācību metode galvenokārt balstās uz personīgajā daiļrades praksē uzkrātajām atziņām. Uzskatīdams, ka daba katram māksliniekam ir galvenā ierosmju devēja, Upītis aicina dziļi studēt dabu, ielūkoties tajā, iemīlēt to, saskatīt būtiski svarīgāko, izjust un pārdzīvot, lai spētu pacelt šīs ierosmes līdz mākslinieciska tēla gatavībai. Par katra grafiķa radošās attīstības nozīmīgāko faktoru Upītis uzskata spēju brīvi sacerēt un pārvaldīt kompozīciju, prasmi radoši un profesionāli droši izmantot kompozīcijas pamatlikumus tēla atklāsmes procesā.³⁶

Šīs atmiņas liecina, ka profesoru Pēteri Upīti un viņa studentu Daini Rožkalnu saistīja ne tikai izglītības process, bet arī kopīga mīlestība uz Latvijas dabu un lauku ainavu, kā arī vēlme meklēt spēcīgākos tēlainās izteiksmes un tehniskā izpildījuma līdzekļus to atveidei grafikā. Studiju gados akadēmijā tapa arī Rožkalna pirmie linogriezumi par folkloras tēmu, un, mācoties ceturtajā kursā, viņš specializējās grāmatu ilustrēšanā. Upītis atbalstīja ne tikai Rožkalna diplomdarba tēmas izvēli – ilustrāciju ciklu tautas pasakai “Kurbads” –, bet arī akceptēja sava studenta patstāvību darba koncepcijas izveidē, kas vainagojās ar izcili aizstāvētu diplomdarbu.³⁷

Pēc Mākslas akadēmijas absolvēšanas folkloras līdzās dabai, vēsturei un zinātnei kļuva par vienu no galvenajām Daiņa Rožkalna grafikas tēmām. Bez akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrēta arī folkloras izlase “Sen to Rīgu daudzinaja” (1973), divas “Latviešu tautas teiku” grāmatas (1988 un 1991), Beatrisas Reidzānes pētījums “Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautasdziesmās” (2015) u. c.

2. Folkloras tradīcijas konteksts

2015. gadā akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju izstādes atklāšanai rakstītajā runā Dainis Rožkalns ietvēris arī stāstu par savu folkloras mīlestību, kas savulaik spilgti izpaudusies sapnī par akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrēšanu:

Mums visiem ir sapņi. Vieni izgaist, bet ir arī tādi, kas piepildās. Pats līdz šim brīdim nezinu, kāpēc kopš tā laika, kad sevi apzinos, man tuva pasaku, teiku, tautas gara mantu pasaule. Kad

[50. gadu beigās – B. K-M.] parādījās ziņa, ka paredzēts veidot tautasdziesmu akadēmisko izdevumu, sapņoju, "lai viņi, folkloristi, kārtu dziesmas, bet es – es varētu tām "bildes" taisīt."³⁸

Sapnis piepildījās 1978. gadā, kad ne bez grūtībām un nodevām padomju ideoloģijas prasībām tika iegūta atļauja akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" publicēšanai un Dainis Rožkalns saņēma piedāvājumu no izdevniecības "Zinātne" veidot šī lielizdevuma ilustrācijas. Domājams, ka izdevniecības izvēli noteica Rožkalna grafikas darbu "tautiskais" stils – ciešā piesaiste tautas vēsturei un kultūras mantojumam, kā arī viņa iepriekšējā pieredze folkloras tekstu ilustrēšanā.

Jau 1969. gadā, desmit gadus pirms akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma pirmā sējuma iznākšanas, mākslas zinātniece Ināra Ņefedova Daiņa Rožkalna mākslinieka rokrakstā saskatījusi folkloras iespaidu:

Izstādēs jau iztālēm var pazīt viņa darbus, kas mānīgi šķiet vienkārši, bet, pētot tuvāk, visai daudzveidīgi, ar tikai viņam raksturīgu tēlu atklāsmi, bagāti ar vijīgiem un laužtiem liniju ritmiem, dzeļa radītām atskabardziņām, likločiem, pinumiem un zvaigznītēm, kas liek iedomāties vecvecmāmuļu madarotās villaines. Un izteiksmes veida ziņā D. Rožkalna melnbaltās grafikas lapas var pielīdzināt krāšņajām tautasdziesmām, kurās vizuālo gan metaforu, gan simbolu, gan hiperbolu pārles...

Un tālāk:

Kas Daiņa Rožkalna daiļradē ir tas spēks, kas viņu ierindo republikas vidējās paaudzes vadošajos māksliniekos? Manuprāt, monumentalitāte, nacionālās formas veiksmīgais atradums.³⁹

Pagājušā gadsimta 70. gadu beigās, 80. sākumā, kad tapa "Latviešu tautasdziesmu" pirmo sējumu ilustrācijas, Dainis Rožkalns jau bija sabiedrībā pazīstams mākslinieks, kurš aktīvi strādāja stājgrafikā, grāmatu un periodisko izdevumu grafikā, veidoja grāmatzīmes. Pētījumi mākslas vēsturē liecina, ka viņa radošie meklējumi pārliecinoši iekļāvās latviešu tēlotājas mākslas 60.–70. gadu folklorisko strāvojumu kontekstā. Mākslas zinātniece Rūta Kaminska raksta, ka šajā laikā tautas mākslas un folkloras tradīciju pārvērtēšana un izmantošana bija vispārēja parādība padomju mākslā, kas, piemēram, lietuviešu grafikā izvērtās par spilgtu, patstāvīgu virzienu, kura ietekmē savukārt 70. gadu sākumā tapa "vesels birumu folklorisku darbu" arī latviešu grafikā. Turklāt, līdzīgi kā citās latviešu tēlotājas mākslas nozarēs, arī grafikā bija vērojama folkloras apguves padziļināšanās, kas veda "no atsevišķu folkloras motīvu izmantošanas uz folkloras tēmas parādīšanos, t. i., uz būtiskāku folkloras estētisko vērtību izpratni un iztulkojumu".⁴⁰ Tas pilnā mērā attiecināms arī uz Daiņa Rožkalna veikumu gan 70., gan īpaši 80. gados, kad tapa viņa "Veltījums Brīvības muzejam", ilustrācijas linogriezumā eposa "Lāčplēsis" izdevumam krievu valodā un pirmajiem pieciem "Latviešu tautasdziesmu" sējumiem. Par šo sniegumu Daiņa Rožkalna mākslas pētniece Astrīda Valtere secinājusi:

Spējot sintezēt un saskatīt galveno, mākslinieks likvidē laika barjeru un kompozīciju veido kā kopumu, kurā akcentētas būtiskas vērtības tautas kultūrvēsturiskā mantojuma jomā.⁴¹

Linogriezuma pētniece Velta Lapacinska Daini Rožkalnu kopā ar Gunāru Krolli, Dzidru Ezergaili, Zigurdu Zuzi u. c. pieskaita pie padomju laika latviešu linogriezēju kodola. Viņa raksturojusi arī svarīgākās iezīmes 60. gadu vidus un 70. gadu grāmatu grafikā, kas atbilstoši saskatāmas arī akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju koncepcijā:

Pieauga tieksme literāro materiālu tvirt plašākā filozofiskā vispārinājumā, plašāk izmantojot simbolus, alegoriju, metaforu. Mākslinieks deva ne vairs literārā sacerējuma sižetisko konkrētizējumu, bet sniedza radoši jaunu galvenā satura interpretējumu, tiecās izcelt tikai pašu būtiskāko momentu rakstnieka iecerētajā noskaņā vai intelektuālajā atziņā. Bez tam arvien lielāku jēgu līdztekus lappušu ilustrācijām ieguva tādi grāmatu grafikas komponenti kā apvāks, vāks, tituls, prettituls, vinjetes, iniciāļi, šrifta izvēle, formāts u. tml. Šajos kompozīcijas elementos uzsvērtas un izceltas tīri grafiskās vērtības, ieturēts kopīgs nosacītības mērs, stilā vienoti rotājošie akcenti vai lineārie motīvi. Tie konsekventi vijas cauri visam grāmatas grafiskajam kārtojumam no apvāka līdz pēdējai vinjetei, izceļot tās māksliniecisko veselumu, ansambli.⁴²

Ilustrācijas akadēmiskajam tautasdziesmu izdevumam ievadīja jaunu ēru Rožkalna daiļradē. Tām bija vajadzīga vienota vizuālā koncepcija, kas būtu saturā un formā pietiekami izteiksmīga, lai apjomīgos, bet vienlaikus koncentrētos grafikas darbu ciklos atspoguļotu potenciālajai lasītāju auditorijai⁴³ tautasdziesmu repertuāra tematisko daudzveidību un saturisko dziļumu. Savas 1983. gada personalizstādes katalogā mākslinieks rakstīja:

Kā ilustrēt tautasdziesmu vienoto un tomēr tik dažādo materiālu, kas apdzied gan acīm netveramo, garīgo, gan pavisam reālo, taustāmo? Nolēmu “mākslas atklājumus” nemeklēt, bet censties atstāt nākamajām paaudzēm pagātnē aizgājušā laika garīgi vizuālo tēlu.⁴⁴

Daiņa Rožkalna linogriezumi un tušas zīmējumi akadēmiskajam tautasdziesmu izdevumam tapuši savā ziņā līdzīgi tautasdziesmu dziedātāja repertuāram – no vienas puses, balstoties folkloras tradīcijā, no otras, tās subjektīvā, radošā interpretācijā, respektīvi, mākslinieciskajā jaunradē. Taču atšķirībā no tautas teicēja repertuāra Rožkalna radītās tautasdziesmu interpretācijas ir vizuālas un iekļautas grāmatas formātā. Tāpēc izstādes ekspozīcijas pamatā ir tieši grāmata, precīzāk grāmatu sērija “Latviešu tautasdziesmas” kā Rožkalna radīto tautasdziesmu ilustrāciju mērķis un ietvars. Ekspozīcijas izkārtojumā skatītājs var izsekot tautasdziesmu tematiskajam attēlojumam linogriezumos un tušas zīmējumos sējumu pa sējumam, kā arī paralēlās vitrinās iepazīties ar tautasdziesmas teksta ceļu no teicēja līdz iespiedumam grāmatā un tautasdziesmas “bildes” ceļu no mākslinieka idejas līdz grāmatas ilustrācijai.

Daiņa Rožkalna ilustrētās “Latviešu tautasdziesmu” grāmatas kā vienotu māksliniecisko ansambli atklāj gan saturiskās, gan formas kvalitātes: katru atsevišķo sējumu tematiski vieno ievada vinjete, lielo nodaļu pilnlapu ilustrācijas un apakšnodaļu sākuma un beigu vinjetes, bet visu izdevumu kopumā – sējumu vāka ilustrācija, tituls, prettituls, kā arī t. s. konstantie jeb caurviju motīvi, kas sasaista tematiski dažādo sējumu ilustrācijas vienotā vizuālā vēstījumā pat latviešu tautasdziesmu. Mākslinieka rūpi par izdevuma stilistisko vienotību labi atspoguļo sarunas un sarakste ar tautasdziesmu pētniekiem. Zīmīga ir viņa

2007. gada vēstule "Latviešu tautasdziesmu" zinātniskajai redaktorei Elgai Melnei, kurā viņš noraidījis izdevniecības "Zinātne" piedāvājumu naudas ekonomijas nolūkos jaunajam sējumam izmantot iepriekšējā sējuma apakšnodaļu vinjetes:

Tas gan nekur neder, jo katra vinjete atbilst konkrētai tēmai. Tāpēc es tās vinjetes gribētu darināt bez samaksas, kā saka, par pliku paldies. Tautas dziesmu izdevums ir mana mūža mīlestības darbs, nevis iemesls kabatas pildīšanai.⁴⁵

Sevišķi par "Latviešu tautasdziesmām" kā vienotu māksliniecisku veselumu, kurā sējums saistītu "loģiska, sakarīga secība, kad nākamais izriet no iepriekšējā" piedomāts, veidojot ilustrācijas pēdējiem sējumiem. Dažas no tām Rožkalns pat pārzīmē, jo "pirmie varianti, ņemti paši par sevi, nebija slikti, bet neiederējās kopējā simbolu un domas secībā".⁴⁶

Akadēmiskā izdevuma ilustrāciju naratīvs tapis mākslinieka dialogā ar jau literarizētu tautasdziesmu tradīciju, proti, līdz ar ilustrāciju pasūtījumu jaunam sējumam no folkloristiem vienmēr saņemts arī detalizēts satura rādītājs (parasti balstīts "Latvju dainās"⁴⁷), kas atspoguļo atbilstošo darba vai svētku ieražu, līdz ar tautasdziesmu tekstu piemēriem. Pēc šī materiāla, bieži ilustrējot atsevišķus, viņaprāt, spilgtus tautasdziesmu tekstus, mākslinieks veido savu stāstījumu melnbaltos zīmējumos, kurā konkrētās tēmas izklāsts (lauku, mājas vai meža darbi, senās gadskārtu ieražas, kara gaitas, ģimenes godi u. c.) meistarīgi apvienots ar tautasdziesmu pasaules individualizētu poētisku redzējumu.

Analizējot folkloras teicēja repertuāru, mēs runājam par tradīcijas kā kādas sabiedrības kopīgo kultūrzināšanu mijiedarbību ar teicēja individuālo jaunradi. Daiņa Rožkalna veidotajās akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrācijās šīs kopīgās zināšanas atspoguļo ar folkloru saistītie vizuālie tēli – alegorijas un simboli no dabas pasaules, etnogrāfiskie priekšmeti un ornamenti, kam visiem piemīt lielāka vai mazāka kolektīvā atpazīstamība sabiedrībā, ko veicinājusi gan tautas lietišķā māksla, gan folkloras atveides tradīcijas nacionālajā glezniecībā un grāmatu mākslā.⁴⁸ Šī tradicionālo tēlu jeb, folkloristu valodā, konstanto motīvu kopa ne tikai caurvij akadēmiskā izdevuma ilustrācijas, bet arī veido to idejisko pamatu, kas radis atspoguļojumu izstādes nosaukumā "Līdzības". Mākslinieka paša vārdiem:

Visu laiku esmu gājis nevis tieši pa dziesmu, bet kaut kur paralēli. Piemēram, pirmajā sējumā par dziesmām un dziedāšanu nerādīšu taču bariņu tautu dēlu un tautu meitu ar atplestām mutēm, kas no sirds rauj vaļā tautasdziesmu. Varbūt viņi dzied iekšēji. Tāpēc es sāku ar lakstīgalu. Lakstīgala nekonkurē ar tautu meitu, bet viņu papildina.⁴⁹

Katrs cilvēks, lasot tautasdziesmas, savā acu priekšā uzbūvē bildi. Es negribu to nojaukt, tikai papildināt, tāpēc piedāvāju līdzības.⁵⁰

Visu laiku esmu meklējis simbolus. Ja simbolam grafiskais attēlojums atrasts, centos viņu ne-mainīt. Tā sējumiem cauri iet vanadziņš, cielava, irbīte.⁵¹

Kā iepriekš minēts, putnu tēli – tautasdziesmu darbības personu simboliskie aizstājēji – veido akadēmiskā izdevuma ilustrāciju semantisko kodolu. Šo tēlu pamatā ir gan

tautasdziesmās atspoguļotie tautas tradicionālie priekšstati (cielava – jauna meita, vanags – jauns puisis, precinieks, žagata – plāpa, zīle – ziņnese), gan mākslinieka jaunrade. Tā, piemēram, pēc viņa izjūtas, tieši pelēkā dzilna (ne melnā vai zaļā) ir likteņa vēstnese, kas aizlido līdz ar dzīvību nodaļas “Vecums” ilustrācijās,⁵² gārnis savas “nepareizās” lietošanas dēļ ir kara simbols,⁵³ bet gulbji, par spīti folkloristu iebildēm,⁵⁴ nes laulāta pāra nozīmi. Mākslinieks spēj gan loģiski, gan emocionāli pamatot katra izvēlēta putna tēla ideju (tautā gulbjus pieņemts uzskatīt par pāri uz visu mūžu; tautu dēla simboliskā aizstājēja vanaga vietā ilustrācijās labāk iederas peļu klijāns, kas nav tik plēsīgs, turklāt sasauca ar mākslinieka bērnības atmiņām) un ir gana brīvs un asprātīgs tās vizuālajā interpretācijā, uzsverot, ka dzīves un mākslas patiesība ir divas dažādas lietas.⁵⁵ Tā blakus samērā precīzi attēlotiem putniem radušās arī košas, mākslinieka fantāzijas uzspodrinātas hibrīdas putnu formas, kas labi piestāv tautasdziesmu tēlainībai.

Īpaši ietilpīgs simbols Daiņa Rožkalna darinātajās tautasdziesmu ilustrācijās ir zemnieka sēta, precīzāk, lauku ainava ar zemnieka sētu centrā. Tajā ietverta atsauce ne tikai uz tautas pagātnes dzīvesveidu un kultūru, bet arī uz mūsdienu domāšanas veidu un estētisko pasaules uztveri, kuru mākslinieks savulaik uzskatāmi raksturojis intervijā mākslas zinātniecei Ingridai Burānei:

Mēs vēl esam zemnieku tauta. Eiropas zemēs citas tautas jau ir pilsētnieki, bet mēs esam zemnieki, lauku cilvēki, un mums ir citas prasības pret mākslu. Tādēļ, ka mums ir sava estētika, sava loģika un sava ritma izjūta.⁵⁶

Šajā estētikā balstās arī Rožkalna māksla – “viņš ir mākslinieks, kas ir spēcīgi ieaudzis savā zemē un tautā”.⁵⁷ Tāpēc arī etnogrāfiskajiem priekšmetiem – koklei, kamoliem, saktām, vainagiem, sētuvei, arklam, piena krūzei, tīnēm un pūralādēm – akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrācijās bez konkrētā vēsturiskā satura piešķirta arī plašāka simboliska un reizē emocionāla nozīme – dziedāšanas kultūra tautā, dzīve un dzīvība, vīrišķā un sievišķā puse pasaules uzbūvē, darba tikums un pienākums, ģimenes saites, paaudžu materiālais un garīgais mantojums u. tml. Blakus putniem etnogrāfiskie objekti veido otru svarīgāko tēlu līniju, kas saturiski vieno akadēmiskā izdevuma ilustrācijas.

Vienojošs, folkloras tradīcijā balstīts mākslinieciskās izteiksmes līdzeklis Daiņa Rožkalna darinātajās tautasdziesmu ilustrācijās ir etnogrāfiskais ornaments, kurā ietverta reizē dekoratīva un metaforiska nozīme. Mākslinieks saka: “Es nezinu, kāpēc, bet man vienmēr prasās atrast kādu ornamentu”, vajadzīgs “kaut kas darbīgs”.⁵⁸ Viņš min, ka ornamenta zīmes ir lielākoties paša izgudrotas, tomēr to stilistiskās interpretācijas akadēmiskajā tautasdziesmu izdevumā vairāk liecina par tuvību Riharda Zariņa etnogrāfiskajai pieejai, kas tiecas saglabāt tautas ornamenta atpazīstamību.⁵⁹ No ornamenta zīmēm Rožkalnam vistuvākā ir saule, kas parādās gan vienotajā sējumu titulā, gan visdažādākajās variācijās (rozete, ritenis, stūrainā saulīte) brīvi “ripo” cauri visu sējumu apakšnodaļu vinjetēm, veidojot atsauci gan uz solārās simbolikas popularitāti tautas lietišķajā mākslā,⁶⁰ gan jo īpaši uz tautasdziesmu saules gaitu debesjumā un zemnieka dzīves ciklā. Krāšņi un tuvi

etnogrāfiskajiem ir Rožkalna zīmētie austras koki – jauna, auglības svētīta dzīves posma metaforiskās zīmes kāzu dziesmu ilustrācijās. Savukārt pēdējo sējumu noformējumā mākslinieks izmantojis mainīgas ornamentālas joslas titula ilustrācijas kreisās malas vertikālē kā vienojošu dekoratīvu un reizē nozīmes piepildītu elementu. Tā nodaļas "Vecums" titula ilustrācijā* "līdz apvāršnim vēl jaunības gadu zalkša un Māras vilniši, zem apvāršņa – skujas motīvs – gatavošanās pēdējam, skuju ceļam",⁶¹ bet akadēmisko izdevumu noslēdzošajā – nerātņo dziesmu – sējumā ornaments ir priecīgi draisks.*

Arī rūpīgi izstrādātajā ilustrāciju kompozīcijā mākslinieks apzināti tuvinājies tautasdziesmas formai, kuras raksturīgākā iezīme ir simetrija. Tautasdziesmu metrikas speciāliste Janīna Kursīte, raksturojot četrriņdes stingro arhitektūru ar vertikālo (cezūra, kas iezīmē rindas vidu) un horizontālo (zilbe, pēda, rinda, strofa) simetriju savulaik izteikusi hipotēzi, ka tautasdziesma mūsu senču kultūrā varētu būt funkcionējusi kā viens no pasaules modeļiem.⁶² Interesanti, ka arī Daiņa Rožkalna darinātajās tautasdziesmu ilustrācijās ievērotā stingrā kompozīcijas simetrija horizontālē sasauca ar folkloras pasaules mītisko trejdalījumu zemē, pazemē un debesīs, bet vertikālē simboliski iezīmē robežas starp atšķirīgām telpām reālajā dzīvē, piemēram, kāzu dziesmu ilustrācijās – starp līgavas jaunajām un tēva mājām. Mākslinieks pats daudzkārt uzsvēris ritma, simetrijas un līdzsvara nozīmi savu tautasdziesmu ilustrāciju kompozicionālajā izveidē, kas uzskatāmi atspoguļojas arī paralēlo un perpendikulāro plakņu striktajās kombinācijās šo ilustrāciju skicēs. Rožkalna īpašo ritma izjūtu, šķiet, visprecīzāk raksturojusi viņa kādreizējā studiju biedre Cēsu skolotāju institūtā, mākslas zinātniece Ausma Belmane:

Dainim Rožkalnam ir ļoti savdabīgs, ne ar vienu citu grafiķi nesajaucams mākslinieka rokraksts, kura būtiskākā iezīme ir ļoti izkopta ritma izjūta. Viņš lieliski prot ar pārdomātu ritmisku detaļu izkārtojumu panākt vēlamu noskaņu. Vienu un to pašu izteiksmes elementu sakārtojumi arvien jaunos variantos dod atkal un atkal bagātāku mākslas tēlu. Un tā taču ir arī latviešu tautasdziesmu specifiskākā īpatnība – stingri un nemainīgi ieturētajā ritmiskās kompozīcijas shēmā, bieži vien atkārtojot līdzīgus izteiksmes elementus, panākt nebeidzamu variāciju iespējas.⁶³

Pētījuma gaitā iepazīta Daiņa Rožkalna personība, kā arī sarunas par konkrētu tautasdziesmu tematisko ciklu vizuālo atveidi ilustrācijās, strādājot ar kārtējo "Latviešu tautasdziesmu" sējumu, ne tikai ļauj tuvoties šo ilustrāciju dziļākajam saturam, bet arī sniedz iespēju interpretēt tās kā tautasdziesmu tradīcijas mūsdienu formāta – grāmatas – būtisku sastāvdaļu.

Vēlos izteikt pateicību māksliniekam Dainim Rožkalnam gan par ieguldīto darbu akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" ilustrēšanā, gan sadarbību lauka pētījumā un laipno atļauju izveidot viņa grafikas darbu zinātnisku izstādi.

Secinājumi

1. Kopš Krišjāņa Barona sakārtoto "Latvju dainu" publicēšanas tautasdziesmu tradīcija lielākajai daļai latviešu sabiedrības ir pieejama grāmatas formātā. Tas nozīmē jaunu izaicinājumu mūsdienu folkloras procesu pētniekam strādāt starpdisciplinārā laukā, nošķaidrojot, piemēram, mūsu kultūrai nozīmīgu folkloras grāmatu tapšanas kontekstus un recepciju sabiedrībā.

2. Starpdisciplinārs lauka pētījums sniedz iespēju folkloristam paplašināt savu zinātnisko interešu loku, darbojoties kultūrjomās, kam ir saskare ar tradicionālo kultūru. Šādām jomām pieder arī profesionālā māksla.

3. Izstāde kā zinātniska pētījuma rezultāts ir veiksmīgs risinājums jauniegūto zināšanu pārnesei sabiedrībā, kas veicina izpratni ne tikai par pētījuma priekšmetu, bet arī par zinātnieka lomu mūsdienu sabiedriskās un kultūras dzīves norisēs.

Rakstā izmantotie Daiņa Rožkalna video un audioieraksti

1. Audiointervija mākslinieka mājās Liepas pagasta Vēdzirnavās 6.12.2011. Piedalās Baiba Krogzeme-Mosgorda, Elga Melne, Beatrise Reidzāne, Una Smilgaine. Ierakstījis Guntis Pakalns.
2. Videointervija Liepas pagasta Vēdzirnavās 12.09.2014. Vada Baiba Krogzeme-Mosgorda, piedalās Elga Melne, Beatrise Reidzāne. Ierakstījis Aldis Pūtelis.
3. Videointervija Liepas pagasta Vēdzirnavās 16.09.2015. Vada Baiba Krogzeme-Mosgorda, piedalās Elga Melne, Beatrise Reidzāne, Una Smilgaine. Ierakstījis Aldis Pūtelis.
4. Baibas Krogzemes-Mosgordas videointervija ar Daini Rožkalnu Liepas pagasta Vēdzirnavās 8.10.2015. Piedalās Tatjana Raičiņeca. Ierakstījis Aldis Pūtelis.
5. Andas Buševicas intervija ar Daini Rožkalnu Latvijas Nacionālajā bibliotēkā 15.11.2015. Ierakstījusi Anda Buševica.
6. Daiņa Rožkalna runa izstādes atklāšanā Mazsalacas bibliotēkā 6.05.2016. Ierakstījis Aldis Pūtelis.

Atsauces un piezīmes

- ¹ Kencis T. Folkloras kā nacionālās mākslas avots. *Letonica*. 2013. Nr. 26. 51.–62. lpp.; Kencis T. The Role of Folklore in the Formation of Latvian Visual Art. *Electronic Journal of Folklore*. Tartu. 2015. Vol. 62. <http://dx.doi.org/10.7592/FEJF2015.62.kencis> (Skatīts 20.06.2016.) Treija R. Grāmatu māksla latviešu folkloras publicējumos. Referāts Letonikas 6. kongresā. Sk. <http://www.lma.lv/index.php?parent=5107> (Skatīts 11.11.2016.)
- ² Akadēmiskais izdevums "Latviešu tautasdziesmas" ir lielākā latviešu tautasdziesmu krājuma – Latviešu folkloras krātuves tautasdziesmu kolekcijas (ap 1 milj. tekstu) – pirmpublicējums, kas sāka iznākt 1979. gadā. Līdz šim desmit sējumos (1979–2013) publicēti 438 433 tautasdziesmu teksti. Valsts pētījumu programmā "Letonika" tiek gatavoti izdošanai divi kāzu dziesmu sējumi, pēc tam vēl publicējamās bērnu un nerātņās dziesmas.
- ³ Plašāk sk.: Melne E. Personību loma tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma tapšanā. *Letonica*. 2011. Nr. 21. 109.–120. lpp.
- ⁴ Sk., piemēram: Vilsons A. Folkloras kapitālizdevums. Latviešu tautasdziesmas. 1. sējums. Darba dziesmas. *Karogs*. 1980. Nr. 6. 165.–167. lpp.; Stikāne A. Nozīmīgs zinātnisks publicējums. *Ciņa*. 1985. 8. febr. Renātes Tavares recenzijā, neminot "Latviešu tautasdziesmu" ilustrētāja vārdu, izteikts aizrādījums, ka ilustrācijas varētu būt "ne tik smagnējas", ar "oriģinālāku simboliku". (Tavare R. Latviešu tautasdziesmu zinātniskā izdevuma pirmos sējumus vērtējot. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1981. Nr. 5 (406). 142.–145. lpp.) Savukārt Ievas Kalniņas recenzijā par akadēmiskā izdevuma 10. sējumu Daiņa

- Rožkalna darinātās ilustrācijas īsi novērtētas kā spēcīgas, precību rituāla raksturu atklājošas. (Kalniņa I. Jauns akadēmiskā izdevuma "Latviešu tautasdziesmas" sējums – 10. *Letonica*. 2013. Nr. 26. 151.–155. lpp.) Šis arī ir pirmais no akadēmiskā izdevuma sējumiem, kura ievadā mērķtiecīgi ievietota informācija par Rožkalna veikumu akadēmiskā izdevuma ilustrēšanā.
- ⁵ Piemēram, Ņefedova I. Daudzveidība. Pēc Daiņa Rožkalna darbu skates. *Dzimtenes Balss*. 1983. 22. dec.; *Dainis Rožkalns. Grafika*. Izstādes katalogs. Rīga: LPSR Mākslas muzeju un izstāžu apvienotā direkcija, 1983.
 - ⁶ "Latviešu tautasdziesmu" koncepcijas pamatā ir Krišjāņa Barona sastādīto "Latvju dainu" funkcionāli tematiskais un tipoloģiskais kārtojums.
 - ⁷ Linogriezumā ilustrācijas darinātas "Latviešu tautasdziesmu" pirmajiem septiņiem sējumiem. Kad linoleja ražošana Latvijā beidzās un mākslinieks pārcēlās uz dzīvi laukos, tika pieņemts lēmums turpmāk ilustrācijas veidot tušas zīmējumā.
 - ⁸ Izstāde tapusi LR IZM budžeta apakšprogrammā 05.04.00 "Krišjāņa Barona Dainu skapis".
 - ⁹ Pētījuma gaitā Latviešu folkloras krātuves arhīvā izveidots Daiņa Rožkalna fonds LFK [2187], kurā glabājas viņa vēstules un akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma ilustrāciju oriģināli.
 - ¹⁰ Īpašs paldies LMA Informācijas centra vadītājam, mākslas zinātniecei Ingridai Burānei. Paldies par literatūras ieteikumiem arī mākslas zinātniecei Kristiānai Abelei.
 - ¹¹ Izstādes kuratore ir šā raksta autore, tās dizainu veidojusi māksliniece Tatjana Raičiņeca.
 - ¹² Paldies "Latviešu tautasdziesmu" redaktorei Elgai Melnei par palīdzību tautasdziesmu tematisko aprakstu veidošanā un piemēru izvēlē.
 - ¹³ Sk., piemēram, Pentikäinen J. Repertoire Analysis. *Folk Narrative Research. Studia Fennica* 20. Helsinki. 1976. Pp. 262–273.
 - ¹⁴ Vārdu *bildes* bez nievājošas pieskaņas Rožkalns labprāt lieto, stāstot par saviem grafikas darbiem, t. sk. tautasdziesmu ilustrācijām. Tas pieder pie mākslinieku vides vēsturiskā žargona un šeit lietots tikai gadījumos, kad mērķtiecīgi saglabāta Rožkalna izteiksme.
 - ¹⁵ *Dainis Rožkalns. Reprodukciju albums*. Rīga: Liesma, 1973. 7. lpp.
 - ¹⁶ *Dainis Rožkalns. Grafika*. Izstādes katalogs. 1983. 6. lpp. Šeit un turpmāk ar * atzīmēti Daiņa Rožkalna citējumi un tautasdziesmu ilustrācijas, kas izmantotas izstādē.
 - ¹⁷ Intervija 6.12.2011.
 - ¹⁸ Piemēram, ciklā "Arakstes impresijas" (1970), sērijā "Veltījums" ("Veltījums Arakstei", 1983), ciklā "Rekviēmi un cerības" ("Arakstes kuitala", 1983) u. c.
 - ¹⁹ Kirshenblatt-Gimblett B. Objects of Memory: Material Culture as Life Review. Oring E. (ed.). *Folk Groups and Folklore Genres*. Utah State University Press, 1989. Pp. 329–338.
 - ²⁰ Rožkalns D. [Bez nosaukuma]. *Pionieris*. 1982. 30. marts.
 - ²¹ Rožkalns D. Mazliet par sevi Gulbenes pusē. *Dzirkstele*. 1988. 14. febr.
 - ²² Intervija 12.09.2014.
 - ²³ Piemēram, intervija 12.09.2011.
 - ²⁴ Dainis Rožkalns ilustrējis Kārļa Griguļa grāmatas "Lielais Tlītis un mazie šņibīši" (1959) un "Medņa sieva Raibite" (1961).
 - ²⁵ Intervija 8.10.2015.
 - ²⁶ Valtere A. *Dainis Rožkalns. Diplomdarbs*. Rīga: T. Zaļkalna Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmija, 1984. 7.–8. lpp.
 - ²⁷ Citāti no izstādes atklāšanas runas Latvijas Nacionālajā bibliotēkā. Runa atsūtīta Rožkalna vēstulē Krogzemei-Mosgordai, Melnei u. c. 20.10.2015., jo mākslinieks pats veselības problēmu dēļ izstādes atklāšanā nepiedalījās.
 - ²⁸ Intervijas ar Daini Rožkalnu 8.10.2015. un 15.11.2015.
 - ²⁹ Rožkalna vēstule Krogzemei-Mosgordai 23.04.2015.
 - ³⁰ Rožkalna vēstule Krogzemei-Mosgordai 14.12.2009.
 - ³¹ Belmane A. Dainis Rožkalns un tautasdziesma. *Pionieris*. 1983. 4. nov.; Ņefedova I. Daudzveidība. Pēc Daiņa Rožkalna darbu skates.
 - ³² *Dainis Rožkalns. Grafika*. Izstādes katalogs. Valmiera: Valmieras novadpētniecības muzejs, 1988. 5. lpp.
 - ³³ Sk., piemēram, cinka kodinājumu sēriju "Matemātikas skolotāja esejas" (1983).
 - ³⁴ Anda Buševica intervē Daini Rožkalnu 15.11.2015.

- ³⁵ Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centrā Daiņa Rožkalna personīgajā lietā PL (R-1) glabājas viņa vēstules Kārlim Baltgailim ilgu gadu garumā.
- ³⁶ Lapacinska V. *Linogriezums latviešu tēlotājā mākslā*. Rīga: Zinātne, 1975. 120. lpp.
- ³⁷ Valtere A. *Dainis Rožkalns. Diplomdarbs*. 24.–27. lpp.; intervija 6.12.2011.
- ³⁸ Rožkalna vēstule Krogzemei-Mosgordai, Melnei u. c. 20.10.2015. (sk. arī 26. atsauci).
- ³⁹ Ņefedova, I. Viņš liekas tik vienkāršs. *Literatūra un Māksla*. 1969. 30. apr.
- ⁴⁰ Kaminska R. *Folkloras estētiskās vērtības un latviešu padomju stājmāksla. Diplomdarbs*. Rīga: T. Zaļkalna Latvijas PSR Valsts Mākslas akadēmija, 1975. 53.–54. lpp.
- ⁴¹ Valtere A. *Dainis Rožkalns. Diplomdarbs*, 62. lpp.
- ⁴² Lapacinska V. *Linogriezums latviešu tēlotājā mākslā*, 209. lpp.
- ⁴³ Uz pirmajiem pieciem “Latviešu tautasdziesmu” sējumiem bija organizēta parakstišanās, metiens bija 15 000 eksemplāru, un visi, kas vēlējās, pie grāmatām nemaz netika. Salīdzinājumam – 10. sējuma metiens bija trīs reizes mazāks.
- ⁴⁴ *Dainis Rožkalns. Grafika*, 6. lpp.
- ⁴⁵ Rožkalna vēstule Melnei 20.03.2007.
- ⁴⁶ Rožkalna vēstule Krogzemei-Mosgordai 10.01.2015.
- ⁴⁷ Atsevišķas atkāpes no “Latvju dainu” struktūras akadēmiskajā izdevumā tika izdarītas padomju sistēmas ideoloģisko prasību dēļ.
- ⁴⁸ Rožkalna darināto tautasdziesmu ilustrāciju analīze kontekstā ar folkloras atveides tradīcijām profesionālajā mākslā ir atsevišķa pētījuma vērtā.
- ⁴⁹ Intervija 6.12.2011.
- ⁵⁰ Intervija 8.10.2015. Daiņa Rožkalna pieeja tautasdziesmu ilustrācijām atsauc atmiņā mākslas zinātnieka Borisa Vīpera spožos secinājumus par grāmatu grafikas saistību ar literāro tekstu, tās īpašajiem mērķiem un iespējām: “Ilustrācijas uzdevums nav eksakti atkārtot tekstu, pārvērst literāros veidolus optiskajos, atstāstīt saviem vārdiem to, ko jau apbrīnojami labi izteicis dzejnieks, bet radīt no jauna tos stāvokļus, noskaņojumus un emocijas, kurus dzejnieks nevar dot, prast lasīt starp rindām un iztulkot darba garu gluži jauniem stilistiskiem līdzekļiem.” Vīpers B. Par grafikas problēmām. *Mākslas likteņi un vērtības*. Rīga: Grāmatu Zieds, 1940. 177. lpp.
- ⁵¹ Intervija 8.10.2015.
- ⁵² Vēstule Krogzemei-Mosgordai 23.04.2015. Tautasdziesmās dzilna ir vīramātes simbols, tā parādās arī tekstos ar maģisku saturu.
- ⁵³ “Kara dziesmām vajadzēja ko drūmu, nepareizu. Tāds drūms lidotājs ir zivju gārnis. Viņš nepareizi lido – visi putni lidojot izstiepj kaklu, viņš ievēl, lai būtu lielāka pretestība. Tāpēc man kara simbols ir gārnis.”* Intervija 8.10.2015. Gārņa tēlu tautasdziesmu tekstos nav gadījies uziet.
- ⁵⁴ Gulbja tēls tautasdziesmās nav populārs, turklāt tā semantika ir mainīga. Senākajā slānī gulbis ir tautu meitas vai māsas simbols. Sk.: Reidzāne B. *Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautasdziesmās*. Rīga: Zinātne, 2015. 324.–356. lpp.
- ⁵⁵ Vēstule Krogzemei-Mosgordai 10.01.2015., intervijas 6.12.2011. un 15.11.2015.
- ⁵⁶ Saruna ar Rožkalnu 01.1979. Ingridas Burānes atšifrējums. Rožkalna personīgā lieta PL (R-1) Latvijas Mākslas akadēmijas Informācijas centrā.
- ⁵⁷ Ivanovs M. *Dainis Rožkalns. Reprodukciju albums*, 8. lpp.
- ⁵⁸ Intervija 16.09.2015. Rožkalna runa izstādes atklāšanā Mazsalacā 6.05.2016.
- ⁵⁹ Par to liecina arī Rožkalna atsaukšanās uz Zariņa sakārtotajiem “Latvju rakstiem”, kas bijuši goda vietā mākslinieka bibliotēkā. Par mākslinieku Riharda Zariņa un Jūlija Madernieka atšķirīgajiem uzskatiem etnogrāfiskā ornamenta mākslinieciskajā interpretācijā plašāk sk.: Ķencis T. Folklorā kā nacionālās mākslas avots, 55. lpp.
- ⁶⁰ Zemītis G., Rozenberga V. (sast.). *Senču raksti*. Rīga: Latvijas Vēstures muzejs, 1991. 14. lpp.
- ⁶¹ Rožkalna vēstule Krogzemei-Mosgordai 23.04.2015.
- ⁶² Kursīte J. Tautasdziesmu poētikas īpatnības. Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996. 180. lpp.
- ⁶³ Belmane A. *Dainis Rožkalns. Grafika*, 8. lpp.

Baiba Krogzeme-Mosgorda

Illustrations for the Academic Edition *Latviešu tautasdziesmas*: the Exhibition of Dainis Rožkalns as a Result of Field Study

Summary

Keywords: Dainis Rožkalns, an exhibition, a field study, a folklore tradition, professional art, a folklore book

The article has been dedicated to a field study on the history of illustrations created for the academic publication *Latviešu tautasdziesmas* (Latvian Folksongs, 1979–2013). One of the outcomes of this study is an exhibition. The aims of the article is, first, to trace how the illustrations for the academic publication of Latvian folksongs have been created in the interaction between the folklore tradition and the personality of artist Dainis Rožkalns using the contextual analysis of fieldwork data; second, to show the exhibition as one of the possible outcomes of scholarly research. The folksong illustrations created by Rožkalns have been analysed as one entity drawing parallels with the folklore repertoire of a single informant, where significant sources are both his biography and attachment to a particular professional environment and cultural tradition. The information obtained in the course of the field study not only allows to come closer to the content and meaning of Rožkalns' illustrations, but also provides an opportunity to interpret them as an integral part of a book, which is a contemporary format of folksong tradition.

Austra Celmiņa-Ķeirāne

Tautasdziesmu poētika latviešu vizuālajā mākslā

Atslēgvārdi: etnogrāfija, latviešu tautasdziesmas, mitoloģija, nacionālā māksla, vizuālā māksla

Mākslinieku izvēlēto tēmu loks vizuālajā mākslā parasti bāzējas lokālajā dabā un sabiedrībā, tas var ietvert tautas vēsturi un citus mākslas veidus, piemēram, literatūru vai mūziku. Tautasdziesmas ar sava emocionālā teksta un iespējamās melodijas apvienojumu ir pievilcīga ideja tiem māksliniekiem, kuri vēlas iekļaut savā tēlu sistēmā tradicionālās kultūras mantojumu, – rakstā uzmanība pievērsta folkloras ietekmei uz 20. gadsimta latviešu vizuālo mākslu.

20. gadsimta pirmā puse

19. gadsimta beigas un 20. gadsimta sākums Latvijā, kā atzīmē folkloras pētnieks Toms Ķencis, bija laiks, kad “folklorā jau pastāvēja kā iedibināta nacionālās identitātes zīme” un kad tā kā vēsturiska mazāk izglītotās sabiedrības kultūra sastapās ar moderno augsto kultūru – mākslu.¹ Lai gan spilgtas šīs sastapšanās izpausmes vērojamas, piemēram, jau 19. gadsimta 90. gados tapušajos Ādama Alkšņa (1864–1897) zīmējumos, kur darbojas vientiesīgi un lempīgi velni, tās vairāk attiecināmas uz pasaku un teiku pasauli.

Latviešu tautasdziesmas ienākšana mākslas tēlu lokā saistās ar gleznotāju nacionālās identitātes meklējumiem gadsimtu mijā. Janis Rozentāls (1866–1916) raksta:

Nacionālai mākslai nepieciešama sintēzes meklēšana. Te nepietiek tikai ar dzimtenes ainavām un tipiem – viņas tagadni, bet jāpieslēdz arī viņas tuvā un tālā senatne.²

Rozentāla gleznu “Melna čūska miltus mala” (1903, LNMM) mākslas zinātniece Dace Lamberga raksturo kā pesimistiskāko un drūmāko mākslinieka darbu:

[tajā] tautas skarbo septiņsimt gadu jūgu simbolizē izmocīta pusčūska pussieviete, kas pēdējiem spēkiem berž akmeņus bangojošas jūras vidū. Sērīgā tautasdziesmas četrinde, kuras saturs nepārprotami vērst pret vācu kundzību, formā īstenota izteiktās ģermāņu tradīcijās.³

Tomēr šķiet, ka gleznotāja izvēlētā tautasdziesma pauž ne tik daudz skumju pesimismu un pagurumu pārspēka priekšā kā aktīvu nostāju – vēlmi vismaz ar dziesmu, ja ne kā citādi, pretoties pāridaritājam. Filozofe Skaidrite Lasmane to nosauc par taisnīgu naidu, kas ļauj “garīgi saglabāt sevi, godu un pašcieņu” un uztur tautas “pretistāvēšanas gribu, opozīciju

un nepielāgošanos apstākļiem”⁴ Pirmās divas tautasdziesmas rindas (LD 31348) darbojas kā lāsta formula, kam seko nelabvēlis, pret ko lāsts tiek vērsts (sal. – LD 8694, kur meita šos vārdus velta puisim, kas viņu noniecinājis). Melna čūska latviešu mitoloģijā saistīta gan ar nāvi un iznīcību, gan zemi un auglību.⁵ Šajā kontekstā Rozentāla sieviete-čūska ir nevis izmōcītās tautas simbols, bet gan lāsta izpildītāja, kas jūras vidū – mītiski kosmiskajā centrā – “samaļ miltos” līdzšinējo pasaules kārtību. Simbolisma glezniecībai raksturīgā tumšā noskaņa un bangojošie jūras viļņi pastiprina darbā ietverto apjausmu par haosu, no kura jāveidojas jaunam sākumam. Gleznas tematiskais griezumš ir raksturīgs piemērs Ķeņča paustajai domai par mākslas un folkloras simbiozi, kurā viena izmanto otras nacionāli politisko valenci, bet otra savukārt no perifēra kultūras apgabala nonāk centrālā, “tādējādi nostiprinot savu simbolisko vērtību”⁶ Tomēr šai simbiozei ir savas vājās vietas, un viena no tām saistīta ar mākslas darba uztveri. Reaģējot uz gleznas nosaukumā skaidri definētu atsauci uz konkrētu folkloras tekstu vai literāru darbu (ar to autors var norādīt darba iedvesmas avotu, bet daudz biežāk – asociatīvu virzienu vai šifra atslēgu, ar kuru būtu iespējams pietuvoties sapratnei par tā ideju), skatītājs dažkārt to pieņem pārāk burtiski un vienkāršoti. Uztverot mākslas darbu kā attēlu, kas papildina vai paskaidro tekstu, – šajā gadījumā kā tautasdziesmas ilustrāciju –, verbālā teksta saturs un jēga tiek izvīrīta priekšplānā, bet mākslinieka iecere, kas var pat nebūt tieši saistīta ar tautasdziesmu, – pārprasta.

Savdabīgais mākslinieks Rūdolfš Pērle (1875–1917), kura zīmējumos un gleznās valda pasaku tēli un īpatnējas, nereālas formas, darbā “Melnā čūska” (1915–1917, LNMM) risinājis to pašu simbolisko tēmu, ko Janis Rozentāls (glezna, iespējams, tapusi kolēģa darba iespaidā), bet saulrieta kolorītā risinātās kompozīcijas kopējā noskaņa nav tik dramatiska:

[..] laikmets bija mainījies, un kāpināti eksaltētās ekstāzes un jutekliskuma vietā stājies ne tikai zīmējuma nosacītība, bet arī lakonisks pārdzīvojuma skarbumš.⁷

Asociatīva saikne ar tautasdziesmu tematiku atrodama arī Pērles darbos “Saulīt’ vēlu vakarā...” (1916, LNMM) un “Kara karodziņa rakstītāja” (1916, LNMM). Pēdējais ir tušas zīmējums ar nedaudz pārfrāzētas tautasdziesmas četrindi kompozīcijas stūrī, un, kā norāda Lamberga, tas ir vienīgais Pērles darbs ar nacionālā romantisma noskaņām.⁸ To, ka Pērle brīvi rīkojies ar tautasdziesmu teksta uzbūves formulām, pakļaujot tās sava darba idejai, apliecina gleznas nosaukums “Saulē dēli karā jāja” (1917).⁹

Pirmā pasaules kara tēma arī citu autoru darbos poētiski savijusies ar folkloras motīviem. Jāzeps Grosvalds (1891–1920), kuru mākslas vēsturnieks Jānis Siliņš nodēvējis par bēgļu un strēlnieku laikmeta nodibinātāju latviešu mākslā,¹⁰ simbolisku tautasdziesmas noskaņu iekļāvis darbā “Div’ dūjiņas gaisā skrēja” (1916–1917, Vermlandes muzejs). Vairāk nekā pēc piecdesmit gadiem Indulis Zariņš (1929–1997), strādājot pie strēlnieku tēmas, šo nosaukumu saīsinājis (glezna “Divdūjiņas”, 1970),¹¹ dodot tam vispārinošu skanējumu. Eduards Brencēns (1885–1929) par karā kritušajiem cīnītājiem runā caur romantizētu senatnes prizmu – gleznā “Uz ežiņas galvu liku” (ap 1918)¹² pastalās un senā apģērbā tērpies miris jauneklis guļ Latvijas ainavas ielokā. Mākslinieka interesi par vēsturi un folkloru raksturojis Jānis Jaunsudrabiņš:

Brencēna gleznieciskā doma aizvien saiet rados vai nu ar dzidrajām tautas dziesmām, ar teiksmaino senatni, ar 1905. gada asiņainajiem notikumiem, vai arī ar ikdienas dzīvi agrākajā un tagadējā Latvijā. [...] Senas pilis, upuru birzes, varonīgi senču kareivji atdzīvojas mūsu acu priekšā. Mednieki atgriežas no lāču medībām. Tautu dēls, appuškotu cepurīti, atvadās no līgavas. Citā gleznā atkal vesels pulks puīšu uz dižiem kumeļiem iebražas ciema sētā kā vētra, tautu meitas bildināt. [...] Tāpat saldās kvēles pilna ir “Tautas dziesma”, kur divas brašas meičas nes ūdeni un tikpat brašs puisis lūdz padzirdīt viņa kumeliņu.¹³

Pavisam citādi – gan saturiski, gan stilistiski, bez romantiskas idealizācijas – risināts Jēkaba Kazaka (1895–1920) darbs “Uz ežiņas galvu liku” (1918, LNMM). Pēc nosaukuma varam secināt, ka no lielā tautasdziesmu vākuma mākslinieki izcēla tikai dažas – zīmīgākās vai populārākās –, kas bija plaši zināmas sabiedrībā un varēja kļūt par tēmu vienojošu un raksturojošu simbolu. Nosaukums gan ir tāds pats kā Brencēna gleznai, bet Kazaka skatījums – krasi atšķirīgs.

To latvisko garu, kas cauri verdzības laikiem uzglabājies tautas dziesmās, mēs tagad meklējam gleznās.¹⁴

Tas nenozīmē, ka māksliniekam ar varu būtu jālien tautiskā ādā. Mākslinieks ir svabads, viņš nedrīkst sevi saistīt ar citu, kas nav māksla. (Tautiskums nav māksla.) [...] Tautiskā nokrāsa ir nevis etnogrāfija, literatūra jeb vēsture, bet gan tautisks gars, kas ir izcilis kā Pētera baznīcas gailis.¹⁵

Mazāk pazīstamas tautasdziesmas rindu savam darbam izvēlējies Pēteris Kundziņš (1886–1958). Gleznu “Tur staigāja Dieva dēli” (1917)¹⁶ rosinājuši Kundziņa iespaidi kara laikā, kad viņš dienēja latviešu strēlnieku pulku rezerves daļās.¹⁷ Uz tumšās zemes un debesu fona izceļas bālas spokainas būtnes, kas lasa kritušo karavīru dvēseles. Vēlāk šādus simboliskus darbus Kundziņa daiļradē nomainīja poētiski dabas vērojumi.

Gustava Šķiltera (1874–1954) interese par folkloras interpretāciju izpaudusies gan tēlniecībā, gan glezniecībā, gan grafikā. Skulptūra “Maziņš biju, neredzēju” (1903, LNMM) pieskaitāma pie Ogista Rodēna (*Auguste Rodin*; 1840–1917) skolai raksturīgiem emocionāli vispārinātu tēlu meklējumiem un psiholoģiskā stāvokļa akcentēšanas.¹⁸ Maza, raudoša zēna figūra iemieso visas bāreņu tautasdziesmās ieliktais skumjas, vientulību un izmisumu. Arī ofortā “Kas tie tādi, kas dziedāja” (1913, LNMM) risināta bāreņu tēma. Tautasdziesmai “Melna čūska miltus malā” Šķilters devis vairākas interpretācijas – gan akvareli (ap 1912, LNMM), gan litogrāfijā (1912, LNMM). Akvareļu un oriģinālgrafiku nosaukumi “Sauls meitas peldējās(i) saulainā(i) rītiņā”, “Es iejūdzu vēja zirgu”, “Div’ svecītes jūrā dega”, “Melnš gailītis kuplu asti”, “Es redzēju jūriņā”, “Ieslēdz mani, māmuliņe” un “Pieguļā. Tautas dziesma” (tapuši 1910.–1940. gadā, LNMM) liecina, ka mākslinieks tautasdziesmu poētikā bieži meklējis saviem darbiem atbilstošas metaforas.

Mākslinieks Ansis Cīrulis (1883–1942), kura radošā darbība aptvēra gan glezniecību, gan lietišķo mākslu, Pirmā pasaules kara laikā “sāka veidoties par vienu no visnacionālāk domājošiem māksliniekiem”.¹⁹ Likumsakarīgi Cīruļa mitoloģiskā žanra darbos, kas tapuši

20. gadsimta 20.–30. gados, atrodamas paralēles ar tautasdziesmu tematiku. Vairāki darbi veltīti debesu kāzu ciklam. Temperas gleznojums “Saule savu meitu deva pār jūriņu tautiņās” (1931), kurš izmantots arī Luža Bērziņa apkopoto “Latvju dainu” sestajā sējumā, apvieno visu Saules meitu un Dieva dēlu precībās iesaistītos personāžus, turklāt skaidrības labad autors katram pierakstījis klāt vārdu, tādējādi uzsvērdams ilustratīvo funkciju. Tautasdziesmas fragments (LD 33946, 1) nosaukumā ir vispārinoša norāde uz tēmu, bet Auseklis, Pērkons, Mēness, Saule un Saules meitas, Dievs, Māra un Laima, kurus mākslinieks sarindojis noteiktā secībā, darbojas daudzās mitoloģiskajās tautasdziesmās, kas stāsta par dievību sarežģītajām savstarpējām attiecībām.

Dieva dēli namu taisa, Zelta spāres galiņā; Saules meitas cauri teka Ar vizuļu vainadziņu. (LD 33754, 4)	Dieva dēls, Saules meita Vidū gaisa kāzas dzēra; Auseklītis tecēdamis, Tas pārmija gredzentiņus. (LD 33763)
Kam tie ziergi, kam tie rati Pie Saulītes namdorēm? Dieva ziergi, Māras rati, Saules meitas precenieki. (LD 33804, 2)	Sper, Pērkoni, kur sperdamis, Sper jūriņas dibināji, Tad nospersi Saules meitas, Zelta kannas mazgājot. (LD 34002, 6)

No mītisko dziesmu cikla nākušas arī Saules meitas, kas stilizētos tērpos ar zāļu vainagiem un zelta vai sudraba grābekļiem (LD 33816, LD 33837) dejo nosacīti skatuviskā vidē Cīruļa gleznā “Saules pagalmos” (1939, LNMM). Pēc šā darba kompozīcijas veidotais *Art Deco* stila sienas dekors intarsijas tehnikā rotā Aleksandra Birzenieka (1893–1980) projektēto Latvijas zāli Tautu Savienības pili Ženēvā (1937–1938), kas tagad ir ANO dievestu mītne.

Anša Cīruļa gleznās “Laima” (1932, privātkolekcija) un “Pati Laima” (20. gs. 30. gadi),²⁰ kā arī sienasgē ar Laimas tēlu (20. gs. 30. gadi)²¹ rodamas vairākas norādes uz tautasdziesmām, kas saistītas ar jaunas meitas likteni un izešanu pie vīra (LD 1216; LD 1216, 1). Laimas krēsla (vai krēslu) motīvs attiecas uz folkloras tekstiem, kuros meita lūdza Laimai vienu labu mūžu (pie viena vīra), kas būs atkarīgs no tā, cik krēslos Laima sēdīsies. Cīruļa Laimas tēls ietver sevī svētību arī plašākā nozīmē – kā veiksmes, bagātības un laba likteņa zīmi visai zemnieku sētai un tās iedzīvotājiem. Ne tikai Laimas, bet arī citu dievību tēli Cīruļa darbos nereti papildināti ar latviešu etnogrāfiskā raksta zīmēm, veidojot idealizētu latviskās pasaules ainu.

Savās etnogrāfiskajās studijās Cīrulis vēl ņēma palīgā mūsu senās dailes Bibli – Latvju dainas, kas tam apgaismoja daudzās toreiz vēl neskaidrās lietas. Dainās viņš mācījās arī izprast Māras un Laimas idejisko būtību un kļuva par minēto senlatvju dievību uzticīgu slavinātāju.²²

Jelgavas Latviešu lauksaimnieku ekonomiskās sabiedrības “Laucenieku viesnīcas” sienas gleznojumos (1921) Cīrulis izmantojis vairākas tematiski atbilstošas tautasdziesmas. Freskā “Pērkons”²³ atspoguļots rudens ražas ziedošanas rituāls, bet apakšējā malā Cīrulis stilizētā burtveidolā iegleznojis četrindi (LD 28818). Tekstuāls papildinājums ir arī freskai

“Precības” (“Mīļa māte, smuka meita, / Tur es jēmsu līgaviņ”). Biedrības freskas aizkrāsotas jau pirms Otrā pasaules kara, bet kara laikā gājusi bojā visa ēka, tāpēc par tām var spriest vienīgi pēc melnbaltām reprodukcijām.²⁴

Mākslinieki, kas tautasdziesmu tekstuālo materiālu izmantojuši kā izpētes lauku un iedvesmas avotu savu darbu sižetiskajai ievirzei, nereti ir bijuši saistīti ar latviešu reliģisko kustību – dievturību. Šajā gadījumā tautasdziesmās ticis meklēts seno dievību raksturojums, kas ļautu vizualizēt mitoloģisko pasaules ainu. Dievturības kustības dibinātāja, seno pilskalnu pētnieka un mākslinieka Ernesta Brastiņa (1892–1942) darbos bieži parādās folkloras motīvi. Mākslas vēsturnieki Brastiņam pārmet ilustratīvismu un atzīst, ka neviens figūra viņa darbos nav skatāma tikai gleznieciskā nozīmē, jo Brastiņš literāts dominē pār Brastiņu gleznotāju.²⁵ Gleznā “Bārenes radi” (1927, LNMM), kas ir viņa pazīstamākais darbs, redzami trīs koki (vītols, kļava, ozols) un dažādu zvēru un putnu figūras darba priekšplānā nav izvēlētas nejauši – šai kompozīcijai, meklējot darba nosaukumā definētās tēmas avotus, varam atrast nepārprotamu saikni ar tautasdziesmām.

Skaidrojot koku simbolisko nozīmi, varam secināt, ka vītols tautasdziesmās atspoguļots kā nabadzības zīme – vītola vainadziņš ir bārenes vienkāršības, pieticības un arī bēdu simbols (LD 4532, 1; LD 4184). Vītola var sēdēt Māra, Laima vai Saule, kas ir atbildīga par jaunas meitas, it sevišķi bārenes, pūru, tai izejot pie vīra.²⁶ Šajā aspektā vītola varam interpretēt arī Brastiņa darbā. Turpretī kļava un ozols tautasdziesmās nereti parādās kā bāra bērnu vienīgie radi (LD 4104, 2). Arī citos darbos Brastiņš izmantojis tautasdziesmās ietvertu koku simboliku (“Es karā aiziedams” (1934, LNMM), “Treju laimu avots” (1930),²⁷ “Ozols un meita” (ne vēlāk kā 1935)²⁸). Tāpat Brastiņa gleznotajiem meža dzīvniekiem un putniem gleznā “Bārenes radi” var atrast pamatojumu tautasdziesmās (LD 4872, 7; LD 4872, 5; LD 4089).

Jēkaba Bīnes (1895–1955) darinātā dievturu altārglezna “Dievs, Māra, Laima” (1931, LNMM) stilistiski apvieno reālismu ar dekoratīvu simboliku. Siliņš atzīmē:

Tā kā dainas tēlo debesu dzīvi analogu cilvēku un zemes dzīvei, visas šīs dievības ir idealizēti tautas tipi, kuru izveidošanā vietumis jūtama Gallena-Kallelas²⁹ paraugu ietekme.³⁰

Katrai dievībai pievienotas atbilstošas etnogrāfiskās zīmes un atribūtika – Dievs kā vecs vīrs pelēki dābolainā zirgā, kuru pavada melns suns, Māra – tumšmate, tumšās drānās ar piena slauceni, bet Laima – gaiši ģērbta zeltmate ar ābolu rokā.

Laime mani kairināja,

Zeltābolu rociņā.

Man pasvieda, patecēju,

Ķēru, ķēru, nesaķēru.

Dod, Laimiņa, mazumiņu,

Zeltābola nevajaga:

Jautra, jautra lakstīgala, –

Ligzdiņš zara galiņā. (LD 9216)

Pieguļnieki bāleliņi,

Vaj ir visi kumeliņi?

Es redzēju dieva suni [vilku]

Kumeļ' kāju valkājot. (LD 30166)

Aprakstot Māras simboliku un pamatojot savus uzskatus par Māras likloča izcelšanos, Bīne latviešu ornamenta pētījumos norādījis uz vairākām tautasdziesmām.

Liku loku upe tek	Melna odze ietecēja
No kalniņa lejiņā;	Manā govu laidarā;
Aiztecēja miļa Māra,	Tā nebija melna odze,
Saturēja straujupīti. (LD 34132)	Tā bij' govu Māršaviņa. (LD 32446)

Mākslinieka dienasgrāmatā varam lasīt:

Šo gleznu veidojot, mēģināju turēties pie ideālistiskā reālisma, atsakoties no telpas un uzsverot tēlojuma ornamentālo pusi. [...] Veidojot pašus tēlus, vadījos no daiņu simbolikas. Tā apģērbus, rotas un kustoņus izvēlējos tikai tos, kas atkārtoti daiņās pieminēti.³¹

Jēkaba Bīnes gleznā “Mārtiņš” (1936)³² – ziemas tuvošanās vēstnesis, kas iezīmē arī pieguļas un ganu laika beigas, – attēlots iejājam pagalmā, kur to sagaida mājas saimnieks, bet aiz viņa sētā atgriežas visi saimes ļaudis. Mārtiņam rokā pacelts zobens ar baltu mēteli galā (aukstuma un sniega simbols), kas dažkārt minēts tautasdziesmās. Dienasgrāmatā Bīne raksta:

Mēģināju šajā darbā parādīt rudens tumsu un raksturīgākās ainas (cūku kaušana, rijas kūpēšana). Aiz Mārtiņa – rudens bagātā vīra – tēla parādīju Pērkonī, bet viņa zirga priekšā bēgošos Mārtiņa gaiļus.³³

Mārtiņa gaiļi gan tautasdziesmās, gan ticējumos minēti kā upuris, ko Mārtiņam velta kā zirgu aizbildnim.

Mārtiņš atrībināja,	Mārtiņam gaili kāvu
Aizrībināja,	Deviņiem cekuliem:
Pakāra mēteli	Tas baroja, tas sukāja
Zobina galā. (LD 30222)	Manus bērus kumeliņus. (LD 30217)

Hildas Vīkas (1897–1963) darbos motīvi no latviešu “dievestības un tās teiksmām, kur valda dziļa nopietnība un bijība”,³⁴ ienāca pēc viņas sastapšanās ar nākamo dzīvesbiedru rakstnieku un mākslas kritiķi Viktoru Eglīti (1877–1945). Viņu laulības jeb līdzināšana notika 1930. gadā dievturu draudzē. Teiksmaino un lirisko sižetu pamatā māksliniece izmantojusi mitoloģisko tautasdziesmu noskaņas (“Māras parādīšanās”, “Laima – bērnu sargātāja”, “Māra – pirts kūrēja”, “Dieva saimes iegriešanās”, “Veļu māte”, “Dievs lauku sētā”, “Māra laidarā” un daudzi citi 20. gs. 30. gados tapuši darbi). Mākslinieces spēju saglabāt savu pārliecību un izteiksmes līdzekļus par spīti pastāvošās varas maiņai un represijām un iespējamo viņas ideju pēctecību raksturo gleznotāja Džemma Skulme (dz. 1925):

Hilda Vika pēckara gados bija vienīgā, kura latviešu senatnes un tautasdziesmas, latviskās sadzīves, Māras un Laimas tēlus savdabīgi ievada mūsu mākslā. [...] Jo tālāk aizdzīvoju un pētošāk, dziļāk apzinos savu radošo ceļu, jo spēcīgāk izjūtu kādā īpašā, neizsakāmā, pretstatošā veidā Hildas Vīkas ietekmi, varbūt pat klātbūtni manā mākslā. Mūsu abu izmantotie

nacionālie motīvi, tautasdziesmas, zīmes, mīti, struktūras, sižeti ir it kā pilnīgi pretēji, varbūt vieni pat apstrīd otru, un tomēr ir apslēpts tuvības apstiprinājums.³⁵

20. gadsimta otrā puse

Līdz ar Otrā pasaules kara beigām Latvijā mitoloģiskā tēma mākslā apsīka, bet atsevišķi trimdas mākslinieki tai pievērsās arī vēlāk. Te minami Niklāva Strunkes (1894–1966) 50. un 60. gados tapušie gleznojumi un grafikas (“Māras laiva”, “Māra”, “Laima”)³⁶, kuras apraksta dzejnieks un mākslinieks Ojārs Jēgens:

Gleznojot [...] latviešu dievības, Niklāva Strunkes priekšdarbi vienmēr bija apbrīnojami pamatīgi. [...] Tā, piemēram, atceros, ar kādu rūpību Niklāvs Strunke gleznoja [...] “Māru”: pēc ilgām domām, pārdomām un diskusijām viņš beidzot izvēlējās Mārai raksturīgos atribūtus, rekvizītus, fonu: kamolu, avi, vītolu, bērnu, dīķi jeb mārkus u. c.³⁷

Strunkes interesi un motīvu meklējumus folklorā apliecina gleznu cikli “Bārenītes slavināšana” (1949) un “Sērdieņu dziesma” (1958), kas pauž mākslinieka skaudro atskārsmi par latviešu likteni tālu prom no dzimtās Latvijas un centienus saglabāt nacionālās kultūras īpatnības.³⁸ Mākslas zinātniece Gundega Cēbere, uzdodot jautājumus par Niklāva Strunkes dēla Lara Strunkes (dz. 1931, dzīvo Zviedrijā) gleznu latviskumu, raksta:

Var vienīgi piebilst, ka latviskais slēpjas nevis ārējos veidos, bet dziļi personīgā pasaules uztverē, ko var veidot senču mantojums, ja to pazīst un ciena. Ir kaut kāds lauks starp mums visiem. Sastapšanās un patiesības kopēju meklējumu lauks. Kanonisko un jau pazīstamo, kā arī jaunradīto un vēl apgūstamo mākslinieciskās formas līdzekļu un paņēmieni lauks.³⁹

Šo kopējo saprašanās jēgu 20. gadsimtā mākslinieki dažkārt ietvēra, darba nosaukumā minot kādu tautasdziesmas fragmentu (Džemma Skulme “Ar dziesmiņu druvā gāju” (1975);⁴⁰ Valija Liepiņa (1908–1998) “Dieviņš kāpa kumeļā”, “Bij’ manam kumeļam zvaigžņu sagša mugurā”, “Elle, elle kungu rija” (visi 20. gs. otrā puse);⁴¹ Anna Eltermane (1929–2009) “Jūriņ’ prasa smalku tiklu” (1988, DMDM); Erna Ošele (1915–2005) “Noriet saule vakarā, jūras viļņus zeltidama” (1985, DMDM), “Tur aizgāja tēvs, māmiņa”, “Trīs eglītes siliņā” (abi 1985);⁴² Arvīds Priedīte (dz. 1946) “Pa trešām es ienācu” (1985);⁴³ Indulis Ranka (dz. 1934) – skulptūras no Tautasdziesmu parka Siguldā (atklāts 1985) “Bij’ manam kumeļam”, “Neguli, saulīte, ābeļu dārzā”, “Trīs jaunas māsas” u. c.). Šie nosaukumi bieži vien ir grūti tulkojami svešvalodās, bet iztulkoti tie ārzemju skatītājam gandrīz neko nenozīmē, jo ir zaudējuši dzejas poētiku un noskaņu, uz kā balstīts vizuālās mākslas darbs. Turpretī latviešu valodā tautasdziesmu semantika ir ietilpīga un daudzslāņaina, un māksliniekam ir iespēja paust šifrētu domu konkrētam sapratēju lokam. Tas bija nenovērtējams instruments padomju varas gados, kad vizuālo mākslu pārstāvji šādā veidā varēja veidot sižetus ar slēptu zemtekstu.

Dažkārt mākslinieki darbos nenorāda uz kādu atsevišķu dziesmu, bet uz savākto tekstu svarīgāko tematiku un paceļ tautasdziesmas konceptu nacionāla simbola līmenī. Džemmas

Skulmes gleznās atspoguļota latviešu dziedāšanas tradīcija kopumā, tādējādi atgādinot par tautas identitātes saglabāšanu padomju režīma laikā. 1969. gada darbos redzama tautumeita Nīcas brunčos, kuru oranžie toņi PSRS robežās vispirms asociējās ar latviešu tautastērpu, saplūnīta un izmisusi, ar zemē nosviestu vainadziņu ("Tautasdziesma", 1969; Zuzānu ģimenes kolekcija) – tēls, kas apvienoja vairākus simbolu slāņus, bet palika nesaprasts valdošai varai.

Pēteris Bankovskis, analizējot latviešu 80. gadu glezniecību, dzīvi padomju Latvijā reducē uz skumjām. Par Intas Celmiņas (dz. 1946) gleznu "Tautasdziesma" (1983, LMS kolekcija) ar sēdošu meiteni brūni pelēkos toņos viņš raksta:

Gleznā attēlotas skumjas kā tādas. Gleznas centrā redzamā sieviete salikusi rokas klēpī un noliekusi galvu. Viņas raksturīgā poza liecina par skumjām pārdomām, kuru objekts var būt viss – no pašas mirkļa vājuma un apkārtējo izdarībām līdz "tautas likteņgaitām".⁴⁴

Tautasdziesmu poētiskās asociācijas rosinājušas arī citus Celmiņas darbus, piemēram, "Tautasdziesma" (1993; autores īpašums) un "Tumša nakte" (1985, autores īpašums), kas acumirkli skatītājam iezīmē vajadzīgo noskaņu.

Tautasdziesmu motīvi 20. gadsimta otrajā pusē atklājas vairāku tekstilmākslinieku (Rūdolfa Heimrāta (1926–1992), Skaidrītes Leimanes (dz. 1941), Anitas Celmas (dz. 1944), Lailas Heimrātes (dz. 1955) u. c.) darbos, kur svarīgu lomu ieņem gan etnogrāfiskā ornamenta elementi, kas mākslinieku vilina ar vizuālo dekoratīvātāti, gan tradicionāli par latviskiem uzskatītie krāsu toņi. Folkloras tēmas izvērsums tekstilmākslā līdz Latvijas neatkarības atgūšanai ir saistāms ar zināmu protestu ideoloģijai un neiekļaušanos sociālistiskā reālisma rāmjos, ko sekmēja gobelēna tehnikas specifika un mākslinieku radošās brīvības apjausma.⁴⁵ Valsts un pašvaldību iestāžu pasūtījumi sabiedrisko telpu noformējumam veicināja tekstilmākslas attīstību monumentāli dekoratīvā virzienā, par ko mākslas zinātniece Sandra Kalniete rakstīja:

Monumentalitāte, lai cik tas nešķīstu paradoksāli, labi sadzīvo ar izjustu lirismu, poētisku pasaules redzējumu. Arī tā ir latviešu tekstilmākslas īpatnība, kuru izprast palīdz mūsu folklorā. Tautasdziesmas – dainas.⁴⁶

Bāreņu tēma latviešu mākslā (sk. iepriekš minētos Šķiltera un Brastiņa darbus) parādās arī 20. gadsimta beigās, kad mākslinieki ar izvēlēto tautasdziesmu apspēlē ne tikai vienas personas likteni, bet visas tautas apspiesto stāvokli, piemēram, Rita Blumberga (1925–2008) gobelēnā "Tek saulīte tecēdama" (1986, privātkolekcija), un, sasaucoties ar trimdas autoru darbiem, veido naratīvu par latviešiem kā bāreņu tautu.

Nobeigums

Meklējot tautasdziesmu atspulgu latviešu vizuālajā mākslā, secināms, ka tēma izskanējusi daudzveidīgi un plaši – no pelēki pieklusinātiem toņiem līdz košām un skaļām gaviļēm, no dziļi personisku izjūtu noskaņām līdz cieņai un pietātei pret tautas kopīgo

mantojumu. Atlasītie paraugi nosacīti ir iedalāmi vairākās grupās. Pirmo grupu veido darbi, kas tapuši tiešā tautasdziesmu ietekmē un kuru sižets tiek pakārtots folkloras pirmavotam. Mākslinieki ir centušies izprast un interpretēt tautasdziesmas poētisko ideju. Otrā grupa apvieno vizuālos darbus, kas izmanto folkloru kā instrumentu nacionālas pašnoteikšanās un tradīciju saglabāšanas ideju paušanai. Trešajā grupā iekļaujas darbi, kuros mākslinieks risinājis kādu savu tēmu vai motīvu, bet darba nosaukumā devis norādi uz konkrētu un asociatīvi tuvu tautasdziesmu, lai rosinātu skatītāju atsaukt atmiņā tās tekstu un kontekstu. Ceturtajā grupā varētu ierindot gleznas, skulptūras un tekstilijas, kurām dots vispārīnošs nosaukums “Tautasdziesma” vai “Daina”, tādējādi mēģinot aptvert gan visu dziesmu mantojumu, gan arī šo dziesmu dziedātājus un uzsverot dziedāšanu kā latviešu tautai piemītošu īpašu pazīmi. Šai grupai varam piepulcināt arī tos darbus, kas veidoti kā veltījums Krišjānim Baronam un viņa vākumam. Jāpiebilst, ka rakstā netika ietverta Jāņu dziesmu un tradīciju tēma, kas latviešu tēlotājā mākslā ir plaši pārstāvēta, tāpēc pelnījusi atsevišķu pētījumu.

Saīsinājumi

DMDM – Dekoratīvās mākslas un dizaina muzejs

LD – Barons K., Visendorfs H. (sast.). *Latvju dainas*. 1.–6. sēj. Jelgava; Pēterburga: Ķeizarkās Zinību Akadēmijas spiestuve, 1894–1915

LMS – Latvijas Mākslinieku savienība

LNMM – Latvijas Nacionālais mākslas muzejs

LVA – Latvijas Valsts arhīvs

Atsauces un piezīmes

- ¹ Kēncis T. Folklorā kā nacionālās mākslas avots. *Letonica*. 2013. Nr. 26. 51. lpp.
- ² Gerharde-Upeniece G. *50 Latvijas glezniecības meistardarbi. 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, 2013. 12. lpp.
- ³ Lamberga D. (sast.). *Symbolisms un jūgendstils Latvijas tēlotājā mākslā. Izstādes katalogs*. Rīga: Neputns, 2000. 11. lpp.
- ⁴ Lasmane S. Baltā pasaules izjūta. Drīzule R. (sast.). *Liepu laipa*. Rīga: Zinātne, 1989. 16. lpp.
- ⁵ Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996. 55.–57. lpp.
- ⁶ Kēncis T. Folklorā kā nacionālās mākslas avots, 52. lpp.
- ⁷ Lamberga D. *Rūdolfis Pērle*. Rīga: Neputns, 2014. 20. lpp.
- ⁸ Turpat, 54. lpp.
- ⁹ No Rūdolfis Pērles darbu izstādes Valsts Mākslas Muzejā. *Ilustrēts Žurnāls*. 1923. Nr. 43. 327. lpp.
- ¹⁰ Siliņš J. *Latvijas māksla. 1915–1940*. 1. sēj. Stokholma: Daugava, 1988. 14. lpp.
- ¹¹ Bēms R. *Latviešu padomju akvareļglezniecība*. Rīga: Liesma, 1974. 103. lpp.
- ¹² Andrušaitē Dz. Eduards Brencēns Valmierā 1918.–1919. gadā. Cielava S. (sast.). *Latviešu tēlotāja māksla*. Rīga: Liesma, 1981. 118. lpp.
- ¹³ Jaunsudrabiņš J. Edvards Brencēns. *Piesauļe*. 1929. Nr. 6. 279., 280. lpp.
- ¹⁴ Citēts pēc: Siliņš J. *Latvijas māksla. 1915–1940*, 51. lpp.
- ¹⁵ Siliņš J. Jēkabs Kazāks. *Ilustrēts Žurnāls*. 1926. Nr. 8. 254. lpp.
- ¹⁶ Kundziņa A. Pēteri Kundziņu atceroties. Cielava S. (sast.). *Latviešu tēlotāja māksla*, 108. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 105. lpp.
- ¹⁸ Kļaviņš E. Tēlotāja māksla. Kļaviņš E. (sast.). *Latvijas mākslas vēsture*. 4. sēj. Rīga: LMA Mākslas vēstures institūts, 2014. 374. lpp.

- ¹⁹ Lamberga D. Gleznotājs un zīmētājs. Rinka R. (sast.). *Ansis Cīrulis. Saules pagalmos*. Rīga: Neputns, 2008. 98. lpp.
- ²⁰ Pati Laima. Anša Cīruļa tempera. *Atpūta*. 1939. Nr. 791. 8. lpp.
- ²¹ Podgaiska S. Stilizācija lietišķajā mākslā. Rinka R. (sast.). *Ansis Cīrulis. Saules pagalmos*, 197. lpp.
- ²² Dombrovskis J. Māras slavinātājs Ansis Cīrulis. *Atpūta*. 1938. Nr. 739. 25. lpp.
- ²³ Ansis Cīrulis. Pērkons. *Sējējs*. 1938. Nr. 8. 800. lpp.
- ²⁴ Dombrovskis J. Mākslas darbu dīvainie likteņi. *Atpūta*. 1939. Nr. 778. 15. lpp.
- ²⁵ Strazdiņš J. Ernests Brastiņš – Dēstītājs. *Sējējs*. 1938. Nr. 9. 1008. lpp.
- ²⁶ Kursīte J. *Latviešu folkloras mītu spoguļi*, 192. lpp.
- ²⁷ No mūsu mākslinieku galerejas. Brastiņš Ernests. *Magazina*. 1935. Nr. 139. Bez lpp.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Akseli Gallens-Kallela (*Akseli Gallen-Kallela*, 1865–1931) – somu mākslinieks.
- ³⁰ Siliņš J. *Latvijas māksla. 1915–1940*, 349. lpp.
- ³¹ LVA, 1757. f., 3. vp apr., 16. l., 51. lp.
- ³² Jēkabs Bīne. Mārtiņš. *Sējējs*. 1936. Nr. 11. Mākslas pielikums.
- ³³ LVA, 1757. f., 3. vp apr., 16. l., 60. lp.
- ³⁴ Bīne J. Hildas Vikas gleznu izstāde. *Sējējs*. 1940. Nr. 4. 429. lpp.
- ³⁵ Skulme Dž. Atjausma. Bīdaka L. (sast.). *Hilda Vīka atmiņās, mākslā, rakstniecībā*. Rīga: Preses nams, 1997. 92. lpp.
- ³⁶ Jēgens O. Nīklāva Strunkes mitoloģiskais cikls. *Labietis*. 1970. Nr. 40. 847., 848. lpp.
- ³⁷ Turpat, 849. lpp.
- ³⁸ Andrušaitē Dz. *Nīklāvs Strunke. Versija par Palmēnu Klāvu*. Rīga: Valters un Rapa, 2002. 165., 166. lpp.
- ³⁹ Cēbere G. *Laris Strunke*. Rīga: Neputns, 2004. 23. lpp.
- ⁴⁰ Ņefedova I. *Džemma Skulme. Reprodukciju mape*. Rīga: Liesma, 1981. 22. lp.
- ⁴¹ Valijai Liepiņai 100. *Ikšķile.com*. 2009. gada 10. janvāris. https://ikskile.com/zinas/novada/2009/01/10/valijai_liepinai_100/ (Skatīts 7.06.2016.)
- ⁴² Kalniete S. *Latvju tekstilmāksla*. Rīga: Liesma, 1989. 166., 167. lpp.
- ⁴³ Turpat, 185. lpp.
- ⁴⁴ Bankovskis P. Priekšpēdējais figurālisms. 80. gadi. Baranovska I. (sast.). *Glezniecība: Laikmeta liecieni: 20. gadsimta 60., 70. un 80. gadi: Latvijas Mākslinieku savienības mākslas darbu kolekcija*. Rīga: Latvijas Mākslinieku savienība, 2002. 206. lpp.
- ⁴⁵ Jankovska Z. Tekstila metamorfozes. Ģibiete E. (red.). *Tekstils LV*. Rīga: Latvijas Mākslas akadēmija, 2011. 10. lpp.
- ⁴⁶ Kalniete S. *Latvju tekstilmāksla*, 10. lpp.

Austra Celmiņa-Ķeirāne

The Folksong Poetics in Latvian Visual Art

Summary

Keywords: national art, visual art, Latvian folksongs, mythology, ethnography

The article provides an insight into Latvian fine and applied arts in the 20th century, focusing on the artistic means of expression in the portrayal of folksong scenes, themes and emotional background. The works of artists Janis Rozentāls, Rūdolfs Pērle, Gustavs Šķilters, Ansis Cīrulis, Džemma Skulme, Inta Celmiņa, and others have been selected for the study. The compliance with the theme was determined by the concept of folksong or fragment of folksong text included in the work of art or its title.

The range of topics in visual art generally is based on local nature and society. This can include national history, as well as other kinds of art, for example, literature or music. Folksongs with their unique combination of emotionally expressive text and melody provide an important source of ideas for those artists who wish to represent traditional cultural heritage in their imagery.

The selected cases have been divided into four groups. The first group consists of the artwork, whose plots have been created under a direct influence of the folksong texts. The artists under this group have tried to understand and interpret the poetic idea of folksongs. The second group consists of the artwork that uses folklore as a tool to express the ideas of national self-determination and the value of tradition. The third group includes the artwork, in which the authors have addressed individual motives, but in the title of work an allusion is made to an associatively close folksong to encourage viewers to recall its text and context. The fourth group includes the artwork that has a generalized title *Tautasdziesma* or *Daina* (Latvian folksong), thus trying to cover both the entire heritage of Latvian folksongs and their singers, as well as emphasize singing as the characteristic feature of Latvian nation.

Vilis Bendorfs

Vēlreiz par latviešu tautasdziesmu pantmēru*

Recenzijā par Jona Kazlauska (*Jonas Kazlauskas*) grāmatu *Lietuvių kalbos istorinė gramatika* Alekss Girdenis (*Aleksas Girdenis*) un Vlads Žulis (*Vladas Žulys*) pārmet grāmatas autoram mēģinājumu diahroniskus fonoloģiskos procesus valodā skaidrot ar akustisko un artikulācijas īpatnību izmaiņām, sevišķi bezatbildīgi šai ziņā autors rīkojoties ar dinamiskā akcenta jēdzienu.² Recenzenti aizrāda, ka pagaidām tikpat kā nav iespējams objektīvi noteikt, kas katras valodas vārda akcentā ir galvenais – skaņas augstums, skaļums vai vēl kas cits –, tāpēc iesaka terminu “dinamiskais akcents” lietot tādā nozīmē, kā to lietojis jau Ježijs Kurilovičs (*Jerzy Kuryłowicz*), proti, valodā ir dinamisks vārda akcents, ja neuzsvērtajās zilbēs ir mazāk patskaņu opozīciju nekā uzsvērtajās.

Šāda fonoloģiska izpratne dod vairāk iemesla saistīt vārda akcenta īpatnības ar loģiski un estētiski radniecīgām parādībām dzejā, mūzikā un citur. Ja valodā vārda akcents ir dinamisks (Kuriloviča un Girdeņa ieteiktajā nozīmē), tad uzsvērtā pozīcija jāsauc par stipru, neuzsvērtā – par vāju, kā pieņemts fonoloģiskajā literatūrā. Turpretim “nedinamisks” (pagaidām nav labāka termina) akcents ir attiecīgās zilbes akustisks izcēlums, gan ar noteiktu nozīmi, bet bez ietekmes uz neuzsvērtajām zilbēm, kuras atšķiras no uzsvērtajām tikai akustiski, ne vairāk; te nav pamata runāt par vājām pozīcijām. Lai sacītais būtu saprotamāks, pietiek salīdzināt kaut vai krievu valodu, kur neuzsvērtās pozīcijās netiek šķirti patskaņi *a* un *o*, ar mūsu vidus izloksnēm, kur jebkurā pozīcijā iespējami visi patskaņi. Salīdzinot dažādas mūzikas kultūras, nav grūti tur saskatīt kaut ko ļoti līdzīgu. Mēs esam pieraduši, ka starp skaņām un saskaņām pastāv spilgti izteikta gravitācija, ir nenoturīgākas skaņas, kuras tiecas uz noturīgākiem centriem. Šī kustība ir tik stingri organizēta laikā, ka nozīmīga harmonisko funkciju maiņa parasti signalizē par stipru taktisdaļu un atšķir to no vājākajām, kur kustība ir pakārtotāka (pārgāju skaņas u. tml.). Tā vai citādi – elementu savstarpējā pakārtotība te ir stingra, tiek šķirtas stiprākas un vājākas, noturīgākas un nenoturīgākas pozīcijas. Tāda ir pēdējo četru gadsimtu Rietumeiropas mūzika, šai pašā lokā iekļaujas arī mūsu jaunākās melodijas – revolucionārās dziesmas, ziņģes, ļoti daudzas dejas. Bet mūzikas pasaulē pastāv arī daudzas citas kultūras, ne mazāk cienījamas, kur elementi ir drīzāk sakārtoti, ne pakārtoti, piemēram, ir rūpīgi izstrādātas skaņkārtas, bet tām nav centru, uz kuriem tiekto pārvērtas skaņas, jo tās nav nenoturīgākas. Ir liela ritmu

* Raksts publicēts ar autora laipnu atļauju. Tas tapis ap 1977. gadu un mašīnraksta variantā jau labi pazīstams jomas interesentiem (sk. Mārtaņa Boiko rakstu šajā žurnālā). Bendorfa un Boiko raksti no jauna aktualizē aizvien neatrisinātus latviešu tautasdziesmu metriskās uzbūves pamatjautājumus.

bagātība, kas iekļaujas regulārās taktīs, bet ne ritms, ne melodiju skaņkārtiskās īpatnības nedod iemesla kādu taktsdaļu saukt par stipru, citu par vāju.

Kā šai ziņā ir ar dzeju? Tīri teorētiski spriežot, nerēķinoties ar faktiem, vajadzētu būt apmēram tā: ja valodā vārda akcents nav dinamisks, tad droši vien mūzikā nebūs stipro un vājo taktsdaļu, noturīgo un nenoturīgo skaņu polarizācijas; dzejas pantmērs nebūs tonisks vai sillabotonisks. Tāds iznākums būtu samērā ticams (ne obligāts), ja nebūtu sakaru starp dažādām kultūrām. Jo aizgūt jau var visu, kas ar aizguvēju kultūru nav gluži nesavienojams. Nemot vērā notikumu patieso gaitu un aizguvumu iespējas, vajadzētu noskaidrot, vai pastāv kāda saistība starp stipro un vājo pozīciju kontrasta esamību, respektīvi, neesamību valodā, mūzikā un dzejā. Man pagaidām nav iespēju pārbaudīt visas pasaules kultūras, kaut arī tikai pašas nozīmīgākās. Tas arī nav raksta uzdevums. Tomēr pirmie vērojumi nerunā pretī nupat izteiktajai hipotēzei. Klasisks un pazīstams piemērs ir sengrieķu valoda un vokālā mūzika (visa dzeja bija dziedama). Sengrieķu valodā vārda uzsvērtā zilbe bija augstāka un nedaudz garāka nekā kvantitatīvi līdzvērtīgas neuzsvērtās. Vārda akcentam nekādas ietekmes uz neuzsvērtu zilbju vokālismu nebija. Tam nebija nekādas lomas arī dzejas metriskajā organizācijā. Mūzikā pastāvēja smalki izstrādāta skaņkārtu sistēma, bet vismaz mums pazīstamajos dziedājumos skaņu savstarpējā gravitācija nav jūtama. Melodijas zīmējums samērā konsekventi atveido vārdu akcentus un zilbju intonācijas; vārdu akcenti var atrasties metriski visdažādākajās, visneiedomājamākajās vietās un vienmēr, protams, saglabājas.

Zilbju kvantitāte ir pamatā ne tikai sengrieķu, bet arī romiešu, senindiešu, arābu dzejas metrikai. Kad grieķu un latīņu valodā izzuda zilbju kvantitātes opozīcija un muzikālais akcents pārvērtās par kvantitatīvu, arī dzeju metriski organizēt sāka akcents. Šis jaunais metriskais princips vēlāk ietekmēja daudzu Eiropas tautu dzeju. Nav nejaušība, ka klasiskā mūzikas valoda ar savu harmonisko funkciju polarizēšanos, stipro un vājo taktsdaļu regulāru miju izauga Itālijā un bez grūtībām izplatījās citās Eiropas zemēs. Protams, to veicināja daudzi un dažādi apstākļi, kurus rakstā nav iespējams uzskaitīt, un var likties, ka pārvērtēt te valodas īpatnību nozīmi nav visai gudri. Ja būtu runa tikai par akustiskām īpatnībām. Tomēr itāliešu valodā vārda akcents ir neapšaubāmi dinamisks, piemēram, uzsvērtajās zilbēs šķir divējādus *e* un *o*, neuzsvērtajās – *nē*.

Vai tas ko dod latviešu tautasdziesmu metrikas dziļākai izpratnei? Gudri prātojumi nevar pilnībā aizstāt pašus dzejas faktus, un ar mūsu tautasdziesmām nav tik vienkārši. Pat pēc Luža Bērziņa pamatīgajiem pētījumiem laiku pa laikam no dažādām pusēm dzirdamas balsis: mūsu tautasdziesmu metrikā ir daudz nenoskaidrota...

Pētījumi, protams, jāturpina, taču zināma saistība starp fonoloģiski būtiskām valodas īpatnībām, dzeju un mūziku nav noliedzama. Tad nu, apskatot mūsu tautas dzejas metriku, nevajadzētu pavisam noraidīt arī latviešu valodas un tautasdziesmu melodikas palīdzību.

Latviešu vārda akcentu pieņemts dēvēt par dinamisku. Te nu bez paskaidrojumiem iztikt nevarēs, jo šis termins ir ticis lietots trijās atšķirīgās nozīmēs. Mūsu dienās ar to parasti apzīmē uzsvērtu zilbju skaļāku izrunu; blakus minot, attiecināt šo nozīmi uz latviešu valodu ir pārsteidzīgi, jo uzsvērts patskanis ne vienmēr ir skaļāks par tembra un

kvantitātes ziņā līdzīgu neuzsvērtu – par to pārliecināties var ar visvienkāršākajiem aprātiem. Anna Ābele un Antons Breidaks savos darbos par dinamisku akcentu – atšķirībā no ekspiratoriska – sauc tādu, kur zilbes izrunas laikā pieaug runas orgānu saspriegums. Tā tas notiek gandrīz visās ležemnieku un pa daļai sēliskajās izloksnēs. Atliek vēl Kuriloviča un Girdeņa ieteiktā nozīme. Latviešu valodas izloksņu lielākajā daļā visi patskaņi iespējami kā uzsvērtajās, tā neuzsvērtajās zilbēs. Ir daži izņēmumi: piemēram, daudzās lībiskajās izloksnēs patskaņi *u*, dažās augšzemnieku izloksnēs *o* sastopams tikai priedēkļu un pirmajā saknes zilbē; dažās dziļajās tāmnieku izloksnēs garš var būt tikai uzsvērts patskaņi. Vēl sarežģītāk ir ar zilbju intonācijām. Tā Jērcēnos šķir visas trīs intonācijas jebkurā neuzsvērtā zilbē, bet Kauguros (tikai kādus divdesmit kilometrus uz dienvidiem!) nešķir stiepto intonāciju no krītošās pat saknes zilbē pēc priedēkļa.³ Tāda pati dažādība ir arī divu intonāciju izloksnēs, sevišķi zemgaliskajās. Vismaz vienā izloksņu daļā neuzsvērtu zilbju intonāciju opozīcijas neitralizēšanās nevar būt sevišķi sena, jo ir izloksnes (piemēram, Raunas), kur labi var novērot stieptās un krītošās intonācijas sakrišanas procesu, ja salīdzina dažādu laiku pierakstus.

Tātad atšķirības starp uzsvērtajām un neuzsvērtajām pozīcijām dažādās latviešu valodas izloksnēs ir dažādas; daudzās izloksnēs atšķirību nav nekādu, un senāk tādu izloksņu ir bijis vairāk.

Latviešu tautasdziesmu pantmērs, pēc vispārpieņemta atzinuma, ir stingri sillabotonisks; sava nozīme ir arī zilbju kvantitātei. Tā domā vai visi tautasdziesmu metrikas pētītāji, izņemot varbūt Viktoru Tretjakovu, kurš tautasdziesmu pantmēru grib atzīt par tonisku. Uzskats, ka akcents dzejas metriskajā organizācijā nepiedalītos, par latviešu tautasdziesmām izteikts nekad, šķiet, nav.

Tretjakovs pat izsakās, ka “bez akcenta nav iespējams dainu izlasīt” un ar tādu kā izbrīnu piebilst: “Tātad dainas seko akcentējamam jeb toniskajam principam; šeit nomaņāma **oriģināla** [Tretjakova izcēlums – *V.B.*] novirzīšanās no prosodijas likuma, jo [...] valodas ar nekustīgu akcentu parasti pantmērā seko zilbiskajam principam.”⁴

Vienā ziņā autoram taisnība: kaut arī tonisks (un sillabotonisks) pantmērs ir savienojams ar latviešu valodas īpatnībām, tomēr paliek neskaidrs, kāpēc tautas dzejā uzvarēja taisni akcents un nevis, teiksim, zilbju skaits, kvantitāte vai intonācijas. Pati valoda šādai izvēlei pamata nedod; ja kāds pantmērs ir kādā valodā **arī iespējams**, bet ne pats atbilstošākais valodas dabai, tad ir zināms pamats domāt par aizguvumu. No kurienes? No vācu dzejas? Bet Vācijā sillabotoniskais princips sāka ieviesties tikai astoņus gadus pirms pirmā latviešu tautasdziesmas publicējuma. No Baltijas somu tautām? Baltu un Baltijas somu sakari gan ir ļoti dziļi un seni, taču Baltijas somi daudz vairāk aizguva no baltiem. Ir kāda nozīmīga īpatnība, kopīga latviešu un Baltijas somu tautu dzejai, – vienādi ir apstākļi, kādos vārda akcents nesakrīt ar metrisko; īpaši tas sakāms par mūsu bezcezūras rindām. Dipodijās, kur vienzilbes vārdam seko trīs zilbju vārds, Bērziņš un pēc viņa arī visi citi pētnieki saskata enklīzi; bezcezūras rindām pārliecinoša izskaidrojuma pagaidām nav. Katrā ziņā neapstrīdēts paliek atzinums, ka vārdu akcenti pakļaujas metriskajiem.

Tad no kurienes ir zināms par pašiem metriskajiem akcentiem? Uz to visnepārprotamāk atbild Ludis Bērziņš:

[..] var gadīties arī tā, ka sitieni par sevi ir vienāda stipruma, bet mūsu dažādas intensitātes apersepcija saņem tomēr no viena sitiena, resp., zilbes, vairāk ierosinājuma nekā no otras. Mūsu apziņa ir tā, kas akcentus liek jeb uzsvarus izdala, jeb citādi kā izceļ vienu zilbi, salīdzinot ar otru. Uz šā pamata no līdzīgi stipriem sitieniem daži stiprāki ierosinās mūsu dziņas uz kustībām, pie kam apziņa it naivi to attiecinās uz intensitāti takts sitienā jeb zilbes uzsvārā, kas ir pa daļai vai pilnīgi viņas pašas radīta. Tas būtu uzsvars pēc savas subjektīvās dabas – apziņa, ka zināma takts daļa mūs stiprāki ierosina; bet nebūtu tādas uzsvara maiņas, ja tā nebūtu dibināta psiholoģiskā vajadzībā, un nebūtu tās dzejā, ja tā nebūtu jau preformēta valodā.

Bet valodā zināmas zilbes stipruma ziņā atšķiras no citām jau uz elpošanas pamata, tātad tīri objektīvi. Ar stiprumu saistījās arī toņa augstums, kā to varam runāšanā un dziedāšanā novērot arī tagad, t. i., vientiesīgā runāšanā un dziedāšanā.

Blakus elpošanai ar zilbju intensitāti varēja stāvēt korelācijā auguma kustības, īpaši soļošana, diešana, bet arī rokās sišana etc.

“Es gāju diedams, gāju rokas sizdams.”

Tā valodā varēja nodibināties tā dēvētais akcents, kas, atrazdamies saskaņā ar elpošanas un sirds pukstiem ritumu, bija cilvēkam piedabīgs un palīdzēja valodas plūdumu sadalīt posmos.

Tātad, par dzejas ritumu runājot, sagaidām, ka tur – sakarā ar valodas ritumu vispār – regulāri mainīsies zilbes, kas vairāk, un zilbes, kas mazāk izceļas no savas apkārtnes.⁵

Tāds domu gājiens var likties gluži labi pamatots, taču ar vislabāko gribu to nevar attiecināt uz visām tautām, visām valodām, visām kultūrām. Kur tad paliek daudzās valodas, kurās vārda akcenta nemaz nav; kur tad paliek sengrieķu, latīņu, senindiešu, arābu, japāņu, poļu vārda akcents, kam nav nekādas daļas gar pantmēru! Bērziņš uzsvērtības un neuzsvērtības kontrastu galu galā atstāj subjektīvajai uztverei. Bet tā var arī maldināt. Rakstā “Tautas dziesmas krājot” Bērziņš priecājas par izdotajām platēm ar teicēju balsu ieskaņojumiem, “jo tās varam noklausīties, cik reižu mums vajadzīgs, kamēr ar dzīvu cilvēku tāda eksperimentēšana nemaz nav domājama, viņu neapstulbinot”.⁶ Arī man pašam nācies desmitiem reižu klausīties tās pašas plates un tomēr nesaklausīt, ka dipodijas pirmajai vai trešajai zilbei būtu katrā ziņā un vienmēr jābūt stiprai, otrajai – vājai. Ar to vēl nav sacīts, ka viens būtu saklausījis pareizi, otrs nepareizi, tomēr diezgan droši var apgalvot: Bērziņa apziņā uzsvērtības un neuzsvērtības kontrasts bija spilgti izteikts. Pirmo un laikam galveno ierosinājumu tam deva bērībā saņemtā audzināšana – lai, ērģeles spēlējot, labāk izjustu stipro un vājo taktsdaļu miju, skolotājs to līcis pasvītrot ar visa ķermeņa kustībām; šo paradumu Bērziņš esot paturējis visu mūžu, arī klausoties mūziku. To visu veicināja arī dzejošana un intensīvā saskare ar vācu valodu.

Cita lieta, vai šis kontrasts tikpat spilgts ir pašā latviešu tautas dzejā. Apgalvojumā, ka dipodijas pirmā zilbe vienmēr ir uzsvērta, bieži slēpjas tāds kā burvju lokš. Apstiprinājumu parasti meklē melodijā: pirmā zilbe sakrīt ar takts sākumu, tātad visstiprāko taktsdaļu. Bet

melodijas īpatnības bieži vien nedod nekāda pieturas punkta, lai noteiktu taktu robežas. Tad glābiņu atrod tekstā: taktssvītras saliek, lai tās atbilstu dipodiju robežām. Vēl tikai atliek pasludināt takts pirmo skaņu par stipro, uzsvērto, smago, iktu vai kā citādi, un burvju loks noslēdzies. Šai sakarā nu varbūt nebūs lieki atcerēties, cik dedzīgi un argumentēti jau Kliment Kvitka (*Климент Квитка*) apkaroja “stipro laiku”, “iktu” klātpiedomāšanu melodijās (arī sengrieķu), kurās tādu nav.⁷ Tātad, ja tautas dzejas metrikas problēmu skaidrošanai gribam kādu palīdzību sagaidīt no melodijām, tad tajās jāizsver skaņkārtiskās īpatnības, skaņu gravitācija, noturības un nenoturības kontrasts u. tml. Nav ko noliegt, daudzas mūsu skaistākās melodijas šai ziņā neatstāj ne mazāko šaubu. Harmonisko funkciju polarizācija tajās ir spilgta, funkciju maiņa sakrīt ar dipodiju robežām vai daļa dipodijas uz pusēm. Tādas ir, piemēram, Nīcas apdziedāšanās dziesmas. Te jāpieskaita arī dažas melodijas no Latgales un Nīcas–Bārtas, kuras ir apjoma ziņā šauras, var sastāvēt tikai no trim skaņām, bet tad šīs skaņas sagrupētas tā, ka, teiksim, vienā taktī valdošā ir vidējā skaņa, citā taktī – abas malējās. Tas rada nepārprotamu tonikas un dominantes kontrasta iespaidu. Tā kā šai ziņā kustība ir metriski stingra, tad arī teksta pantmērs izklausās stingri sillabotonisks; kur dipodijā vienzilbes vārdam seko trīszilbju vārds, tur skaidri sadzirdama enklīze. Bet ir arī pavisam cita rakstura melodijas. Skaņas var būt tik lielā mērā sakārtotas, ne pakārtotas, ka visi mēģinājumi atrast kādu skaņkārtisku centru, “toniku”, lemti neveiksmei. Neviena skaņa nepievelk citas un netiecas uz citām. Visas ir iespējamās vienlīdz bieži un visās taktsdaļās. Arī melodijas pēdējā skaņa nevar palīdzēt, jo visiem šādas melodijas variantiem nav katrā ziņā jābeidzas ar vienu un to pašu skaņu. Vārdu sakot, noturības un nenoturības kontrasta te nav; nav arī iekšēja pamata kādu taktsdaļu uzskatīt par stipru, kādu citu par vāju. Tāda rakstura melodijas sastopamas daudzās Latvijas malās; spilgts piemērs ir melodija, kuru Melngailis dēvēja par godubalsu.

Saprotams, latviešu tautasdziesmu melodika nesastāv no abām aprakstītajām galējībām vien. Starp tām ir notikusi nepārtraukta, pakāpeniska attīstība. Daudzās mūsu melodijās redzam tādus kā tikko aizmetušos skaņkārtiskus centrus, stiprās taktsdaļas ar jau jūtamu gravitāciju. Šai ziņā interesanta ir Rucavas apdziedāšanās dziesma. No pirmās līdz sestajai taktij melodija grozās ap divām skaņām; tikai septītajā un astotajā taktī negaidītais kadencējums atklāj to divu skaņu skaņkārtisko jēgu: tās ir **mažora** otrā un trešā pakāpe! (Starp citu, šāds kadencējums šai melodijā ir gan visbiežākais, bet nepavisam ne obligāts un vienīgais.)

Šķiet, nav īpaši jāpaskaidro, kādā virzienā (un ne pretējā) varēja notikt skaņkārtiskās domāšanas attīstība mūsu tautasdziesmu melodikā. Nav noskaidrots un šai gadījumā nav arī tik svarīgi, cik lielā mērā šī attīstība bija saistīta ar līdzīgiem procesiem Rietumeiropas mūzikā, cik notikusi neatkarīgi no tiem. Būtiskāks ir kas cits: tonālie un metriskie centri no jauna savu nozīmi sāk zaudēt tikai 19. gadsimta otrajā pusē, kad Rietumeiropas mūzikā (piemēram, Lista darbos) parādās atonālisma pazīmes. Tāpēc nevar būt šaubu, ka senākas par citām ir tās mūsu tautasdziesmu melodijas, kurās skaņu un taktsdaļu gravitācijas vēl nav. Bet šīs senās melodijas ne par mata tiesu nav neatbilstošākas pantmēram nekā tās, kas jaunākas, drīzāk gan otrādi – daudzās Latvijas novados teicēji joprojām tās labprāt

izmanto, lai "teiktu" jebkuru četrindi neatkarīgi no tās satura. Gribot negribot jāatzīst, ka taisni senākās melodijas ir bezspēcīgas, lai pierādītu mūsu tautasdziesmu pantmēra sillabotoniskumu.

Bet varbūt nemaz nav vajadzīgi tādi apkārtceļi, varbūt pašā dzejā ir kāda skaidra sillabotoniska pazīme? Tāda pazīme būs ticama, ja elementu distribūcijas ziņā dipodijas pirmā un trešā zilbe ar kaut ko atšķirsies no otrās un ceturtās. Vienā ziņā ceturtā zilbe atšķiras no pārējām: tā drīkst būt tikai īsa (izņemot bezcezūras rindas) vai pavisam izpalikt, kamēr pārējās trīs var būt gan īsas, gan garas. Ļoti iespējams, ka šī īpatnība atspoguļo kādu sen notikušu procesu, kad vārdu gala zilbēs opozīcijas *garums:īsums* vietā stājās opozīcija *īsums:nulle*.

Citu pazīmju, kas kaut kādā veidā atšķirtu pirmo un trešo zilbi no otrās un ceturtās, šķiet, nav. Piemēram, par zināmā mērā stiprāku pozīciju var uzskatīt tādu, kur iespējamas atskaņas vai aliterācija, jo tās parasti saistītas ar uzsvērtām zilbēm. Taču Bērziņa grāmatā ir piemēri: "Kal, kalējs, ko kaldamis"; "Liec, Laimiņa, man mūdiņu"; "No radziņa uz nādziņu"; "Cits penteris, cits tenteris" u. c.,⁸ kuri neliecina, ka te dipodijas otrā zilbe būtu vājāka par pirmo un trešo.

Kas tad vēl paliek, lai latviešu tautasdziesmu pantmēru tomēr drīkstētu atzīt par sillabotonisku? Mūsu jaunākās, skaistākās, "dziedamās" melodijas. Melodikai attīstoties un pārveidojoties, pantmērs palika tāds pats, kā bijis, un pieļauj tātad divējādu izpratni. Sillabotoniska izpratne, protams, ir jaunāka, kaut arī pastāvējusi jau 17. gadsimta sākumā, par ko liecina pirmās publicētās latviešu tautasdziesmas melodija. Tātad latviešu tautasdziesmu pantmērs **kļūst** sillabotonisks savienojumā ar melodijām, kurās ir stipro un vājo taktsdaļu kontrasts.

Atsauces

- ¹ Girdenis A., Žulys V. Jonas Kazlauskas. Lietuvių kalbos istorinė gramatika (kirčiavimas, daiktavardis, veiksmazodis). *Baltistica*. 1972. Nr. 2. 194. lpp.
- ² Endzelīns J. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 1951. 35., 467. lpp.
- ³ Tretjakovs V. Dainu ritms. *Sējējs*. 1937. Nr. 11. 53. lpp.
- ⁴ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā. I daļa. Metrika un stilistika*. Rīga: Latvijas Universitāte, 1940. 37.–38. lpp.
- ⁵ Bērziņš L. Tautas dziesmas krājot. *Senatne un Māksla*. 1936. Nr. 4. 204. lpp.
- ⁶ Kvitka K. *Izbrannije trudi*. T. 1. Moskva: Sovetskiy kompozitor, 1973. S. 44, 89.
- ⁷ Bērziņš L. *Ievads latviešu tautas dzejā*, 218., 219., 221., 250., 254. lpp.

Latviešu tautasdziesmu semantikas dzīlēs ieskatoties

Beatrise Reidzāne. *Latviešu tautasdziesmu semantika. Dabas tēli tautasdziesmās.*
Rīga: Zinātne, 2015. 527 lpp.

2015. gada nogalē klajā nāca folkloras pētnieces un valodnieces Beatrisas Reidzānes latviešu tautasdziesmu padziļinātai izpratnei veltīta monogrāfija. Apjomīgā grāmata ir ilgstoša pētnieciskā darba rezultāts, pētījuma pamats – Reidzānes disertācija habilitētā filoloģijas doktora grāda iegūšanai “Semantiskie procesi latviešu tautasdziesmās un mitologēmu semantika” (Latvijas Universitāte, 1999), kas laika gaitā pārtapusi vērtīgā izziņas avotā folkloras pētniekiem un interesentiem, valodniekiem un īpaši folkloristikas nozares studentiem, jo uzskatāmi parāda, kādā veidā iespējams strādāt un ko atklāt, izmantojot lingvistiski semantisko metodi kompleksai tautasdziesmu izpētei.

Latviešu folkloras pētījumos līdzīgu – gan ne tieši lingvistiski semantisko, bet strukturāli semiotisko – analīzi vairāk sāk izmantot, kopš 20. gadsimta 80. gadiem (sk. Vairas Viķes-Freibergas, Janīnas Kursītes u. c. pētījumus), un tā joprojām uzskatāma par vienu no sekmīgākajām metodēm klasisko folkloras tekstu, īpaši tautasdziesmu un pasaku, analīzē. Reidzānes monogrāfija ir pirmais plašākais pētījums latviešu folkloristikā, kas uzskatāmi sniedz atbildi, kāpēc šī metode var būt pievilcīga tautasdziesmu pētniekam un kādas ir tās priekšrocības.

Pētījumā būtisks ir izteikti valodnieciskais aspekts, metodika un izmantotā terminoloģija, kas apliecina Reidzānes valodniecisko potenciālu. Autore uzsver, ka “jebkurš folklorists, pētījot dziesmu saturu, motīvus, refrēnus, konstantās vārdus grupas, resp., formulas, arī poētismus un simbolus, ritmu un metriku, spiests nodarboties ar teksta lingvistikas jautājumiem – gan pētāmo leksēmu cilmi un to vēsturiskās attīstības gaitu valodā, gan leksēmu vietu mūsdienu valodas un domāšanas sistēmā [...] Gan folkloristu, gan lingvistu galamērķis ir viens – pēc iespējas pilnīgāka tekstā pausto ideju atklāsmē.” (35. lpp.)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Grāmatu veido īss priekšvārds, ievads, sešas nodaļas ar apakšnodaļām, apkopojums, literatūras saraksts un terminu skaidrojums, pielikumi (kartes) un diezgan plašs grāmatas kopsavilkums angļu valodā.

Beatrise Reidzāne darbu sāk ar nozīmīgāko tautasdziesmu valodas un semantikas pētījumu apskati (Jānis Endzelīns, Arturs Ozols, Alfrēds Gāters, Jadviga Darbiniece u. c.), uzsverot, ka “tas, ka dažādu autoru rakstos izkaisītie un no dažādiem redzes viedokļiem skatītie ekskursi tautasdziesmu semantikas problemātikā nav apkopoti un sistematizēti, ir būtisks trūkums dziesmu tekstu pētniecībā [...] Šis pētījums uzskatāms par nelielu priekšdarbu ar tautasdziesmu valodas semantikas pētīšanu saistīto problēmu atklāšanā, aktualizēšanā un to risināšanas metodoloģijā.” (17. lpp.)

Ievadā autore definē pētījuma uzdevumus – “a) balstoties uz latviešu folkloristikā veiktajiem tautasdziesmu tekstu pētījumiem, atklāt un dokumentēt tautasdziesmu valodu kā specifizētu, norobežotu tautas poētikas žanra valodu, t. i., vienu no folkloras valodas apakšsistēmām; b) analizēt apakšsistēmas iekšienē darbojošās semantiskās likumsakarības to vēsturiskajā attīstībā [...]; c) modelēt tautasdziesmu valodas vienību un teksta semantiskās analīzes būtiskos mezgla punktus” (13. lpp.). Tātad pētniecības centrā – pati tautasdziesma kā daudzlīmeņu vienota sistēma, tās uzbūves likumsakarības, variabilitāte, konteksti, evolūcijas ceļš.

Tautasdziesmu semantikas atklāsmei izvēlēta lingvostatistikā un areālā analīze. Savu izvēli autore pamato pētījuma pirmajā nodaļā, norādot, ka, “apskatot, piemēram, vārdu funkcionēšanu dažādos ciklos – gadskārtu ieražu, darba dziesmu, sociālo attiecību ciklā u. c. –, varam secināt, kādā virzienā meklējami semantisko papildkomponentu veidošanās ceļi. To adekvāti atklāt palīdz dainu vārdu statistiskā analīze [...] Tikpat svarīgi ir apzināt katra analizējamo vārdu ietverošā pamatteksta informatīvo lauku: cik bagāts tas ar variantiem un kādu areālu tie pārklāj, vai “dziesmu cerā” ir pāris tekstu, kas pārstāv nelielu novadu, vai ceru veido simtiem tekstu no visiem novadiem.” (45. lpp.) Turklāt pozitīvi un reizē ļoti pārskatāmi, ka šī papildinformācija – dziesmas izplatības areāls un pierakstu skaits konkrētajā vietā, apakšnodaļa, kurā Barons “Latvju dainās” šo dziesmu ir novietojis, – tiek norādīta gandrīz pie katras pētījumā citētās dziesmas.

Darbam raksturīga skrupulozitāte tekstu analīzē, dziļš dainu lasījums, ko papildina tabulas, shēmas, kartes. Reidzāne arī uzsver, ka viena darba ietvaros no milzumplašā latviešu tautasdziesmu materiāla iespējams izanalizēt tikai nedaudzas īpaši atlasītas četrinžu kopas (11. lpp.), jo autore cenšas ietiekties pēc iespējas dziļākā vienas teksta kopas izpratnē – kartografēt visus tekstus, kur minēts attiecīgais vārds, veikt sistēmisku tipu un variantu aprakstu, tādējādi atklājot analizējamā tekstā formālajā un semantiskajā līmenī pastāvošās saites. Viņa arī uzsver, ka izanalizēt kādu tekstu kopu var tikai uz plaša, zinātniski apkopota materiāla bāzes, izmantojot visus iespējamus palīgrādītājus (substantīvu, topogrāfisko, vienvarianta dziesmu rādītāju): “Jo plašāks materiālu vākums, jo reljefāk izceļas žanram būtiskās iekšējās likumsakarības, rādot, ka katrs kopas elements ir pakārtots virsusuzdevumam, ko var konstatēt, tikai pētot žanra materiālu kopu kā vienotu veselumu.” (141. lpp.)

Kā pētījuma izejas materiāls izmantotas Barona "Latvju dainas", bet, lai spriestu par attiecīgās tautasdziesmas formas attīstību vai izzušanu, lingvostatistikajai un salīdzinošajai analīzei – arī akadēmiskais izdevums "Latviešu tautasdziesmas". Reidzānes pētījumā arī skaidrots, kāpēc vajadzīgi tik plaši publicējumi kā "Latviešu tautasdziesmas", ko jaunu tie var ieviest un ar ko atšķiras no senākajiem tautadziensmu apkopojumiem. Akcentētas akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma klasifikācijas un tipoloģizācijas priekšrocības, kā arī, protams, plašais dziesmu pieraksts un to varianti. Autore pati ilgus gadus bijusi viena no akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma veidotājām un cieši saaugusi ar savu mūža darbu. Ar akadēmisko tautasdziesmu izdevumu vienota ir arī viņas monogrāfija, jo mākslinieka Daiņa Rožkalna ilustrācijas rotā gan "Latviešu tautasdziesmu" sējumus, gan Beatrisas Reidzānes grāmatu.

Pētījuma autore norāda, ka latviešu tautasdziesma gadsimtiem bijusi galvenā tautas gara dzīves un kultūras nesēja un sargātāja: "[..] gan "salāpīta" formā un "pairusi" semantikā, tā atnākusi līdz mūsdienām dzīva, nesdama sevī kā sistēmā (gan variablā, bet formulizēti vienotā) visu savu pagātņi, tā ļaudama uztautīt sākotnējo, semantisko pāreju ķēdi ne vien kā teksta vienība, bet arī kā noteikts paradigmatisks veidojums." (136. lpp.)

Kā tautasdziesmu semantiskās analīzes piemērus Reidzāne izvēlējusies atsevišķu dabas tēlu – *liepas, vēža, lāča, gulbja, līdakas, saules* – izpēti. Mazliet pretenciozs šai sakarā ir grāmatas apakšvirsraksts "Dabas tēli tautasdziesmās", jo autore raksturo tikai dažus no tiem, lai gan nenoliedzami – grāmatā sniegtā mitologēmu (*liepa, lācis, vēzis, gulbis*) semantiskā un funkcionālā analīze ir viena no izvērstākajām un aptverošākajām latviešu folkloristikā.

Beatrise Reidzāne uzsver, ka tieši tautasdziesma palīdz pētīt valodas un kultūras vēsturi, arī etnopsiholoģiju, piemēram, otrajā nodaļā "Liepa, kupla liepa, balta liepa un liepājs" atzīmēts: "Šī dziesmu tipa variantu un versiju kopa sniedz ieskatu arī etnopsiholoģijā – kādi procesi mūsu vectēvu un vecvectēvu domāšanā risinājušies 19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā. Joprojām pieņemama ir atziņa par vīrieša lomu ģimenē un precībām kā divu vīriešu tirdzniecisku darījumu, toties strauji zūd senās lielģimenes relikti – *bāliņš* ir tikai savas *īstās māsas* brālis." (131. lpp.) Izmantojot teksta areālo un kontekstuālo analīzi sasaistē ar etnogrāfiskajiem materiāliem, autorei izdevies iezīmēt, piemēram, etnografēmu *govju dārzs* un *laidars* vietu valodas vēsturiskajā attīstības gaitā, secinot, ka tieši *dārzs* varētu būt pirmatnējais govju slaukšanas vietas apzīmējums (sk. 108.–119. lpp.).

Grāmatas 527 lappuses un sešas nodaļas ar daudzajām apakšnodaļām nav viegli īsumā raksturot. Kā dzīvnieku simbolikas pētniecei manu interesi piesaistīja tieši dzīvnieku tēlu analīze (3.–5. nodaļa). Īpaši saistoši atklāts dzimtes un dzimuma aspekts dzīvnieku tēlu semantikā, piemēram, par gulbi autore secina: gulbja kā ūdensputna tēlojumam tautasdziesmās ir nenozīmīga vieta, taču gandrīz uz pusēm dalās abu pretstata nozīmju *tautu meita* un *tautu dēls* lietojumu skaits. Senākais jēdzieniskais slānis *gulbis* – 'tautu meita' ietilpst vairākos plašos dziesmu tipos, savukārt *gulbis* – 'tautu dēls', 'brālis' ir salīdzinoši jaunāku laiku semantēma. (360.–361. lpp.) Ar dzīvnieku tēliem kā simboliem latviešu

tautasdziesmās atainots precību un kāzu motīvs, kas izdalīts atsevišķā nodaļā, raksturojot, autores vārdiem, īpaši neparastā lomā esošos – *gulbi, līdaku, vēzi* (447. lpp.).

Dzīvnieku tēlu analīze uzskatāmi liecina, kā laika gaitā transformējušās senās nozīmes, piemēram, formulas “Ar vēzīti artu gāju” pilna analīze atklāj, ka tās senā nozīme (saistība ar seksualitāti un auglības jomu) “tradīcijas nesēja apziņā gandrīz pilnīgi zudusi, tādējādi pieļaujot centrālā tēla transformēšanos: *vēzīša* vietā var nākt cits ieražu cikla tekstos un rituāla darbībās populārs dzīvnieks, piemēram, *āzītis*, paralēli tam (vai pat pirms tā) teksta virsējai semantikai un jauno laiku loģikai labāk atbilstošais *vērsītis*, kamēr visi pārējie šīs formulu sistēma dzīvnieku tēli ir teksta dziļo struktūru sairuma produkts” (179. lpp.).

Plašā nodaļā atspoguļota lāča mitoloģēma, uzmanību vēršot arī uz sintaktiskajām konstrukcijām – vārdrindām jeb, autores vārdiem, sablīvējumiem kā *vilki, lāči/brieži, lāči*: “To noturīgā un plašā izplatība tautasdziesmās apliecina šo tekstu augsto kanonizācijas pakāpi. Domājams, tieši tā veicinājusi kādā senā valodas attīstības posmā, kad sāka veidoties abstrakti virsējdzieni, radušos virsējdzieniu starpformu saglabāšanu, piešķirot tām papildu poētisko semantiku.” (306. lpp.)

Runājot par dabas tēlu attainojumu latviešu tautasdziesmās, Reidzāne secina, ka “dabas tēli bāzējas kādā senākā ideoloģijas līmenī, kuru apliecina totēmisma relikti gan *lāča*, gan *vēža*, gan *liepas* dziesmu ciklos” (302. lpp.).

Autore skar arī folkloristikā diskutablu totēmisma jautājumu, tomēr jāpiebilst, ka vietumis pārāk brīvi lietots termins “totēms”, atsaucoties uz folkloras pētnieka Gata Ozoliņa disertācijā par totēmismu secināto, ka totēmi (dzīvnieki, putni, zivis, augi, koki utt.) meklējami tikai tajos folkloras tekstos, kuros vēstīts par pārejas rituāliem un indivīda iesaistīšanos konkrētas sabiedrības tiesību un pienākumu pasaulē (124. lpp.). Daudzas latviešu tautasdziesmas dod norādes par iespējamo totēmisko priekšstatu klātbūtni, tomēr pēc latviešu folkloras materiāla vien ir grūti konstatēt totēmisko saikņu eksistenci ar dabas objektiem, nepaliekot vairāk hipotētisku atzinumu līmenī. Savulaik folkloras pētnieks Arveds Švābe norādīja, ka “totēmiskā socreligiskā sistēma ir internacionāla un interrasiāla cilvēces kultūrvēsturiskās attīstības stadija, un kā tāda viņa nevar tikt izlemta atsevišķi vienas indoeiropiešu tautas – šai gadījumā latviešu – nacionālo tradīciju robežās, bet jautājums atrisināms tādā vai citādā ciešā saziņā un saskaņā ar pārējo indoeiropiešu laulību un reliģijas vēsturi”,¹ piemēram, apvienojoties dažādu valstu cilvēku un dabas sugu saistību pētniekiem vienotā starpkultūru pētniecības projektā, kas mūsdienu tehnoloģiju laikmetā nav arī tik neiespējami.

Lai arī Beatrisas Reidzānes veiktais pētījums nenoliedzami ir ar lielu pievienoto vērtību, norādāms uz dažām nekonsekvencēm. Raksturojot *liepu* tautasdziesmās, iezīmēta tās vieta citu tautasdziesmās minēto koku izpētes kontekstā, minēti pētnieki, kas pētījuši kokus latviešu tautasdziesmās (Pēteris Šmits, Kārlis Straubergs, Aleksandrs Zāmelis, Nikolajs Malta, Velta Rūķe-Draviņa, Helēna Erdmane, Regīna Kvašīte u. c.) (91.–96. lpp.). Grāmata tikai iegūtu, ja arī nākamajās nodaļās, runājot par *vēzi, lāci, gulbi, līdaku*, šāda konsekvence minēt priekšgājējus – pētniekus un pētījumus – tiktu saglabāta. Turklāt pēdējā desmitgadē

pētījumu skaits par dzīvniekiem latviešu folklorā ir pieaudzis, tapusi vesela virkne zinātnisku publikāciju. Iezīmējot analizētās mitoloģēmas līdzšinējo pētījumu kontekstā latviešu folkloristikā, arī monogrāfijas apakšnosaukums “Dabas tēli latviešu tautasdziesmās” būtu vairāk iederīgs.

Tāpat jāpiebilst, ka, lai arī folklorā darbības atkārtojumam ir sakrāls raksturs, turklāt trīskārša darbība maģisko iedarbību pastiprina, tomēr pētījumā vietumis vienu un to pašu teikumu atkārtošānās (nodaļu izklāstā pirmo reizi, nodaļu kopsavilkumā otro reizi un gala apkopojumā – trešo reizi), izlasot grāmatu līdz galam, mazliet nogurdina un raisa zināmu neizpratni.

Atsevišķie iebildumi nekādi nesamazina darba nozīmīgo lomu tautasdziesmu semantikas izpētē un latviešu folkloristikā kopumā. Beatrise Reidzāne grāmatu sāk ar vārdiem: “Latviešu tautasdziesmu pētniecība – un līdz ar to arī tautasdziesmu valodas pētniecība – ir nebeidzams process.” Lai šajā bezgalīgajā, bet interesantajā darbā pētniecei vēl daudz jaunu atklājumu, un lai grāmatas lasītājiem monogrāfija kalpo par iedvesmas avotu jaunu pētījumu tapšanā tautasdziesmu semantikas izpētes laukā!

Jolanta Stauga

Atsauce

¹ Švābe A. Ozols un liepa latvju reliģijā. Švābe A. *Raksti par folkloru*. Rīga: J. Rozes apgāds, 1923. 77. lpp.

Jaunās sērijas “LFK krājums” pirmā grāmata

Māra Viksna, Elga Melne, Beatrise Reidzāne. *No Dainu skapja līdz “Latvju dainām”. Latviešu folkloras krātuves krājums I. Sast. Rita Treija.*
Rīga: LU LFMI, 2015. 368 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ar šo sējumu sākas Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta iecerētā sērija “LFK krājums”, kas iepazīstinās interesentus ar Latviešu folkloras krātuves arhīvā glabātajiem materiāliem. Krājumu sastādījusi un “Ceļavārdus” uzrakstījusi institūta Latviešu folkloras krātuves vadītāja Rita Treija. Krājumā ietverti trīs pētnieciski raksti un plašs, Māras Viksnas sagatavots, “Latvju dainu” līdzstrādnieku rādītājs.

Rakstā “Krišjāņa Barona Dainu skapis, tā papildīšana un likteņgaitas” Māra Viksna koncentrēti, informatīvi izseko latviešu tautasdziesmu vākšanai, pierakstīšanai un publicēšanai no 19. gadsimta sākumā izdotajiem Gustava Bergmaņa un Fridriha Dāvida Vāra krājumiņiem līdz Krišjāņa Barona “Latvju dainu” izdošanai un Folkloras krātuves izveidošanai. Viksna

piemin daudzos vācbaltu latviešu folkloras vācējus, kas sākumā vāca folkloru, izceļot Augusta Bīlenšteina darbu, vēlāk pašus latviešus, sākot ar Ansi Lerhi-Puškaiti, Jāni Cimzi, Frici Brīvzemnieku līdz Krišjānim Baronam. Saistošā stāstījumā Viksna iepazīstina ar Dainu skapja tapšanu, pārtapšanu un gaitām no tā pirmsākumiem papirosu čaulīšu kastēs līdz pēc Barona rasējuma kāda vācu tautības galdnieka pagatavotajam priedes un kļavas koka skapim, tā ceļošanai no vietas uz vietu, līdz 2015. gadā tas ieņēmis goda vietu Gaismas pilī. Uzzinām arī, kad un kas nonācis Dainu skapja 70 atvilktņītēs.

Aprerē “Dainu skapja teksti Krišjāņa Barona redakcijā” Elga Melne apraksta Barona īstenotos tautasdziesmu kārtošanos un rediģēšanas principus “Latvju Dainās” un vēlāko gadu pētījumus par izdevumā ievietoto tautasdziesmu atbilstību iesūtītajiem tekstiem. Tagad, kad modernās tehnoloģijas ļauj ieskenēt visus Dainu skapī ievietotos un saglabātos tekstus, viegli iespējams salīdzināt tos ar “Latvju dainās” publicētajiem. Autore iepazīstina

ar Barona rediģējumiem un arī ar “Latvju dainās” neievietotajiem tekstiem, secinot, ka Dainu skapja nepublicētie materiāli vēl slēpj daudz interesantu un nozīmīgu liecību par mūsu tautasdziesmām.

Par “Latvju dainu” ortogrāfijas daudzveidību raksta Beatrise Reidzāne, ar piemēriem rādot grūtības, ar kurām saskārušies un vēl aizvien saskaras tautasdziesmu pārrakstītāji, sevišķi, atveidojot un rediģējot izloksnēs iesūtītos tekstus. Reidzāne mudina pētniekus pašus papētīt un salīdzināt “Latvju dainās” nodrukātās dziesmas ar projekta “Dainu skapja ievade” ietvaros ieskenētajām rokraksta lapiņām.

Grāmatas lielāko daļu (83.–366. lpp.) veido plašais Māras Viksnas sastādītais “Dziesmu krājēju – uzrakstītāju un dziesmu teicēju – dziedātāju – alfabētiskais saraksts (rādītājs)”, kas ir viņas trīs gadu desmitu pētījumu rezultāts. Paskaidrojumos rādītāja lietotājiem Viksna iepazīstina ar agrāk sagatavotajiem “Latvju dainu” rādītājiem, starp kuriem Ernesta Braštiņa veidotais “Mītoloģiskais rādītājs K. Barona “Latvju dainās”” (1926), “Latvju dainu” substantīvu rādītājs, Annas Bērzkalnes “Tipu rādītājs K. Barona “Latvju dainu” garākām dziesmām” (1938). Sagatavots, bet nepublicēts ir “Latvju dainu” topogrāfiskais rādītājs (1995), vienvarianta dziesmu rādītājs (1996), sākumformulu rādītājs (2000). Pamatavots Viksnas sastādītajam rādītājam ir “Latvju dainu” personu saraksts, kas “pārveidots atbilstoši mūsdienu rakstības principiem” un papildināts ar ziņām no Barona piezīmēm, kas atrastas Dainu skapī, no materiāliem Misiņa bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā, no interneta resursiem, no grāmatām “Latviešu rakstniecība biogrāfijās” (2003), “Latvju rakstniecība portrejās”, “Latviešu konversācijas vārdnīca”, “Es viņu pazīstu” u. c. Šie papildinājumi padara jaunizveidoto rādītāju par aizrautīgu lasāmvielu un vērtīgu informācijas avotu ne vien folkloristiem.

Lalita Muižniece

“... viņš jau ir diezgan paplats un viltīgs”¹

Juris Urtāns (sast., zin. red.). *Vidzemes Svētupe mītiskajā un reālajā kultūrtelpā. Zinātniski raksti un folkloras kopoījums.*
Rīga: NT Klasika, 2015. 320 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Latvijas Kultūras akadēmijas divdesmit piecu gadu pastāvēšanas laikā Tradicionālās kultūras un latviešu folkloras nodaļas studenti jau veikuši sešus plašus lauka pētījumus dažādās mūsu valsts vietās: Bauskas Gailīšos (bijušajā Ceraukstes pagastā), Jēkabpils Kūkās, Alūksnes (agrāk Abrenes) Liepnā, Jēkabpils Rubenes Slatē, Svētupes krastos un šovasar arī pie Sāvienas ezera. Saņemot savāktos materiālus Latviešu folkloras krātuvē (LFK) reģistrēšanai, mani vienmēr satraukusi jauno vācēju nesagatavotība, bieži pirmā satikšanās ar teicēju notikusi bez pieredzējušu folkloristu dalības, reti kāds teicējs apmeklēts vairākkārt, audioierakstus dažkārt atšifrē cilvēks, kas pats nav piedalījies sarunā. Ieguvums, ka šajā darbā labprāt piedalās arī bijušie studenti, ne tikai neiesvaidītie pirmkursnieki. Pierakstītais materiāls izmantots

zinātniskos rakstos. 2004. gadā iznāca grāmata “Ko dzied un stāsta Kūkās” (112 lpp).

2015. gadā Kultūras akadēmijas studentu, viņu pasniedzēju un dažu piesaistītu speciālistu pētījums par Svētupi profesora Jura Urtāna vadībā vainagojies ar nopietnu grāmatu. Pētījumu atbalstījusi Latvijas Zinātnes padome, un tas aptver 48 kilometrus garo Svētupi no Dūņezera līdz ietekai jūrā un tās krastmalu apmēram 0,5 kilometru joslā, kur nosacīti dzīvo svētupieši, kas gan ir no jauna izveidots termins. Akadēmijas rektore kultūrantropoloģe Rūta Muktupāvela aprakstījusi pētījuma teorētiskos aspektus “nacionālās identitātes diskursā”. Juris Urtāns grāmatai devis lieliskas aerofotogrāfijas un centies noskaidrot, vai Svētupe bijusi kuģojama. Lai to pārbaudītu, viņš pacēlies virs mākoņiem un ieniris upes dzelmē, gan ar speciālistu palīdzību. Akadēmiķe Janīna Kursīte pētījusi vietvārdu semantiku, visvairāk mājvārdus, kas šajā apvidū ir latviski, vāciski, lībiski un igauniski, domājot par dažādu tautu savstarpējām saskarsmēm.

Tomēr darbs varējis tik viegli šķīrties, pateicoties novadpētnieces Rasmus Noriņas fundamentālajām kultūrpētniecības iestrādēm šajā pusē, gan meklējot Vidzemes lībiešu

pēctečus, gan pētot dzimtu un māju likteņus, vācot dokumentus, fotogrāfijas, senus priekšmetus un veidojot Pāles muzeju. LFK darbinieku sadarbība ar apbrīnojamo skolotāju un muzejnieci ilgst jau apmēram divdesmit gadus. Arī šīs ekspedīcijas dalībnieki mājvietu atraduši Pāles skolā. Gandrīz katrs zinātnieks savā rakstā atsaucas uz viņas atziņām un pirmreizējiem atradumiem. Viņas pētījuma pamatā par kultūrainavas izmaiņām 20. gadsimtā ir pašas savāktās 975 fotogrāfijas, kas uzskaitītas tabulā pēc pagasta un datējuma gadu desmitā. Iegūti 139 lauku māju un 85 saimniecības ēku un žogu attēli, cilvēku saimnieciskās darbības atspoguļojums, tilti un ceļi Svētupes krastos. Lielu daļu no redzamā fotogrāfiju kolekcijā velti vairs meklēt dzīvē.

Folklorists Sandis Laime pētījis senākajos folkloras vākumos atrodamās pārdabiskās būtnes Svētupes krastos. Viņš atzīmējis, ka šajās LFK kolekcijās pārsvarā ir gadījuma rakstura nemērķtiecīgi vākts materiāls, tomēr galvenokārt skolēnu veiktajos pierakstos atklājas liela spoku stāstu bagātība. Teikās atrodamas ziņas par lietuvēnu, svētmeitām, kāviem, veļiem, vilcēm, velnu, kas vienmēr dzīvojis ūdens tuvumā. Reģionālajā aspektā salīdzināts latviešu un lībiešu materiāls, kas, pēc autora viedokļa, vēl pētāms. 2013. gada folkloristu ekspedīcijas materiālos pieminēts vairs tikai velns. Redzams, ka, vācot materiālu šim pētījumam, studenti nebija ievadīti mitoloģijas tematikā. Galvenais, viņi nedrīkstēja aizmirst pajautāt par siena šķūnišiem, upes ličiem, bedrēm, peldvietām un tiltiem. Par pēdējiem veiksmīgi uzrakstījušas nu jau LFK jaunās darbinieces Justīne Jaudzema un Digne Ūdre.

Pusi no grāmatas par Svētupi sakārtojusi tradicionālās kultūras pētniece Ieva Vītola, iepazīstinot ar apkārtnes kultūrvēsturisko topogrāfiju un analizējot savākto folkloras materiālu par vietām gan senatnē, gan pēdējā lauka pētījumā, kas viņai pašai turpinājās daudz ilgāk nekā studentiem. Meklējot mikrotoponīmus, izskatītas Valodas institūta kartotēkas, apgūts LFK teiku un nostāstu krājums par Svētupi. Izmantoti pētījumi, sākot ar akadēmiķa Saulveža Cimermaņa devumu līdz Pāles skolas sestās klases skolēnu Jāņa Noriņa un Mārites Kārnupes projekta darbam "Svētupes krasti" (2002) par dabas un kultūras pieminekļiem. No gandrīz 900 folkloras vienībām, kas savāktas pēdējos gados, grāmatā publicētas 242, visvairāk no Pāles. Diemžēl vairākas no vecākajām un, iespējams, nepilnīgi izvaicātajām teicējām nav vairs sastopamas.

Daži ieteikumi un vēlējumi – trūkst saīsinājumu saraksta, nav ievērota pēdējo gadu tradīcija labākai pārskatāmībai nobeigumā dot izmantoto LFK kolekciju uzskaitījumu; grūti sameklēt fotogrāfijas, ja pieminēts tikai raksts un fotogrāfijas numurs, bet ne lappuse.

Grāmata atvērta dažādās vietās pie Svētupes, kur izraisījusi lielu atsaucību un sajūsmu vietējo iedzīvotāju vidū. Lībiešu pēctece dzejniece Anita Emse norādījusi: "Cilvēki, kuri prot laikam atņemt un saglabāt mirkļus nākamajām paaudzēm, ir liela vērtība." Izdevuma sastādītājs un zinātniskais redaktors Juris Urtāns uzskata, ka grāmatā laiks ir apturēts. Tas mirklis, tā vasara, satiktie cilvēki, viņu stāsti, kopābūšana nav vairs atņemama ne pētījuma dalībniekiem, ne lasītājiem.

Māra Vīksna

Atsauce

¹ LFK 2182, 855 Zenta Zvirbule (1934) Pālē, 2013.

Mitoloģiskā saule

Vaira Viķe-Freiberga. *Trejādas saules. Mitoloģiskā saule.*
Rīga: Pētergailis. 2016, 484 lpp.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Ar sērijas “Trejādas saules” piekto grāmatu “Mitoloģiskā saule” Vaira Viķe-Freiberga noslēdz ilgu un nozīmīgu dainu pētniecības posmu, ko rosinājusi vēlme iedziļināties to formas un satura problēmās, kas slēpjas aptuveni 4000 tautasdziesmu tekstos par sauli, sagatavojot apcerējumus, kas ietilpst grāmatās “Kosmoloģiskā saule” (1997), “Hronoloģiskā saule” (1999), “Siltā saule” (2002), “Gaišā saule” (2011). Saules dziesmu analīzē rastas atbildes uz jautājumiem gan par tautasdziesmu nozīmi vispār, gan dainu dzejas valodu un tās izteiksmes īpatnībām, gan tekstu strukturēšanas paņēmieniem, gan teorētiskiem jautājumiem par atšķirībām starp mutvārdu un rakstīto literāro valodu u. c. Šajā sējumā, tāpat kā četros iepriekšējos, izmantota tekstu izskaidrošanas metode atbilstoši to sarežģītības pakāpei – tā var

būt gan kā vienkāršs pārstāsts, gan plaši komentāri vai piedāvāti vairāki iespējami tulkojumi, jo Vaira Viķe-Freiberga izprot dainu lasītāja – ne-filologa un ne-speciālista – kluso vēlēšanos redzēt “kādu komentāru vai izskaidrojumu par to, kas tur pateikts” (Viķe-Freiberga, 1997, 8).

Tekstu atlase sējumos veidota pēc vienota pamatprincipa – apkopojot dziesmas par kādu tēmu, ņemts vērā, ka līdzīgi motīvi jau skarti iepriekšējos sējumos vai tiks skarti tālākajos, piemēram, grāmatas “Siltā saule” ceturtajā nodaļā “Sauls un jūtu siltums” analizētā saule sildītāja (Viķe-Freiberga, 2002, 91) tās tālākā personificētā tēlojumā grāmatas “Mitoloģiskā saule” otrajā nodaļā “Saulīte māmuliņa: dzejas tēls vai dievišķā gādniece?” pārtapusi par mitoloģisko sauli, kas noglauda un pažēlo (bārenišus): “Viss šis metaforisku līdzības saišu starp saules un mātes īpašībām kuplais tīkls beidzot noved pie Saulītes Māmuliņas kā neatkarīga tēla ar dievietēm-mātēm raksturīgām žēlošanas, mierināšanas un sargāšanas funkcijām.” (Viķe-Freiberga 2016, 58)

Arī zinātniskais izklāsts sējumos strukturēts līdzīgi: ievada daļai, kur raksturota sējuma tematika, avotu apskats un tekstu atlasē principu, seko nodaļas un apakšnodaļas, kur aplūkotas dziesmas "sagrupētas konceptuālās kategorijās" (Viķe-Freiberga 2016, 13), kas palīdz "katru dziesmu novietot tās pareizā kontekstā" (Viķe-Freiberga 1997, 13). "Mitoloģiskā saule" ir izņēmums, jo tajā nav ieskicētas kopsakarā ar tēmu izmantojamās zinātnes atziņas, piemēram, kā Visuma izpratne un metafiziskie spēki sējumā "Kosmoloģiskā saule", senā laika plūsmas izpratne grāmatā "Hronoloģiskā saule", meteoroloģisko apstākļu simboliskā vērtība grāmatā "Siltā saule" vai gaismas un krāsu fizikas aspekti sējumā "Gaišā saule", taču norādīta tēmas sarežģītība un nepieciešamība skart "virtni fundamentālu metodoloģisku un teorētisku jautājumu par to, kas ir reliģija, kas – mitoloģija, kas – dzeja, kādas liecības meklējamas ārpus dainu materiāliem un kā tās izmantojamas senās latviešu reliģiskās domāšanas dziļākai izpratnei" (Viķe-Freiberga 2016, 18). Atbildes uz šiem jautājumiem meklētas jauniznākušās grāmatas pirmajā nodaļā "Teiksmainā saule un saules mīts" (18.–47. lpp.), skaidrojot, kas ir mitoloģija, apskatot mitoloģiju Rietumu vēstures spogulī, atgādinot par komparativismu un āriešu kopējo sakņu meklējumiem, informējot par mitoloģijas definīcijām, baltu un latviešu mitoloģiju, rosinot diskusiju par naratīvo vēstījumu kā īpašību, kas definē mitoloģiju, par mitoloģijas un poēzijas kopsakarībām, kā arī meklējot atbildi uz jautājumu, vai reliģija jāuzskata "kā formalizēta dogma vai kā dvēseliski pārdzīvota epifānija". Teorētiskās pārdomas turpinātas arī otrās nodaļas "Saulīte kā māmuliņa un krustamāte" pirmajās divās apakšnodaļās (48.–58. lpp.), kur latviskā Saule skatīta līdzās citu kultūru dievietēm-mātēm.

Kāpēc piektā grāmata, ja pirmās grāmatas "Kosmoloģiskā saule" ievadā autore sola – izmantojot dainu saules fundamentālo trejādību, sagatavot trīs sējumus ar kosmoloģiskās, fiziskās un teiksmainās saules dziesmām? Izrādījās, ka fiziskās saules aptuveni 2500 dziesmas var jēdzieniski sagrupēt atkal trīs apakšgrupās: hronoloģiskā saule, siltā saule un gaišā saule. Vaira Viķe-Freiberga atzīst: "Līdz ar to sākotnēji iecerētās "Trejādās saules" ir kļuvušas par "Divtrejādām saulēm", lietojot pašās dainās atrodamu izteicienu." (Viķe-Freiberga 2011, 7) Savukārt, ap 40 % saules dziesmu, t. i., vairāk nekā pusotra tūkstoša tekstu, tēlo to kā personificētu būtni vai mitoloģisku tēlu.

Un tā lasītāja rokās nonākusi grāmata, kura nav lasāma, ērti atlaižoties dīvanā. Arī tad, ja lasītājam ir gana stipras rokas, lai turpat 500 lappušu biezo grāmatu spētu noturēt, jo šī grāmata liks viņam pārmeklēt savu grāmatplauktu, lai atrastu un tuvāk iepazītu vismaz dažus Vairas Viķes-Freibergas "sarunu biedrus", jo tekstu analīze tiek saistīta ar citu folkloras pētnieku izvīzītājām idejām par šo tik daudzu tautu mitoloģijā nozīmīgo tēlu – sauli. Salīdzinošās pētniecības jomā autorei ir apskaužamas priekšrocības – vairāku lielo Eiropas valodu zināšanas, kas ļauj lasīt un vērtēt pasaules pētniecībā nozīmīgus darbus. Teorētisko pētniecības metožu un citu latviešu mitoloģijas pētnieku teorētisko uzskatu "pārbaude" ar saules dainu materiālu atrodama katrā "Mitoloģiskās saules" nodaļā, jo tieši mitoloģisko tekstu analīzei veltīti vairāku latviešu pētnieku darbi. Tā, piemēram, desmitās nodaļas "Mītiskās debesis" piecās apakšnodaļās analizēti ar motīvu "debess kāpšana" saistītie teksti, kur deviņos citētajos tekstos ieslēpto ideju izvērsumam par kāpšanu pa pupas

(rozes) zariem, mītiskā zobena iegūšanu, velna vai pūķa kaušanu, aptraipīšanos ar asinīm un lustrāciju veltītas vairāk nekā desmit komentāru lappuses, gan uzturot dialogu ar pētniekiem Vasiliju Sinaiski (312., 323. lpp.), Janīnu Kursīti (312., 316., 320., 323., 324. lpp.), Pēteri Šmitu (314. lpp.), Ludi Bērziņu (324. lpp.), Kārli Straubergu (326. lpp.), gan atsaucoties uz lielo pasaules reliģiju un senreliģiju radniecīgiem motīviem. Šajās apakšnodaļās minēti šamanisma, sengrieķu, senindiešu, seno mezopotāmiešu, senebreju, mitraisma, senslāvu, senģermāņu, anglosakšu, igauņu, somu, ēģiptiešu, tibetiešu, Dienvidfrancijas katoļu kultā un rituālos atrodami sastatāmie motīvi. Dotas bagātīgas atsauces uz salīdzinošās mitoloģijas un reliģijas pētnieku, un folkloras pētnieku (arī citu radniecīgo nozaru pētnieku) idejām – nodaļā minēti Mirča Eliade (312., 324. lpp.), Vladimirs Props (313., 315. lpp.), Arturs B. Kuks (314. lpp.), Džeimss Dž. Freizers (318. lpp.), Jozefs Kempbels (318., 319. lpp.), Žoržs Dimezils (319. lpp.), G. Krugovojs (319. lpp.), Lisjēns Levī-Brils (324. lpp.), Karls G. Jungs (325. lpp.), Arnolds Mindels (325. lpp.), Rodžers Volšs (325. lpp.), Marija Gimbutiene (327. lpp.), Felikss Oinass (27. lpp.), Vjačeslavs Ivanovs (328. lpp.), Vladimirs Toporovs (328. lpp.), Marks Joffe (328. lpp.), Jozefs Krafciks (328. lpp.), arī antīkie domātāji Pitagors (311. lpp.) un Aristotelis (324. lpp.). Līdzīgi strukturētas arī pārējās divpadsmit nodaļas, piedāvājot daudzas jaunas atziņas un lasītājam vēl nepazīstamu pētnieku idejas.

Latviešu nacionālās kultūras attīstības gaitā tik nozīmīgi pētījumi par vienu problēmu kā apskatāmais par mitoloģisko būtni Sauli ir reti. Iepriekšējais folkloras izpētē nozīmīgais darbs, kur plaša vieta ierādīta debesu dievībai Saulei, – Haralda Biezā pētījums “Seno latviešu dievu ģimene” – iznāca 1972. gadā. Atzīmējams, ka Vairas Viķes-Freibergas pētījumā Haralds Biezais ir viens no biežāk minētajiem “dialoga partneriem”. Saskaņā ar “Citēto autoru rādītāju” viņa domas un atziņas minētas 67 reizes (479. lpp.). Ideju apmaiņā aktīvi iesaistīts arī Vilhelms Manhards, Arvīda Brastiņš, Marija Gimbutiene, Janīna Kursīte, Vasilij Sinaiskis, Arveds Švābe, Eduards Zicāns (479.–480. lpp.). Domājams, ka šis darba aspekts varētu būt rosinošs lasītājam, radot vēlēšanos gan sīkāk izpētīt “dialogu” problemātiku, gan pašam iesaistīties sarunā ar autori par darbā iztirzātajām vairāk nekā simt tēmām.

Jāatzīmē, ka gan šis, gan četru iepriekšējo grāmatu augstvērtīgo saturu rotā ne mazāk augstas raudzes vizuālais noformējums – īsi pirms piektās grāmatas atvēršanas aizsaulē aizgājušā mākslinieka Ilmāra Blumberga zīmējumi.

Paldies Vairai Viķei-Freibergai par izcilu veikumu latviešu folkloras un mitoloģijas izpētē!

Beatrise Reidzāne

Laimai veltītu tautas dziesmu izlase

Freibergs Imants. (sast.) *Laima. Mūža licējiņa: tautas dziesmu izlase*.
Rīga: Pētergailis, 2015.

Tradicionālās mitoloģijas pētniecība Latvijas humanitārajās zinātnēs nu jau vairākas desmitgades nav īpaši aktuāla, lai gan visas problēmas nebūt nav atrisinātas, visas mīklas – uzminētas un baltie plankumi – aizpildīti. Interese par mitoloģijas pētniecību samazinājusies ne tikai Latvijā; tam par iemeslu varētu būt gan politisko procesu ietekme, gan iespaids, ka mitoloģijai būtisko parādību jomā praktiski viss iespējamais jau izpētīts 20. gadsimta pirmajā pusē, gan apstākļi, ka nav nākuši klāt jauni pētniecībā izmantojami materiāli un līdzekļi.

Tomēr nebūtu pareizi apgalvot, ka pēdējā laikā nav radītas jaunas iespējas folkloras tekstu pētniecībai. Kopš Krišjāņa Barona rediģēto “Latvju dainu” pilna tekstu masīva un no 1952. līdz 1956. gadam Kopenhāgenā izdoto “Latviešu tautas dziesmu” tekstu datorizācijas tekstu atlasei un statistiskai analīzei ir pieejami jauni līdzekļi, kas ievērojami pārspēj Barona pārstāvētā laikmeta papīra kartotēkas. Pirmais šo iespēju izmantojuma rezultāts bija Vairas Viķes-Freibergas un Imanta Freiberga sagatavotā “Saules dainu” grāmatu sērija.

Imanta Freiberga sakārtotais izdevums “Laima. Mūža licējiņa” savā ziņā ir šīs grāmatu sērijas turpinājums. Jaunās grāmatas pamatā ir latviešu tautasdziesmu tekstu atlase, kas veidota no abiem iepriekš minētajiem resursiem, meklējot vārdus ar sakni *-laim-*. Dziesmu teksti publicēti saskaņā ar Krišjāņa Barona izveidoto kārtojumu – sākot no dziesmām par dziedāšanu un beidzot ar atbilstoši nelielu skaitu tekstu no nerātno dziesmu kopas. Lai arī grāmata nosaukta par “tautas dziesmu izlasi”, tajā ir arī neliels teorētisks ievads – Vairas Viķes-Freibergas skaidrojums par izmantoto materiālu un apcerējums par Laimu kā latviešu dievieti, tās attiecībām ar citām dievībām, tekstu interpretāciju, varbūtējiem pārpratumiem un variēšanos, kā arī Beatrisas Reidzānes skaidrojums par tekstu atveidojuma

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

valodnieciskajiem principiem, jo jāņem vērā, ka, piemēram, “Latvju dainās” teksti drukāti divās krasi atšķirīgās ortogrāfijās, no kurām neviena vairs netiek izmantota mūsdienās. Ievadi pēc autoru ieceres nav plaši, ļaujot lasītājam pašam izmantot tautasdziesmu kopu vispārīga ieskata gūšanai vai pētījumam.

Latviešu mitoloģijas pētniecības vēsture ir sarežģīts process. Sākoties plašākai latviešu folkloras vākšanai un vispārējai attieksmes maiņai pret vienkāršās tautas dzeju un citām tās saglabātajām tradīcijām, līdz 19. gadsimta pirmajai pusei pastāvošie izglīto autori uzskati par latviešu mitoloģiju un tajā ietilpstošajām dievībām tika noraidīti kā aplami – gan Latvijā, gan visā Eiropā. Laima ir praktiski vienīgā latviešu mitoloģijas augstākā dievība, kas pieminēta jau pirmajos šīs mitoloģijas aprakstos 16. gadsimta sākumā un kas izrādījusies reāli pamatota tautas tradīcijās. Dieva tēla sazīmējamās varbūtējas kristietības ietekmes, savukārt Laimu kā mitoloģisku tēlu, šķiet, nav iespaidojusi vēlāk ienākusi ticība. Lai cik salīdzinoši vēlū izdarīti tautasdziesmu pieraksti, grāmatā apkopotais ir labākais iespējamais tautasdziesmu tekstu materiāls Laimas tēla izpētei.

Tā kā izlasē iekļauti visi teksti, kuros atrodami vārdi ar sakni *-laim-*, tad, pirmkārt, apkopotī tie, kuros minēta ne tikai personificētā Laima vai Laime (ar attiecīgajām deminutīva formām) kā dievība, bet arī sugas vārds *laime* visos tā dažādajos savienojumos (*govju laime* u. c.), ļaujot lasītājam pašam spriest par personificētās dievības un ar sugas vārdu apzīmētā likteņa vai veiksmes attiecībām. Rakstības veids, izmantojot lielo vai mazo burtu, pats par sevi vien nav pietiekama šķiruma pazīme, jo teksti līdz mūsdienu formai nonākuši caur pierakstītāju, pārrakstītāju un redaktora rokām, kas var būt ieviesuši savas korekcijas. Arī ievadā norādīts, ka strikti nošķirt vienu no otra bieži ir grūti. Otrkārt, apkopotī arī visi teksti ar Nelaimi kā tēlu. Lai gan Laima latviešu tradīcijā visbiežāk pati lemj gan labu, gan ne tik labu mūžu, Nelaimes tēls tekstos parādās un tieši vizīteiksmīgākais ir binārā opozīcijā ar Laimu vai Laimi. Šāds apkopojums ļauj vērtēt gan šā pretstatu pāru, gan atsevišķā Nelaimes tēla funkcijas tekstos. Turklāt atlasītā tautasdziesmu kopa ļauj izvērtēt arī Laimas vārda plašāku apkaimi, tai skaitā Laimas attiecības ar pārējām likteņa dievībām, par kuru tiesībām piederēt likteņa dievību kopībai pētnieki diskutē jau gadsimtu. Teksti sniedz ievērojamu vielu pārdomām arī par aizvien neatrisināto Laimas un Māras attiecību problēmu.

Protams, ikvienā gadījumā var vēlēties vairāk. Ar “Latvju dainu” izkārtojumu mazāk pazīstamam lasītājam derētu skaidrojums, kas ir “Latvju dainu” superskripti, t. i., dziesmu numuri ar augšā pievienotu cipara indeksu (piemēram, 1090¹), proti, ka šādi Barons apzīmēja dziesmu tekstus, kas ievietoti tikai pielikumos pēc attiecīgā sējuma izdošanas, kad jaunaņemtā dziesma iederējās vietā starp citiem tekstiem jau izveidotā numerācijā. Izpētes nolūkiem savukārt būtu noderīgi redzēt visus tautasdziesmu tekstu variantus, lai izsekotu iespējamām mitoloģiskā personāža un motīvu maiņām. Šāda iespēja ir tautasdziesmām, kas ņemtas no “Latvju dainu” datorizētā tekstu kopuma. Taču tekstiem, kas izvēlēti no “Latvju dainu” papildinājuma (“Tautas dziesmas”, red. Pēteris Šmits, 1936–1939) variantu atspoguļojums varētu nebūt pilnīgs, jo izmantots šo tekstu pārpublicējums Kopenhāgenas tautasdziesmu izdevumā (1952–1956), kurā iekļautas pārsvarā pamatdziesmas.

Izlasei pievienoti visai plaši rādītāji, kas ļauj ne tikai atrast ziņas par tautasdziesmu iesūtītājiem, bet arī no dažādiem aspektiem apkopotu informāciju par tekstiem un tajos sastopamajiem tēliem, tādējādi ievērojami atvieglojot izdevuma izmantošanu.

Latviešu mitoloģijā ir samērā daudz individuālu dievību tēlu, par kuriem, balstoties uz noteiktu tekstu izlasēm, pausti tādi vai citādi uzskati. Šajā apkopojumā tautasdziesmas nav īpaši atlasītas saturisku vai estētisku apsvērumu dēļ. Atliek vien vēlēties, lai drīzumā taptu līdzīgas izlases arī pārējām latviešu mitoloģijas dievībām.

Aldis Pūtelis

Konference par digitālo folkloristiku Rīgā

2016. gada 14.–16. septembrī notika starptautiska zinātniskā konference “Virzībā uz digitālo folkloristiku. Izpētes perspektīvas. Arhīvu prakses. Ētiski izaicinājumi” (*Towards Digital Folkloristics. Research Perspective. Archival Praxis. Ethical Challenges*). Konferenci organizēja Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuve (LFK) sadarbībā ar Starptautiskās etnoloģijas un folkloras asociācijas (SIEF) arhīvu darba grupu un Skandināvijas un Baltijas valstu tradīciju arhīvu tīklu.

Konferences uzmanības centrā bija pēdējās desmitgadēs humanitārajās zinātnēs būtisks praktiskās un fundamentālās pētniecības virziens, proti, digitālā folkloristika. Šis jēdziens ir daudznozīmīgs un ietver folkloras un informācijas tehnoloģiju dažādu veidu mijiedarbi, tostarp digitālās kultūras izpausmju un interneta folkloras izpēti, digitālo metožu izmantojumu folkloras pētniecībā, kā arī digitālu analīzes rīku izstrādi un tradicionālās kultūras materiālu digitalizāciju.

Konference pulcēja kuplu dalībnieku skaitu no deviņpadsmit valstīm – Latvijas, Igaunijas, Islandes, Kanādas, Krievijas, Lielbritānijas, Lietuvas, Vācijas, Zviedrijas, Norvēģijas, Polijas, Somijas, Ungārijas, Baltkrievijas, Īrijas, Rumānijas, Francijas, Japānas un Panamas.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Somu folklorists, arhīvu speciālists Lauri Harvilahti un LFK digitālā arhīva vadītāja Sanita Bērziņa-Reinsone. Foto: J. Jaudzema

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Skandināvijas-Baltijas tradīciju arhīvu tīkla dalībnieki Latviešu folkloras krātuvē. Foto: S. Raudive

Priekšlasījumos referenti pievērsās jautājumiem, kas saistīti ar digitālajiem folkloras arhīviem, to izveides problēmām un arhīvu standartiem, virtuālajām kopienām, sociālajiem tīkliem, virtuālajām līdzdalības praksēm tradicionālās kultūras jomā un konceptuāliem nemateriālā kultūras mantojuma jautājumiem.

Digitālās folkloristikas konference Rīgā, vienviet pulcinot daudz folkloras arhīvu darbiniekus un pētniekus, kļuva par svarīgu notikumu, kas virzīja uz priekšu iepriekš SIEF kongresos aizsāktās diskusijas par folkloras arhīvu statusu, kolekciju saglabāšanu un reprezentāciju, folkloras arhīvu kopienas iesaisti plašākās starptautiskās arhīvu organizācijās, kā arī par ciešākas savstarpējas sadarbības nepieciešamību un dalīšanos ar labas prakses piemēriem, kas pēdējos gados jo sevišķi aktualizēta SIEF arhīvu darba grupā un tiks turpināta jau nākamajā gadā.

Konferences trešajā dienā norisinājās SIEF arhīvu darba grupas tikšanās, pēc kuras sekoja ikgadējā Skandināvijas un Baltijas tradīciju arhīvu tīkla sanāksme, LFK pulcinot pārstāvjus no Igaunijas, Lietuvas, Norvēģijas, Zviedrijas un Islandes folkloras arhīviem. Līdztekus diskusijām par aktualitātēm un kopīgu sadarbības projektu izstrādi, sanāksmes dalībnieki tika iepazīstināti ar Zviedrijas Valodas un folkloras institūta īstenoto teikšanas projektu, Norvēģijas Etnoloģisko pētījumu centra topošo folkloras vākšanas virtuālo platformu un LFK sekmīgi īstenotajiem sabiedrības iesaistīšanas pasākumiem folkloras manuskriptu atšifrēšanā.

Sanita Bērziņa-Reinsone

Latviešu folkloras krātuves akcija “Valodas talka”

Latviešu folkloras krātuves (LFK) digitālais arhīvs garamantas.lv plašākai sabiedrībai ir brīvi pieejams kopš 2014. gada nogales. LFK vadošās pētnieces Sanitas Reinsones vadībā tā tehnoloģiskā pilnveide un saturiskā papildināšana turpinās, lai arvien vairāk no LFK kolekcijām kļūtu pieejamas ikvienam ērtā un labi saprotamā veidā.

Par 2015. gada prioritāti arhīvā garamantas.lv tika izvirzīta skolu folkloras vākumu digitalizēšana. Līdz ar citām organizācijām 20. gadsimta 20.–30. gados sevišķi aktīvi tradicionālās kultūras materiālu vākšanā darbojās ne tikai lielāko Latvijas pilsētu skolas, bet arī daudzas reģionālās izglītības iestādes, no kurām vairums mūsdienās vairs nepastāv. LFK arhīvs glabā liecības par šo skolu skolotāju un skolēnu ieguldījumu Latvijas tradicionālās kultūras apzināšanā. Interneta vietne garamantas.lv ir veidota kā atvērta digitālais arhīvs, kas piedāvā interesentiem ne tikai aplūkot folkloras materiālus, bet arī līdzdarboties virtuālā satura pilnveidošanā, proti, katrs ir aicināts atšifrēt jeb pārrakstīt datorrakstā viņu interesējošus manuskriptus, tādējādi nodrošinot informācijas pārnesanu virtuālajā vidē un sniedzot iespēju garamantu.lv lietotājiem iepazīt aizvien jaunas personības no tiem daudzajiem tūkstošiem folkloras teicēju, pierakstītāju un materiālu iesūtītāju no visas Latvijas, kuru vārdi ir atrodami LFK arhīvā. Tieši līdzdarbošanās principā ir balstīta ideja par akciju “Valodas talka”, kurā laikposmā no 2016. gada 19. februāra līdz 30. aprīlim ikviens tika aicināts iesaistīties folkloras materiālu atšifrēšanā. Akcija tapa par godu Starptautis-

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

kajai dzimtās valodas dienai, sadarbojoties Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta (LU LFMI) Latviešu folkloras krātuvei ar UNESCO Latvijas Nacionālo komisiju. Kļūt par talciniekiem īpaši tika aicināti bērni un jaunieši no dažādām Latvijas skolām, kuriem tika dota iespēja virtuālajā vidē sastapties ar folkloras pierakstiem, kurus pirms daudziem gadiem uzrakstījuši tāda paša vecuma skolēni kā viņi, kā arī ieraudzīt sava vectēva vai vecāsmātes vārdu folkloras pierakstītāju vai teicēju sarakstos un uzzināt, kādas dziesmas, sakāmvārdus vai miklas zinājuši dzimtā novada iedzīvotāji pirms daudzām desmitgadēm. Akcijas laikā interneta vietnē talka.garamantas.lv ikvienam bija iespēja piedalīties tradicionālās kultūras materiālu

LFK akcijas “Valodas talka” vizuālās identitātes autors Krišs Salmanis

pārrakstīšanā desmit dažādās valodās, ļaujot izvēlēties savām spējām un interesēm atbilstošus materiālus, darbojoties gan klasē, gan mājās, kā arī izmantojot mobilās ierīces.

Akcijas laikā norisa draudzīga sacensība – par katru atšifrēto rakstu zīmi dalībniekam tika piešķirts viens punkts. Individuālie dalībnieki un skolas mērojās spēkiem savā starpā par kvalitatīvāko un reizē kvantitatīvāko veikumu. Akcijas noslēguma pasākumā Latvijas Nacionālās bibliotēkas korē Latvijas Republikas kultūras ministre un UNESCO Latvijas Nacionālās komisijas prezidente Dace Melbārde kopā ar LFK vadītāju Ritu Treiju sumināja čaklākos talcīniekus un viņu pārstāvētās skolas, pasniedzot piemiņas veltes. Īpaši tika godināti desmit čaklākie akcijas dalībnieki un Stendes pamatskola, kuras skolēni ieguva dāvanu – iespēju viesoties Latvijas Nacionālajā bibliotēkā un Latviešu folkloras krātuvē. Ekskursijā LFK pētniece un fondu glabātāja Māra Viksna iepazīstināja skolēnus ar Stendes puses folkloras materiāliem. LU LFMI direktore Dace Bula savā uzrunā pateicās visiem akcijas dalībniekiem un organizatoriem, digitālā arhīva vadītāja Sanita Reinsone iepazīstināja ar statistikas datiem par “Valodas talkas” laikā padarīto, un priekšlasījumu par tradīciju lietojumā sniedza tradicionālās kultūras biedrības “Aprīka” vadītāja Māra Mellēna.

Viskoplākais “Valodas talkā” pārstāvēto skolu skaits bija no Vidzemes – 37, no Kurzemes piedalījās 31 skola, no Latgales – 16, bet no Zemgales – deviņas skolas. Septiņdesmit divu talkas dienu laikā paveiktais ir teicams – tika atšifrētas 14 295 folkloras manuskriptu lappuses. Vairāki aizrautīgi akcijas dalībnieki turpina iesākto šifrēšanas darbu, taču, gatvojoties Latvijas valsts simtgadei, pilnā sparā noris jauna akcija – “Simtgades burtnieki” (lv100.garamantas.lv), kas “Valodas talkas” pēctecībā ieguvusi jaunu veidolu un turpina iesaistīt brīvprātīgos interesentus folkloras manuskriptu atšifrēšanā.

“Valodas talka” devusi skolēniem un citiem akcijas dalībniekiem iespēju padziļināti iepazīties ar folkloras materiāliem, uzzinot, cik dažādas ir teikas un pasakas, cik daudz savdabīgu mīklu pierakstījuši cilvēki visā Latvijā, kuras nostāstiem apvītas vietas iekļuvušas folkloras vācēju redzeslokā, kā runājuši, strādājuši un dzīvojuši cilvēki pirms vairākiem simtiem gadu. Akcijas veidotāji ir gandarīti, ka “Valodas talkas” norise nav bijis tikai tehnisks process, bet kaut kas vairāk – līdz ar skolēnu savstarpējo sacensību uzmanība tika pievērsta arī LFK krājumam un īpaši skolu nopelniem tā veidošanā vairāku desmitgažu garumā. “Valodas talka” tās dalībniekiem atklājusi folkloru daudz plašākā nozīmē, nekā tas izlasāms mācību grāmatās.

Elvīra Žvarte

Latviešu folkloras krātuves akcija "Simtgades burtnieki"

Latviešu folkloras krātuve (LFK) šā gada jūnijā sāka vienu no pasaulē plašākajām digitālās folkloristikas kampaņām, aicinot ikvienu interesentu piedalīties ieskenēto krātuves materiālu atšifrēšanā jeb pārrakstīšanā. Kampana ar nosaukumu "Simtgades burtnieki" tiek īstenota ciešā sadarbībā ar Latvijas sabiedriskajiem medijiem un Latvijas valsts simtgades biroju, tādējādi arī LFK kā vienai no centrālajām nemateriālā kultūras mantojuma institūcijām iesaistoties Latvijas valsts proklamēšanas simtās gadadienas sagaidīšanā. Ar tiešā pasta starpniecību pirmie tika aicināti palīgā cilvēki, kuri bija jau veltījuši savu laiku digitālajām aktivitātēm, atsaucoties uz Simtgades biroja iepriekšējo aicinājumu, bet turpmākajā kampaņas komunikācijā tika saskaņoti gan masu mediji un sabiedrisko attiecību instrumenti, gan sociālo tīklu resursi. Sasniedzot maksimāli plašu iedzīvotāju loku, ar šo kampaņu LFK ne tikai īsteno savus stratēģiskos un komunikācijas mērķus, bet arī savā veidā atdod tautai atpakaļ to, ko vairāk nekā simt gadus ir vākuši un krājuši zinātnieki, – dažādu Latvijā dzīvojošo tautu garamantas. Lai kampaņa noritētu atbilstoši labākajiem prakses paraugiem, uz LFK digitālā arhīva pamata akcijas vajadzībām ir izveidota īpaša interneta vietne lv100.garamantas.lv

Par pirmajiem "simtgades burtniekiem" preses pasākumā tika aicināti vairāki kultūras jomu pārstāvji. Latvijas Kultūras akadēmijas rektore Rūta Muktupāvela pārrakstīja kādu lietuviešu tautasdziesmu, dzejnieks Sergejs Timofejevs digitāli atšifrēja krievu častušku, savukārt Marina Gehta, muzeja "Ebreji Latvijā" direktora vietniece, savu laiku un valodu prasmes dāvāja, pārrakstot ebreju sakāmvārdu jidišā, bet libiešu valodas un kultūras pētnieks Valts Ernštreits atšifrēja skaitāmpantu libiešu valodā. Latviešu mīklu "Divi vīri kalnā kāpa, viens otru nepanāk" pārrakstīja Latvijas valsts simtgades biroja vadītāja Linda Pavļuta. "Latviešu folkloras krātuve ir viens no lielākajiem folkloras arhīviem Eiropā un tikai tāpēc, ka tūkstošiem Latvijas iedzīvotāji daudzas desmitgades ar entuziasmu vākuši folkloru un to iesūtījuši glabāšanai Latviešu folkloras krātuvei. Kopīgiem spēkiem pārrakstot mūsu folkloras mantojumu, mēs tam piešķirsim mūsdienīgu papildu vērtību. Ja 100 tūkstoši cilvēku uz pusstundu kļūtu par aktīviem simtgades burtniekiem, kopīgais devums Latvijai apjoma ziņā būtu mērāms vairākos "Dainu skapjos," pasākuma atklāšanā bilda Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta vadošā pētniece Sanita Reinsone.

Kampaņas ietvaros līdz rudenim bija atšifrēti jau 26 tūkstoši ieskenēto manuskriptu lapu, un dalībnieku daudzums krietni pārsniedza to deviņsimt korespondentu skaitu, kuri palīdzēja Krišjānim Baronam savulaik piepildīt Dainu skapi. Latviešu folkloras krātuve ļoti cer arī uz turpmāku sabiedrības atbalstu, lai ar laiku visa plašā folkloras bagātība būtu pieejama pētniekiem un interesentiem virtuālā formātā.

Toms Ķencis

Latviešu folkloras krātuves digitālais arhīvs *garamantas.lv* Latvijas novados

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves (LFK) digitālā arhīva *garamantas.lv* darbība sākās 2014. gada nogalē, piedāvājot tiešsaistē iepazīt LFK glabātos materiālus – manuskriptus, attēlus, fotogrāfijas, audio un video ierakstus.

Digitālā arhīva pilnveide nemitīgi turpinās – tā saturs tiek papildināts gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi, taču jau tagad *garamantas.lv* ir kļuvis par fundamentālu resursu tradicionālās kultūras izziņā un labu paraugu prasmīgam informācijas tehnoloģiju izmantojumam nemateriālās kultūras vērtību saglabāšanā, vērā ņemamu paraugu digitālo humanitāro zinātņu attīstībā un sabiedriskās zinātnes¹ izaugsmei Latvijā.

Izstrādājot metadatu sistēmu un tekstu atlases rīkus, LFK digitālais arhīvs folkloras un nemateriālā kultūras mantojuma pētniekiem piedāvā materiālu sasaisti ar rādītājiem un žanru klasifikatoriem, tādējādi kļūstot par nozīmīgu pētniecisku instrumentu. Taču digitālais arhīvs nav paredzēts folkloras pētniekiem vien. Tikpat būtiska mērķauditorija ir sabiedrība Latvijā un citviet pasaulē,² tāpēc *garamantas.lv* tiek veidots kā atvērtais arhīvs. Jebkuram ir dota iespēja iepazīt folkloras kolekcijas, un ikviens tiek aicināts piedalīties LFK digitālā satura pilnveidošanā, palīdzot atšifrēt manuskriptus, lai tajos rakstīto varētu automātiski meklēt, kā arī atpazīstot un precizējot fotogrāfijās redzamos cilvēkus un vietas, noskaidrojot folkloras pierakstītāju un teicēju personības. Līdz ar to būtiska digitālā arhīva attīstībai un satura bagātināšanai ir tā reģionālā atpazīstamība un dialogs ar sabiedrību. Lielākā daļa LFK un līdz ar to arī *garamantas.lv* esošo materiālu ir savākti un iesūtīti no visdažādākajām Latvijas vietām, tādēļ reģionu iedzīvotāji ir tie, kas var palīdzēt atpazīt senās fotogrāfijās redzamos cilvēkus, savus novadniekus, folkloras teicējus, tautas muzikantus, dejotājus, kuru vārdi un dzīvesgājumi palikuši nefiksēti. Tieši viņi ir arī tie, kuri, visticamāk, vēlēšies iesaistīties savu novadnieku folkloras vākumu atšifrēšanā.

Balstoties iepriekšējā pieredzē, vissekmīgākais veids, kā iepazīstināt sabiedrību Latvijas reģionos ar digitālo arhīvu, ir izbraukuma semināri. Tie nodrošina ne tikai nemateriālā kultūras mantojuma aktualizēšanu, bet arī veicina sabiedrības dziļāku izpratni un interesi par iespējām, ko arhīvs sniedz. Šādā veidā tiek aktīvi atjaunots un paplašināts reģionālās sadarbības tīkls, kam bijusi būtiska nozīme LFK arhīva darbā jau kopš tā izveidošanas.

2016. gada sākumā Valsts kultūrkapitāla fonds atbalstīja projektu “*garamantas.lv* Latvijas novados”, kurā paredzēta šādu semināru cikla norise. Digitālā arhīva darba grupa,³ sadarbojoties ar reģionālajām bibliotēkām un muzejiem, projektā veido pasākumu ciklu, kas ietver informatīvus un apmācības seminārus novados, materiālu vākšanas akciju reģionālajās bibliotēkās un muzejos, kā arī LFK materiālu digitalizāciju, kas iesūtīta no projekta norises vietām, un jauniegūto materiālu apstrādi un ievietošanu arhīvā *garamantas.lv*.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Projekta garamantas.lv izbraukuma seminārs Liepājā. Vada LFK digitālā arhīva redaktore Elīna Gailīte.
Foto: J. Jaudzema

Izbraukuma semināru mērķauditorija ir muzeju, bibliotēku, augstāko izglītības iestāžu un skolu darbinieki, novadpētnieki, kā arī citi tradicionālās kultūras interesenti un praktizētāji. Izbraukuma semināri sastāv no divām daļām: iepazīstināšanas ar digitālo arhīvu un tehniskajām iespējām, ko tas sniedz, un reģionālo folkloras materiālu prezentācijas. Semināru norises gaitā secināts, ka veiksmīgāk publikas praktiskā iepazīstināšana ar garamantas.lv lietošanu noris, ja ir iespējas līdzdarboties, lietojot datoru. Arhīva garamantas.lv izbraukuma semināri līdz šim notikuši Balvos, Valkā, Limbažos, Liepājā, Ventspilī, Mazsalacā, Pilsrundālē un Cēsīs. 2016. gada nogalē plānoti semināri Gulbenē, Mērsragā un Preiļos.

Sabiedrības ieinteresētību semināros nodrošina iespēja iepazīties ar reģionālās folkloras materiāliem, kā arī varbūtība arhīva glabātajos materiālos ieraudzīt savu radnieku vārdus, kas teikuši vai vākuši folkloru, vai citādi bijuši saistīti ar LFK. Kā piemērs minams gadījums seminārā Mazsalacā. LFK arhīvā glabājas fotogrāfijas, kas uzņemtas 1966. gadā 20. zinātniskās ekspedīcijas laikā Valmieras rajonā (LFK [1978]), kad atskaites pasākuma koncerta daļā uzstājas Mazsalacas bērnu deju kolektīvs. Viesojoties Mazsalacā piecdesmit gadus vēlāk, pārsteigums bija gan digitālā arhīva darba grupai, sastopot fotogrāfijās redzamos mazos dejotājus nu jau pieaugušus, gan arī pašiem fotogrāfijās redzamajiem dejotājiem, kas pazina sevi un bērnības deju kolektīva biedrus šajās fotogrāfijās, īpaši tādēļ,

ka viņu rīcībā šādu fotogrāfiju ne vien nebija, bet pat nebija nojausmas par šādu fotogrāfiju esamību.

Semināri Latvijas novados ir iespēja tuvināt folkloras pētniekus sabiedrībai, veidojot ieinteresētu un izglītotu digitālā arhīva lietotāju pulku, iesaistot tajā ne tikai profesionālus novadpētniekus, bet arī jebkura vecuma kultūras interesentus, tādā veidā liekot pamatus veiksmīgai sadarbībai un sabiedriskās zinātnes turpmākai attīstībai.

Digne Ūdre

Piezīmes

- ¹ Aktivitātes (angļu val. *citizen science*), kas vērstas uz pētnieku un sabiedrības sadarbību, brīvprātīgu sabiedrības iesaisti dažādos zinātnes projektos, piemēram, sabiedrības virtuālā līdzdalība (angļu val. *crowd-sourcing*) LFK digitālā arhīva darbībā saistīta ar divām folkloras materiālu atšifrēšanas akcijām – “Valodas talka” un “Simtgades burtnieki”.
- ² Papildus latviešu valodai *garamantas.lv* interfeiss tiek piedāvāts latgaliešu, angļu, vācu, igauņu, lietuvisu un krievu valodās, kā arī jidišā, tādā veidā daļēji saistoties arī ar LFK arhīvā pieejamajām Latvijas mazākumtautību folkloras kolekcijām.
- ³ Digitāla arhīva darba grupā darbojas Elīna Gailīte, Justīne Jaudzema, Kristīne Pokratniece, Digne Ūdre un Elvīra Žvarte LFK vadošās pētnieces Sanitas Reinsones vadībā.

Latviešu folkloras krātuves 53. zinātniskā ekspedīcija Ziemeļlatgalē

2016. gada vasarā – no 19. līdz 26. augustam – notika Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves (LFK) 53. zinātniskā ekspedīcija Ziemeļlatgalē, kas ietvēra Viļakas novada Medņevas, Susāju un Šķilbēnu pagastus, Balvu novada Briežuciema pagastu un Baltinavas novadu. Ekspedīcija bija gan pētnieku atkalviesošanās folkloras un valodas bagātā reģionā, gan arī atgriešanās pie LFK tradīcijas ik gadu rīkot ekspedīcijas dažādos Latvijas rajonos.

Sākot jau ar pagājušā gadsimta 20. gadiem, LFK tikuši bagātīgi iesūtīti folkloras materiāli no Ziemeļlatgales – Upītes (Zeļču), Purvmalas, Pakravas, Viļakas pamatskolām, kā arī Bērtuļa Pužuļa, Boļeslava Zeļča, Teodora Sīļa, Marjanas Circenes, Dominika Strupkas, Pētera Vēciņa, Onufrija Mežaļa un katoļu bīskapu Valerijana Zondaka un Kazimira Duļbīnska individuālie folkloras vākumi. Te folkloru dažādos laikos pierakstījuši un ieskaņojuši folkloras pētnieki Emīlis Melngailis, Andrejs Krūmiņš, Jānis Rozenbergs, Beatrise Reidzāne, Zaiga Sneibe, Mārtiņš Boiko, Anda Beitāne u. c.

Padomju periodā (1947–1990) folkloras krātuve (tolaik nodaļa LPSR Zinātņu akadēmijas institūtu sastāvā) ik gadu rīkoja kompleksās ekspedīcijas uz dažādām Latvijas

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

vietām, taču pagājušā gadsimta 90. gados tās sāka apstāties, pētniekiem pievēršoties individuāliem lauka pētījumiem. 80. gadu beigās ekspedīcijās, kas ietvēra arī Ziemeļlatgali, līdz ar krātuves darbiniekiem piedalījās operators Zigurds Vidiņš un fotogrāfs Andris Eglītis. Viņu dokumentētie teicēji un etnogrāfisko ansambļu ieraksti arī glabājas LFK arhīvā.

Šā gada ekspedīcijā piedalījās 17 LFK pētnieki – Rita Treija, Elīna Gailīte, Justīne Jaudzema, Toms Ķencis, Anna Laganovska, Sandis Laime, Aigars Lielbārdis, Gatis Ozoliņš, Kristīne Pokratniece, Aldis Pūtelis, Beatrise Reidzāne, Una Smilgaine, Ieva

Tihovska, Antra Upeniece, Digne Ūdre, Elvīra Žvarte un Māra Viksna –, viņa veica lauka pētījumu Gulbenes apkaimē. Ekspedīcijas laikā tika ieskaņoti Briežuciema (vadītāja Maruta Ločmele), Šķilbēnu (vadītāja Irina Husare), Upītes (vadītāja Līvija Supe) un Viļakas (vadītāja Albīna Veina) etnogrāfiskie ansambļi, kā arī audio, video un foto tika dokumentēti dzīvesstāsti, dziesmas, pasakas, nostāsti, atmiņas, ēdienu receptes, ārstniecības padomi un citi folkloras žanri no 59 individuāliem teicējiem.

Ekspedīcijas noslēgumā Balkanu kultūrvēstures muzejā notika LFK veikuma atskaites pēcpusdienu, kurā piedalījās gan jau minētie pētnieki un etnogrāfiskie ansambļi, gan arī Medņevas etnogrāfiskais ansamblis (vadītāja Natālija Smuška) un Baltinavas etnogrāfiskais ansamblis (vadītāja Antoņina Krakope), Viļakas kultūras nama folkloras kopa "Atzele" (vadītāja Anna Annuškāne) un Upītes jauniešu folkloras kopa (vadītāji Andris Slišāns un Ligita Spridzāne). Ekspedīcijā iegūtie materiāli būs pieejami Latviešu folkloras krātuves digitālajā arhīvā garamantas.lv, kolekcijas numurs LFK [2212].

Folkloras ekspedīcijās, salīdzinot ar individuāliem lauka pētījumiem, ir iespēja aptvert plašāku reģionu un skaitliski lielāku teicēju loku, iegūt žanriski daudzveidīgu folkloras materiālu, kā arī aktualizēt kultūras zināšanas vietējo ļaužu vidū un izcelt reģiona savdabību citu Latvijas novadu kontekstā. Esam pateicīgi vietējām pašvaldībām, to vadītājiem, Balvu novada muzejam un Rutai Cibulei, Upītes bibliotēkai un jauniešu folkloras kopai, teicējiem un visiem satiktajiem ļaudīm, kas mūs laipni uzņēma, atvēlēja laiku un dalījās ar savām tradicionālās kultūras zināšanām.

Ekspedīcija tika organizēta LR Izglītības un zinātnes ministrijas budžeta apakšprogrammā 05.04.00 "Krišjāņa Barona Dainu skapis" un Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstītā projekta "Kultūras pieredze Latvijā: no teicēja līdz arhīvam" ietvaros.

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Teicēja Leontīna Logina, Šķilbēnu pagasta Kangaros.
Foto: K. Pokratniece

Aigars Lielbārdis

Konference par pasaules tautu buramvārdiem

Kā izdzīt ungāru dēmonus? Kā apturēt asiņošanu Somijā vai čūsku Latvijā? Kā ārstēt ģermāņu drudzi? Atbildes uz šiem jautājumiem katrs interesents varēja uzzināt konferencē par tradīcijām un jauninājumiem buramvārdu pētniecībā. Šī bija jau devītā ISFNR Buramvārdu, buršanas un būrēju komitejas rīkotā konference, kas turpina ļoti sekmīgo dažādu valstu zinātnieku sadarbību apakšnozares ietvaros. Šoreiz pasākums notika trešajā lielākajā Īrijas pilsētā Korkā no 6. līdz 8. maijam. Konferencē kopumā tika nolasīti četrdesmit referāti, tikai nedaudz atpaliekot no kopējā dalībnieku skaita, tostarp man vienīgajam pārstāvēt Baltijas valstis.

Salīdzinošās folkloristikas labākajās tradīcijās konferences pirmā sesija bija veltīta viena buramvārdu tipa – latīņu *Flum Jordan* jeb vācu *Jordansagen* – dažādu valstu piemēriem. Tā Henni Ilomaki (*Henni Ilomäki*) aprakstīja Rietumsomijas piemērus (vienā no tiem Jēzus tiek saukts par Svēto Puisi), šā raksta autors raksturoja latviešu versijas, no kurām puse izrādījās čūsku vārdi, izraisot dzīvu interesi citos dalībniekos un novedot pie neatbildēta jautājuma, vai tas varētu būt arī saistīts ar čūskām Jēzus kristīšanai veltītajā pareizticīgo ikonogrāfijā, bet paneļa noslēgumā Bairbre Ni Fhloinna (*Bairbre Ni Fhloinn*) atklāja, ka Īrijā šos vārdus vēl mūsdienās mēdz izmantot asiņošanas gadījumā, piemēram, pa tālrūni palūdzot zinošam kaimiņam tos noskaitīt. Pēc kafijas pauzes sekoja nežēlīga izvēle starp divām sesijām ar abu nozares lielmašu Leas Olsenas (*Lea Olsen*) un Evas Počas (*Éva Pócs*) piedalīšanos. Rezultātā paliku nezinot par buramvārdu izmantošanu portugāļu un kanādiešu gaišreģu aprindās, kā arī par iepriekš minētajiem ungāru dēmoniemi. Pa to laiku Eleonora Čianci (*Eleonora Cianci*) un Katrīna Hindlija (*Katherine Hindley*) nonāca aptuveni pie vienas un tās pašas atziņas par 12. gadsimtu kā lūzuma punktu anglosakšu manuskriptu tradīcijā attiecībā uz buramvārdiem, bet Lea Olsena, Luiziānas Universitātes emeritētā profesore, stāstīja par kādu 14. gadsimta inovāciju – drudža ārstēšanu ar ēdamiem buramvārdiem, respektīvi, uz oblātām rakstītām maģiskajām formulām, kas sāka aizstāt buramvārdu rakstīšanu uz rokām, pēc tam tās nomazgājot svētajā ūdenī un ūdeni izdzerot. Tāpat arī pēc tam bija jāizšķiras starp divām sesijām, kā rezultātā zaudētajos palika pētniecības aktualitātēm veltītā. Otrajā sesijā Jekaterina Mamajeva (*Екатерина Мамаева*) rādīja ārstnieciskā eksorcisma video no lauku pētījuma Arhangeļskā, savukārt Soņa Petroviča (*Sonja Petrović*) aprakstīja tautas dziednieču pretrunīgo statusu mūsdienu Serbijas sabiedrībā, to ilustrējot ar daudzu burvju fotoportretiem.

Nākamā izvēle bija jau vieglāka – mūsdienu buramvārdi vai arī apakšnozares veterānu izlases referāti par pārdabiskajiem pretiniekiem? Haralampos Passaliss (*Haralampos Passalis*) izskaidroja, kā tas nākas, ka dažos grieķu buramvārdos notiek neparastas lomu spēles, un, piemēram, apustuļi iet pa ceļu un “uzliek ļauno aci” Jaunavai Marijai – tikai tādēļ, ka nobrīnīšana atrodas robežzonā starp apbrīnu un skaudību un bieži vien ir nejauša darbība.

Vēl trakāku ainu uzbūra Emanuela Timotina (*Emanuela Timotin*) no Rumānijas, pastāstot par jauno Kozmanitoru, kurš ar pūstošu muti apēd Vasiliju, un atmaskojot Sv. Sisīniju, kurš neparastos buramvārdos palīdz savai māsai, dēmonam–vampīram *striga*, apēst ziedu laumiņas Ileanas Kosenzjanas jaundzimušā bērniņa sirdi. Nākamā uzstājās sirsnīga Baltijas tautu draudzene Svetlana Conkova (*Svetlana Tsonkova*), ar *impossibilia* rāmējumu izskaidrojot, kā sena radniecība ar babiloniešu dēmonu Pazuzu un neierastā sociālā loma palīdz trim akliem ganiem pieveikt migrēnas dēmonus *nežit* bulgāru buramvārdos. Pēdējo sesijas prezentāciju Laura Jiga Iliesku (*Laura Jiga Iliescu*) bija izvēlējusies vienkārši nolasīt bez jebkāda vizuālā atbalsta materiāla. Iespējams, ka tas bija ironisks žests, jo pats stāsts ir par slepenām un aizdomīgām praksēm Transilvānijā, kur ir iesaistīts pulveris, ko iegūst, no baznīcas freskām izkasot svēto acis. Engēļu vai Kristus acis neder! Dienu noslēdza Oksfordas profesora Johanesa Dilindžera (*Johanness Dillinger*) lielā lekcija par tradīcijām un jauninājumiem maģijā un pseidozinātnē no 15. līdz 21. gadsimtam, aplūkojot rīkstniecību. Vai harismātisks Oksfordas profesors var noturēt nomodā konferences dalībniekus tās desmitajā stundā ar ilustrētiem stāstiem par apslēptas mantas meklēšanu ar maģijas palīdzību, līgumiem ar svētajiem un buržuāzijas aizraušanos ar spirituālismu? Ar uzviju! Diena beidzās ar vīna bufeti pilsētas mērijā, apskatot relikviju kabinetus un parakstoties pilsētas viesu grāmatā. Sekojošais sabiedriskās ēdināšanas un tradicionālās socializēšanās kultūras iestāžu apmeklējums norisinājās jau ārpus oficiālās programmas.

Konferences otrā diena pienāca lietaina. Kamēr paralēlajās sesijās visu dienu ritēja darbs, apzinot īru buramvārdus, Korkas Universitātes pasniedzēja, jaunā amerikāņu neopagānisma, metālistu un Rietumu ezotērisma pētniece Dženija Batlere (*Jenny Butler*) uzstājās par mūsdienu maģiskajiem tetovējumiem, atsaucoties arī uz populārajiem mūzikas ansambļiem *Current 93* un *Coil* un to saistību ar Psihiskās jaunatnes tempļa (*The temple of psychic youth*) okultismu. Vizuālās antropoloģijas speciālistei Luīzei Milnai (*Louise Milne*) ne līdz galam izdevās savienot Tomasa Raimera balādi par kāzām ar laumu karalieni, hipokrātiskos sapņu skaidrojumus, Ievainojumu Vīru un asins upes. Pētniece gan godīgi brīdināja, ka prezentēs tikai pētījuma sākotnējās aprises. Vēl grūtāk gāja Novosibirskas semiotiķei Jeļenai Krivenko (*Елена Кривенко*), mēģinot nu jau visai anahronisku strukturālo analīzi attiecināt uz laikam dažādu tradīciju dzemdību buramvārdiem. Sekoja jau ievērojami saistošāks Marijas Tosē (*Maria Tausiet*) stāsts par romantisku spāņu dzejnieku Bekeru, kurš 19. gadsimta vidū pārvācās uz pamestu klosteri kalnos un kļuva par sava veida etnogrāfu. Viņa stāstos raganām nav spēka piektdienās, jo tā ir Kristus nāves diena, bet pie jaunas kleitas var tikt ar elles trīsvienības Belcebula, Astarota un Beliāla palīdzību. Dienas turpinājumā Svetlanas Conkovas otrais referāts aizrāva pavisam trakā ceļojumā, mēģinot izsekot vai Agripa, kas ir minēts nezināmā 16. gadsimta Ļvovas manuskriptā, ir kādos rados ar Salomes tēvu vai arī trīs dēmoniņiem Agripām, kurus senos koptu buramvārdos Hors sūta pie savas mātes Izaidas, lai tā izlūdzas Jēzus Kristus palīdzību. Kā pēdējā uzstājās doktorantūras studente ar ātrlasīšanas prasmēm Patrīcija O'Konora (*Patricia O'Conor*) par Kembridžas manuskriptu marginālijās atklātiem ganāmpulka zagšanas vārdiem. Otrās dienas lielo lekciju lasīja Korkas Universitātes profesors Džons

Kerijš (*John Carey*), viens no pasaulē atzītākajiem ķeltu studiju speciālistiem. Arī viņam būtu bijis ļoti interesants stāsts par buramvārdiem viduslaiku īru leģendās, bet lekcijai bija izvēlēta vēsturiska auditorija ar tik sliktu ventilāciju, ka vairākkārtēji bezgaisa un noguruma izraisīti samaņas zudumi ievērojami traucēja tai sekot.

Lai gan vairāki programmā paredzētie dalībnieki nebija ieradušies, to skaitā arī Komitejas vadītājs Džonatans Ropers (*Jonathan Roper*), kopumā konference vērtējama kā ļoti sekmīga. Neierasti daudz referātu atbilda visaugstākajām zinātniskajām prasībām gan satura, gan pasniegšanas ziņā, tāpat arī tehniskais un telpu nodrošinājums līdz pēdējai lekcijai nesagādāja nevienu problēmu. Precīzi definētais pētniecības laiks ļāva tajā sadzīvot un citai citu bagātināt dažādu nozaru un nacionālo tradīciju pieejām, savukārt apmēra ziņā pasākums gan aptvēra daudzveidīgu tematiku, gan saglabāja gluži ģime-nisku intimitāti. Konferences noslēguma pasākums itāļu restorānā *Dolce Vita* savā ziņā izrādījās vājākais punkts visā divu dienu programmā, bet, par laimi, pēdējais. Dalība konferencē notika ar Valsts kultūrkapitāla fonda un LR IZM budžeta apakšprogrammas 05.04.00 “Krišjāņa Barona Dainu skapis” atbalstu.

Toms Ķencis

Čigānu zinību biedrības konference Stokholmā

No 2016. gada 14. līdz 16. septembrim Sodertornas Universitātē (*Södertörn University*) Stokholmā notika ikgadējā Čigānu zinību biedrības (*Gypsy Lore Society*) konference. Čigānu pētniecībā nečigānu zinātnieku skatpunktam bijusi liela ietekme, tādēļ nozīmīgi, ka Čigānu zinību biedrības konferencēs ik gadu tiekas čigānu un nečigānu izcelsmes pētnieki un notiek kopējas diskusijas par čigānu vēstures, valodas, sociālajiem un kultūras jautājumiem. Šīm konferencēm raksturīga starpdisciplināritāte, visdažādāko nozaru pētnieku līdzdalība. Ņemot vērā čigānu kopienu noslēgtību un vājo iesaisti nečigānu sabiedrībā, arvien aktuāla ir pētījumu lietišķā dimensija – pētnieku tikšanās ar cilvēktiesību, izglītības jomā strādājošajiem, kā arī pašu pētnieku līdzdalība praktiskos projektos un iniciatīvās.

Čigānu zinību biedrība ir sena organizācija, kas dibināta 1888. gadā Lielbritānijā ar mērķi veidot starptautisku platformu čigānu un treveleru (*travelers*) pētniekiem. Kopš 1989. gada biedrības galvenā mītne ir Amerikas Savienotās Valstis, un šābrīža vadītāja ir bulgāriete Elena Marušjakova (*Elena Marushiakova*), kas pētījusi arī čigānu mūziku. Līdzās ikgadējai konferencēi biedrība organizē arī zinātnisku rakstu krājuma *Romani Studies* izdošanu divreiz gadā, konkursu jaunajiem čigānu sabiedrības un kultūras pētniekiem, kā arī četrrēiz gadā izdod biedrības ziņu lapu. Sākotnējais biedrības mērķis bija veicināt čigānu un citu klejotāju kultūru akurātu izpēti. Mūsdienās nomadisms noteikti vairs nav raksturojošākais čigānu kopienu aspekts, taču saglabāta ideja pētīt dažādas čigānu grupas, apzinoties to daudzveidību un veicinot sapratni par tām. Čigānu kopienu dažādību apstiprina kaut vai garais etnonīmu saraksts, kas attiecināts uz grupām, kuras mēdz vienā vārdā apzīmēt par čigāniem jeb romiem, lai arī etnonīmi ar sakni *rom* galvenokārt ietver tikai kopienas, kas sakņojas Eiropas austrumos vai dienvidaustrumos, lai arī pastāv daudz grupu ar citiem nosaukumiem kā, piemēram, īru un skotu treveleri (*Irish, Scottish travellers*), Somijas kāle (*kaale*), Spānijas kalē (*calé*), Vācijas sinti (*Sinti*) u. c.

Šāgada konference pulcēja ap simt pētnieku, un darbs tika organizēts četrās sesijās. Konferencē *keynote* lekcijas bija veltītas dažādām Ziemeļvalstu čigānu grupām (*kaale, tattare* u. c.) un to pētniecības vēsturei. Atsevišķas sesijas bija veltītas čigānu vēsturei un kultūrai, kā arī izglītībai, reliģijai, politikai, migrācijai, čigānu saskarsmei ar nečigāniem, ASV romiem. Akadēmiskā līmenī tiek risināti čigānu vēstures un izcelsmes jautājumi. Vēstures pētniecībā aktuāls ir jautājums, cik liela loma čigānu migrācijā bijusi militārai darbībai un čigānu iesaistei tajā. Turpinās arī holokausta un dažādu reģionu čigānu vēstures izpēte. Sesijas ar nosaukumu “Čigānu kultūra” galvenokārt bija veltītas dažādu čigānu grupu identitāšu atklāšanai. Atsevišķi referāti iepazīstināja ar jaunākajām izglītības iniciatīvām, daloties pieredzē un tās raisītajos secinājumos. Pētnieku vidē čigāni netiek viktimizēti, tomēr viņu zemais sociālais stāvoklis ir vērā ņemams faktors dažādu nozaru pētījumos, un arī kultūras, humanitāriem pētījumiem nereti ir sociālo jautājumu dimensija.

Ik gadu konferencēs nozīmīga ir čigāņu organizāciju un studentu līdzdalība. 2015. gadā konferences rīkošanā līdzās Moldovas Zinātņu akadēmijas Kultūras mantojuma institūtam bija iesaistīta arī asociācija *Porojan*, kas organizē čigāņu bērnu un jauniešu aktivitātes. Šāgada konference Stokholmā aktualizēja čigāņu valodas (*romani čhib*) kopšanu un izpēti. Čigāņu valoda ir viena no piecām oficiālajām Zviedrijas mazākumtautību valodām. Sodertornas Universitātei ir liela loma čigāņu mediatoru un skolotāju sagatavošanā, un šobrīd universitāte valdības uzdevumā organizē divgadīgu čigāņu valodas pedagogu kursu. Ņemot vērā universitātes iesaisti čigāņu valodas pētniecībā un pedagogijā, šogad Čigāņu zinību biedrības konference notika vienlaikus ar 12. starptautisko čigāņu lingvistikas konferenci, kas tiek organizēta ik pārgadus. Tas deva iespēju vairāk uzzināt arī par salīdzinošo čigāņu valodas dialektu pētījumu “Somu čigāņu valoda un citi čigāņu valodas ziemeļu dialekti Baltijas jūras reģionā” (2013–2016). To vada Helsinku Universitātes pasniedzējs un pētnieks Kimmo Grankvists (*Kimmo Granqvist*), un tas ietver arī Latvijas čigāņu valodas dialektu dokumentēšanu (projekta ietvaros ierakstīti 18 Latvijas čigāņi), kā arī čigāņu valodas ziemeļu dialektu atlanta publicēšanu.

Ieva Tihovska

Starptautiskās salīdzinošās mitoloģijas asociācijas jubilejas konference Čehijā

Folklorā kā kultūras parādība ir nesalīdzināmi vecāka par vārdu, kas to apzīmē. Iespējams, tādēļ pat pētnieku vidū vairāk nekā gadsimta gaitā tā arī nav īstas vienprātības par to, kas ar šo terminu apzīmējams, izveidojot vairākus desmitus definīciju, kas arvien vēl attīstās.

Mīta vārds, iespējams, ir tikpat sens kā žanrs, ko tas apzīmē, – cēlies jau Senajā Grieķijā. Taču arī šā vārda un ar to apzīmētās parādības attiecības ir visai sarežģītas. Jau pirms vairāk nekā diviem tūkstošiem gadu domas par mīta vietu kultūrā bija visai atšķirīgas, arī pašu vārdu, iespējams, saprata dažādi. Vēlāk, mainoties reliģiskajai situācijai, klasiskais mīts tiek izstumts un zināmā mērā piemirsts.

Zinātniska mītu izpēte sākas 19. gadsimtā, kad Adalberts Kūns (*Adalbert Kuhn*) un īpaši Makss Millers (*Max Müller*) ievieš salīdzinošo mītu pētniecību. Pēc šīs metodes īslaicīga triumfa nāk vēl daudzas citas, bet šī pirmā tiek zināmā mērā piemirsta, tāpat kā savulaik klasiskais mīts.

2006. gadā konferencē Pekinā tiek dibināta Starptautiskā salīdzinošās mitoloģijas asociācija (*International Association for Comparative Mythology*). Šogad šīs asociācijas jubilejas konference “Laiks un mīts: īslaicīgais un mūžīgais” (*Time and Myth: the Temporal and the Eternal*) notika Čehijā, Morāvijas galvaspilsētā Brno, kur tās rīkotāji bija Masarika Universitātes Filozofijas fakultāte. Konferences organizācijas komiteju vadīja Vaclavs Blažeks (*Václav Blažek*), kas ir arī čehu valodā izdotās “Baltu mitoloģijas enciklopēdijas” autors. Konference noritēja bez paralēlām sesijām trīs dienas. Tās dalībnieki pārstāvēja dažādas valstis – ASV, Krievijas Federāciju, Japānu, Vāciju, Čehiju un citas. Nedaudz izbrīnīja, ka šajā pasākumā nepiedalījās nevienas mūsu Baltijas kaimiņvalsts pārstāvji.

Apskatīto tēmu loks nebūt neaprobežojās ar salīdzinošo metodi un tās attīstību. Tika demonstrēti mītu matemātiskās analīzes rezultāti, apspriestas mītu pētniecības attīstības problēmas, apskatītas ievērojamo mitoloģijas pētnieku biogrāfijas lappuses. Visvairāk uzmanības tomēr tika pievērsts senās Mezopotāmijas un Avestas tekstiem, kā arī Rīgvēdai un Mahābhāratāi, kādēļ, īpaši labi šo problemātiku nepārziņot, diskusijā iesaistīties bija visai grūti.

Galvenais tomēr bija kas cits. Secinājums, ka klasiskā mītu pētniecība nav palikusi tikai 19. gadsimtā un 20. gadsimta pirmajā pusē. Lai arī mūsdienās vārdam *mīts* pazīstamākā nozīme nebūt nav cildena un mūsdienu mīta skaidrojumi vairāk saistās ar ideoloģijas sfēru, arī seno tekstu pētniecība nav aizmirsta. Un, lai arī latviešiem mīta kā atsevišķa naratīva žanra nav, mūsu kultūras materiāls mitoloģijas pētniekiem var būt noderīgs, par ko liecināja tā izmantojums šajā konferencē dažādos salīdzinājumos un interpretācijās.

Aldis Pūtelis

AFS/ISFNR konference Maiami

Šā gada 19.–22. oktobrī Maiami, Floridas štatā, ASV, notika Amerikas Folkloras biedrības (*American Folklore Society, AFS*) un Starptautiskās tautas naratīvu pētniecības biedrības (*The International Society for Folk Narrative Research, ISFNR*) kopīgi rīkota konference, kas pulcināja vairāk nekā 700 folkloras pētniekus no visas pasaules. Amerikas Folkloras biedrība ir dibināta 1888. gadā. Tā ir nozīmīgākā Amerikas Savienoto Valstu folkloras un folkloristikas pētniecības organizācija mūsdienās. Savukārt Starptautiskā tautas naratīvu pētniecības biedrība, kas dibināta 1962. gadā, apvieno galvenokārt folkloras pētniekus no Eiropas un Skandināvijas. Abas šīs organizācijas rūpējas par folkloristikas nozares attīstību pasaulē, organizē konferences, kā arī piedalās aktuālu pētījumu izstrādē un publicēšanā.

Konferences darbs bija organizēts 17 paralēlās sēdēs, dienā pārsniedzot 50 sēdes, kurās katrā iekļauti vidēji 4–5 priekšlasījumi. Papildus notika rīkotājorganizāciju biedru tikšanās mazākās grupās, atsevišķu pētniecības projektu prezentācijas, diskusijas ar redzamākajiem folkloras pētniekiem – AFS prezidenti Keju Terneri (*Kay Turner*)

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

SIEF prezidentu Valdimaru Hafšteinu (*Valdimar Tr. Hafstein*), ISFNR prezidentu (2009–2016) Ulrihu Marcolfu (*Ulrich Marzolph*), Čārlzu Brigsu (*Charles Briggs*), Dorotiju Nojsu (*Dorothy Noyes*), Pertti Antonenu (*Pertti Anttonen*), Regīnu Bendiksu (*Regina Bendix*) u. c., kā arī Dana Ben-Amosa (*Dan Ben-Amos*) un Ulriha Marcolfa lekcijas. Par jauno ISFNR prezidenti tika ievēlēta Sadhana Naithani (*Sadhana Naithani*), kura šā gada maijā viesojās arī Latviešu folkloras krātuvē.

Latviju konferencē pārstāvēja trīs LU Literatūras, folkloras un mākslas institūta pētnieki – Dace Bula, Sandis Laime un Aigars Lielbārdis. Dace Bula priekšlasījumā “Daudzkāršie vēstījumi: kopienas nostalgiskie stāsti” (*Multiple Patchworks: A Community’s Nostalgic Narratives*) analizēja nostalgijas klātbūtni un nozīmi Mangaļsalas zvejnieku atmiņās. Sandis Laime referātā “Ragana: pareģe, dieviete vai rēgs? Hipotēzes par raganas tēla cilmi latviešu tautas ticējumos un folklorā” (*Ragana: A Seeress, a Goddess, or a Ghost? Hypotheses on the Origins of the Figure of the Witch in Latvian Folk Belief and Folklore*) analizēja dažādo “raganu” izcelsmi, balstoties uz latviešu folkloras materiāliem. Aigara Lielbārža referāts “Buramvārdu tradīcijas pētniecība latviešu folkloristikā” (*The Research on Charm Tradition in Latvian Folkloristics*) bija veltīts latviešu buramvārdu tradīcijas pētniecībai, skatot to vēsturiskā kontekstā.

Daces Bulas un Sanda Laimes dalību konferencē nodrošināja Latvijas Zinātnes padomes projekts “Folkloristikas institucionalizācija Latvijā: Nozares intelektuālā vēsture Eiropas kontekstā”, savukārt Aigara Lielbārža dalība tika īstenota ar LR Izglītības un zinātnes ministrijas budžeta apakšprogrammas 05.04.00 “Krišjāņa Barona Dainu skapis” un Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu.

Latvijas pētnieku dalība šajā un citās starptautiskās konferencēs palīdz saglabāt Latvijas folkloristikas pētniecības klātbūtni starptautiskajā folkloristikā.

Aigars Lielbārdis

Skaistais laiks. Jadvigai Darbiniecei – 80

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Jadviga Darbiniece un Viktors Hausmanis Stokholmā (1985). Foto: A. Grasis

1959. gads. Aglona bija mana pirmā vieta, kur es biju ekspedīcijā un vācu horeogrāfiju. Un ar to tad arī viss sākās. Es ļoti labi Hariju Sūnu sapratu, un nekā tur sarežģīta pierakstā nebija. Viņš mūs ļoti labi instruēja pirms ekspedīcijas, brauca gandrīz visi “dančinieki” pēc kārtas.

Un Harijs Sūna izdomāja, ka viņam vajag laboranti akadēmijā. Paņēma mani pie rokas, aizveda uz Zinātņu akadēmiju, nosēdināja savā istabā uz dīvāna, iedeva kastes ar horeogrāfijas materiāliem un lika darboties. No 1961. gada 1. janvāra mani pieņēma darbā par laboranti oficiāli. Vēl pēc nedaudziem mēnešiem apstiprina par zinātnisko līdzstrādnieku. Un tā es palieku ar tādu domu, ka strādāšu horeogrāfijā pie Sūnas. Vispār manu likteni un darba dzīvi noteica Harijs Sūna – man nekad nebija domas, ka es būšu zinātniece, ka es strādāšu Zinātņu akadēmijā. “Danci” es jau biju no 1955. gada, un Sūna ļoti rūpējās par mums visiem. Mani viņš bija izvēlējis sev tādā veidā palīgā. Harija Sūnas pakļautībā es ilgi nebiju. Bet viņš visu laiku uzmanīja mani, balstīja un interesējās.

2016. gada 2. jūlijā folkloras pētniece Jadviga Darbiniece atzīmēja 80. dzimšanas dienu. Gaviļnieces profesionālā dzīve cienījamu laikposmu – no 1961. līdz 1999. gadam – saistīta ar Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūtu (kādreizējo Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtu), un no 1985. līdz 1993. gadam viņa bijusi Latviešu folkloras krātuves (Folkloras sektora) vadītāja.¹ Sveicot apaļajā gadskārtā, piedāvājam ieskatu sarunā ar jubilāri kādā saulainā septembra dienā Ogrē. Jadvigas Darbinieces atmiņas, kuru centrā ir viņas pašas un kolēģu ikdienas gaitas Latvijas Zinātņu akadēmijas 15. stāvā, būs noderīgs avots turpmākiem nozares vēstures pētījumiem – par latviešu folkloristikas padomju periodā un Trešās atmodas laikā.²

Folkloras sektorā

Iesāku ar to, ka Harijs Sūna mani aizsūtīja ekspedīcijā uz Preiļiem. Tas bija

Šajā palīdzēšanas darbā es nebiju pārāk ilgi, jo izrādījās, ka institūtam nav vietas otram horeogrāfam, un es gandrīz aizgāju no akadēmijas prom. Bet Elza Kokare iesauca mani kabinetā un stāstīja ļoti gudru dzīvesziņu – ka dzīvē nevar vienmēr darīt to, ko grib, un ne vienmēr var darīt tikai to, kas tik ļoti patīk, bet, ja es esmu beigusi filologus un akadēmijā ir tik daudz darba pašlaik, tad man ir pienākums palikt akadēmijā un strādāt pie tautasdziesmām. Nu, es viņai paklausīju, tas izklausījās ļoti nopietni. Kokare bija gudra. Kad pielika pie tautasdziesmām, pirmais, ko viņa man iedevis, – salīdzināt “Latvju dainas” ar Barona skapīti, noskaidrot, ko Barons ir labojis. To es labu laiku darīju, un tad es kaut kā pamazām iegāju darbā.

Mani tūlīt iesēdināja zēnu istabā: Arājs, Ambainis, Rudzītis, un es biju ceturtā. Un tā visus 39 gadus es esmu no zēnu istabas un no zēniem. Un tā mūsu grupa turējās, kamēr mēs vien visi bijām. Jāzeps mazāk, viņš bija tāds vientuļnieks. Bet mēs pārējie trīs – reizē mājās gājām, un akadēmija bija pieradusi, ka mūs visur redz trijātā. Ja mēs runājām kādas teorijas lietas, arī mums ļoti saskanēja. Otrā istaba krātuvē skaitījās zēnu istaba.

Mums bija labs kolektīvs krātuvē, un tajā pašā laikā bija tādas kā interešu kopas. Trešā istaba bija Rozenbergs, Ancelāne, Drīzule, tā bija sava grupa, lai gan ne vienmēr tik vienoti. Tad bija profesors Vītoļņš, Greble – mūziķu istaba. Un Kokare, Sūna – tā bija priekšniecības istaba, ceturtā. Pretī mūsu istabai bija mašīnrakstītājas – Čakare un Kalnciema, divas ļoti jaukas kolēģes. Mana laika ļaudis bija īsti zinātnieki, īsti folkloristi un īsti savā vietā. Kokare, Ancelāne, Greble, Arājs, Ambainis, pat laborante Berzinska bija pilnīgs krātuves cilvēks – tikai folklorā, tikai darbs.

Kad es atnācu uz krātuvi, mēs bijām Smilšu ielā, kur tagad ir Finanšu ministrija. Darbs sākās 8.30. Bija gaiteni uz galda burtnīca, kurā bija jāieraksta, cikos tu esi atnācis, jāparakstās. Darbs beidzās pēc 17.00 vai 18.00. Promejot arī bija jāieraksta, cikos tu aizēj, un jāparakstās. Un tas nu bija stingri! Elza nāca istabās un skatījās, vai ir visi atnākuši. Akadēmijā viss mainījās, neviens neko nerakstīja.

Mums bija tāda kārtība, ka katru uzrakstīto rakstu apsprieda visa krātuve. Deva laiku izlasīt visiem, un tad Elzas istabā pa lappusei apsprieda – kas šajā lappusē kam ir sakāms. Pa lappusēm! Tad, kad bija apspriests tas darbs, tad autoram bija stipri droša dūša, jo viņš bija dabūjis visu kritiku, ko vien varētu. Manā laikā tas jau vairs nebija, Elzas laikā viss tas tā bija.

Jansonu es vēl satiku, Jansons bija Arājam disertācijas oponents. Ļoti omulīgs un jauks. Nekur citēt pirmskara folkloristus nedrīkstēja – ne Jansonu, ne kur nu Straubergu. Viņu darbus mēs visi tomēr dabūjām un izlasījām pa kluso. Un arī uzrakstījām šur tur, kur vajag, un izmantojām domu. Protams, nelikām parindi apakšā. Vispār tolaik jau neviens mūs nedrukāja īpaši. Tajos gados jau folkloristiku īpaši nekur neņēma pretī – ne rakstus, ne ko. Mēs strādājām ar lielajiem darbiem.

Pusdienošana kopā sākās tad, kad parādījās jaunā paaudze. Piecpadsmit gadus es biju visjaunākā. Tad parādījās Māra, Elga un šī te paaudze. Un kaut kā tad sākās, ka mēs divpadsmitos visi salasījāmies trešajā istabā uz kafiju. Man vēl tagad šis niķis ir – divpadsmitos es eju kafiju dzert.

Akadēmiskais izdevums “Latviešu tautasdziesmas”

Elza bija ļoti stingra krātuves vadītāja. Viņa izcīnīja savu lielo uzdevumu – panāca, ka atļauj gatavot akadēmisko tautasdziesmu izdevumu. Un par to stāsta pilnīgi leģendas. Es biju klāt tajā brīdī. Viņa atnāca no Samsona, no Prezidija lejā, un teica: “Vai jūs gribat redzēt laimīgāko cilvēku pasaulē?!” Pēc tam viņa ļoti uzmanīja, lai mēs visi to strādātu. Un mūsu zinātniskie likteņi arī pagriezās tā, ka mēs bijām tik ļoti piesaistīti tautasdziesmām. Elza gāja pa istabām un skatījās, kas kuram uz galda. Un Arājs dabūja rājienu, ka viņam nav tautasdziesmas uz galda, bet kaut kāds viņa paša darbs par Baronu. To nedrīkstēja darīt darba laikā. Ja gribēja kaut ko darīt, to vajadzēja darīt mājās un atvaļinājumā. Arājs ar Ambaini tā arī darīja. Zinātniskajiem līdzstrādniekiem katrus trīs gadus bija atestācija, un atestācijā vajadzēja uzrādīt, cik daudz tu esi padarījis tautasdziesmās.

Bija ļoti lielas sektora sēdes, vismaz kādas trīs, kurās sprieda, kā tad mēs to izdarīsim. Bija runa par to, vai tieši tā, kā Krišjānim Baronam “Latvju dainās”. Un no sākuma jau sprieda par to, cik sējumu un kā viņi sauksies. Mūsu pirmais variants jau bija trīsdesmit sējumi. Par principiem bija daudz pārrunu. Par to, kā atainot variantus. Bija dažādi uzskati, ilgi nevarēja izlemt. Šī ideja, kas tagad realizēta, tā ir Elzas Kokares. Elza izmēģinājās pati, viņa rakstīja daudzus variantus.

Disertācija³

Disertāciju arī man vajadzēja rakstīt ārpus darba laika. Tikai bija labi tas, ka arī disertāciju apsprieda pa lappusēm. Man vēl kā šodien atmiņā, ka profesors Vītolinš man teica: “Ja ir skaidra doma cilvēkam, tad viņam ir arī skaidra valoda un skaidri uzrakstīts.” Viņš bija ļoti galants. Man rakstīšana padodas sliktāk nekā runāšana. Man ir tāds savdabīgs stils, es gan ļoti lepojos ar to. Viens, ko atļāva disertantam, – deva komandējumus un atļāva braukt. Elzas laikos mēs bijām ļoti lielos kontaktos ar visiem – ar lietuviešiem, igauņiem, krieviem... Cik daudz es izbraukāju, kamēr izvēlējos savu disertācijas tematu! Es biju Maskavā pie Propa, es biju Pēterburgā pie Putilova un Čistova. Izbraukāju visu pasauli, lai saprastu, vai man ir vērts rakstīt par slāvu un latviešu sakariem. Vecais Props man teica: “Raksti, bērniņ!” Viņš noklausījās mani ļoti cītīgi, apskatīja manu disertācijas plānu un teica, ka tur iznāk trīs disertācijas, nevis viena, lai es labi padomāju.

Mūsu laikos mums katru brīvu brīdi atgādināja: “Kur ir jūsu disertācija?” Katram jaunākajam zinātniskajam līdzstrādniekam bija pienākums rakstīt disertāciju. Vispār tā disertācijas izvēle jau arī bija tāda savdabīga. Tolaik man vēl bija tas teicamnieces sindroms: es gribēju kaut ko, kas ir grūti. Un Elza man noskaitīja divas tēmas, kas ir vajadzīgas latviešu folkloristikai. No tām divām es paņēmu sakaru tēma. Otra tēma bija garās dziesmas. Es sapratu, ka būs grūti. To labāko daļu – par izteiksmes līdzekļiem – es uzrakstīju divās naktīs mājās. Man bija ļoti lielas kartotēkas jau savāktas – ar baltkrievu dziesmām, krievu, ukraiņu.

Barondienas

1984. gadā Kokare uzticēja man organizēt pirmo lielo folkloristu starptautisko sanāksmi. Tā bija pirmā tāda, uz kuru sabrauc ārzemnieki. Lai aizbrauktu uz Siguldu, vajadzēja divus autobusus, kaut ārzemnieku bija maz, bet nedrīkstēja sēdēt vienā autobusā ar padomju zinātniekiem. Jā, braucām divos autobusus – ļoti pilns padomju zinātnieku autobuss un pustukšs ārzemju zinātnieku.

Arī līdz Barona 150. jubilejai bija Barondienas. Barondienu priekštecis ir zinātniskās sesijas pēc katras ekspedīcijas. Tajos laikos tā sesija bija neaprakstāms notikums! Profesors Vītoliņš vienmēr lasīja par melodiku, par mūziku tajā rajonā. Cilvēki brauca un klausījās. Ekspedīcijas vadītājs nolasiya rezultātus – kas ir savākts, cik daudz un kur ir vākts, pieminēja labākos teicējus. Visi Rīgas folkloristi brauca uz sesiju, divas dienas dzīvoja rajonā. Es vienu ekspedīciju esmu vadījusi – 1962. gadā Talsos.

Pēc tam mums bija viens liels pasākums Dailes teātrī – tas slavenais.⁴ Arī kā tāda sesija. Un pēc tam sākās Barondienas. Mums ļoti iepatikās. Augstceltnes zāle bija vienmēr pilna. Fantastiski! To sajūtu es vēl šodien atceros. Krātuve pamazām sāka organizēt Barondienas. Līdzko mēs norunājām datumu, visi ķērās pie darba, jo katrs zināja, kas viņam jādara. Koncerti jāorganizē Jānim, visi viņam piesaka savus teicējus. Par ziediem, zāli, gaismām, skaņu atkal atbild viens cits. Aldis filmē, fotografē – tas arī skaidrs. Katram bija sava darbības sfēra, un viss noritēja kā ap diedziņu. Un tad mums vienmēr bija galds, kad beidzās, jo teicēji vienmēr brauca ar ciemakuļiem, un mēs paši organizējām, par to arī bija atbildīgie – Helēna un vēl meitenes. Barondienas mums bija tā izstrādātas, ka labāk vairs nevar! Tas bija skaisti! Kā es atceros tās visas Barondienas! Kad Valters teica savu skaisto tautasdziesmu “Man pašam kungam būt”... Un vienmēr līdz augšai pilnā Augstceltnes zālē!

Latviešu folkloras krātuves vadīšana

Ja nebūtu zēnu – Arāja un Ambaiņa –, es nebūtu uzņēmusies arī krātuves vadīšanu un nebūtu tik pārliecinoši kaut ko izdarījusi. Īpaši Arājs – visu, ko vajadzēja apstiprināt, pārliecināt, to viņš man palīdzēja izdarīt. Un Ambainis atkal ar savu kluso skatienu, tādu atbalstošu pāri galdam. Māja ar galvu, un es sapratu, ka viss ir labi.

Gribu teikt, ka mans laiks bija skaistākais, kas var būt Folkloras krātuvei un folkloristikai. Jo tas bija kaut kas neaprakstāms! Manā laikā iekrīt visas šīs te konferences, Barona jubilejas svinēšana – tā bija fantastiska, mēs taču svinējām šeit, mēs braucām uz Zviedriju, lasīju referātu, braucām uz Maskavu, kur rikoja Barona jubileju, tad Atmodas laiks, un pirmo festivālu *Baltica* mēs organizējām, piedalījāmies Dainu kalna atklāšanā – visi braucām, ar Ranku vedām akmeņus, Vidiņš filmēja, un Arājs brauca līdzi.

Un vēl mans laiks bija skaists ar to, ka mums krātuvē nāca inteliģence un ļoti daudz strādāja ar folkloru. Pie mums sēdēja Raimonds Pauls, čigānu motīvus meklēja. Un bija vēl tāds kuriozs, ka viņš atnāca Ziemassvētku dienā, un mēs blakus dedzinājām eglīti, mēs viņam atvainojāmies, bet viņš teica: “Manas domas par jums nepaliks sliktākas par to, ka jūs svinat Ziemassvētkus.” Tad pie mums sēdēja Ziedonis, 1973. gads, kad viņš filmai

“Pūt, vējiņi” meklēja materiālu. Ak Dievs, cik tas bija skaisti! Nedēļām, vairāk viņš sēdēja pie Arāja galda. Viņš atveda arī režisoru Piesi, kas lasīja ieražas par kāzām. Kārlis Auškāps pie mums sēdēja un veidoja raidījumu televīzijai par Baronu. Tas gan bija skaisti – atrada savas sievas mātes materiālus krātuves materiālos, bija ļoti priecīgs. Tad pie mums Peters atnāca. Peters bija liels draugs, mūs visus intervēja, kad mēs Valsts prēmiju dabūjām par “Latviešu tautasdziesmu” pirmo sējumu, pirmo ciklu. Tolaik visi bija uz folkloras viļņa. Direktoru Hausmani, kurš mūs ļoti atbalstīja, vispār bijām pievērsuši folkloristikai – viņš bija visur ar mums kopā un atbalstīja visus mūsu pasākumus. Knuts Skujenieks jau arī ir mūsu ciemiņš. Mēs ar Knutu kopā strādājām arī pie Andra Slapiņa. Man bija ļoti jaukas attiecības ar Andri. Viņam ir tāda filma “Cerību lauki”, mūs ar Knutu viņš paņēma par konsultantiem. Tas bija ļoti skaists laiks, un mēs jutāmies vajadzīgi.

Vēlējums

Mana dzīve dalās divās daļās. Pirmā ir krātuve – disertācija, krātuves vadīšana, ko es darīju ļoti labprāt tos deviņus gadus. Ar lielu prieku, jo tas bija tik skaists laiks. Pirmā daļa bija akadēmija, mans darbs, un otrā – mana meita.

Man ļoti gribētos, lai to bagātību, kas mums ir, ne tikai materiālu pašu – dziesmas, pasakas –, bet gudrību, to kodu, kas ir šajā folkloras materiālā iekšā, lai to cilvēki dabū zināt. Un puslīdz saprotamā veidā. Un vēl man gribētos, lai folkloristika kontaktētos ar pasauli aizvien vairāk. Lai mēs kaut ko vairāk zinātu, lai viņi kaut ko vairāk zinātu.

Interviju sagatavojusi Rita Treija

Atsauces

- ¹ Par Jadvīgas Darbinieces zinātnisko darbību plašāk sk.: Sveiciens Jadvīgai Darbiniecei jubilejā. *Letonica*. 2006. Nr. 14. 340.–342. lpp.
- ² Intervija ar Jadvīgu Darbinieci glabājas LU LFMI Latviešu folkloras krātuves arhīvā – LFK [2175]. Sarunas atšifrējumā minēti krātuves darbinieki Ojārs Ambainis, Alma Ancelāne, Kārlis Arājs, Mirdza Berzinska, Anna Čakare, Rita Drīzule, Helēna Erdmane, Vilma Greble, Vanda Kalnciema, Elza Kokare, Elga Melne, Aldis Pūtelis, Jāzeps Rudzītis, Harijs Sūna, Māra Viksna, Jēkabs Vītoliņš, institūta direktors Viktors Hausmanis, akademiķis Vilis Samsons, latviešu tautasdziesmu sakārtotājs Krišjānis Barons, krievu folkloristi Kirils Čistovs, Vladimirs Props un Boriss Putilovs, komponists Raimonds Pauls, dzejnieki Knuts Skujenieks, Jānis Peters un Imants Ziedonis, režisori Gunārs Piesis un Kārlis Auškāps, kinooperatori Andris Slapiņš un Zigurds Vidiņš, tēlnieks Indulis Ranka.
- ³ Darbiniece J. *Latviešu agrāri kalendāro dziesmu cikli salīdzinošās analīzes skatījumā (latviešu un krievu folkloras materiālā)*. *Disertācija filoloģijas zinātņu kandidāta grāda iegūšanai*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, A. Upīša Valodas un literatūras institūts, 1973. 195 + 28 lpp.
- ⁴ 30. zinātniskās ekspedīcijas noslēguma sesija 1978. gada 14. oktobrī.

Elga un tautasdziesmas. Elgai Melnei – 70

2016. gada 9. aprīlī folkloristei Elgai Melnei apritēja septiņdesmit gadu. Četrdesmit seši no tiem nostrādāti pašreizējā darbavietā – Latviešu folkloras krātuvē, un *tautasdziesmas* ir tas atslēgas vārds, kas pirmais ienāk prātā, domājot par Elgas ieguldījumu latviešu folkloras izpētē un popularizēšanā. Kaut Elgas pētniecisko interešu loks pārsniedz tautasdziesmu robežas, ietverot arī novadpētniecību, zvejniecības tradīcijas un bērnu folkloru, tautasdziesmām veltīto publikāciju skaits (vairāk nekā divdesmit) un akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” sējumu veidošanā aizvadītie gadi neapšaubāmi nosaka šā virziena dominanti viņas zinātniskajā darbā. Mērogos un darbietilpībā grandiozais akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma projekts, kura īstenošanā Elga iesaistīta jau ceturto gadu desmitu, sociālās struktūras un darbinieku personīgās saskarsmes ziņā līdzinās vēsturiskajai latviešu saimei, kur plecu pie pleca strādāja vairākas paaudzes un aroda zināšanas tika nodotas no vecākās jaunākajai. Elgas personība tautasdziesmu projektā gadu gaitā atklājusies visdažādākajos aspektos – no mācekles līdz skolotājai,¹ no sastādītājas līdz atbildīgajai redaktorei. Viņa ir ne tikai folkloriste, bet arī valodniece, novadpētniece, studentu un kolēģu konsultante tautasdziesmu jautājumos, akadēmiskā izdevuma vēstures datu krājēja un izzinātāja.²

Autortiesību ierobežojumu dēļ
attēls nav pieejams.

Mēs visi Latviešu folkloras krātuvē sirsnīgi sveicam Elgu skaistajā gadskārtā, un šoreiz “apsveikuma kartītē” ierakstītas tautasdziesmu projekta saimes atmiņas par kopābūšanu ar Elgu un tautasdziesmām.

Beatrise Reidzāne: “Ar kolēģi Elgu Melni satikāmies Zinātņu akadēmijas augstceltnē, 15. stāvā, 1970. gada rudenī kā jaunpienācējas Valodas un literatūras institūta Folkloras sektorā, lai sagatavotu akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma 2. sējuma manuskriptu. Turvāk iepazīnāmies 1971. gadā folkloras ekspedīcijas laikā, dzīvojot Ugāles skolā un vācot folkloru Ventspils rajonā. Spilgtākais piedzīvojums bija mūsu pirmais brauciens uz Usmas ciemu, kur teicējus gan atradām, bet nopirkt maizi un limonādi vai minerālūdeni veikalā nevarējām, jo bija tikai brētliņas sālijumā un skābais vīns. Diena bija karsta, un mēs riskējām ar skābo vīnu, taču pēc pāris malkiem atstājām pudeli pie krūma, lai tiek tiem, kas var turēt. Man tā bija pirmā lielā ekspedīcija kopā ar folkloristiem, tāpēc labi palikusi atmiņā. Tā kā Elgas pētniecības tēma bija sinonīmijas problēmas tautasdziesmu variantos, viņa aktīvi piedalījās folkloras ekspedīcijās un centās izklausināt savas teicējas atkārtoti, pat ar vairāku gadu atstarpi. Tā 1974. gadā Aglonā sastaptās teicējas tika apmeklētas arī 1978. gadā, tāpat atkārtoti braucieni pie Mangaļsalas un Sakstagala teicējiem 90. gados, kā arī visu laiku uzmanības lokā paturēti dzimtā novada, Alojās puses, teicēji, starp tiem arī Elgas vecāki. Elgas mīlestības darbs ir Umurgas skolotāja Mārtiņa Bērziņa folkloras vākuma apzināšana un izpēte. Viņam veltītā grāmata “Senos laikos Umurgā” (2006) tika novērtēta ar Lielo folkloras gada balvu.

Mūsu pamatdarbs bija kārtot “Latviešu tautasdziesmu” 2. sējuma nodaļu kartotēku un rakstīt manuskriptu. 1973. gada 1. jūlijā tiku pārcelta darbā uz Vārdnīcu sektoru, un Elgai piekrita nelaime pabeigt nodaļas, kuras nebiju paspējusi līdz galam izstrādāt. Tas vienmēr ir sarežģītāk nekā rakstīt no jauna. Tā 2. sējuma sastādītāju sarakstā redzams, ka līdzās Elgai iedalītajām septiņām nodaļām, viņa ir pabeigusi arī sešas man paredzētās nodaļas. Jau ar 4. sējumu (iznāk 1982. gadā) Elgas statuss mainījās, proti, gatavojot publicēšanai tolaik “politiski jūtīgās” gadskārtu ieražu dziesmas, viņa tika iecelta par atbildīgo redaktori. Un tālāk, sākot ar 6. sējumu, akadēmiskā izdevuma – arī gatavojamā 11. sējuma – zinātniskā rediģēšana ir Elgas pārziņā. Atliek tikai novēlēt spēku un veselību, lai šis pamatdarbs un vēl daudzi citi folkloristikas jomā veicamie darbi tiktu turpināti.”

Baiba Krogzeme-Mosgorda: “Ar Elgu tiku iepazīstināta 1987. gadā, kad viņa kļuva par mana Filoloģijas fakultātē izstrādājamā kursa darba faktisko vadītāju (dokumentos bija norādīta fakultātes pasniedzēja). Kurša darbam bija jābūt valodniecībā, bet manas intereses jau tolaik saistīja folklorā – mītiskās dziesmas –, un Elga Melne, ievērojamās valodnieces Martas Rudzītes audzēkne, pārliecināja mani pievērsties aizraujošai tēmai, kurā savijās abas nozares, – leksiskajai sinonīmijai tautasdziesmās, kas bija viņas tālaika zinātnisko pētījumu objekts. Veidoju tekstu kartotēku, lasīju studenta uztverei pietiekami sarežģītu teorētisko literatūru, t. sk. Elgas pašas rūpīgi izstrādātos rakstus,³ tā pietuvojoties

tautasdziesmas būtībai – pastāvēšanai variantos, kurus rada un pārrada katrs jauns dziesmas izpildījums. Elga sniedza arī pirmo apjēgsmi par Krišjāņa Barona izstrādātā tautasdziesmu kārtojuma vērtību – viņa piedāvātie dziesmu variantu ceri jeb tipi ļauj dziļāk ielūkoties atsevišķas dziesmas uzbūvē un biogrāfijā – ceļojumos laikā un telpā. Vēlāk, 90. gadu beigās, skenējot Dainu skapja lapiņas tā elektroniskajai versijai, Elga kopā ar kolēģi Vili Bendorfu padziļināti pievērsās Krišjāņa Barona darbības nepopulārākam aspektam – viņa veiktajiem tautasdziesmu tekstu “uzlabojumiem” jeb rediģēšanai, tā turpinot Annas Bērzkalnes un Kārļa Arāja pētījumus šajā jomā. Viņas jaunākais raksts “Dainu skapja teksti Krišjāņa Barona redakcijā” lasāms sērijas “LFK krājums” pirmajā grāmatā “No Dainu skapja līdz Latvju dainām” (2016).

Elgas interese par tautasdziesmu un plašāk – latviešu folkloras valodu izpaužas arī viņas pētījumā par mājvārdiem Dainu skapja tekstos⁴ un, jo īpaši, folkloras leksikas skaidrojošajās vārdnīcās, kas tapušas gan tautasdziesmu izlasēm, kuras veidotas kopā ar kolēģiem Māru Viksnu un Vili Bendorfu,⁵ gan šai pašā sadarbībā pārrakstītā un komentētā Anša Lerha-Puškaiša pasaku pēdējā sējuma rokrakstam.⁶

Pie akadēmiskā izdevuma “Latviešu tautasdziesmas” kopā strādājam kopš 2005. gada, kad, nule aizstāvējusi doktora disertāciju citā folkloristikas jomā, tiku iecelta par vadītāju projektam, kas bija nonācis krīzes situācijā, kuru nācās pārvarēt. Gan tad, gan citos projekta krustceļu un pagriezīenu brīžos Elga man vienmēr bijusi cieši blakus – ne tikai ar savu milzīgo pieredzi un zināšanu bagāžu, bet arī ar atvērtību jaunām idejām, emocionālo atbalstu un smalko humora izjūtu. Mēs labi saprotamies (abām senči ir no Alojās). Elga man iemācījusi ne tikai gudri strādāt ar tautasdziesmām, bet arī skaidri apzināties šā mūsdienu zinātnes kontekstā šķietami vecmodīgā darba svarīgumu latviešu kultūrai un “neatlaisties”, jo, kā savulaik brīdināja “visu laiku labākais folklorists” Jānis Rozenbergs, – ja tiks pārtraukts darbs pie akadēmiskā izdevuma, tauta nekad neieraudzīs to miljonu tautasdziesmu, kas glabājas Latviešu folkloras krātuves arhīvā.

Elga, tu esi un būsi akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma mugurkauls! Taču mans vēlējums mazliet cits – neatlaidies no dzīves, kādu vēlies dzīvot!”

Una Smilgaine: “2000. gada vasarā pie “Latviešu tautasdziesmu” akadēmiskā izdevuma 8. sējuma darbu sāka trīs Latvijas Kultūras akadēmijas absolventes, kuru vidū biju arī es. Valsts kultūrkapitāla fonds togad atbalstīja Elgas projektu, kas paredzēja piesaistīt tautasdziesmu akadēmiskajam izdevumam jaunos speciālistus. Elga mūs pacietīgi un iedvesmojoši ievadīja tautasdziesmu pasaulē. Vispirms iepazināmies ar rakstīšanas pamatprincipiem un instrukciju, katra dabūjām pa milzīgam sarežģītam tautasdziesmu tipam, un darbs varēja sākties. Bet, tavu nelaimi, kā lai sāk rakstīt!? Tikai brīdī, kad uz galda nolikta koka kartotēkas kastīte un paraugam – kāds no tautasdziesmu sējumiem un balta lapa rakstīšanai, sāk rasties īstie jautājumi. Ar gudru ziņu, tieši grūtākos tipus rakstot, mēs tikām iesvaidītas vissmalkākajās tautasdziesmu niansēs. Kopā ar Elgu apēdām pudu sāls, nekaunoties no vismuļķīgākajiem jautājumiem, mācoties sajust tautasdziesmu valodu. Vēl

šodien bez domāšanas spēju atsaukt atmiņā savu pirmo Elgas vadībā uzrakstīto tautasdziesmu tipu:

Kā var sieksta siekstu velt,
Abas guļ ūdenī?
Kā var meita meitu pelt,
Abas ziļu vaiņagā? LTdz 35 411

Savu emocionālo atbalstu un zināšanas bērnu folklorā Elga man dāsni dāvāja arī tad, kad rakstīju doktora disertāciju par šūpuļdziesmām un ucināmajām dziesmām. Elgas raksti par bērnu folkloru⁷ ir viņai dvēseliski tuvās vecākās kolēģes Vilmas Grebles hrestomātisko pētījumu turpinājums. Savukārt Elgas rosinātās diskusijas par skolēnu vāktā tautasdziesmu materiāla vērtību aizvien ir tautasdziesmu projekta dienas kārtībā.

Elga, mums jāpabeidz tautasdziesmas! Novēlu sirdsspēku, darbojoties “tautas druvā”!”

Dainis Rožkalns: “Dzīves gaitu ritējums – kādas varētu būt tā līdzības? Varbūt upes plūdums, kas sākas brūnraibu tauriņu piepildītas pļavas mazā avotiņā vai sikā tērcītē mežmalā? Reizēm cilvēks uzdrīkstas pasapņot un izkāpt no sev lemtās upes. 1978. gadā piepildījās viens no maniem sapņiem – man uzticēja būt par mākslinieku akadēmiskajam izdevumam “Latviešu tautasdziesmas”, un dzīves upe ieplūda krastos, kuros mita un darbojās gaišu, čaklu ļaužu kopa – folkloristi. Viņu vidū, zemnieku valodā izsakoties, grozījās arī jauniņā Elga Melne. Tas notika pirms trīsdesmit astoņiem gadiem, kad viņai bija tikai trīsdesmit divi.

1980. gadā dienas gaismu ieraudzīja tautasdziesmu 2. sējums, un tā sastādītāju lappusē varēja izlasīt arī Elgas Melnes vārdu. Viņa iesāka ar to, ar ko jāsāk mūžs katram īstam lauku bērnam, – ar ganu dziesmām. Darbs dara darītāju – sējums sekoja sējumam, un Elgas vārds no piektās lappuses pamazām pārceļoja uz ceturto. Mūsu vienkāršā pazišanās pārtapa par raženu, uzticēšanās un sapratnes pilnu sadarbību, par kopējām rūpēm tautas garamantu iemūžināšanā.

Gadiem ritot, Elgas dzīves upe aizplūdusi līdz likumam ar kuplu liepu krastā un skaistu skaitli koka vainagā. Skaitļa daiļāko sastāvdaļu veido cipars “septiņi” – grafiski skaists un garamantās bieži pieminēts. Jubilejā pienāktos pasniegt baltu ziedu, bet manā dārzā rudens salnas visus nokodušas, un veikalā “svešus” pirkt nevēlos. Tā vietā dāvināšu baltu lūgumu mūsu pašu Dieviņam – lūdzu, esi tik labs un sagādā Elgai garu mūžu, pilnu spara, pilnu gaišas, radošas enerģijas! Jo viņa “Latviešu tautasdziesmas” iesāka, un viņai tās arī jāpabeidz!”

Materiālu sagatavojusi Baiba Krogzeme-Mosgorda

Atsauces

- ¹ Elga reiz atzinusi: “Visu mūžu par cienījamāko un skaistāko profesiju uzskatu skolotāja profesiju.” (Melne E. Bērnu folklorā. *Skolotājs*. 1997. Nr. 2. 86. lpp.). Viņas pirmā darbavieta bija Rīgas 2. internātskola.
- ² Apkopoti akadēmiskā tautasdziesmu izdevuma tapšanas dokumenti, recenzijas par sējumiem u. c., tapis raksts: Melne E. Personību loma tautasdziesmu akadēmiskā izdevuma tapšanā. *Letonica*. 2011. Nr. 21. 109.–119. lpp.
- ³ Melne E. Dažas sinonīmu izmantojuma īpatnības latviešu tautasdziesmu variantos. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1980. Nr. 10. 61.–67. lpp.; Melne E. Sinonīmijas jēdziens un tautasdziesmu tipa robežas. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1986. Nr. 10. 79.–83. lpp. u. c.
- ⁴ Melne E. Mājvārdi Dainu skapja tekstos un vēlākos tautasdziesmu vākumos. Daukste-Silasproģe I. (sast.). *Materiāli par latviešu un cittautu kultūru Latvijā*. Rīga: Zinātne, 2003. 21.–28. lpp.
- ⁵ Melne E., Viksna M. (sast.). *Visu gadu dziesmas krāju*. Rīga: Liesma, 1989; Bendorfs V., Melne E., Viksna M. (sast.). *Nu dziesmiņas jāizdzied*. Rīga: Jumava, 1998.
- ⁶ Lerhis-Puškaitis A. *Latviešu tautas teikas un pasakas*. 7. daļa. 2. sēj. Rokrakstu pārrakstījuši un leksikas skaidrojošos vārdnīcu sast. M. Viksna, E. Melne, V. Bendorfs. Rīga: Atēna, 2001.
- ⁷ Melne E. Bērnu dziesmas un skaitāmie panti “Latvju dainu” lokā. *Dabas un vēstures kalendārs 1994*. Rīga: Zinātne, 1993. 258.–264. lpp.; Melne E. Bērns un māja latviešu folklorā. *Māja. Pagātnes atmiņas – nākotnes vīzija*. Rīga: LU Praktiskās filozofijas katedra, 1998. 121.–123. lpp.; Melne E. Pirkstu nosaukumi bērnu folklorā. *Letonica*. 2007. Nr. 16. 110.–119. lpp.

Autori

Ančevska Ieva (dz. 1968) – *Mg. philol.*, folkloriste. Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārais institūts, Kūrmājas prospekts 13–303, Liepāja, LV-3401
ieva.ancevska1@gmail.com

Bendorfs Vilis (dz. 1941) – *Mg. art.*, etnomuzikologs
vilis.bendorfs@gmail.com

Bērziņa-Reinsone Sanita (dz.1981) – *Dr. philol.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
sanita.reinsone@lulfmi.lv

Boiko Mārtiņš (dz. 1960) – *Dr. phil.*, muzikologs. Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmija, K. Barona iela 1, Rīga, LV-1050
m-boiko@latnet.lv

Celmiņa-Ķeirāne Austra (dz. 1975) – *Mg. art.*, tekstilmāksliniece, mākslas pedagoģe. LU Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte, Jūrmalas gatve 76, Rīga, LV-1083
austrace@inbox.lv

Čekstere Indra (dz. 1951) – *Mg. philol.*, doktorante, etnogrāfe. LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
kamenite12@inbox.lv

Krogzeme-Mosgorda Baiba (dz. 1966) – *Dr. philol.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
baiba.krogzeme@lulfmi.lv

Kursīte Janīna (dz. 1952) – *Dr. habil. philol.*, literatūrzinātniece, folkloriste. LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
janina.kursite-pakule@lu.lv

Ķencis Toms (dz. 1985) – *Dr. phil.*, folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
toms.kencis@lulfmi.lv

Laime Sandis (dz. 1982) – *Dr. philol.*, folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
sandis.laime@lulfmi.lv

Lielbārdis Aigars (dz.1979) – *Dr. philol.*, folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
aigars.lielbardis@lulfmi.lv

Muižniece Lalita (dz. 1935) – *Dr. phil.*, valodniece
lalita@latnet.lv

- Pigozne Ieva (dz. 1973) – *Dr. art.*, vēsturniece, folkloriste. LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulvāris 4, LV-1050
pigozne@inbox.lv
- Pūtelis Aldis (dz. 1963) – *Mg. philol.*, folklorists. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
aldis.putelis@lulfmi.lv
- Reidzāne Beatrise (dz. 1942) – *Dr. habil. philol.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
beatrise.reidzane@lulfmi.lv
- Smilgaine Una (dz. 1975) – *Dr. philol.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
una.smilgaine@lulfmi.lv
- Stauga Jolanta (dz. 1975) – *Dr. philol.*, folkloriste. LU Humanitāro zinātņu fakultāte, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050
jolanta.stauga@lu.lv
- Štekele-Juško Angelika (dz. 1968) – *Dr. philol.*, folkloriste. Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Atbrīvošanas aleja 115, Rēzekne, LV-4601
angelika.jusko-stekele@ru.lv
- Tihovska Ieva (dz. 1979) – *Dr. art.*, etnomuzikoloģe. Jāzepa Vitola Latvijas Mūzikas akadēmija, Krišjāņa Barona iela 1, Rīga, LV-1050; LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
ieva.tihovska@lulfmi.lv
- Treija Rita (dz. 1978) – *Dr. philol.*, folkloriste. LU LFMI Folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
rita.treija@lulfmi.lv
- Ūdre Digne (dz. 1986) – *Bc. paed., Bc. art.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
digne.udre@gmail.com
- Viksna Māra (dz. 1949) – *Dr. h. c.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
mara.viksna@lulfmi.lv
- Žvarte Elvīra (dz. 1993) – *Bc. art.*, folkloriste. LU LFMI Latviešu folkloras krātuve, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423
elvirazvarte@gmail.com

Authors

Ančevska Ieva (b. 1968) – *Mg. philol.*, Folklorist. Kurzeme Institute of Humanities, Liepāja University, Kūrmājas prospekts 13–303, Liepāja, LV-3401, Latvia
ieva.ancevska1@gmail.com

Bendorfs Vilis (b. 1941) – *Mg. art.*, Ethnomusicologist.
vilis.bendorfs@gmail.com

Bērziņa-Reinsone Sanita (b. 1981) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
sanita.reinsone@lulfmi.lv

Boiko Martin (b. 1960) – *Dr. phil.*, Musicologist. Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music, K. Barona iela 1, Rīga, LV-1050, Latvia
m-boiko@latnet.lv

Celmiņa-Ķeirāne Austra (b. 1975) – *Mg. art.*, Textile Artist, Art Teacher. Faculty of Education, Psychology and Art, UL, Jūrmalas gatve 76, Rīga, LV-1083, Latvia
austrace@inbox.lv

Čekstere Indra (dz. 1951) – *Mg. philol.*, Ethnographer. Faculty of Humanities, UL, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvia
kamenite12@inbox.lv

Krogzeme-Mosgorda Baiba (b. 1966) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
baiba.krogzeme@lulfmi.lv

Kursīte Janīna (b. 1952) – *Dr. habil. philol.*, Literary Scholar, Folklorist. Faculty of Humanities, UL, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvia
janina.kursite-pakule@lu.lv

Ķencis Toms (b. 1985) – *Dr. phil.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
toms.kencis@lulfmi.lv

Laime Sandis (b. 1982) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
sandis.laime@lulfmi.lv

Lielbārdis Aigars (b. 1979) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
aigars.lielbardis@lulfmi.lv

Muižniece Lalita (dz. 1935) – *Dr. phil.*, linguist
lalita@latnet.lv

- Pigozne Ieva (b. 1973) – *Dr. art.*, Historian, Folklorist. Institute of Latvian History, UL, Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvia
pigozne@inbox.lv
- Pūtelis Aldis (b. 1963) – *Mg. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
aldis.putelis@lulfmi.lv
- Reidzāne Beatrise (b. 1942) – *Dr. habil. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
beatrise.reidzane@lulfmi.lv
- Smilgaine Una (b. 1975) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
una.smilgaine@lulfmi.lv
- Stauga Jolanta (b. 1975) – *Dr. philol.*, Folklorist. Faculty of Humanities, UL, Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvia
jolanta.stauga@lu.lv
- Štekele-Juško Angelika (b. 1968) – *Dr. philol.*, Folklorist. Rēzekne Academy of Technologies, Atbrīvošanas aleja 115, Rēzekne, LV-4601, Latvia
angelika.jusko-stekele@ru.lv
- Tihovska Ieva (b. 1979) – *Dr. art.*, Ethnomusicologist. Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music, Krišjāņa Barona iela 1, Rīga, LV-1050, Latvia; Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
ieva.tihovska@lulfmi.lv
- Treija Rita (b. 1978) – *Dr. philol.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
rita.treija@lulfmi.lv
- Ūdre Digne (b. 1986) – *Bc. paed., Bc. art.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
digne.udre@gmail.com
- Viksna Māra (b. 1949) – *Dr. h. c.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
mara.viksna@lulfmi.lv
- Žvarte Elvīra (b. 1993) – *Bc. art.*, Folklorist. Archives of Latvian Folklore, ILFA, UL, Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvia
elvirazvarte@gmail.com

Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts
Reģistrācijas apliecības nr. 90002118399
Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423, Latvija
Tālr. (371) 67229017
<http://www.lulfmi.lv>
info@lulfmi.lv

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"
Langervaldes iela 1a, Jelgava, LV-3022